

M. TULLII *Ab Hf*
CICERONIS

OPERA
AD OPTIMAS EDITIONES
COLLATA

STUDIIS SOCIETATIS BIPONTINAE

E. Versteeg. fec. Hannover.

VOLUMEN QUARTUM

BIPONTI
EX TYPOGRAPHIA SOCIETATIS
CICICCLXXXI

4252

92468

II

1

A C C U S A T I O N I S
I N
C. V E R R E M,
L I B E R Q U A R T U S
D E
S I G N I S.
O R A T I O N O N A.

A R G U M E N T U M.

Furta hic in signis & reliquis ornamentis Siciliae cum publicis & sacris, tum privatis & profanis, ut, picturis in tabula & textili (h. e. vestibus stragulis), vasis aureis, argenteis, Corinthiis, Deliacis, gemmis &c. demonstrat, falsamque esse Hortensii defensionem, qui ea emta esse a Verre, non ablata dicat. Nam neque per leges licere magistratibus in provinciis mercari quidquam, neque talia esse pretia, ut non ablata videantur. Inscribitur *de signis*, quod furta in his commissa ad religionem pertinent, adeoque praecipua sunt.

VENIO nunc ad istius, quemadmodum ipse appellat, studium; ut amici eius, morbum et insaniam; ut Sicali, latrocinium. ego, quo nomine appellem, nescio. rem vobis proponam: vos eam suo, non nominis pondere penditote. Genus ipsum prius cognoscite, iudices: deinde fortasse non magnopere quaeretis, quo nomine appellandum putetis.

Cicero. Oper. Vol. IV. A

- tetis. Nego in Sicilia tota, tam locupleti, tam vetere provincia, tot oppidis, tot familiis tam copiosis, ullum argenteum vas, ullum Corinthium aut Deliacum fuisse, ullam gemmam, aut margaritam, quidquam ex auro, aut ebore factum, signum ullum aeneum, marmoreum, eburneum: nego ullam picturam neque in tabula, neque textili fuisse, quin conquiserit, inspexerit; quod placitum sit, abstulerit. Magnum videor dicere: attendite etiam, quemadmodum dicam: non enim verbi, neque criminis augendi causa complector omnia. cum dico, nihil istum eiusmodi rerum in tota provincia reliquisse, Latine me scitote, non accusatorie loqui. etiam planius: nihil in aedibus cuiusquam, ne in oppidis quidem: nihil in locis communibus, ne in fanis quidem: nihil apud Siculum, nihil apud civem Romanum; denique nihil istum, quod ad oculos animumque acciderit, neque privati, neque publici, neque profani, neque sacri, tota in Sicilia reliquisse.
- 3 Unde igitur potius incipiam, quam ab ea civitate, quae tibi una in amore atque in deliciis fuit? aut ex quo potius numero, quam ex ipsis laudatoribus tuis? facilius enim perspicietur, qualis apud eos fueris, qui te oderunt, qui accusant, qui persequuntur; cum apud tuos Mamertinos invenire improbiſſima ratione eſſe praedatus. C. Heius est Mamertinus (omnes hoc mihi facile concedent, qui Meſſanam acceſſerunt) omnibus rebus in illa civitate ornatiffimus. Huius domus est vel optima Meſſanae, notiſſima quidem certe, et noſtris hominibus apertiffima, maximeque hoſpitalis. Ea domus

ante adventum istius sic ornata fuit, ut urbi quoque esset ornamento. nam ipsa Messana, quae situ, moenibus, portuque ornata sit, ab his rebus, quibus iste delectatur, sane vacua atque nuda est. Erat apud Heium sacrarium magna cum dignitate in aedibus, a maioribus traditum, perantiquum: in quo signa pulcherrima quatuor, summo artificio, summa nobilitate: quae non modo istum hominem, ingeniosum atque intelligentem, verum etiam quemvis nostrum, quos iste idiotas appellat, delectare possent: unum Cupidinis, marmoreum, Praxitelis: (nimirum didici etiam, dum in istum inquirō, artificum nomina:) idem, opinor, artifex eiusmodi Cupidinem fecit illum, qui est Thespiis, propter quem Thespiæ visuntur. nam alia visendi causa nulla est. Itaque ille L. Mummius, cum Thespiadas, quae ad aedem Felicitatis sunt, ceteraque profana ex illo oppido signa tolleret, hunc marmoreum Cupidinem, quod erat consecratus, non attigit. Verum, ut ad illud sacrarium redeam, signum erat hoc, quod dico, Cupidinis e marmore: ex altera parte Hercules, egregie factus ex aere. is dicebatur esse Myronis, ut opinor: et certe. Item ante hosce deos erant arulae, quae cuiusvis sacrarii religionem significare possent. erant aenea praeterea duo signa, non maxima, verum eximia venustate, virginali habitu atque vestitu, quae manibus sublatis sacra quaedam, more Atheniensium virginum, reposita in capitibus sustinebant. Canephoroe ipsa vocabantur. sed earum artificem, quem? quemnam? recte admones, Polycletum esse dicebant. Messanam ut quisque

nostrum venerat, haec visere solebat : omnibus haec ad visendum patebant quotidie : domus erat non domino magis ornamento, quam civitati. C. Claudius, cuius aedilitatem magnificentissimam scimus fuisse, usus est hoc Cupidine tamdiu, dum forum diis immortalibus populoque Romano habuit ornatum : et, cum esset hospes Heiorum, Mamerterini autem populi patronus, ut illis benignis usus est ad commodandum, sic ipse diligens fuit ad reportandum. Nuper homines nobiles eiusmodi, iudices : et quid dico nuper ? immo vero modo, ac plane paulo ante vidimus, qui forum, ac basilicas non spoliis provinciarum, sed ornamentis amicorum, commodis hospitem, non furtis nocentium, ornarent : qui tamen signa atque ornamenta sua cuique reddebant : non ablata ex urbibus sociorum, quatrivui causa, per simulationem aedilitatis, domum deinde, atque ad suas villas auferebant. Haec omnia, quae dixi, signa, iudices, ab Heio de sacratio Verres abstulit : nullum, inquam, horum reliquit, neque aliud ullum tamen, praeter unum pervetus ligneum, Bonam Fortunam, ut opinor. eam iste habere domi suae noluit. Proh deum hominumque fidem ! quid hoc est ? quae est haec causa ? quae ista impudentia est ? quae dico signa, antequam abs te sublata sunt, Messanam cum imperio nemo venit, quin viderit. Tot praetores, tot consules in Sicilia, tum in pace, tum etiam in bello fuerunt ; tot homines cuiusque modi : non loquor de integris, innocentibus, religiosis : tot cupidi, tot improbi, tot audaces : quorum nemo si-

bi tam vehemens, tam potens, tam nobilis visus est, qui ex illo sacrario quidquam poscere, aut tollere, aut attingere auderet. Verres quod ubique erit pulcherrimum, auferet? nihil habere praeterea cuiquam licebit? tot domus locupletissimas domus istius una capiet? idcirco nemo superiorum attingit, ut iste tolleret? ideo C. Claudius Pulcher retulit, ut C. Verres posset auferre? At non requirebat ille Cupido lenonis domum, ac meretriciam disciplinam: facile illo sacrario patrio continebatur: Heio se a maioribus relictum esse sciebat ad hereditatem sacrorum. non quaerebat meretricis heredem. Sed quid ego tam vehementer invehor? verbo iam uno repellar. Emi, inquit. O dii immortales! praeclaram defensionem! mercatorem cum imperio ac securibus in provinciam misimus: qui omnia signa, tabulas pictas, omne argentum, aurum, ebur, gemmas coemeret, nihil cuiquam relinqueret. haec enim mihi ad omnia defensio patrefieri videtur, *emisse*. Primum, si id, quod vis, tibi ego concedam, ut emeris: quoniam in toto hoc genere hac una defensione usus es: quaero, cuiusmodi tu iudicia Romae putaris esse, si tibi hoc quemquam concessurum putasti, te in praetura atque imperio, tot res, tam pretiosas, omnes denique res, quae alicuius pretii fuerint, tota ex provincia coemisse. Videte maiorum diligentiam, qui nihil dum etiam istiusmodi suspicabantur; verum tamen ea, quae parvis in rebus accidere poterant, providebant. Neminem, qui cum potestate aut legatione in provinciam esset profectus, tam amen-

tem fore putaverunt, ut emeret argentum; dabatur enim de publico: ut vestem; praebebatur enim legibus. mancipium putaverunt; quo et omnes utimur, et non praebetur a populo. Sanxerunt, *Ne quis emeret mancipium, nisi in demortui locum.* Si qui Romae esset demortuus? immo, si quis ibidem. non enim te instruere domum tuam voluerunt in provincia; sed illum usum provinciae sup-
 10 plere. Quae fuit causa, cur tam diligenter nos in provinciis ab emtionibus removerent? haec, iudices, quod putabant ereptionem esse, non emtionem, cum venditori suo arbitrato vendere non liceret. in provinciis intelligebant, si is, qui esset cum imperio ac potestate, quod apud quemque esset, emere vellet, idque ei liceret: fore, uti, quod quisque vellet, siue esset venale, siue non esset, quanti vellet, auferret. Dicit aliquis, Noli isto modo agere cum Verre. noli eius facta ad antiquae religionis rationem exquirere: concede, ut impune emerit, modo ut bona ratione emerit, nihil pro potestate, nihil ab invito, nihil per iniuriam. Sic agam. si quid venale habuit Heius, si id, quanti aestimabat, tanti vendidit: desino quae-
 6 rere, cur emeris. Quid igitur nobis faciendum est?
 11 num argumentis utendum in re eiusmodi? quaerendum est, credo, Heius iste num aes alienum habuerit, num auctiorem fecerit: si fecit, num tanta difficultas eum rei nummariae tenuerit, tanta egestas, tanta vis oppresserit, ut sacrum suum spoliaret, ut deos patrios venderet. At hominem video auctiorem fecisse nullam: vendidisse, praeter

fructus suos, nihil unquam : non modo in aere alieno nullo, sed in suis nummis multis esse, ac semper fuisse. si haec contra, ac dico, essent omnia : tamen illum haec, quae tot annos in familia facrarioque maiorum fuissent, venditurum non fuisse. Quid, si magnitudine pecuniae persuasum est ei? verisimile non est, ut ille homo tam locuples, tam honestus, religioni suae monumentisque maiorum pecuniam anteponeret. Sunt ista : verumtamen ab-¹² ducuntur homines nonnunquam etiam ab institutis suis magnitudine pecuniae. Videamus, quanta ista pecunia fuerit, quae potuerit Heium, hominem maxime locupletem, minime avarum, ab humanitate, a pietate, ab religione deducere. Ita iussisti, opinor, ipsum in tabulas referre : *Haec omnia signa Praxitelis, Myronis, Polycleti, H-S VI mill. et 10 Verri vendita sunt.* Recita ex tabulis. TABULAE HEII. Iuvat me, haec praeclara nomina artificum, quae isti ad coelum ferunt, Verris aestimatione sic concidisse. Cupidinem Praxitelis H-S CIO IC. profecto hinc natum est, *Malo emere, quam rogare.* Dicet aliquis, Quid? tu ista permagno aesti-⁷ mas? Ego vero ad meam rationem usumque non¹³ aestimo. verumtamen a vobis ita arbitror spectari oportere, quanti haec eorum iudicio, qui studiosi sunt harum rerum, aestimentur : quanti venire soleant : quanti haec ipsa, si palam libereque venirent, venire possent : denique ipse Verres quanti aestimet. nunquam enim, si denariis quadringentis Cupidinem illum putasset, commisisset, ut propter eum in sermonem hominum atque in tantam

- 14 vituperationem veniret. Quis vestrum igitur nescit, quanti haec aestimentur? In auctione signum aeneum non magnum H-S cxx millibus venire non vidimus? Quid si velim nominare homines, qui aut non minoris, aut etiam pluris emerint? nonne possum? etenim qui modus est in his rebus cupiditatis, idem est aestimationis. difficile est enim finem facere pretio, nisi libidini feceris. Video igitur Heium neque voluntate, neque difficultate aliqua temporis, neque magnitudine pecuniae adductum esse, ut haec signa venderet: teque ista simulatione emtionis, vi, metu, imperio, fascibus, ab homine eo, quem una cum ceteris sociis non solum potestati tuae, sed etiam fidei populus Romanus com-
- 15 miserat, eripuisse atque abstulisse. Quid mihi tam optandum, iudices, potest esse in hoc crimine, quam ut haec eadem dicat ipse Heius? nihil profecto. sed ne difficilia optemus. Heius est Mamertinus: Mamertina civitas istum publice communi consilio sola laudat: omnibus ipse ceteris Siculis odio est: ab his solis amatur. Eius autem legationis, quae ad istum laudandum missa est, princeps est Heius. etenim est primus civitatis. ne forte, dum publicis mandatis serviat, de privatis iniuriis reticeat.
- 16 Haec cum scirem et cogitarem, commisi tamen me, iudices, Heio. produxi eum prima actione: neque id tamen ullo periculo feci. Quid enim poterat Heius respondere, si esset improbus, si sui dissimilis? signa illa domi suae esse, non apud Verrem? qui poterat quidquam eiusmodi dicere? ut homo turpissimus esset, impudentissimeque menti-

retur, hoc diceret: illa se habuisse venalia, eaque sese, quanti voluerit, vendidisse. Homo domi suae nobilissimus, qui vos de religione sua ac dignitate vere existimare maxime vellet, primo dixit, se istum publice laudare, quod sibi ita mandatum esset: deinde neque se illa habuisse venalia, neque ulla conditione, si, utrum vellet, liceret, adduci unquam potuisse, ut venderet illa, quae in sacratio fuissent a maioribus suis relicta et tradita. Quid sedes, Verres? quid exspectas? quid te a Centuripina civitate, a Catinenfi, ab Halesina, ab Tyn-daritanâ, Ennenfi, Agyrinenfi, ceterisque Siciliae civitatibus circumveniri atque opprimi dicis? tua te altera patria, quemadmodum dicere solebas, Messana circumvenit: tua, inquam, Messana, tuorum adiutrix scelerum, libidinum testis, praedarum ac furtorum receptrix. adest enim vir amplissimus eius civitatis, legatus, huiusce iudicii causa domo missus, princeps laudationis tuae: qui te publice laudat. ita enim mandatum atque imperatum est. tametsi rogatus de Cybea, tenetis memoria, quid responderit: aedificatam publicis operis, publice coactis, eique aedificandae publice Mamertinum fenatorem praefuisse. Idem ad vos privatim, iudices, confugit: utitur hac lege, qua iudicium est communis et privatae rei sociorum. tametsi lex est de pecuniis repetundis, ille se negat pecuniam repetere; quam ereptam non tantopere desiderat: sacra se maiorum suorum repetere abs te dicit: deos penates a te patrios reposcit. Ecqui pudor est? ecqua religio, Verres? ecqui metus? habitasti apud He-

ium Messanae : res illum divinas apud eos deos in suo sacratio prope quotidie facere vidisti. non movetur pecunia : denique quae ornamenti causa fuerunt , non requirit. Habe Canephoros : deorum simulacra restitue. Quae quia dixit , quia tempore dato modeste apud vos focius amicusque populi Romani questus est : quia religioni suae non modo in diis patriis repetundis , sed etiam in ipso iureiurando ac testimonio , proximus fuit : hominem missum ab isto scitote esse Messanam de legatis unum , illum ipsum , qui navi istius aedificandae publice praefuit , qui a senatu peteret , ut Heius ignominia afficeretur. Homo amentissime , quid putas ? te impetraturum ? quanti is a civibus suis fieret , quanti auctoritas eius haberetur , ignorabas ? Verum fac te impetravisse : fac aliquid gravius in Heium statuisse Mamertinos : quantam putas auctoritatem laudationis eorum futuram , si in eum , quem constet verum pro testimonio dixisse , poenam constituerint ? tametsi quae est ista laudatio , cum laudator interrogatus laedat necesse est ? Quid ? isti laudatores tui , nonne testes mei sunt ? Heius est laudator : laesit gravissime. producam ceteros : reticebunt , quae poterunt , libenter : dicent , quae necesse erit , ingratis. Negent isti onerariam navem maximam aedificatam esse Messanae ? negent , si possint. negent ei navi faciundae senatorem Mamertinum publice praefuisse ? utinam negent ! Sunt etiam cetera , quae malo integra reservare , ut quam minimum sit illis temporis ad meditandum confirmandumque periurium. Haec tibi laudatio proce-

dat in numerum. hi te homines auctoritate sua sublevent : qui te neque debent adiuvari , si possint : neque possunt , si velint : quibus tu privatim iniurias plurimas contumeliasque imposuisti : quo in oppido multas familias in perpetuum infames tuis stupris flagitiisque fecisti. At publice commodasti. Non sine magno quidem reipublicae provinciaeque Siciliae detrimento. Tritici modium LX millia emta populo Romano dare debebant , et solebant. abs te solo remissum est. Respublica detrimentum fecit , quod per te imperii ius una in civitate immittutum est : Siculi , quod hoc non de summa frumenti detractum est , sed translatum in Centuripinos et Halesinos , immunes populos : et hoc plus impositum , quam ferre possent. Navem imperare ex foedere 21 debuisti. remisisti in triennium. militem nullum unquam poposcisti per tot annos. fecisti item , ut praedones solent : qui cum communes hostes sint omnium , tamen aliquos sibi instituunt amicos , quibus non modo parcant , verum etiam praeda quos augeant , et eos maxime , qui habent oppidum opportuno loco , quo saepe adeundum sit navibus , nonnunquam etiam necessario. Phaselis illa , quam 10 cepit P. Servilius , non fuerat urbs ante Cilicum , atque praedonum : Lycii illam , Graeci homines , incolebant. sed quod erat eiusmodi loco , atque ita proiecta in altum , ut et exeuntes e Cilicia praedones saepe ad eam necessario devenirent : et , cum ex hisce se locis reciperent , eodem deferrentur ; adsiverunt illud sibi oppidum piratae , primo commercio , deinde etiam societate. Mamertina civitas , 22

improba antea non erat : etiam erat inimica improborum : quae C. Catonis, illius, qui consul fuit, impedimenta retinuit. at cuius hominis? clarissimi potentissimique ; qui tamen cum consul fuisset, condemnatus est. [Ita C. Cato, duorum hominum clarissimorum nepos, L. Paulli, et M. Catonis, et P. Africani fororis filius.] quo damnato, tum, cum severa iudicia fiebant ; H-S XVIII millibus lis aestimata est. Huic Mamertini irati non fuerunt ; qui maiorem sumtum, quam, quanti Catonis lis aestimata est, in Timarchidis prandium saepe fecerunt.

23 Verum haec civitas isti praedoni ac piratae Siciliensi Phaselis fuit. huc omnia undique deportabantur ; apud istos relinquebantur : quod celari opus erat, habebant sepositum ac reconditum : per istos, quae volebat, in navem clam imponenda, occulte exportanda curabat : navim denique maximam, quam onustam furtis in Italiam mitteret, apud istos faciendam aedificandamque curavit. pro hisce rebus, vacatio data est ab isto sumptus, laboris, militiae, rerum denique omnium. per triennium soli non modo in Sicilia, verum, ut opinio mea fert, his quidem temporibus, in omni orbe terrarum, vacui, expertes, soluti ac liberi fuerunt ab

24 omni sumptu, molestia, munere. Hinc illa Verrea nata sunt : hinc in convivium Sex. Cominium protrahi iussit, in quem scyphum de manu iacere conatus est : quem obtorta gula de convivio in vincula atque in tenebras abripi iussit. hinc illa crux, in quam civem Romanum iste, multis inspectantibus, sustulit : quam non ausus est usquam desige-

re, nisi apud eos, quibuscum omnia scelera sua ac latrocinia communicasset. Laudatum etiam vos 11 quemquam venire audetis? qua auctoritate? utrum, quam apud senatorium ordinem, an quam apud populum Romanum habere debetis? Ecquae civitas 25 est, non modo in provinciis nostris, verum in ultimis nationibus, aut tam potens, aut tam libera, aut etiam tam immanis ac barbara: rex denique ecquis est, qui senatorem populi Romani tecto ac domo non invitet? qui honos non homini solum habetur, sed primum populo Romano, cuius beneficio nos in hunc ordinem venimus: deinde ordinis auctoritati, quae nisi gravis erit apud socios, atque exteras nationes, ubi erit imperii nomen et dignitas? Mamertini me publice non invitarunt. me cum dico, leve est: senatorem populi Romani si non invitaverunt, honorem debitum detraxerunt, non homini, sed ordini. Nam ipsi Tullio patebat domus locupletissima et amplissima Cn. Pompeii Basilisci: quo, etiamsi esset invitatus a vobis, tamen devertisset. erat etiam Parcenniorum, qui nunc item Pompeii sunt, domus honestissima: quo L. frater meus summa illorum voluntate devertit. Senator populi Romani, quod in vobis fuit, in vestro oppido iacuit et pernoctavit in publico. nulla hoc civitas unquam alia commisit. Amicum enim nostrum in iudicium vocabas. Tu, quid ego privatim negotii geram, interpretabere imminuendo honore senatorio? Ve- 26 rum haec tum queremus, si quid de vobis per eum ordinem agetur, qui ordo a vobis adhuc solis contemptus est. In populi Romani quidem con-

spectum, quo ore vos commisistis? nec prius illam
 crucem, quae etiam nunc civis Romani sanguine
 redundat, quae fixa est ad portum urbemque ve-
 stram, revellistis, neque in profundum abiecitistis,
 locumque illum omnem expiastis, quam Romam,
 atque in horum conventum adiretis? In Mamerti-
 norum solo foederato atque pacato monumentum
 istius crudelitatis constitutum est. vestrae urbs
 electa est, ad quam cum adirent ex Italia, crucem
 civis Romani prius, quam quemquam amicum po-
 puli Romani viderent? quam vos Rheginis, quo-
 rum civitati invidetis, item incolis vestris, civi-
 bus Romanis, ostendere soletis: quo minus sibi
 arrogent, minusque vos despiciant, cum videant
 12 ius civitatis illo supplicio esse mactatum. Verum
 27 haec emisse te dicis. Quid? illa Attalica, tota Sici-
 lia nominata, ab eodem Heio peripetasmata emere
 oblitus es? licuit eodem modo, ut signa. Quid
 enim actum est? an literis pepercisti? Verum ho-
 minem amentem hoc fugit: minus clarum putavit
 fore, quod de armario, quam quod de sacrario
 esset ablatum. At quomodo abstulit? non possum
 dicere planius, quam ipse apud vos dixit Heius.
 cum quaesissem, numquid aliud de bonis eius per-
 venisset ad Verrem, respondit istum ad se misis-
 se, ut sibi mitteret Agrigentum peripetasmata. Quae-
 sivi, an misisset. respondit id, quod necesse erat,
 scilicet dicto audientem fuisse praetori: misisse. Ro-
 gavi, pervenissentne Agrigentum: dixit pervenisse.
 Quaesivi, an domum revertissent. negavit adhuc
 revertisse. Risus populi atque admurmuratio omnium

facta est. Hic tibi in mentem non venit, iubere, ut ²⁸ haec quoque referret, H-S VI millibus 10 se tibi vendidisse? metuisti, ne aes alienum tibi cresceret, si H-S VI millibus 10 tibi constarent ea, quae tu facile posses vendere H-S CC millibus? fuit tanti, mihi crede. haberes quod defenderes: nemo quaereret, quanti illa res esset: si modo te posses docere emisse: facile cui velles, tuam causam et factum probares. nunc de peripetasmatis quemadmodum te expeditas, non habes. Quid? a Philar- ²⁹ cho Centuripino, homine locuplete, ac nobili, phaleras pulcherrime factas, quae regis Hieronis fuisse dicuntur, utrum tandem abstulisti, an emisti? In Sicilia quidem cum essem, sic a Centuripinis, sic a ceteris audiebam, (non enim parum res erat clara) tam te has phaleras a Philarcho Centuripino abstulisse dicebant, quam alias item nobiles ab Aristo Panormitano, quam tertias a Cratippo Tyn- daritano. Etenim si Philarchus vendidisset, non ei, posteaquam reus factus es, redditurum te promississet. quod quia vidisti plures scire, cogitasti, si ei reddidisses, te minus habiturum, rem nihilominus testatam futuram: non reddidisti. dixit Philarchus pro testimonio, se, quod nosset tuum istum morbum, [ut amici tui appellant, studiosae] cupisse te celare de phaleris: cum abs te appellatus esset, negasse habere sese: apud alium quoque eas habuisse depositas, ne qua invenirentur: tuam tantam fuisse sagacitatem, ut eas per illum ipsum inspiceres, ubi erant depositae: tum se deprehensum negare non potuisse: ita ab se invito ablatas phaleras gratis.

13 Iam, ut haec omnia reperire ac perscrutari solitus sit, iudices, est operae pretium, cognoscere. 30
 Cibyratae sunt fratres quidam, Tlepolemus et Hiero: quorum alterum fingere opinor e cera solitum esse, alterum esse pictorem. hosce opinor Cibyrae, cum in suspicionem venissent suis civibus fanum expilasse Apollinis, veritos poenam iudicii ac legis, domo profugisse. quod Verrem artificii sui cupidum cognoverant tum, cum iste, id quod ex testibus didicistis, Cibyram cum inanibus syngraphis venerat, domo perfugientes ad eum se exfules, cum iste esset in Asia, contulerunt. habuit secum eos ab illo tempore; et in legationis praedis atque furtis multum illorum opera consilioque usus est. Hi sunt illi, 31
 quibus in tabulis retulit sese Q. Tadius dedisse iussu istius Graecis pictoribus. Eos iam bene cognitos et re probatos secum in Siciliam duxit. Quo posteaquam venerunt, mirandum in modum, (canes venaticos diceres,) ita odorabantur omnia et pervestigabant, ut, ubi quidque esset, aliqua ratione invenirent: aliud minitando, aliud pollicendo, aliud per fervos, aliud per liberos, per amicum aliud, aliud per inimicum inveniebant. quidquid illis placuerat, perdendum erat. nihil aliud optabant quorum poscebatur argentum, nisi ut Hieroni et Tlepolemo displiceret. Vere mehercules hoc, iudices, dicam. Me- 14
 32 mini, Pamphilum Lilybaetanum, hospitem meum, et amicum, nobilem hominem, mihi narrare: cum iste ab sese hydriam Boethi manu factam, praeclaro opere et grandi pondere, per potestatem abstulisset, se sane tristem et conturbatum domum revertisse,

quod vas eiusmodi, quod sibi a patre et a maioribus esset relictum, quo solitus esset uti ad festos dies, ad hospitem adventum, a se esset ablatum. Cum federem, inquit, domi tristis, accurrit Venerius: iubet me scyphos sigillatos ad praetorem statim asferre. permotus sum, inquit: binos habebam: iubeo promi utrosque, ne quid plus mali nasceretur, et mecum ad praetoris domum ferri. Eo cum veni, praetor quiescebat: fratres illi Cibyratae inambulabant. qui, me ubi viderunt, ubi sunt, Pamphile, inquirunt, scyphi? ostendo tristis. laudant. incipio queri, me nihil habiturum, quod alicuius esset pretii, si etiam scyphi essent ablati. tum illi, ubi me conturbatum vident: *Quid vis nobis dare, ut isti abs te ne auferantur?* ne multa, sestertios CC me, inquit, poposcerunt: dixi me daturum C. Vocat interea praetor: scyphos poscit. tum illos coepisse praetori dicere, putasse se, id quod audissent, alicuius pretii scyphos esse Pamphili: luteum negotium esse: non dignum, quod in suo argento Verres haberet. Ait ille, idem sibi videri. ita Pamphilus scyphos optimos aufert. Et mehercules ego antea, ³³ tametsi hoc nescio quid nugatorium sciebam esse, ista intelligere: tamen mirari solebam, istum in his ipsis rebus aliquem sensum habere, quem scirem nulla in re quidquam simile hominis habere. Tum ¹⁵ primum intellexi, ad eam rem istos fratres Cibyratas fuisse, ut iste in furando manibus suis, oculis illorum uteretur. At ita studiosus est huius praeclarae existimationis, ut putetur in hisce rebus intelligens esse, ut nuper (videte hominis amentiam)

posteaquam est comperendinatus, cum iam pro damnato mortuoque esset, ludis Circensibus, mane apud L. Sisennam, virum primarium, cum essent triclinia strata, argentumque expositum in aedibus, cum pro dignitate L. Sisennae, domus esset plena hominum honestissimorum, accesserit ad argentum, contemplari unumquodque otiose et considerare coeperit. Mirari stultitiam alii, quod in ipso iudicio, eius ipsius cupiditatis, cuius insimularetur, suspicionem auget: alii amentiam, cui comperendinato, cum tam multi testes dixissent, quidquam illorum veniret in mentem. pueri autem Sisennae, credo, qui audivissent, quae in istum testimonia essent dicta, oculos de isto nusquam deiicere, neque ab argento digitum discedere. Est boni iudicis, parvis ex rebus coniecturam facere uniuscuiusque et cupiditatis et incontinentiae. Qui reus lege, et reus comperendinatus, re et opinione hominum paene damnatus, temperare non potuerit maximo conventu, quin L. Sisennae argentum tractaret et consideraret; hunc in provincia praetorem quisquam putabit a Siculo- rum argento cupiditatem, aut manus abstinere potuisse?

16 Verum, uti Lilybaeum, unde digressa est, ora-
 35 tio revertatur, Diocles est, Pamphili gener, illius, a quo hydria ablata est, Popilius cognomine. ab hoc abaci vasa omnia, ut exposita fuerant, abstulit. Dicat, licet, se emisse. etenim hic propter magnitudinem furti, sunt, ut opinor, literae factae. iussit Timarchidem aestimare argentum. Quo modo? quo qui unquam tenuissime in donatione hi-

frionum aestimavit. Tametsi iamdudum erro, qui tam multa de tuis emtionibus verba faciam, et quae-ram, utrum emeris, et quomodo, et quanti emeris: quod verbo transfigere possum. Ede mihi scriptum, quid argenti in provincia Sicilia pararis, unde quidque, aut quanti emeris. Quid fit? quamquam non debebam ego abs te has literas poscere: me enim tabulas tuas habere et proferre oportebat: verum negas te horum annorum aliquot confecisse: compone hoc, quod postulo, de argento: de reliquo videro. *Nec scriptum habeo, nec possum edere.* Quid futurum igitur est? Quid existimas hosce iudices facere posse? domus plena signorum pulcherrimorum iam etiam ante praeturam: multa ad villas tuas posita, apud amicos multa deposita, multa aliis data atque donata: tabulae nullum indicant emtum: omne argentum ablatum ex Sicilia est: nihil cuiquam, quod suum dici vellet, relictum. fingitur improba defensio, praetorem omne id argentum coemisse: tamen idipsum tabulis demonstrari non potest. si quas tabulas profers, in his, quid habeas, quomodo habeas, scriptum non est. horum autem temporum, cum te plurimas res emisse dicas, tabulas omnino nullas proferas: nonne te et prolatis, et non prolatis tabulis condemnari necesse est? Tu a M. Coelio, equite Romano, lectissimo adolescente, quae voluisti, vasa argentea Lilybaei abstulisti: tu C. Cacurii, promptissimi hominis, et experientis, et inprimis gratiosi, supellectilem omnem auferre non dubitasti: tu maximam et pulcherrimam mensam citream a Q. Lutatio Diodoro,

qui Q. Catuli beneficio a L. Sulla civis Romanus factus est, omnibus scientibus, Lilybaei abstulisti. Non tibi obiicio, quod hominem dignissimum tuis moribus, Apollonium, Niconis filium, Drepanitanum, qui nunc A. Clodius vocatur, omni argento optime facto spoliasti ac depeculatus es. Taceo. non enim putat ille sibi iniuriam factam; propterea quod homini iam perdito, et collum in laqueum inferenti, subvenisti, cum pupillis Drepanitanis bona patria erepta cum illo partitus es. gaudeo etiam, si quid ab illo abstulisti; et abs te nihil rectius factum esse dico. A Lyfone vero Lilybaetano, primo homine, apud quem deversatus es, Apollinis signum ablatum certe non oportuit. At dices te emisse. scio: H-S CIO. ita opinor. scio, inquam. proferam literas: et tamen id factum non oportuit. A pupillo Heio, cui Marcellus tutor est, a quo pecuniam grandem eripueras, scaphia cum emblematis Lilybaei utrum emta esse dicis, an confiteris erepta?

- 38 Sed quid ego istius in eiusmodi rebus mediocres iniurias colligo: quae tantummodo in furtis istius, et damnis eorum, a quibus auferabat, versatae esse videantur? Accipite, si vultis, iudices, rem eiusmodi, ut amentiam singularem, ut furorem iam, 18 non cupiditatem eius perspicere possitis. Melitenis Diodorus est, qui apud vos antea testimonium dixit. is Lilybaei multos iam annos habitat, homo et domi nobilis, et apud eos, quo se contulit, propter virtutem splendidus et gratosus. de hoc Verri dicitur, habere eum perbona toreumata: in his pocula duo quaedam, quae Thericlea nominan-

tur, Mentoris manu, summo artificio, facta. quod iste ubi audivit, sic cupiditate inflammatus est non solum inspiciendi, verum etiam auferendi, ut Diodorum ad se vocaret, ac posceret. Ille, qui illa non invitus haberet, respondet se Lilybaei non habere: Melitae apud quendam propinquum suum reliquisse. Tum iste continuo mittit homines certos ³⁹ Melitam: scribit ad quosdam Melitenses, ut ea vasa perquirant: rogat Diodorum, ut ad illum suum propinquum det literas. nihil ei longius videbatur, quam dum illud videret argentum. Diodorus, homo frugi ac diligens, qui sua servare vellet, propinquo suo scribit, ut eis, qui a Verre venissent, responderet, illud argentum se paucis illis diebus misisse Lilybaeum. Ipse interea recedit. abesse ab domo paulisper maluit, quam praesens illud optime factum argentum amittere. Quod ubi audivit iste, usque eo est commotus, ut sine ulla dubitatione insanire omnibus ac furere videretur. quia non potuerat argentum eripere, ipse a Diodoro erepta sibi vasa optime facta dicebat: minitari absenti Diodoro: vociferari palam: lacrymas interdum vix tenere. Eriphylam accepimus in fabulis ea cupiditate, ut, cum vidisset monile, ut opinor, ex auro et gemmis, pulchritudine eius incensa, salutem viri proderet. Similis istius cupiditas: hoc etiam acrior atque infanior, quod illa cupiebat id, quod viderat: huius libidines non solum oculis, sed etiam auribus excitabantur. Conquiri Diodorum tota provincia iubet. ille ex Sicilia iam castra moverat, ⁴⁰ et vasa collegerat. Homo, ut aliquo modo illum

in provinciam revocaret, hanc excogitavit rationem: si haec ratio potius, quam amentia nominanda est. apponit de suis canibus quendam, qui dicat, se Diodorum Melitensem rei capitalis reum velle facere. Primo mirum omnibus videri, Diodorum reum, hominem quietissimum, ab omni non modo facinoris, verum etiam minimi errati suspitione remotissimum. deinde esse perspicuum, fieri omnia illa propter argentum. Iste non dubitat iubere nomen deferri: et tum primum opinor istum

41 absentis nomen recepisse. Res clara Sicilia tota, propter caelati argenti cupiditatem reos fieri rerum capitalium: neque solum reos fieri praesentes, sed etiam absentes. Diodorus Romae sordidatus circum patronos atque hospites curfare: rem omnibus narrare. literae mittuntur isti a patre vehementes, ab amicis item, videret, quid ageret, de Diodoro quo progredetur: rem claram esse et invidiosam: insanire hominem: periturum hoc uno crimine, nisi cavisset. Iste etiam tum patrem, si non in parentis, at in hominum numero putabat: ad iudicium nondum se satis instruxerat: primus annus erat provinciae: non, ut in Sthenio, iam refertus pecunia. itaque furor eius paululum, non pudore, sed metu ac timore repressus est. condemnare Diodorum non

42 audet: absentem de reis eximit. Diodorus interea praetore isto prope triennium provincia domoque caruit. ceteri non solum Siculi, sed etiam cives Romani hoc statuerant: quoniam iste tantum cupiditate progredetur, nihil esse, quod quisquam putaret, se, quod isti paulo magis placeret, con-

fervare, aut domi retinere posse. Postea vero, 20
quam intellexerunt, isti virum fortem, quem summe provincia exspectabat, Q. Arrium, non succedere: statuerunt se nihil tam clausum, neque tam reconditum posse habere, quod non istius cupiditati apertissimum promtissimumque esset.

Tum iste ab equite Romano splendido et gratioso, Cn. Calidio, cuius filium sciebat senatorem populi Romani et iudicem esse, equuleos argenteos nobiles, qui Q. Maximi fuerant, aufert. Imprudens huc incidi, iudices. emit enim, non abstulit. nollem dixisse. iactabit se, et in his equitabit equuleis. Emi: pecuniam solvi. Credo, etiam tabulae proferentur. est tanti. cedo tabulas. dilue sane crimen hoc Calidianum, dum ego tabulas adspicere possim. Veruntamen quid erat, quod Calidius Romae quereretur, se, cum tot annos in Sicilia negotiaretur, abs te solo ita esse contemptum, ita despectum, ut etiam una cum ceteris Siculis despoliaretur, si emeraset quid erat, quod confirmabat, se abs te argentum esse repetiturum, si tibi sua voluntate vendiderat? tu porro posses facere, ut Cn. Calidio non redderes? praesertim cum is L. Sifenna, defensore tuo, tam familiariter uteretur; et cum ceteris familiaribus Sifennae reddidisses? Denique non opinor negaturum esse te, homini honesto, sed non gratiosiori, quam Cn. Calidius est, L. Cordio argentum per Potamonem, amicum tuum, reddidisse. qui quidem ceterorum causam apud te difficiliorem fecit. Nam cum te compluribus confirmasses redditurum, posteaquam Cor-

dius pro testimonio dixit, te sibi reddidisse, finem reddendi fecisti: quod intellexisti, te, praeda de manibus amissa, testimonium tamen effugere non posse. Cn. Calidio, equiti Romano, per omnes alios praetores licuit argentum habere bene factum: licuit posse domesticis copiis, cum magistratum, aut aliquem superiorem invitasset, ornare et apparare convivium. multi domi Cn. Calidii cum imperio ac potestate fuerunt: nemo inventus est tam amens, qui illud argentum tam praeclarum ac tam nobile eriperet: nemo tam audax, qui posceret: nemo tam impudens, qui postularet, ut venderet. Superbum est enim, iudices, et non ferendum, dicere praetorem in provincia homini honesto, locupleti, splendido, *Vende mihi vasa caelata*. hoc est enim dicere: Non es dignus tu, qui habeas, quae tam bene facta sint: meae dignitatis ista sunt. Tu dignior, Verres, quam Calidius? qui (ut non conferam vitam atque existimationem tuam cum illius: neque enim est conferenda: hoc ipsum conferam, quo tu te superiorem fingis) quod H-S LXXX milia divisoribus, ut praetor renunciarere, dedisti; trecenta accusatori, ne tibi odiosus esset. ea re contemnis equestrem ordinem, ac despicias? ea re indignum tibi visum est, quidquam, quod tibi placeret, Calidium potius habere, quam te? Iactat se iamdudum de Calidio: narrat omnibus, se emis-

45

21

46

se. Num etiam de L. Papirio, viro primario, locuplete honestoque, equite Romano turibulum emisisti? qui pro testimonio dixit, te, cum inspiciendum poposcisses, vulso emblemate remisisse:

ut intelligatis, in homine intelligentiam esse, non avaritiam : artificii cupidum, non argenti fuisse. Nec solum in Papirio fuit hac abstinentia : tenuit hoc institutum in turibulis omnibus, quaecunque in Sicilia fuerunt. incredibile est autem, quam multa, et quam praeclara fuerint. Credo tum, cum Sicilia florebat opibus et copiis, magna artificia fuisse in ea insula. nam domus erat ante istum praetorem nulla paulo locupletior, qua in domo haec non essent, etiamsi praeterea nihil esset argenti ; patella grandis cum figillis, ac simulacris deorum ; patera, qua mulieres ad res divinas uterentur ; turibulum. haec autem omnia antiquo opere et summo artificio facta : ut hoc liceret suspicari, fuisse aliquando apud Siculos peraeque pro portione cetera : sed quibus multa fortuna ademisset, tamen apud eos remansisse ea, quae religio retinisset. Dixi, ⁴⁷ iudices, multa fuisse fere apud Siculos omnes : ego idem confirmo, nunc ne unum quidem esse. Quid hoc est ? quod monstrum, quod prodigium in provinciam misimus ? nonne vobis id egisse videtur, ut non unius libidinem, non suos oculos, sed omnium cupidissimorum insanias, cum Romam revertisset, expleret ? qui simul atque in oppidum quopiam venerat, immittebantur illi continuo Cibyatici canes, qui investigabant et perscrutabantur omnia. Si quod erat grande vas et maius opus inventum, laeti adferebant. si minus eiusmodi quippiam venari potuerant ; illa quidem certe pro lepusculis capiebantur, patellae, paterae, turibula. Hic quos putatis fletus mulierum ? quas lamenta-

tiones fieri solitas esse in hisce rebus? quae forsitan vobis parvae esse videantur: sed magnum et acerbum dolorem commovent, mulierculis praesertim, cum eripiuntur e manibus ea, quibus ad res divinas uti consueverunt, quae a suis acceperunt, quae in familia semper fuerunt.

- 22 Hic nolite expectare, dum ego hoc crimen agam
 48 ostiatim, ab Aeschylō Tyndaritano istum pateram abstulisse, a Thrasone item Tyndaritano patellam, a Nymphodoro Agrigentino turibulum. cum testes ex Sicilia dabo, quem volet, ille eligat, quem ego interrogem de patellis, pateris, turibulis: non modo oppidum nullum; domus nulla paulo locupletior expers huius iniuriae reperietur. qui cum in convivium venisset, si quidquam caelati adspexerat, manum abstinere, iudices, non poterat. Cn. Pompeius est Philo, qui fuit Tyndaritanus. is coenam isti dabat apud villam in Tyndaritano. fecit, quod Siculi non audebant. ille, civis Romanus quod erat, impunius id se facturum putavit. apposuit patellam, in qua figilla erant egregia. iste continuo ut vidit, non dubitavit illud insigne penatium hospitaliumque deorum ex hospitali mensa tollere: sed tamen, quod antea de istius abstinentia dixeram, figillis avulsis reliquum argentum sine ulla
 49 avaritia reddidit. Quid? Eupolemo Calactino, homini nobili, Lucullorum hospiti ac perfamiliari, qui nunc apud exercitum cum L. Lucullo est, non idem fecit? coenabat apud eum. argentum ille ceterum, purum apposuerat, ne purus ipse relinqueretur; duo pocula non magna, verumtamen cum

emblematis. Hic, quasi festivum acroama, ne sine corollario de convivio discederet, ibidem, convivis inspectantibus, emblemata avellenda curavit. Neque ego nunc istius facta omnia enumerare conor: neque opus est, nec fieri ullo modo potest. tantummodo uniuscuiusque de varia improbitate generis indicia apud vos, et exempla profero. neque enim ita se gessit in his rebus, tanquam rationem aliquando esset redditurus: sed prorsus ita, quasi aut reus nunquam esset futurus, aut, quo plura abstulisset, eo minore periculo in iudicium esset venturus: qui haec, quae dico, iam non occulte, non per amicos atque interpretes, sed palam de loco superiore, ageret pro imperio et potestate. Catinam cum venisset, oppidum locuples, ²³ honestum, copiosum, Dionysiarum ad se proa- ⁵⁰ gorum, hoc est, summum magistratum, vocari iubet. ei palam imperat, ut omne argentum, quod apud quemque esset Catinae, conquirendum curaret, et ad se transferendum. Philarchum Centuripinum, primum hominem genere, virtute, pecunia, non hoc idem iuratum dicere audistis, sibi istum negotium dedisse atque imperavisse, ut Centuripinis, in civitate totius Siciliae multo maxima et locupletissima, omne argentum conquireret, et ad se comportari iuberet? Agyrio similiter istius imperio vasa Corinthia per Apollodorum, quem testem audistis, Syracusas deportata sunt. Illa vero optima, quod, ⁵¹ cum ad Haluntium venisset praetor laboriosus et diligens, ipse in oppidum accedere noluit, quod erat difficili adscensu atque arduo; Archagathum Halun-

tinum, hominem non solum domi suae, sed tota Sicilia in primis nobilem, vocari iussit: ei negotium dedit, ut, quidquid Haluntii esset argenti caelati, aut, si quid etiam Corinthiorum, id omne statim ad mare ex oppido deportaretur. Adscendit in oppidum Archagathus. Homo nobilis, qui a suis et amari et diligi vellet, ferebat graviter, illam sibi ab isto provinciam datam: nec, quid faceret, habebat. pronuntiat, quid sibi imperatum esset: iubet omnes proferre, quae haberent. metus erat summus. ipse enim tyrannus non discedebat longius: Archagathum et argentum in lectica cubans ad mare

52 infra oppidum expectabat. Quem concursum in oppido factum putatis? quem clamorem? quem porro fletum mulierum? qui viderent equum Troianum introductum, urbem captam esse dicerent. efferrī sine thecis vasa, extorqueri alia de manibus mulierum, effringi multorum fores, revelli claustra. Quid enim putatis? scuta si quando conquiruntur a privatis in bello ac tumultu: tamen homines invitati dant, etsi ad salutem communem dari sentiunt: ne quem putetis sine maximo dolore argentum caelatum domo, quod alter eriperet, protulisse. omnia deferuntur. Cibratae fratres vocantur: pauca improbant: quae probarant, iis crustae aut emblemata detrahuntur. Sic Haluntini, excussis deliciis, cum

2.4 argento puro domum reverterunt. Quod unquam,

53 iudices, huiusmodi everriculum in illa provincia fuit? avertere aliquid de publico quam obscurissime per magistratum solebant: etiam aliquid de privato nonnunquam occulte auferebant: et illi ta-

men condemnabantur. et, si quaeritis, ut ipse de me detraham; illos ego accusatores puto fuisse, qui huiusmodi hominum furta odore aut aliquo leviter presso vestigio persequerentur. Nam nos quidem quid facimus in Verre, quem in luto volutatum totius corporis vestigiis invenimus? permagnum est, in eum dicere aliquid, qui praeteriens, lectica paulisper deposita non per praestigias, sed palam per potestatem, uno imperio, ostiatim totum oppidum compilarit? At tamen, ut posset se dicere emisse, Archagatho imperat, ut aliquid illis, quorum argentum fuerat, nummularum, dicis causa, daret. invenit Archagathus paucos, qui vellent accipere: his dedit. eos nummos tamen iste Archagatho non reddidit. voluit Romae petere Archagathus: Cn. Lentulus Marcellinus dissuasit, sicut ipsum dicere audistis.

RECITA
ARCHAGATHI ET LENTULI TESTIMONIUM.

Et, ne forte hominem existimetis hanc tantam vim emblematum sine causa coacervare voluisse, videre, quanti vos, quanti existimationem populi Romani, quanti leges et iudicia, quanti testes Siculos negotiatoresque fecerit. posteaquam tantam multitudinem collegerat emblematum, ut ne unum quidem cuiquam reliquisset: instituit officinam Syracusis in regia maximam. palam artifices omnes, caelatores, ac vasculares convocari iubet: et ipse suos complures habebat. eo conducit magnam hominum multitudinem. menses octo continuos opus his non defuit, cum vas nullum fieret, nisi aureum. Tum illa, ex patellis et turibulis quae vellerat, ita

fcite in aureis poculis illigabat , ita apte in scyphis aureis includebat , ut ea ad illam rem nata esse diceret : ipse tamen praetor , qui sua vigilantia pacem in Sicilia dicit fuisse , in hac officina maiorem partem diei cum tunica pulla federe solebat et pallio.

- 25 Haec ego , iudices , non auderem proferre , ni ve-
 55 rerer , ne forte plura de isto ab aliis in sermone ,
 quam a me in iudicio audisse vos diceretis. Quis enim est , qui de hac officina , qui de vasis aureis , qui de istius pallio , tunica pulla , non audierit ? quem voles de conventu Syracusanorum virum bonum nominato : producam. nemo erit , quin hoc se aut vidisse , aut audisse dicat. O tempora , o mores ! nihil
 56 nimium vetus proferam. Sunt vestrum , iudices , aliquamulti , qui L. Pisonem cognoverunt , huius L. Pisonis , qui praetor fuit , patrem. is cum esset in Hispania praetor , qua in provincia occisus est , nescio quo pacto , dum armis exercetur , annulus aureus , quem habebat , fractus est , et comminutus. cum vellet sibi anulum facere , aurificem iussit vocari in foro , ad fellam , Cordubae , et ei palam appendit aurum. hominem in foro fellam iubet ponere , et facere anulum , omnibus praesentibus. Nimium fortasse dicet aliquis hunc diligentem. hactenus reprehendat , si quis volet : nihil amplius. verum fuit ei concedendum. filius enim L. Pisonis erat , eius , qui primus de pecuniis repetundis legem
 57 tulit. Ridiculum est , nunc de Verre me dicere , cum de Pifone Frugi dixerim. verumtamen , quantum interfit , videte. iste cum aliquot abacorum faceret vasa aurea , non laboravit , quid non modo in Si-

cilia, verum etiam Romae in iudicio audiret. ille in auri femuncia totam Hispaniam scire voluit, unde praetori annulus fieret. nimirum, ut hic nomen suum comprobavit, sic ille cognomen.

Nulla modo possum omnia istius facta aut memoria consequi, aut oratione complecti. genera ipsa cupio breviter attingere: ut hic modo me commouit Pisonis annulus, quod totum effluerat. Quam multis istum putatis hominibus honestis de digitis annulos aureos abstulisse? nunquam dubitavit, quotiescunque alicuius aut gemma aut annulo delectatus est. Incredibilem rem dicam, sed tam claram, ut ipsum negaturum non arbitrer. Cum Valentio eius interpreti epistola Agrigento allata esset, casu signum iste animadvertit in cretula. placuit ei: exquisivit, unde esset epistola: respondit, Agrigento. iste literas, ad quos solebat, misit, ut is annulus ad se primo quoque tempore afferretur. ita literis istius, patrifamilias L. Titio cuidam, civi Romano, annulus de digito detractus est. Illa vero eius cupiditas incredibile est. nam ut in singula conclavia, quae iste non modo Romae, sed in omnibus villis habet, tricenos lectos optime stratos cum ceteris ornamentis convivii quaereret, nimium multa comparare videretur. nulla domus in Sicilia locuples fuit, ubi iste non textrinum instituerit. Mulier est Segestana, perdives et nobilis, Lamia nomine: per triennium isti, plena domo telarum, stragulam vestem confecit: nihil nisi conchylio tinctum. Attalus, homo pecuniosus, Neti; Lyso, Lilybaei; Critolaus, Ennae; Syracusis Aeschrio, Cleomenes,

Theomnastus; Elori Archonides, Megistus. Vox me citius defecerit, quam nomina. Ipse dabat purpuram tantum, amici operas, credo. iam enim non libet omnia criminari. quasi hoc mihi non fatis sit ad crimen, habuisse tam multum, quod daret: voluisse deportare tam multa: hoc denique, quod concedit, amicorum operis esse in huiusmodi rebus usum. Iam vero lectos aeratos, et candelabra aenea, num cui, praeter istum, Syracusis per triennium facta esse existimatis? Emebat, credo. Sed tantum vos certiores, iudices, facio, quid iste in provincia praetor egerit, ne cui forte nimium negligens fuisse videatur, neque se fatis, cum potestatem habuerit, instruxisse et ornaesse.

27 Venio nunc, non iam ad furtum, non ad avaritiam, non ad cupiditatem, sed ad eiusmodi facinus, in quo omnia nefaria contineri mihi atque inesse videantur: in quo dii immortales violati, existimatio atque auctoritas nominis populi Romani imminuta, hospitium spoliatum ac proditum, abalienati scelere istius a nobis omnes reges amicissimi nationesque, quae in eorum regno ac ditione sunt. Nam reges Syriae, regis Antiochi filios pueros, scitis Romae nuper fuisse: qui venerant non propter Syriae regnum; nam id sine controversia obtinebant, ut a patre et a maioribus acceperant: sed regnum Aegypti ad se et ad Selenen, matrem suam, pertinere arbitrabantur. Hi ipsi posteaquam temporibus reipublicae exclusi, per senatum agere quae voluerant, non potuerunt, in Syriam, in regnum patrium profecti sunt. eorum alter, qui Antiochus vocatur,

iter per Siciliam facere voluit. itaque, isto praetore, venit Syracusas. Hic Verres hereditatem sibi ⁶¹ venisse arbitratus est, quod in eius regnum ac manus venerat is, quem iste et audierat multa secum praeclara habere, et suspicabatur. Mittit homini munera satis large: haec ad usum domesticum: vini, olei quod visum erat: etiam tritici, quod satis esset, de suis decumis. deinde ipsum regem ad coenam vocavit. exornat ample magnificeque triclinium: exponit ea, quibus abundabat, plurima ac pulcherrima vasa argentea. namque haec aurea nondum fecerat. omnibus curat rebus instructum et paratum ut sit convivium. Quid multa? Rex ita discessit, ut et istum copiose ornatum, et se honorifice acceptum arbitraretur. vocat ad coenam deinde ipse praetorem: exponit suas copias omnes, multum argentum, non pauca etiam pocula ex auro, quae, ut mos est regius, et maxime in Syria, gemmis erant distincta clarissimis. Erat etiam vas vinarium ex una gemma pergrandi, trulla excavata, manubrio aureo: de qua, credo, satis idoneum, satis gravem testem, Q. Minucium dicere audistis. Iste unumquodque vas ⁶² in manus sumere, laudare, mirari. Rex gaudere, praetori populi Romani satis iucundum et gratum illud esse convivium. Posteaquam inde discessum est, cogitare iste nihil aliud (quod ipsa res declaravit) nisi, quemadmodum regem ex provincia spoliatum expilatumque dimitteret. mittit rogatum vasa ea, quae pulcherrima apud illum viderat: ait se suis caelatoribus velle ostendere. Rex, qui istum non nosset, sine ulla suspitione libentissime dedit. Mittit etiam

trullam gemmeam rogatum: velle se eam diligentius
 28 confiderare. ea quoque ei mittitur. Nunc reliquum,
 64 iudices, attendite, de quo et vos audistis, et populus Romanus non nunc primum audiet; et in exteris nationibus usque ad ultimas terras pervagatum est. Candelabrum e gemmis clarissimis, opere mirabili perfectum, reges hi, quos dico, Romam cum attulissent, ut in Capitolio ponerent: quod nondum etiam perfectum templum offenderant, neque ponere potuerunt, neque vulgo ostendere ac proferre voluerunt: ut et magnificentius videretur, cum suo tempore in cella Iovis Optimi Maximi poneretur, et clarius, cum pulchritudo eius recens ad oculos hominum, atque integra perveniret. statuerunt id secum in Syriam reportare: ut, cum audissent, simulacrum Iovis Optimi Maximi dedicatum, legatos mitterent, qui cum ceteris rebus illud quoque eximium atque pulcherrimum donum in Capitolium afferrent. Pervenit res ad istius aures, nescio quomodo. nam rex id celatum voluerat: non quo quidquam metueret, aut suspicaretur, sed ut ne multi illud ante perciperent oculis, quam populus Romanus. Iste petit a rege, et eum pluribus verbis rogat, ut id ad se mittat: cupere se dicit inspicere, neque
 65 se aliis videndi potestatem esse facturum. Antiochus, qui animo et puerili esset et regio, nihil de istius improbitate suspicatus est: imperat suis, ut id in praetorium involutum quam occultissime deferrent. quo posteaquam attulerunt, involucrisque reiectis constituerunt: iste clamare coepit, dignam rem esse regno Syriae, dignam regio munere, dignam Capi-

tolio. Etenim erat eo splendore, qui ex clarissimis et pulcherrimis gemmis esse debebat: ea varietate operum, ut ars certare videretur cum copia: ea magnitudine, ut intelligi posset, non ad hominum apparatus, sed ad amplissimi templi ornamentum esse factum. Quod cum satis iam perspexisse videretur, tollere incipiunt, ut referrent. Ille ait, se velle illud etiam atque etiam considerare: nequaquam se esse fatiatum. iubet illos discedere, et candelabrum relinquere. Sic illi tum inanes ad Antiochum revertuntur. Rex primo nihil metuere, nihil suspicari. ²⁹ dies unus, alter, plures: non referri. Tum mittit ⁶⁶ rex ad istum, si sibi videatur, ut reddat. Iubet iste posterius ad se reverti. mirum illi videri. mittit iterum. non redditur. Ipse hominem appellat: rogat, ut reddat. Os hominis, insignemque impudentiam cognoscite. Quod sciret, quodque ex ipso rege audisset in Capitolio esse ponendum, quod Iovi Optimo Maximo, quod populo Romano servari videret, id sibi ut donaret, rogare et vehementer petere coepit. Cum ille se et religione Iovis Capitolini, et hominum existimatione impediri diceret, quod multae nationes testes essent illius operis ac muneris: iste homini minari acerrime coepit. Ubi videt, eum nihilo magis minis, quam precibus permoveri: repente hominem de provincia iubet ante noctem decedere. ait, se comperisse, ex eius regno piratas in Siciliam esse venturos. Rex maximo conventu Sy-

racufis, in foro, ne quis forte me in crimine obscuro versari, atque affingere aliquid suspicione hominum arbitretur, in foro, inquam, Syracufis flens,

ac deos hominesque contestans, clamare coepit, candelabrum factum e gemmis, quod in Capitolium missurus esset, quod in templo clarissimo populo Romano monumentum suae societatis amicitiaeque esse voluisset; id sibi C. Verrem abstulisse: de ceteris operibus ex auro et gemmis, quae sua penes illum essent, se non laborare: hoc sibi eripi, miserum esse et indignum. id etsi antea iam mente et cogitatione sua, fratrisque sui, consecratum esset: tamen tum se, in illo conventu civium Romanorum, dare, donare, dicare, consecrare Iovi Optimo Maximo, testemque ipsum Iovem suae voluntatis ac religionis adhibere. Quae vox? quae latera? quae vires huius unius criminis querimoniam possint sustinere? Rex Antiochus, qui Romae ante oculos omnium nostrum biennium fere comitatu regio atque ornatu fuisset; is cum amicus et socius populi Romani esset, amicissimo patre, avo, maioribus, antiquissimis et clarissimis regibus, opulentissimo et maximo regno, praeceps e provincia populi Romani exturbatus est. Quemadmodum hoc accepturas nationes exteras: quemadmodum huius tui facti famam in regna aliorum, atque in ultimas terras perventuram putasti, cum audierint, a praetore populi Romani in provincia violatum regem, spoliatum hospitem, eiectum socium populi Romani atque amicum? Nomen vestrum, populi Romani, odio atque acerbitati scitote nationibus exteris, iudices, futurum, si istius haec tanta iniuria impunita discesserit. sic omnes arbitrabuntur, praesertim cum haec omnino fama de nostrorum

hominum avaritia et cupiditate percrebuerit, non istius folius hoc esse facinus, sed eorum etiam, qui approbarint. Multi reges, multae liberae civitates, multi privati opulenti ac potentes habent profecto in animo Capitolium sic ornare, ut templi dignitas, imperiique nostri nomen desiderat. qui si intellexerint, interverso regali hoc dono, graviter vos tulisse: grata fore vobis populoque Romano sua studia ac dona arbitrabuntur. sin hoc vos in rege tam nobili, in re tam eximia, in iniuria tam acerba, neglexisse audierint: non erunt tam amentes, ut operam, curam, pecuniam impendant in eas res, quas vobis gratas fore non arbitrentur. Hoc loco, Q. Catule, te appello. lo-³ 3
 quor enim de tuo clarissimo pulcherrimoque mo-⁶⁹ 69
 numento: non iudicis solum severitatem in hoc crimine, sed prope inimici atque accusatoris vim suscipere debes. tuus est enim honos in illo templo, senatus populique beneficio: tui nominis aeterna memoria simul cum templo illo consecratur: tibi haec cura suscipienda, tibi haec opera sumenda est, ut Capitolium, quomodo magnificentius est restitutum, sic copiosius ornatum sit, quam fuit: ut illa flamma divinitus exstitisse videatur, non, quae deleret Iovis Optimi Maximi templum, sed quae praeclarius magnificentiusque deposceret. Audisti, 70
 Q. Minucium Rufum dicere, domi suae deversatum esse Antiochum regem Syracusis: se illud scire ad istum esse delatum: se scire non red-
 ditum. audisti, et audies omni e conventu Syracusano, qui ita dicant, sese audientibus, illud Iovi

Optimo Maximo dicatum esse ab rege Antiocho et consecratum. Si iudex non esses, et haec ad te delata res effet: te potissimum hoc persequi, te petere, te agere oporteret. Quare non dubito, quo animo iudex huius criminis esse debeas, qui apud alium iudicem multo acrior, quam ego sum, actor accusatorque esse deberes. Vobis autem, iudices, quid hoc indignius, aut quid minus ferendum videri potest? Verresne habebit domi suae candelabrum Iovis Optimi Maximi, e gemmis auroque perfectum? cuius fulgore collucere atque illustrari Iovis Optimi Maximi templum oportebat, id apud istum in eiusmodi conviviiis constituetur, quae domesticis stupris flagitiisque flagrabunt? In istius lenonis turpissimi domo, simul cum ceteris Chelidonis hereditariis ornamentis, Capitolii ornamenta ponentur? Quid huic sacri unquam fore, aut quid fuisse religiosi putatis, qui nunc tanto scelere se obstrictum esse non sentiat? qui in iudicium veniat, ubi ne precari quidem Iovem Optimum Maximum, atque ab eo auxilium petere more omnium possit? a quo etiam dii immortales sua repetunt in eo iudicio, quod hominibus ad suas res repetundas est constitutum. Miramur, Athenis Minervam, Deli Apollinem, Iunonem Sami, Pergae Dianam, multos praeterea ab isto deos tota Asia Graeciaque violatos, qui a Capitolio manus abstinere non potuerit? quod privati homines de suis pecuniis ornant, ornaturique sunt, id C. Verres ab regibus ornari non est passus. Itaque hoc nefario scelere concepto, nihil postea tota in

Sicilia neque sacri, neque religiosi esse duxit: ita sese in ea provincia per triennium gessit, ut ab isto non solum hominibus, verum etiam diis immortalibus bellum indictum putaretur.

Segesta est oppidum pervetus in Sicilia, iudices, quod ab Aenea fugiente a Troia, atque in haec loca veniente, conditum esse demonstrant. Itaque Segestani non solum perpetua societate atque amicitia, verum etiam cognatione se cum populo Romano coniunctos esse arbitrantur. Hoc quondam oppidum, cum illa civitas cum Poenis suo nomine, ac sua sponte bellaret, a Carthaginiensibus vi captum atque deletum est: omniaque, quae ornamento urbi esse possent, Carthaginem sunt ex illo loco deportata. Fuit apud Segestanos ex aere simulacrum Dianae, cum summa atque antiquissima praeditum religione, tum singulari opere artificioque perfectum. Hoc translatum Carthaginem, locum tantum hominesque mutarat: religionem quidem pristinam conservabat. nam propter eximiam pulchritudinem, etiam hostibus digna, quam sanctissime colerent, videbatur. Aliquot seculis post, P. 73 Scipio bello Punico tertio Carthaginem cepit: qua in victoria (videte hominis virtutem et diligentiam, ut et domesticis praeclarissimae virtutis exemplis gaudeatis, et eo maiore odio dignam istius incredibilem audaciam iudicetis) convocatis Siculis omnibus, quod diutissime saepissimeque Siciliam vexatam a Carthaginiensibus cognorat, iubet omnia conquiri: pollicetur, sibi magnae curae fore, ut omnia civitatibus, quae cuiusque fuissent, re-

stituerentur. Tum illa, quae quondam fuerant Himerata sublatata, de quibus antea dixi, Thermitanis sunt reddita: tum alia Gelensibus, alia Agrigentinis: in quibus etiam ille nobilis taurus, quem crudelissimus omnium tyrannorum Phalaris habuisse dicitur, quo vivos, supplicii causa, demittere homines, et subicere flammam solebat. quem taurum Scipio cum redderet Agrigentinis, dixisse dicitur: aequum esse illos cogitare, utrum esset Siculis utilius, suisne fervire, an populo Romano obtemperare; cum idem monumentum et domesticae crudelitatis et

34 nostrae mansuetudinis haberent. Illo tempore Se-

74 gestanis maxima cum cura haec ipsa Diana, de qua dicimus, redditur: reportatur Segestam: in suis antiquis sedibus summa cum gratulatione civium et laetitia reponitur. Haec erat posita Segestae, sane excelsa in basi: in qua grandibus literis P. AFRICANI nomen erat incisum, eumque CARTHAGINE CAPTA RESTITUISSE, perscriptum. colebatur a civibus: ab omnibus advenis visebatur: cum quaestor essem, nihil mihi ab illis est demonstratum prius. Erat admodum amplum et excelsum signum cum stola: verumtamen inerat in illa magnitudine aetas, atque habitus virginalis. fagittae pendebant ab humero: sinistra manu retinebat arcum: dextra ardentem facem praeferebat.

75 Hanc cum iste sacrorum omnium hostis, religionumque praedo vidisset: quasi illa ipsa face percussus esset, ita flagrare cupiditate atque amentia coepit. imperat magistratibus, ut eam demoliantur, et sibi dent: nihil sibi gratius ostendit futu-

rum. illi vero dicere, id sibi nefas esse, seque cum summa religione, tum summo metu legum et iudiciorum teneri. iste tum petere ab illis, tum minari, tum spem, tum metum ostendere. Opponebant illi interdum nomen Africani: donum populi Romani illud esse dicebant; nihil se in eo potestatis habere, quod imperator clarissimus, urbe hostium capta, monumentum victoriae populi Romani esse voluisset. Cum iste nihilo remissius, atque etiam multo vehementius instaret quotidie; res agitur in senatu. vehementer ab omnibus reclamatur. Itaque illo tempore, ac primo istius adventu, pernegatur. Postea, quidquid erat oneris in nautis remigibusque exigendis, in frumento imperando, Segestanis, praeter ceteros, imponebat aliquanto amplius, quam ferre possent. praeterea magistratus eorum evocabat: optimum quemque et nobilissimum ad se arcessibat, circum omnia provinciae fora rapiebat: singillatim unicuique calamitati fore se denuntiabat: universam se funditus illam everfurum esse civitatem minabatur. Itaque aliquando, multis malis, magnoque metu victi Segestani, praetoris imperio parendum esse decreverunt. magno cum luctu et gemitu totius civitatis, multis cum lacrymis et lamentatione virorum mulierumque omnium, simulacrum Dianae tollendum locatur. Videte quanta religione fuerit apud Segestanos. repertum esse, iudices, scitote, neminem, neque liberum, neque servum, neque civem, neque peregrinum, qui illud signum auderet attingere. Barbaros quosdam Lilybaeo scitote adductos esse operarios. hi denique illud, ignari totius negotii ac religionis,

mercede accepta, sustulerunt. quod cum ex oppido exportaretur, quem conventum mulierum factum esse arbitramini? quem fletum maiorum natu? quorum nonnulli etiam illum diem memoria tenebant, cum illa eadem Diana Segestam, Carthagine revec-ta, victoriam populi Romani reditu suo nuntiaffet. Quam dissimilis hic dies illi tempori videbatur! tum imperator populi Romani, vir clarissimus, deos patrios reportabat Segestanis, ex urbe hostium re-cuperatos: nunc ex urbe sociorum praetor eiusdem populi turpissimus atque impurissimus, eosdem il-los deos nefario scelere auferebat. Quid hoc tota Sicilia est clarius, quam omnes Segestanas matro-nas et virgines convenisse, cum Diana exportare-tur ex oppido? unxisse unguentis? complexisse co-ronis et floribus? ture odoribusque incensis usque
78 ad agri fines profecutas esse? Hanc tu tantam re-ligionem si tum in imperio propter cupiditatem atque audaciam non pertimescebas: ne nunc qui-dem, in tanto tuo liberorumque tuorum periculo perhorrescis? Quem tibi aut hominem, invitis diis immortalibus, aut vero deum, tantis eorum reli-gionibus violatis, auxilio futurum putas? Tibi illa Diana in pace atque in otio religionem nullam at-tulit? quae cum duas urbes, in quibus locata fuerat, captas incensasque vidisset, bis ex duorum bellorum flamma ferroque servata est: quae Carthaginensium victoria, loco mutato, religionem tamen non a-misit: P. Africani virtute religionem simul cum lo-co recuperavit. Quo quidem scelere suscepto, cum inanis esset basis, et in ea P. Africani nomen in-

cifum: res indigna atque intoleranda videbatur omnibus, non solum religiones esse violatas, verum etiam P. Africani, viri fortissimi, rerum gestarum gloriam, memoriam virtutis, monumenta victoriae, C. Verrem sustulisse. Quod cum isti renunciaretur ⁷⁹ de basi ac literis, existimavit homines in oblivionem totius negotii esse venturos, si etiam basim, tanquam indicem sui sceleris, sustulisset. itaque tollendam istius imperio locaverunt: quae vobis locatio ex publicis Segestanorum literis priore actione recitata est. Te nunc, P. Scipio, te, inquam, ³⁶ lectissimum ornatissimumque adolescentem appello: abs te officium tuum, debitum generi et nomini, requiro et flagito. Cur pro isto, qui laudem honoremque familiae vestrae depeculatus est, pugnas? cur eum defensum esse vis? cur ego tuas partes suscipio? cur tuum onus sustineo? M. Tullius P. Africani monumenta requirit: P. Scipio eum, qui illa sustulit, defendit: cum mos a maioribus traditus sit, ut monumenta maiorum ita suorum quisque defendat, ut ea ne ornari quidem nomine alieno sinat: tu isti aderis, qui non obstruxit aliqua ex parte monumenta P. Scipionis, sed funditus sustulit ac delevit? Quisnam igitur, per deos im- ⁸⁰ mortales! tuebitur P. Scipionis memoriam mortui? quis monumenta atque indicia virtutis, si tu ea relinques ac deferes? neque solum spoliata illa pati-
 tiere, sed etiam eorum spoliatorem vexatoremque defendes? adsunt Segestani, clientes tui, focii populi Romani atque amici: certio-rem te faciunt, P. Africanum, Carthagine deleta, simulacrum Dia-

nae maioribus suis restituisse : idque apud Segestanos, eius imperatoris nomine positum ac dedicatum fuisse : hoc Verrem demoliendum et asportandum, nomenque omnino P. Scipionis delendum tollendumque curasse : orant te, atque obsecrant, ut sibi religionem, generi tuo laudem gloriamque restituas, ut, quod ex urbe hostium per P. Africanum recuperarint, id per te ex praedonis domo
 37 conservare possint. Quid aut tu his respondere honeste potes, aut illi facere, nisi ut te ac fidem tuam implorent? adsunt, et implorant. potes domesticae laudis amplitudinem, Scipio, tueri : potes : omnia in te sunt, quae aut fortuna hominibus, aut natura largitur. non praecерpo fructum officii tui : non alienam mihi laudem appeto : non est pudoris mei, P. Scipione, florentissimo adulescente, vivo et incolumi, me propugnatorem monumentorum P. Scipionis, defensoremque profiteri. Quam ob rem si
 81 suscipis domesticae laudis patrocinium, me non solum flere de vestris monumentis oportebit, sed etiam laetari, P. Africani eiusmodi esse fortunas mortui, ut eius honos ab iis, qui ex eadem familia sint, defendatur, neque ullum adventitium requiratur auxilium. Sin istius amicitia te impediet : si hoc, quod abs te postulo, minus ad officium tuum pertinere arbitraberis ; succedam ego vicarius tuo muneri : suscipiam partes, quas alienas esse arbitrabar. Nae ista praeclara nobilitas desinat queri, populum Romanum hominibus novis atque industriis libenter honores mandare, semperque mandasse. Non est querendum, in ea civitate, quae

propter virtutem omnibus nationibus imperat, virtutem plurimum posse. Sit apud alios imago P. Africani : ornentur alii mortui virtute ac nomine. talis ille vir fuit : ita de populo Romano meritus est, ut non uni familiae, sed universae civitati commendatus esse debeat. Est aliqua mea pars virilis, quod eius civitatis sum, quam ille amplam, illustrem, claramque reddidit; praecipue quod in his artibus pro mea parte verfor, quarum ille princeps fuit, aequitate, industria, temperantia, defensione miserorum, odio improborum : quae cognatio studiorum et artium, propemodum non minus est coniuncta, quam ista, qua vos delectamini, generis et nominis. Repeto abs te, Verres, monumentum P. Africani : causam Siculorum, quam suscepi, relinquo : iudicium de pecuniis repetundis ne sit hoc tempore : Segestanorum iniuriae negligantur : basis P. Africani restituatur : nomen invicti imperatoris incidatur : signum pulcherrimum Carthagine captum reponatur. Haec abs te non Siculorum verfor, non tuus accusator, non Segestani postulant : sed is, qui laudem gloriamque P. Africani tuendam conservandamque suscepit. Non vereor, ne hoc officium meum P. Servilio iudici non probem; qui cum res maximas gesserit, monumentaque rerum suarum cum maxime constituat, atque in his elaboraret : profecto volet haec non solum suis posteris, verum etiam omnibus viris fortibus et bonis civibus defendenda, non spolianda improbis tradere. Non vereor, ne tibi, Q. Catule, displiceat, cuius amplissimum in orbe terrarum, clarissimum-

que monumentum est, quam plurimos esse custodes monumentorum, et putare omnes bonos alienae gloriae defensionem ad officium suum pertinere. Et quidem ceteris istius furtis atque flagitiis ita moveor, ut ea reprehendenda tantum putem: hic vero tanto dolore afficior, ut nihil mihi indignius, nihil minus ferendum videatur. Verres Africani monumentis domum suam, plenam stupri, plenam flagitii, plenam dedecoris, ornabit? Verres temperatissimi sanctissimique viri monumentum, Dianae simulacrum virginis, in ea domo collocabit, in qua semper meretricum lenonumque flagitia versantur?

39 At hoc solum Africani monumentum violasti?
 84 quid? a Tyndaritanis non eiusdem Scipionis beneficio, positum simulacrum Mercurii, pulcherrime factum, sustulisti? At quemadmodum, dii immortales! quam audacter! quam libidinosè! quam impudenter! audistis nuper dicere legatos Tyndaritanos, homines honestissimos ac principes civitatis, Mercurium, qui sacris anniversariis apud eos, ac summa religione coleretur, quem P. Africanus, Carthagine capta, Tyndaritanis non solum suae victoriae, sed etiam illorum fidei societatisque monumentum atque indicium dedisset, huius vi, scelere, imperioque esse sublatum: qui, ut primum in illud oppidum venit, statim, tanquam ita fieri non solum oporteret, sed etiam necesse esset, tanquam hoc senatus mandasset, populusque Romanus iussisset; ita continuo, signum ut demolirentur, et
 85 Messanam deportarent, imperavit. Quod cum illis,

qui aderant, indignum; qui audiebant, incredibile videretur: non est ab isto, primo illo adventu, perseveratum. discedens mandat proagoro Sopatro, cuius verba audistis, ut demoliatur. cum recusaret, vehementer minatur. ita tum ex illo oppido proficiscitur. Proagorus refert rem ad senatum: vehementer undique reclamatur. ne multa: iterum iste aliquanto post ad illos venit; quaerit continuo de signo. respondetur ei, senatum non permittere: poenam capitis constitutam, si iniussu senatus quisquam attigisset: simul religio commemoratur. Tum iste, Quam mihi religionem narras? quam poenam? quem senatum? vivum te non relinquam: moriere virgis, nisi signum traditur. Sopater iterum flens ad Senatum defert, istius cupiditatem minasque demonstrat. Senatus Sopatro responsum nullum dat, sed commotus perturbatusque discedit. Ille praetoris arcessitus nuntio, rem demonstrat: negat ullo modo fieri posse. Atque haec (nihil enim prae- 40
 mittendum de istius impudentia videtur) agebantur in conventu palam, de sella, ac de loco superiore. Erat hiems summa; tempestas, ut ipsum 86
 Sopatrum dicere audistis, perfrigida; imber maximus: cum iste imperat lictoribus, ut Sopatrum de porticu, in qua ipse sedebat, praecipitem in forum deiciant, nudumque constituent. Vix erat hoc plane etiam imperatum, cum illum spoliatum; stipatumque lictoribus videres. omnes ideo putabant, ut miser atque innocens virgis caederetur. fefellit haec homines opinio. virgis iste caederet sine causa socium populi Romani atque amicum? non est usque

eo improbus : non omnia sunt in eo uno vitia : nunquam fuit crudelis. leniter hominem clementerque accepit. Equeſtres ſunt medio in foro Marcellorum ſtatuæ, ſicuti fere ceteris in oppidis Siciliae: ex quibus iſte C. Marcelli ſtatuam delegit : cuius officia in illam civitatem totamque provinciam recentiffima erant et maxima. in ea Sopatrum, hominem tum domi nobilem, tum ſummo magiſtratu
 87 præditum, divaricari ac deligari iubet. Quo cruciatu ſit affectus, venire in mentem neceſſe eſt omnibus, cum eſſet vinctus nudus in aere, in imbri, in frigore. neque tamen finis huic iniuriæ crudelitatiſque fiebat, donec populus, atque univerſa multitudo, atrocitate rei, miſericordiaeque commota, ſenatum clamore coegit, ut ei ſimulacrum illud Mercurii polliceretur. clamabant fore, ut ipſi ſeſe dii immortales ulciſcerentur : hominem interea perire innocentem non oportere. Tum frequens ſenatus ad iſtum venit : pollicetur ſignum. Ita Sopater de ſtatuæ C. Marcelli, cum iam paene obriguiffet, vix vivus aufertur. Non poſſum diſpoſite iſtum accuſare, ſi cupiam : opus eſt non ſolum ingenio, verum
 41 etiam artificio quodam ſingulari. Unum hoc crimen videtur eſſe, et a me pro uno ponitur, de Mercurio Tyndaritano. plura ſunt : ſed ea quo pacto diſtinguere, ac ſeparare poſſim, nescio. eſt pecuniarum captarum, quod ſignum a fociis pecuniae magnae ſuſtulit : eſt peculatus, quod publicum populi Romani ſignum, de præda hoſtium captum, poſitum imperatoris noſtri nomine, non dubitavit auferre : eſt maieſtatis, quod imperii noſtri gloriae,

rerumque gestarum monumenta evertere atque asportare ausus est: est sceleris, quod religiones maximas violavit: est crudelitatis, quod in hominem innocentem, in socium nostrum atque amicum, novum ac singulare supplicii genus excogitavit. Il-⁸⁹ lud vero quid sit, iam non queo dicere: quo nomine appellem, nescio: quod in C. Marcelli statua. Quid est hoc? patronusne quod erat? quid tum? quo id spectat? utrum ea res ad opem, an ad calamitatem clientium atque hospitem valere debebat? an ut hoc ostenderes, contra vim tuam in patronis praesidii nihil esse? quis hoc non intelligeret, in improbi praesentis imperio maiorem esse vim, quam in bonorum absentium patrocínio? an vero ex hoc illa tua singularis significatur insolentia, superbia, contumacia? detrahere videlicet aliquid te de amplitudine Marcellorum putasti. itaque nunc Siculorum Marcelli non sunt patroni: Verres in eorum locum substitutus est. Quam in te⁹⁰ tantam virtutem esse, aut dignitatem arbitratus es, ut conarere clientelam tam illustrem, tam splendidae provinciae, transducere ad te, auferre a certissimis antiquissimisque patronis? Tu ista stultitia, nequitia, inertia, non modo totius Siciliae, sed unius tenuissimi Siculi clientelam tueri potes? tibi Marcelli statua pro patibulo in clientes Marcellorum fuit? tu ex illius honore in eos ipsos, qui honorem illi habuerant, supplicia quaerebas? Quid postea? quid tandem tuis statuis fore arbitrare? an vero id, quod accidit? Nam Tyndaritani statuam istius, quam sibi propter Marcellos, altiore etiam basi

poni iusserat, deturbarunt, simulac successum isti
 42 audierunt. Dedit igitur tibi fortuna Siculorum C.
 Marcellum iudicem, ut, cuius ad statuam Siculi,
 te praetore, alligabantur, eius religioni te eundem
 51 vinculum adstrictumque dederemus. Ac primo, iu-
 dices, hoc signum Mercurii dicebat iste Tyndari-
 tanos C. Marcello huic Aesernino vendidisse: at-
 que hoc sua causa etiam Marcellum ipsum sperabat
 esse dicturum: quod mihi nunquam verisimile visum
 est, adolescentem illo loco natum, patronum Si-
 ciliae, nomen suum isti ad translationem criminis
 commodaturum. Verumtamen ita res mihi tota pro-
 visa atque praecauta est, uti, si maxime esset in-
 ventus, qui in se suscipere istius culpam crimenque
 cuperet: tamen is proficere nihil posset. eos enim
 testes deduxi, et eas literas deportavi, ut de istius
 52 facto dubium nemini esse posset. Publicae literae
 sunt, deportatum esse Mercurium Messanam sumtu
 publico. dicunt, quanti: praefuisse huic negotio
 publice legatum Poleam. quid? is ubi est? praesto
 est: testis est. *Proagori Sopatri iussu.* quis est hic?
 qui ad statuam adstrictus est. quid? is ubi est?
 testis est. vidistis hominem, et verba eius audistis.
 Demoliendum curavit Demetrius gymnasiarchus,
 quod is eo loco praeerat. quid? hoc nos dicimus?
 immo vero ipse praefens: Romae nuper istum esse
 pollicitum, sese id signum legatis esse redditurum,
 si eius rei testificatio tolleretur, cautumque esset,
 eos testimonium non esse dicturos. Dixit hoc apud
 vos Zosippus, et Hismenias, homines nobilissimi,
 et principes Tyndaritanæ civitatis.

Quid? Agrigenti nonne eiusdem P. Scipionis 43
 monumentum, signum Apollinis pulcherrimum, cu- 93
 ius in femine literulis minutis argenteis nomen My-
 ronis erat inscriptum, ex Aesculapii religiosissimo
 fano sustulisti? quod iste, iudices, cum clam fe-
 cisset, cum ad suum scelus illud furtumque nefar-
 ium quosdam homines improbos duces atque ad-
 iutores adhibuisset, vehementer commota civitas est.
 Uno eodemque tempore Agrigentini beneficium A-
 fricani, religionem domesticam, ornamentum ur-
 bis, indicium victoriae, testimonium societatis, re-
 quirebant. Itaque ab illis, qui principes in ea ci-
 vitate erant, praecipitur, et negotium datur quaesto-
 ribus et aedilibus, ut noctu vigilias agerent ad aedes
 sacras. etenim iste Agrigenti (credo propter mul-
 titudinem illorum hominum atque virtutem, et quod
 cives Romani, viri fortes, ac strenui, et honesti per-
 multi in illo oppido, coniunctissimo animo, cum
 ipsis Agrigentinis vivunt ac negotiantur) non au-
 debat palam tollere, aut poscere, quae placebant.
 Herculis templum est apud Agrigentinos, non longe 94
 a foro, sane sanctum apud illos et religiosum. ibi
 est ex aere simulacrum ipsius Herculis, quo non
 facile quidquam dixerim me vidisse pulchrius, (ta-
 met si non tam multum in istis rebus intelligo, quam
 multa vidi,) usque eo, iudices, ut rictum eius
 ac mentum paulo sit attritius, quod in precibus et
 gratulationibus non solum id venerari, verum etiam
 osculari solent. Ad hoc templum, cum esset iste
 Agrigenti, duce Timarchide, repente, nocte intem-
 pesta, servorum armatorum fit concursus atque im-

petus. Clamor a vigilibus fanique custodibus tollitur. qui primo cum obsistere ac defendere conantur, male mulcati clavis ac fustibus repelluntur. postea convulsis repagulis, effractisque valvis, demoliri signum, ac vectibus labefactare conantur. Interea ex clamore fama tota urbe percrebuit, expugnari deos patrios, non hostium adventu nec opinato, neque repentino praedonum impetu, sed ex domo atque cohorte praetoria, manum fugitivorum
 95 instructam armatamque venisse. Nemo Agrigenti neque aetate tam affecta, neque viribus tam infirmis fuit, qui non illa nocte, eo nuntio, excitatus surrexerit, telumque, quod cuique fors offerebat, arripuerit. Itaque brevi tempore ad fanum ex urbe tota concurritur. Hora amplius iam in demoliendo signo permulti homines moliebantur: illud interea nulla lababat ex parte: cum alii vectibus subiectis conarentur commovere, alii deligatum omnibus membris rapere ad se funibus. Repente Agrigentini concurrunt: fit magna lapidatio: dant sese in fugam istius praeclari imperatoris nocturni milites. duo tamen sigilla perparvula tollunt: ne omnino inanes ad istum praedonem religionum reverterentur. Nunquam tam male est Siculis, quin aliquid facete et commode dicant: velut in hac re aiebant, in labores Herculis non minus hunc immanissimum Verrem, quam illum aprum Eryman-
 44 thium referri oportere. Hanc virtutem Agrigent-
 96 norum imitati sunt Afforini postea, viri fortes et fideles, sed nequaquam ex tam ampla, neque tam ex nobili civitate. Chrysas est amnis, qui per Affo-

rinorum agros fluit. is apud illos habetur deus, et religione maxima colitur. fanum eius est in agro propter ipsam viam, qua Afforo itur Ennam. in eo Chryfae est simulacrum, praeclare factum e marmore. id iste poscere Afforinos propter singularem eius fani religionem non ausus est. Tlepolemo dat Hieronique negotium. illi noctu, facta manu, armatique veniunt: fores aedis effringunt: aeditui, custodesque mature sentiunt: signum, quod erat notum vicinitali, buccina datur: homines ex agris concurrunt: eiicitur, fugaturque Tlepolemus: neque quidquam ex fano Chryfae, praeter unum perparvulum signum ex aere, desideratum est. Matris mag-⁹⁷nae fanum apud Enguinos est: iam enim mihi non modo breviter de unoquoque dicendum, sed etiam praetereunda videntur esse permulta, ut ad maiora istius, et illustriora in hoc genere furta, et scelera veniamus. In hoc fano loricas galeasque aeneas, caelatas opere Corinthio, hydriasque grandes, simili in genere, atque eadem arte perfectas, idem ille P. Scipio, vir omnibus rebus praecellentissimus, posuerat, et suum nomen inscripserat. Quid iam de isto plura dicam, aut querar? omnia illa, iudices, abstulit: nihil in religiosissimo fano, praeter vestigia violatae religionis, nomenque P. Scipionis, reliquit. hostium spolia, monumenta imperatorum, decora atque ornamenta fanorum posthac, his praecclaris nominibus amissis, in instrumento ac supellectili C. Verris numerabuntur. Tu videlicet solus⁹⁸ vasis Corinthiis delectaris? tu illius aeris temperationem, tu operum lineamenta follertissime perspi-

cis? haec Scipio ille non intelligebat, homo doctissimus atque humanissimus? tu sine ulla bona arte, sine humanitate, sine ingenio, sine literis, intelligis et iudicas? vide, ne ille non solum temperantia, sed etiam intelligentia te, atque istos, qui se elegantes dici volunt, vicerit. nam quia, quam pulchra essent, intelligebat, idcirco existimabat, ea, non ad hominum luxuriam, sed ad ornatum fanorum atque oppidorum esse facta, ut posteris nostris monumenta religiosa esse videantur.

- 45 Audite etiam singularem eius, iudices, cupiditatem, audaciam, amentiam, in his praesertim sacris
92 polluentis, quae non modo manibus attingi, sed ne cogitatione quidem violari fas fuit. Sacrarium Cereris est apud Catinenses, eadem religione, qua Romae, qua in ceteris locis, qua prope in toto orbe terrarum. In eo sacrario intimo fuit signum Cereris perantiquum: quod viri, non modo cuiusmodi esset, sed ne esse quidem sciebant. aditus enim in id sacrarium non est viris: sacra per mulieres ac virgines confici solent. hoc signum noctu clam istius servi ex illo religiosissimo atque antiquissimo fano sustulerunt: postridie sacerdotes Cereris, atque illius fani antistitae, maiores natu, probatae ac nobiles mulieres, rem ad magistratus suos deferunt. omnibus acerbum, indignum, luctuosum denique videbatur.
100 Tum iste permotus illa atrocitate negotii, ut ab se sceleris istius suspicio demoveretur, dat hospiti suo cuidam negotium, ut aliquem reperiret, quem ea fecisse infimularet: daretque operam, ut is eo crimine damnaretur, ne ipse esset in crimine.

Res non procraftinatur. nam cum iste Catina profectus esset, servi cuiusdam nomen defertur. is accusatur: ficti testes in eum dantur: rem cunctus senatus Carinensium legibus iudicat. Sacerdotes vocantur: ex his quaeritur secreto in curia, quid esset factum; quemadmodum arbitrarentur signum esse ablatum. respondent illae, Praetoris in eo loco servos esse vivos. res, quae esset iam antea non obscura, sacerdotum testimonio perspicua esse coepit. itur in consilium: servus ille innocens omnibus sententiis absolvitur, quo facilius vos hunc omnibus sententiis condemnare possitis. Quid enim postulas, ¹⁰² Verres? quid speras? quid spectas? quem tibi aut deorum, aut hominum auxilio putas futurum? eone tu servos ad spoliandum immittere ausus es, quo liberos adire, ne orandi quidem causa, fas erat? hisne rebus manus afferre non dubitasti, a quibus etiam oculos cohibere te religionum iura cogebant? tametsi ne oculis quidem captus in hanc fraudem tam sceleratam ac tam nefariam decidisti. nam id concupisti, quod nunquam videras: id, inquam, adamasti, quod antea non adspexeras. auribus tu tantam cupiditatem concepisti, ut eam non metus, non religio, non deorum vis, non hominum existimatio contineret. At ex viro bono audieras, credo, ¹⁰² et bono auctore. Qui id potest, qui ne ex viro quidem audire potueris? Audisti igitur ex muliere: quoniam id viri neque vidisse, neque nosse poterant. Qualem porro illam feminam fuisse putatis, iudices? quam pudicam, quae cum Verre loqueretur? quam religiosam, quae sacrarii spoliandi osten-

deret rationem? At minime mirum, quae sacra per summam castimoniam virorum ac mulierum fiant, eadem per istius stuprum ac flagitium esse violata.

46 Quid ergo? hoc solum auditione expetere coepit, cum id ipse non vidisset? immo vero alia complura: ex quibus eligam spoliationem nobilissimi atque antiquissimi fani: de qua priore actione testes dicere audistis. nunc eadem illa, quaeso, audite, et diligenter, sicut adhuc fecistis, attendite. Insula est Melita, iudices, satis lato ab Sicilia mari periculosoque disiuncta: in qua est eodem nomine oppidum, quo iste nunquam accessit: quod tamen isti textrinum per triennium ad muliebre vestem conficiendam fuit. Ab eo oppido non longe, in promontorio, fanum est Iunonis antiquum: quod tanta religione semper fuit, ut non modo illis Punicis bellis, quae in his fere locis navali copia gesta atque versata sunt, sed etiam in hac praedonum multitudine semper inviolatum sanctumque fuerit. Quin etiam hoc memoriae proditum est, classe quondam Masinissae regis ad eum locum appulsa, praefectum regium dentes eburneos, incredibili magnitudine, e fano sustulisse, et eos in Africam portasse, Masinissaeque donasse. Regem quidem primo delectatum esse munere: post, ubi audisset, unde essent, statim certos homines in quinqueremi misisse, qui eos dentes reportarent. itaque in his inscriptum literis Punicis fuit: *Regem Masinissam imprudentem accepisse: re cognita, reponendos restituendosque curasse.* Erat praeterea magna vis eboris, multa ornamenta, in quibus eburneae Victoriae, antiquo o-

pere ac summa arte perfectae. Haec iste omnia, ne ¹⁰⁴
 multis morer, uno impetu, atque uno nuntio, per
 fervos Venerios, quos eius rei causa miserat, tol-
 lenda atque asportanda curavit. Pro dii immortales! ^{47.}
 quem ego hominem accuso? quem legibus ac iudi-
 ciali iure persequor? de quo vos sententiam per
 tabellam feretis? dicunt legati Melitenfes publice,
 spoliatum templum esse Iunonis: nihil istum in re-
 ligiosissimo fano reliquisse: quem in locum classes
 hostium saepe accesserint: ubi piratae fere quotan-
 nis hiemare soleant: quod neque praedo violarit
 antea, neque hostis attigerit; id ab uno isto sic
 spoliatum esse, ut nihil omnino sit relictum. Hic
 nunc aut iste reus, aut ego accusator, aut hoc iu-
 dicium appellabitur? criminibus enim coarguitur,
 aut suspicionibus in iudicium vocatur? dii ablati,
 fana vexata, nudatae urbes reperiuntur. earum au-
 tem rerum nullam sibi iste neque inficiandi ratio-
 nem, neque defendendi facultatem reliquit: omni-
 bus in rebus coarguitur a me, convincitur a testi-
 bus, urgetur confessione sua, manifestis in malefi-
 ciis tenetur, et manet etiam, ac tacitus facta me-
 cum sua recognoscit.

Nimum mihi diu videor in uno genere versari ¹⁰⁵
 criminum. Sentio, iudices, occurrendum esse fa-
 tietati aurium animorumque vestrorum. Quam ob
 rem multa praetermittam. ad ea autem, quae dictu-
 rus sum, reficite vos, quaeso, iudices, per deos
 immortales! per eos ipsos, de quorum religione
 iamdiu dicimus, dum id eius facinus commemoro
 et profero, quo provincia tota commota est: de quo

si paulo altius ordiri, ac repetere memoriam religio-
 nis videbor, ignoscite. Rei magnitudo me breviter
 48 perfringere atrocitatem criminis non sinit. Vetus est
 106 haec opinio, iudices, quae constat ex antiquissimis
 Graecorum literis atque monumentis, insulam Sici-
 liam totam esse Cereri et Liberae consecratam. hoc
 cum ceterae gentes sic arbitrantur, tum ipsis Siculis
 tam persuasum est, ut animis eorum insitum atque
 innatum esse videatur. nam et natas esse has in his
 locis deas, et fruges in ea terra primum repertas ar-
 bitrantur: et raptam esse Liberam, quam eandem
 Proserpinam vocant, ex Ennensium nemore: qui
 locus, quod in media est insula situs, umbilicus Si-
 ciliae nominatur. quam cum investigare et conqui-
 rere Ceres vellet, dicitur inflammasse taedas iis igni-
 bus, qui ex Aetnae vertice erumpunt; quas sibi
 cum ipsa praeferret, orbem omnium peragrassse ter-
 107 rarum. Enna autem, ubi ea, quae dico, gesta esse
 memorantur, est loco praecelso atque edito: quo
 in summo est aequata agri planities, et aquae per-
 ennes: tota vero ab omni aditu circumcisa atque
 dirempta est. quam circa lacus lucique sunt plurimi,
 et laetissimi flores omni tempore anni: locus ut ipse
 raptum illum virginis, quem iam a pueris accepi-
 mus, declarare videatur. Etenim propter est spe-
 lunca quaedam, conversa ad aquilonem, infinita
 altitudine, qua Ditem patrem ferunt repente cum
 curru exstitisse, abreptamque ex eo loco virginem
 secum asportasse, et subito non longe a Syracusis
 penetrasse sub terras, lacumque in eo loco repente
 exstitisse: ubi usque ad hoc tempus Syracusani fe-

stos dies anniversarios agunt, celeberrimo virorum
 mulierumque conventu. Propter huius opinionis ve- 49
 rustatem, quod eorum in his locis vestigia, ac pro-
 pe incunabula reperiuntur deorum, mira quaedam
 tota Sicilia privatim ac publice religio est Cereris
 Ennensis. Etenim multa saepe prodigia vim eius
 numenque declarant: multis saepe in difficillimis re-
 bus praesens auxilium eius oblatum est, ut haec in-
 sula ab ea non solum diligi, sed etiam incoli custo-
 dirique videatur. Nec solum Siculi, verum etiam 108
 ceterae gentes nationesque Ennensem Cererem ma-
 xime colunt. Etenim, si Atheniensium sacra, sum-
 ma cupiditate expetuntur, ad quos Ceres in illo
 errore venisse dicitur, frugesque attulisse: quantam
 esse religionem convenit eorum, apud quos eam na-
 ram esse, et fruges invenisse constat? Itaque apud
 patres nostros, atroci ac difficili reipublicae tempo-
 re, cum, Ti. Graccho occiso, magnorum pericu-
 lorum metus ex ostentis portenderetur, P. Mucio,
 L. Calpurnio consulibus, aditum est ad libros Sibyl-
 lino: in quibus inventum est, *Cererem antiquissimam*
placari oportere. Tum ex amplissimo collegio decem-
 virali sacerdotes populi Romani, cum esset in urbe
 nostra Cereris pulcherrimum et magnificentissimum
 templum, tamen usque Ennam profecti sunt. tanta
 enim erat auctoritas et vetustas illius religionis, ut,
 cum illuc irent, non ad aedem Cereris, sed ad ip-
 sam Cererem proficisci viderentur. Non obtundam 109
 diutius. etenim iamdudum vereor, ne oratio mea,
 aliena ab iudiciorum ratione, et quotidiana dicendi
 consuetudine esse videatur. hoc dico, hanc ipsam

Cererem, antiquissimam, religiosissimam, principem omnium sacrorum, quae apud omnes gentes nationesque fiunt, a C. Verre ex suis templis ac sedibus esse sublatam. Qui accessistis Ennam, vidistis simulacrum Cereris e marmore, et in altero templo Liberae. sunt ea perampla atque praeclara, sed non ita antiqua. Ex aere fuit quoddam modica amplitudine, ac singulari opere, cum facibus, perantiquum, omnium illorum, quae sunt in eo fano, multo antiquissimum. id sustulit; ac tamen eo contentus non fuit. Ante aedem Cereris in aperto ac propatulo loco signa duo sunt, Cereris unum, alterum Triptolemi, et pulcherrima, et perampla. his pulchritudo periculo, amplitudo saluti fuit, quod eorum demolitio atque asportatio perdifficilis videbatur. insistebat in manu Cereris dextra simulacrum pulcherrime factum Victoriae. hoc iste e signo Cereris avellendum asportandumque curavit. Qui tandem istius animus est nunc in recognitione scelerum suorum, cum ego ipse in commemoratione eorum non solum animo commovear, verum etiam corpore perhorrescam? venit enim mihi fani, loci, religionis illius in mentem: versantur ante oculos omnia: dies ille, quo ego Ennam cum venissem, praesto mihi sacerdotes Cereris cum infulis ac verbenis fuerunt: concio, conventusque civium: in quo ego cum loquerer, tanti fletus gemitusque fiebant, ut acerbissimus tota urbe luctus versari videretur. Non illi decumarum imperia, non bonorum direptiones, non iniqua iudicia, non importunissimas istius libidines, non vim, non contumelias, quibus operi oppressi-

que erant, conquerebantur: Cereris numen, sacrorum vetustatem, fani religionem, istius sceleratissimi atque audacissimi supplicio expiari volebant: omnia se cetera pati ac negligere dicebant. Hic dolor erat tantus, ut Verres, alter Orcus, venisse Ennam, et non Proserpinam asportasse, sed ipsam abripuisse Cererem videretur. Etenim urbs illa non urbs videtur, sed fanum Cereris esse. habitare apud sese Cererem Ennenses arbitrantur: ut mihi non cives illius civitatis, sed omnes sacerdotes, omnes accolae, atque antistites Cereris esse videantur. Enna tu simulacrum Cereris tollere audebas? Ennae tu de manu Cereris Victoriam deripere, et deam deae detrudere conatus es? quorum nihil violare, nihil attingere ausi sunt, in quibus erant omnia, quae sceleri propiora sunt, quam religioni. tenuerunt enim, P. Popillio P. Rupilio consulibus, illum locum servi, fugitivi, barbari, hostes. sed neque tam servi illi dominorum, quam tu libidinum: neque tam fugitivi illi a dominis, quam tu a iure et a legibus: neque tam barbari lingua et natione illi, quam tu natura et moribus: neque illi tam hostes hominibus, quam tu diis immortalibus. Quae deprecatio est igitur ei reliqua, qui indignitate servos, temeritate fugitivos, scelere barbaros, crudelitate hostes vicerit? Audistis Theodorum, et Numinium, et Nicasionem, legatos Ennenses, publice dicere, sese a suis civibus haec habere mandata, ut ad Verrem adirent, et eum simulacrum Cereris et Victoriae reposcerent: id si impetrassent, tuum ut morem veterem Ennensium conservarent; publice in eum, tametsi vexasset Si-

112

51

113

cilium, tamen, quoniam haec a maioribus constituta accepissent, testimonium ne quod dicerent. sin autem ea non reddidisset, tum ut iudicio adessent, tum uti de eius iniuriis iudices docerent, sed multo maxime de religione quererentur. Quas illorum querimonias nolite, per deos immortales, aspernari; nolite contemnere ac negligere, iudices. Aguntur iniuriae sociorum: agitur vis legum: agitur existimatio veritasque iudiciorum. quae sunt omnia permagna: verum illud maximum: tanta religione obstricta tota provincia est: tanta superstitio ex istius facto mentes omnium Siculorum occupavit, ut, quaecunque accidunt publice vel privatim incommoda, propter eam causam scelere istius evenire videantur. Audistis, Centuripinos, Agyrinenses, Catinenses, Herbitenses, Ennenses, complures alios, publice dicere, quae solitudo esset in agris, quae vastitas, quae fuga aratorum, quam deserta, quam inculta, quam relicta omnia. Et tamen si istius multis et variis iniuriis acciderunt: tamen haec una causa in opinione Siculorum plurimum valet, quod, Cere violata, omnes cultus fructusque Cereris in his locis interiisse arbitrantur. Medemini religioni sociorum, iudices: conservate vestram. neque enim haec externa vobis religio, neque aliena. quod si esset, si suscipere eam nolletis: tamen in eo, qui violasset, sancire vos velle oporteret. Nunc vero in communi omnium gentium religione, inque his sacris, quae maiores nostri ab exteris nationibus adscitata atque arcessita coluerunt: quae sacra, ut erant re vera, sic appellari Graeca voluerunt: negligentes

tes ac dissoluti, si cupiamus esse, qui possumus?

Unius etiam urbis, omnium pulcherrimae atque ornatissimae, Syracusarum direptionem commemorabo, et in medium proferam, iudices: ut aliquando totam huius generis orationem concludam ac definiam. Nemo fere vestrum est, quin, quemadmodum captae sint a M. Marcello Syracusae, saepe audierit, nonnunquam etiam in annalibus legerit. conferte hanc pacem cum illo bello: huius praetoris adventum, cum illius imperatoris victoria: huius cohortem impuram, cum illius exercitu invicto: huius libidines, cum illius continentia: ab illo, qui cepit, conditas: ab hoc, qui constitutas accepit, captas dicetis Syracusas. Ac iam illa omitto, quae disperse a me multis locis dicentur, ac dicta sunt: forum Syracusanorum, quod introitu Marcelli purum a caede servatum est, id adventu Verris Siculorum innocentium sanguine redundasse: portum Syracusanorum, qui tum et nostris classibus et Carthaginensium clausus fuisset, eum, isto praetore, Cilicum myoparoni praedonibusque patuisse. Mitto adhibitam vim ingenuis, matresfamilias violatas: quae tum, urbe capta, commissa non sunt, neque odio hostili, neque licentia militari, neque more belli, neque iure victoriae: mitto, inquam, haec omnia, quae ab isto per triennium perfecta sunt: ea, quae coniuncta cum illis rebus sunt, de quibus antea dixi, cognoscite. Urbem Syracusas maximam esse Graecarum urbium, pulcherrimamque omnium, saepe audistis. Est, iudices, ita, ut dicitur. nam et situ est cum mu-

nito, tum ex omni aditu, vel terra, vel mari, praeclaro ad adſpectum: et portus habet prope in aedificatione adſpectuque urbis inſuſos: qui cum diverſos inter ſe aditus habeant, in exitu coniunguntur et confluunt. Eorum coniunſtione pars oppidi, quae appellatur Inſula, mari diſiunſta anguſto, ponte rurſum adiungitur et continetur. Ea
 53 tanta eſt urbs, ut ex quatuor urbibus maximis
 118 conſtare dicatur: quarum una eſt ea, quam dixi, Inſula: quae duobus portibus cinſta, in utriusque portus oſtium aditumque projeſta eſt: in qua domus eſt, quae regis Hieronis fuit, qua praetores uti ſolent. in ea ſunt aedes ſacrae complures: ſed duae, quae longe ceteris antecellunt: Dianae una; et altera, quae fuit ante iſtius adventum ornatiffima, Minervae. In hac inſula extrema, eſt fons aquae dulcis, cui nomen Arethuſa eſt, incredibili magnitudine, pleniffimus piſcium: qui fluctu totus operiretur, niſi munitione ac mole lapidum a
 119 mari diſiunſtus eſſet. Altera autem eſt urbs Syracuſis, cui nomen Acradina eſt; in qua forum maximum, pulcherrimae porticus, ornatiffimum prythaeum, ampliffima eſt curia, templumque egregium Iovis Olympii, ceteraeque urbis partes una lata via perpetua, multisque tranſverſis diviſae, privatis aedificiis continentur. Tertia eſt urbs, quae, quod in ea parte, Fortunae fanum antiquum fuit, Tycha nominata eſt; in qua et gymnaſium ampliffimum eſt, et complures aedes ſacrae: coliturque ea pars et habitatur frequentiffime. Quarta autem eſt urbs, quae quia poſtrema aedificata eſt,

Neapolis nominatur; quam ad summam theatrum est maximum: praeterea duo templa sunt egregia, Cereris unum, alterum Liberae; signumque Apollinis, qui Temenites vocatur, pulcherrimum et maximum: quod iste si portare potuisset, non dubitasset auferre. Nunc ad Marcellum revertar, ne haec a me sine causa commemorata esse videantur: qui cum tam praeclaram urbem vi copiisque cepisset, non putavit ad laudem populi Romani hoc pertinere, hanc pulchritudinem, ex qua praesertim nihil periculi ostenderetur, delere et extinguere. itaque aedificiis omnibus, publicis et privatis, sacris et profanis sic pepercit, quasi ad ea defendenda cum exercitu, non expugnanda venisset. in ornatu urbis habuit victoriae rationem, habuit humanitatis. victoriae putabat esse, multa Romam deportare, quae ornamento urbi esse possent: humanitatis, non plane spoliare urbem, praesertim quam conservare voluisset. In hac partitione ornatus, non plus victoria Marcelli populo Romano appetivit, quam humanitas Syracusanis reservavit. Romam quae asportata sunt, ad aedem Honoris atque Virtutis, itemque aliis in locis videmus. nihil in aedibus, nihil in hortis posuit, nihil in suburbano: putavit, si urbis ornamenta domum suam non contulisset, domum suam ornamento urbi futuram. Syracusis autem permulta atque egregia reliquit: deum vero nullum violavit, nullum attigit. Conferte Verrem: non ut hominem cum homine comparetis, ne qua tali viro mortuo fiat iniuria: sed ut pacem cum bello, leges

cum vi, forum et iurisdictionem cum ferro et armis, adventum et comitatum cum exercitu et victoria conferatis. Aedes Minervae est in Insula, de qua ante dixi: quam Marcellus non attigit, quam plenam atque ornatam reliquit: quae ab isto sic spoliata atque direpta est, non ut ab hoste aliquo, qui tamen in bello religionum et consuetudinis iura retineret, sed ut a barbaris praedonibus vexata esse videatur. Pugna erat equestris Agathoclis regis in tabulis picta praeclare: his autem tabulis interiores templi parietes vestiebantur. nihil erat ea pictura nobilius: nihil Syracusis, quod magis visendum putaretur. has tabulas M. Marcellus, cum omnia, illa victoria sua, profana fecisset, tamen religione impeditus non attigit: iste, cum illa iam, propter diuturnam pacem, fidelitatemque populi Syracusani, sacra religiosaque accepisset, omnes eas tabulas abstulit: parietes, quorum ornatus tot secula manserat, tot bella effugerat, nudos ac deformatos reliquit. Et Marcellus, qui, si Syracusas cepisset, duo templa se Romae dedicaturum voverat, id, quod erat aedificaturus, his rebus ornare, quas ceperat, noluit: Verres, qui non Honori, neque Virtuti, ut ille, sed Veneri, et Cupidini vota deberet, is Minervae templum spoliare conatus est. ille deos deorum spoliis ornare noluit: hic ornamenta Minervae virginis in meretriciam domum transtulit. Viginti et septem praeterea tabulas pulcherrime pictas ex eadem aede sustulit: in quibus erant imagines Siciliae regum ac tyrannorum, quae non solum pictorum artificio delectabant, sed etiam

commemoratione hominum, et cognitione formarum. Ac videte, quanto tætrior hic tyrannus Syracusanis fuerit, quam quisquam superiorum: cum illi tamen ornarint templa deorum immortalium, hic etiam deorum monumenta, atque ornamenta sustulerit. Iam vero quid ego de valvis illius templi 56 commemorem? vereor, ne, haec qui non videntur, omnia me nimis augere atque ornare arbitrentur: quod tamen nemo suspicari debet, tam esse me cupidum, ut tot viros primarios velim, praesertim ex iudicum numero, qui Syracusis fuerint, qui haec viderint, esse temeritati et mendacio meo conscios. Confirmare hoc liquido, iudices, possum, valvas magnificentiores, ex auro atque ebore perfectiores nullas unquam ullo templo fuisse. incredibile dictu est, quam multi Graeci de valvarum harum pulchritudine scriptum reliquerint. nimium forsitan haec illi mirentur, atque effferant. esto; verumtamen honestius est reipublicae nostrae, iudices, ea, quae illis pulchra esse videantur, imperatorem nostrum in bello reliquisse, quam praetorem in pace abstulisse. Ex ebore diligentissime perfecta argumenta erant in valvis. ea detrahenda curavit omnia. Gorgonis os pulcherrimum, crinitum anguibus, revellit atque abstulit: et tamen indicavit, se non solum artificio, sed etiam pretio quaestuque duci. nam bullas aureas omnes ex his valvis, quae erant et multae, et graves, non dubitavit auferre: quarum iste non opere delectabatur, sed pondere. Itaque eiusmodi valvas reliquit, ut, quae olim ad ornandum templum erant ma-

xime, nunc tantum ad claudendum factae esse vi-
 125 deantur. Etiamne gramineas hastas? vidi enim vos
 in hoc nomine, cum testes dicerent, commoveri,
 quod erant huiusmodi, ut semel vidisse satis esset:
 in quibus neque manu factum quidquam, neque
 pulchritudo erat ulla, sed tantum magnitudo incre-
 57 re plus, quam semel. etiamne id concupisti? Nam
 Sappho, quae sublata de prytaneo est, dat tibi iu-
 stam excusationem, prope ut concedendum atque
 126 ignoscendum esse videatur. Silanionis opus tam per-
 fectum, tam elegans, tam elaboratum, quisquam
 non modo privatus, sed populus potius haberet,
 quam homo elegantissimus atque eruditissimus Ver-
 res? nimirum contra dici nihil potest. nostrum e-
 nim unusquisque, qui tam beati, quam iste est,
 non sumus, tam delicati esse non possumus: si
 quando aliquid istiusmodi videre volet, eat ad ae-
 dem Felicitatis, ad monumentum Catuli, in porti-
 cum Metelli: det operam, ut admittatur in alicu-
 ius istorum Tusculanum: spectet forum ornatum, si
 quid iste suorum aedilibus accommodavit: Verres
 haec habeat domi? Verres ornamentis fanorum atque
 oppidorum habeat plenam domum, villas refertas?
 Etiamne huius operarii studia ac delicias, iudices,
 perferetis? qui ita natus est, ita educatus, ita factus et
 animo et corpore, ut multo appositior ad deferen-
 127 da, quam ad auferenda signa esse videatur. Atque
 haec Sappho sublata quantum desiderium sui reli-
 querit, dici vix potest. nam cum ipsa fuit egre-
 gie facta, tum epigramma Graecum pernobile inci-

sum habuit in basi, quod iste eruditus homo, et
 Graeculus, qui haec subtiliter iudicat, qui solus in-
 telligit, si unam literam Graecam scisset, certe non
 sustulisset. nunc enim, quod inscriptum est inani
 in basi, declarat, quid fuerit, et id ablatum indi-
 cat. Quid? signum Paeanis ex aede Aesculapii prae- 128
 clare factum, sacrum et religiosum, non sustulisti?
 quod omnes propter pulchritudinem visere, prop-
 ter religionem colere solebant. Quid? ex aede Li-
 beri simulacrum Aristei non tuo imperio palam abla-
 tum est? Quid? ex aede Iovis religiosissimum simu-
 lacrum Iovis Imperatoris, quem Graeci Urion no-
 minant, pulcherrime factum, nonne abstulisti?
 Quid? ex aede Liberæ parvum illud caput pulcher-
 rimum, quod visere solebamus, num dubitasti tol-
 lere? Atque ille Paeon sacrificiis anniversariis si-
 mul cum Aesculapio apud illos colebatur: Ari-
 steus, qui [ut Graeci ferunt, Liberi filius,] inven-
 tor olei esse dicitur, una cum Libero patre apud
 illos eodem erat in templo consecratus: Iovem au- 58
 tem Imperatorem quanto honore in suo templo fuisse 129
 arbitremini, hinc colligere potestis, si recordari
 volueritis, quanta religione fuerit eadem specie at-
 que forma signum illud, quod ex Macedonia cap-
 tum in Capitolio posuerat Flamininus. Etenim tria
 ferebantur in orbe terrarum signa Iovis Imperato-
 ris uno in genere pulcherrime facta: unum illud Ma-
 cedonicum, quod in Capitolio vidimus: alterum,
 in Pontij ore et angustiis: tertium, quod Syracusis
 ante Verrem praetorem fuit. illud Flamininus ita
 ex aede sua sustulit, ut in Capitolio, hoc est, in

¹³⁰ terrestri domicilio Iovis poneret. Quod autem est ad introitum Ponti; id, cum tam multa ex illo mari bella emerferint, tam multa porro in Pontum in-
 vecta sint, usque ad hanc diem integrum inviolatumque servatum est. Hoc tertium, quod erat Syracusis, quod M. Marcellus, armatus et victor, viderat: quod religioni concefferat, quod cives atque incolae Syracusani colere, advenae non solum visere, verum etiam venerari solebant: id Verres
¹³¹ ex templo Iovis sustulit. Ut saepius ad M. Marcellum revertar, iudices, sic habetote: plures esse a Syracusanis istius adventu deos, quam victoria Marcelli homines desideratos. Etenim ille requisivisse dicitur etiam Archimedes illum, summo ingenio hominem ac disciplina, eumque cum audisset interfectum, permolestè tulisse: iste omnia, quae requisivit, non ut servaret, verum ut asportaret, re-
¹³² quisivit. Iam illa, quia leviora videbantur, ideo praeteribo; quod iste mensas Delphicas e marmore, crateras ex aere pulcherrimas, vim maximam vasorum Corinthiorum, ex omnibus aedibus sacris Syracusis abstulit. Itaque, iudices, hi, qui hospites ad ea, quae visenda sunt, ducere solent, et unumquidque ostendere, quos illi mystagogos vocant, conversam iam habent demonstrationem suam. nam, ut ante demonstrabant, quid ubique esset: ita nunc, quid undique ablatum sit, ostendunt.

Quid tum? mediocrine tandem dolore eos affectos esse arbitramini? non ita est, iudices: primum, quod omnes religione moventur: et deos patrios, quos a maioribus acceperunt, colendos sibi

diligenter et retinendos esse arbitrantur : deinde hic ornatus, haec opera atque artificia, signa, tabulae pictae, Graecos homines nimio opere delectant. Itaque ex illorum querimoniis intelligere possumus, haec illis acerbissima videri, quae forsitan nobis levia et contemnenda esse videantur. mihi credite, iudices, (tametsi vosmetipsos haec eadem audire certo scio,) cum multas acceperint per hosce annos focii atque exterae nationes calamitates et iniurias ; nullas Graeci homines gravius tulerunt, nec ferunt, quam huiuscemodi spoliationes sanorum atque oppidorum. Licet iste dicat emisse se, sicuti so-¹³³ let dicere : credite hoc mihi, iudices : nulla unquam civitas tota Asia et Graecia, signum ullum, ullam tabulam pictam, ullum denique ornamentum urbis, sua voluntate cuiquam vendidit. nisi forte existimatis, posteaquam iudicia severa Romae fieri desierint, Graecos homines haec venditare coepisse, quae tum non modo non venditabant, cum iudicia fiebant, verum etiam coemebant : aut nisi arbitramini, L. Crasso, Q. Scaevolae, C. Claudio, potentissimis hominibus, quorum aedilitates ornatissimas vidimus, commercium istarum rerum cum Graecis hominibus non fuisse : iis, qui post iudiciorum dissolutionem aediles facti sunt, fuisse. Acer-⁶⁰ biorem etiam scitote esse civitatibus falsam istam et ¹³⁴ simulatam emtionem, quam si quis clam surripiat, aut eripiat palam, atque auferat. nam turpitudinem summam esse arbitrantur, referri in literas publicas, pretio adductam civitatem, et pretio parvo, ea, quae accepisset a maioribus, vendidisse atque

alienasse, etenim mirandum in modum Graeci rebus istis, quas nos contemnimus, delectantur. Itaque maiores nostri facile patiebantur, haec esse quam plurima apud focios, ut imperio nostro quam ornatissimi florentissimique essent: apud eos autem, quos vestigales aut stipendiarios fecerant, tamen haec relinquebant, ut illi, quibus ea iucunda sunt, quae nobis levia videntur, haberent haec oblecta-
 135 menta, et solaria servitutis. Quid arbitramini Rheginos, qui iam cives Romani sunt, merere velle, ut ab eis marmorea Venus illa auferatur? quid Tarentinos, ut Europam in tauro sedentem amittant? ut Satyrum, qui apud illos in aede Vestae est? ut cetera? quid Thespienses, ut Cupidinis signum, propter quod unum visuntur Thespieae? quid Cnidios, ut Venerem marmoream? quid, ut pictam, Coos? quid Ephesios, ut Alexandrum? quid Cyzicenos, ut Aiacem, aut Medeam? quid Rhodios, ut Ialysum? quid Athenienses, ut ex marmore Iacchum, aut Paralum pictum, aut ex aere Myronis buculam? longum est et non necessarium, commemorare, quae apud quosque visenda sunt tota Asia et Graecia. verum illud est, quamobrem haec commemorem; quod existimare vos hoc volo, mirum quendam dolorem accidere iis,
 61 ex quorum urbibus haec auferantur. Atque, ut ceteros omittamus, de ipsis Syracusanis cognoscite:
 135 ad quos ego cum venissem, sic primo existimabam, ut Romae ex istius amicis acceperam, civitatem Syracusanam propter Heraclii hereditatem, non minus esse isti amicam, quam Mamertinam

propter praedarum ac furtorum omnium societatem : simul et verebar , ne mulierum nobilium et formosarum gratia , quarum iste arbitrio praeturam per triennium gesserat , virorumque , quibuscum illae nuptae erant , nimia in istum non modo lenitudine , sed etiam liberalitate oppugnarer , si quid ex literis Syracusanorum conquirerem. Itaque Syracusis cum civibus Romanis eram : eorum tabulas exquirebam : iniurias cognoscebam. cum diutius in negotio curaque fueram : ut requiescerem , curamque animi remitterem , ad Carpinatii praeclaras tabulas revertebar ; ubi cum equitibus Romanis ex illo conventu honestissimis , illos Verrutios , de quibus ante dixi , explicabam : a Syracusanis prorsus nihil adiumenti neque publice neque privatim expectabam : neque erat in animo postulare. Cum haec agerem , repente ad me venit Heraclius is , qui tum magistratum Syracusis habebat , homo nobilis , qui sacerdos Iovis fuisset , qui honos apud Syracusanos est amplissimus. agit mecum , et cum fratre meo , ut , si nobis videretur , adiremus ad eorum senatum : frequentes esse in curia : se iussu senatus a nobis petere , ut veniremus. Primo nobis fuit dubium , quid ageremus : deinde cito venit in mentem , non esse vitandum nobis illum conventum et locum. Itaque in curiam venimus. Honorifice sane confurgitur : nos rogatu magistratus assedimus. Incipit is loqui , qui et auctoritate , et aetate , et , ut mihi visum est , usu rerum antecedebat , Diodorus Timarchides : cuius omnis oratio hanc habuit primosententiam : Senatun populumque Syracusanum mo-

leste graviterque ferre, quod ego, cum in ceteris
 Siciliae civitatibus, senatum populumque docuiffem,
 quid eis utilitatis, quid salutis afferrem, et cum ab
 omnibus mandata, legatos, literas, testimoniaque
 sumiffem, in illa civitate nihil eiusmodi facerem.
 Respondi, neque Romae in conventu Siculorum,
 cum a me auxilium communi omnium legationum
 confilio petebatur, caufaque totius ad me Siciliae
 deferebatur, legatos Syracufanorum affuiffe: neque
 me postulare, ut quidquam contra C. Verrem de-
 130 cerneretur in ea curia, in qua inauratam C. Ver-
 ris ftatuam viderem. Quod pofteaquam dixi, tantus
 eft gemitus factus adfpectu ftatuae et commemora-
 tione, ut illud in curia pofitum monumentum fce-
 lerum, non beneficiorum videretur. Tum pro fe
 quisque, quantum dicendo aflequi poterat, docere
 me coepit, ea, quae paulo ante commemoravi:
 fpoliatam urbem, fana direpta: ex Heraclii here-
 ditate, quam palaeftritis concessiffet, multo maxi-
 mam partem ipfum abftuliffe: neque postulandum
 fuiffe, ut ille palaeftritas diligeret, qui etiam in-
 ventorem olei deum fustuliffet: neque illam ftatuam
 effe ex pecunia publica, neque publice datam: fed
 eos, qui hereditatis diripiendae participes fuiffent,
 faciendam ftatuendamque curaffe: eosdem Romae
 fuiffe legatos, illius adiutores improbitatis, socios
 furtorum, confcios flagitiorum: eo minus mirari
 me oportere, fi illi communi legatorum voluntati
 63 et faluti Siciliae defuiffent. Ubi eorum dolorem ex
 130 illius iniuriis, non modo non minorem, fed prope
 maiorem, quam ceterorum Siculorum effe cogno-

vi: tum ego meum animum in illos, tum mei consilii negotiique totius suscepti causam rationemque proposui: tum eos hortatus sum, ut causae communi salutique ne deessent: ut illam laudationem, quam se vi ac metu coëctos, paucis illis diebus, decreesse dicebant, tollerent. Itaque, iudices, Syracusani haec faciunt, istius clientes atque amici. primum mihi literas publicas, quas in aerario sanctiore conditas habebant, proferunt: in quibus ostendunt omnia, quae dixi ablata esse, perscripta, et plura etiam, quam ego potui dicere: perscripta autem hoc modo, *Quod ex aede Minervae* [hoc et illud *abesset*:] *quod ex aede Iovis, quod ex aede Liberi.* ut quisque eis rebus tuendis conservandisque praefuerat, ita perscriptum erat, cum rationem ex lege redderet, et quae acceperat, deberet tradere: petisse, ut sibi, quod hae res abessent, ignoscere-tur: itaque omnes liberatos discessisse, et esse ignotum omnibus: quas ego literas obsignandas publico signo deportandasque curavi. De laudatione autem 142 ratio sic reddita est. primum cum a Verre literae aliquanto ante adventum meum de laudatione venissent, nihil esse decretum: deinde, cum quidam ex illius amicis commonerent, oportere decerni; maximo esse clamore et convicio repudiatos: posteaquam meus adventus appropinquaret, imperasse eum, qui summam potestatem haberet, ut decernerent: decretum ita esse, ut multo plus illa laudatio mali, quam boni posset afferre. Id adeo, iudices, ut mihi ab illis demonstratum est, sic vos ex me cognoscite.

64 Mos est Syracusis, ut, si qua de re ad senatum
 142 referatur, dicat sententiam, qui velit. nominatim
 nemo rogatur. et tamen, ut quisque honore et ae-
 tate antecedit, ita primus solet sua sponte dicere :
 idque a ceteris ei conceditur. si quando taceant om-
 nes, tunc fortito coguntur dicere. Cum hic mos
 esset, refertur ad senatum de laudatione Verris. In
 quo primum, ut aliquid esset morae, multi inter-
 pellant : de Sex. Peducaeo, qui de illa civitate,
 totaque provincia optime meritus esset, sese antea,
 cum audissent, ei negotium faceffitum, cumque eum
 publice, pro plurimis eius et maximis meritis laudare
 cuperent, a C. Verre prohibitos esse : iniquum esse,
 tametsi Peducaeus eorum laudatione iam non utere-
 tur, tamen non id prius discernere, quod aliquando
 143 voluissent, quam quod tum cogerentur. Concla-
 mant omnes, et approbant ita fieri oportere. Refer-
 tur de Peducaeo. ut quisque aetate et honore ante-
 cedebat, ita sententiam dixit ex ordine. Id adeo ex
 ipso senatus consilio cognoscite. nam principum
 sententiae perscribi solent. Recita. *Quod verba facta
 sunt de Sex. Peducaeo.* Dicit, qui primi suaserint.
 discernitur. Refertur deinde de Verre. dic, quae-
 so, quomodo? *Quod verba facta sunt de C. Verre.*
 Quid postea scriptum est? *Cum surgeret nemo, ne-
 que sententiam diceret.* Quid hoc est? *Sors ducitur.*
 Quamobrem? nemo erat voluntarius laudator prae-
 turae tuae, defensor periculorum tuorum, praeser-
 tim cum inire a praetore gratiam posset? nemo,
 ipsi illi tui convivae, consiliarii, conscii, focii, ver-
 bum facere non audebant, in qua curia statua tua

stabat, et nuda filii, in ea nemo fuit, quem ne nudus quidem filius in nuda provincia commoveret. Atque etiam hoc me docent, eiusmodi senatusconsulto sese fecisse laudationem, ut omnes intelligere possent, non laudationem, sed potius irrifionem esse illam, quae commonefaceret istius turpem calamitosamque praeturam. Etenim scriptum esse ita, *Quod iste virgis neminem cecidisset*: a quo cognoscetis nobilissimos homines atque innocentissimos securi esse percussos: *Quod vigilanter provinciam administrasset*: cuius omnes vigilias in stupris constat adulteriisque esse consumptas. hoc autem scriptum etiam, quod proferre non auderet reus, accusator recitare non desineret, *Quod praedones procul ab insula Sicilia prohibuisset Verres*: quos etiam intra Syracusanam insulam recepisset. Quae posteaquam ex illis cognovi, discessi cum fratre e curia, ut, nobis absentibus, si quid vellent, decernerent. Decernunt statim: primum, *Ut cum L. fratre hospitium publice fieret*, quod is eandem voluntatem erga Syracusanos suscepisset, quam ego semper habuissem. id non modo tum scripserunt, verum etiam in aere incisum nobis tradiderunt. Valde hercle te Syracusani tui, quos crebro commemorare soles, diligunt: qui cum accusatore tuo fati iustam causam coniungendae necessitudinis putant, quod te accusaturus sit, et quod ad inquirendum in te venerit. Postea decernitur, ac non varie, sed prope coniunctis sententiis, *Ut laudatio, quae C. Verri decreta esset, tolleretur*. At vero, cum iam non solum discessio facta esset, sed etiam per-

scriptum, atque in tabulas relatum, praetor appellatur. At quis appellat? magistratus aliqui? nemo. senator? ne id quidem. Syracusanorum aliquis? minime. quis igitur praetorem appellat? qui quaestor istius fuerat, Caecilius. O rem ridiculam! o desertum hominem! o desperatum ac relictum a magistratu Siculo! Ne senatus consultum Siculi homines facere possent, ne suum ius suis moribus, suis legibus obtinere possent, non amicus istius, non hospes, non denique aliquis Siculus, sed quaestor praetorem appellat. Quis hoc vidit? quis audivit? Praetor aequus et sapiens dimitti iubet senatum. concurrit ad me maxima multitudo. primum senatores clamare, eripi sibi ius, eripi libertatem: populus senatum laudare, gratias agere: cives Romani a me nusquam discedere. quo quidem die, nihil aegrius factum est, multo labore meo, quam
 147 ut manus ab illo appellatore abstinerentur. Cum ad praetorem in ius adissemus, excogitat sane diligenter et caute, quid decernat. nam ante, quam verbum facerem, de sella surrexit, atque abiit. Itaque tum de foro, cum iam advesperasceret, discessimus.
 66 Postridie mane ab eo postulo, ut Syracusanis liceret senatus consultum, quod pridie fecissent, mihi reddere. Ille enimvero negat: et ait, indignum facinus esse, quod ego in senatu Graeco verba fecissem: quod quidem apud Graecos Graece locutus essem, id ferri nullo modo posse. Respondi homini, ut potui, ut volui, ut debui. tum multa, tum etiam hoc me memini dicere, facile esse perspicuum, quantum inter hunc, et illum Nu-

midicum, verum et germanum Metellum, interesset. illum noluisse sua laudatione iuvare L. Lucillum, fororis virum, quicum optime convenisset: hunc homini alienissimo, a civitatibus laudationes per vim et metum comparare. Quod ubi intellexi, multum apud illum recentes nuntios, multum tabulas non commendatitias, sed tributarias valuisse: admonitu ipsorum Syracusanorum impetum in eas tabulas facio, in quibus singula perscripta erant. Ecce autem nova turba atque rixa. ne tamen istum omnino Syracusis sine amicis, sine hospitibus, plane nudum esse ac desertum putetis: retinere coepit tabulas Theomnastus quidam, homo ridicule infanus, quem Syracusani Theoractum vocant: qui illic eiusmodi est, ut eum pueri sectentur: ut omnes, cum loqui coeperit, irrideant. Huius tamen insania, quae ridicula est aliis, mihi tum molesta sane fuit. nam cum spumas ageret in ore, arderent oculi, voce maxima vim me sibi afferre clamaret: copulati in ius pervenimus. Hic ego postulare coepi, ut mihi tabulas obsignare ac deportare liceret. Ille contra instare ego, omnium mihi tabularum et literarum fieri potestatem oportere. Contra, ille furiosus urgere, nihil ad se nostras leges pertinere. Praetor intelligens negare sibi placere, quod senatus consultum ratum esse non deberet, id me Romam deportare. Quid multa? nisi vehementius homini minatus essem: nisi legum sanctionem poenamque recitassem: tabularum mihi potestas facta non esset. Ille autem infanus, qui pro isto contra me vehementissime declamasset, postquam non impetravit:

credo, ut in gratiam mecum rediret, libellum mihi dat, in quo istius furta Syracufana perſcripta erant: quae ego antea iam ab illis cognoram et acceperam. Laudent te fane iam Mamertini, qui ex tanta provincia ſoli ſunt, qui te ſalvum velint: ita tamen laudent, ut Heius, qui eius princeps legationis eſt, adſit: ita laudent, ut ad ea, quae rogati erunt, mihi parati ſint reſpondere. Ac ne ſubito a me opprimantur, haec ſum rogaturus: *Navem populo Romano debeantne?* fatebuntur. *Praebuerintne, praetore C. Verre?* negabunt. *Aedificaverintne navem onerariam maximam publice, quam Verri dederint?* negare non poterunt. *Fruſtrumne ab his ſumpſerit Verres, quod populo Romano mitteret, ſicuti ſuperiores?* negabunt. *Quid militum, aut nautarum per triennium dederint?* nullum datum dicent. Fuiffe Meſſanam omnium iſtius furtorum ac praedarum receptricem, negare non poterunt. permulta multis navibus illinc exportata: hanc navem denique maximam a Mamertinis datam, onuſtam cum iſto praetore profectam fatebuntur. Quamobrem tibi habe fane iſtam laudationem Mamertinam: Syracuſanam quidem civitatem, ut abs te affecta eſt, ita in te eſſe animatam videmus: apud quos etiam Verrea illa flagitioſa ſublata ſunt. etenim minime conveniebat, ei deorum honores haberi, qui ſimulacra deorum ſuſtuliffet. Etiam mehercule illud in Syracuſanis merito reprehenderetur, ſi, cum diem feſtum ludorum de factis ſuis ſuſtuliffent celeberrimum et ſanctiſſimum, quod eo ipſo die Syracuſae a Marcello captae eſſe dicuntur, iidem diem feſtum Ver-

ris nomine agerent : cum iste Syracusanis, quae ille calamitosus dies reliquerit, ademisset. At videte hominis impudentiam atque arrogantiam, iudices, qui non solum Verrea haec turpia ac ridicula ex Heraclii pecunia constituerit, verum etiam Marcellea tolli imperarit, ut ei sacra facerent quotannis, cuius opera omnium annorum sacra deosque patrios amiserant ; eius autem familiae dies festos tollerent, per quam ceteros quoque festos dies recuperarant.

A C C U S A T I O N I S
I N
C. V E R R E M
L I B E R Q U I N T U S
D E
S U P P L I C I I S.
O R A T I O D E C I M A.

A R G U M E N T U M.

Haec oratio *de Suppliciis* inscribitur : sed de his ultima tantum, neque praecipua pars agit. Tres partes habet. Prima est de bello fugitivorum e belli Spartacici reliquiis nato, a c. 2 ad 16; altera de maritimo bello, quod contra praedones & piratas gerebatur, qui tum Siculum mare infestabant, ad c. 52; & tertia demum de iniustis contra leges Rom. a civibus Romanis sumtis suppliciis.

1 **N**EMINI video dubium esse, iudices, quin aper-
2 tissime C. Verres in Sicilia, sacra profanaque om-
nia, et privatim et publice spoliavit, versatusque
fit sine ulla non modo religione, verum etiam dis-
simulatione, in omni genere furandi atque prae-
dandi. sed quaedam mihi magnifica et praeclara
eius defensio ostenditur; cui quemadmodum resi-
stam, multo mihi ante, iudices, est providendum.
Ita enim causa constituitur, provinciam Siciliam
virtute eius et vigilantia singulari, dubius formido-

lofisque temporibus, a fugitivis, atque a belli periculis tutam esse servatam. Quid agam, iudices? quo² accusationis meae rationem conferam? quo me ver- tam? ad omnes enim meos impetus, quasi murus quidam, boni nomen imperatoris opponitur. Novi locum: video, ubi se iactaturus sit Hortensius. belli pericula, tempora reipublicae, imperatorum penuriam commemorabit: tum deprecabitur a vobis, tum etiam pro suo iure contendet, ne patiamini, talem imperatorem populo Romano Siculorum testimoniis eripi; neve obteri laudem imperatoriam criminibus avaritiae velit. Non possum dissimulare,³ iudices: timeo, ne C. Verres propter hanc virtutem eximiam in re militari, omnia, quae fecit, impune fecerit. venit enim mihi in mentem, in iudicio M'. Aquillii quantum auctoritatis, quantum momenti oratio M. Antonii habuisse existimata sit: qui, ut erat in dicendo non solum sapiens, sed etiam fortis, causa prope perorata, ipse arripuit M'. Aquilium, constituitque in conspectu omnium, tunicamque eius a pectore abscidit, ut cicatrices populus Romanus iudicesque adspicerent, adverso corpore exceptas. simul et de illo vulnere, quod ille in capite ab hostium duce acceperat, multa dixit, eoque adduxit eos, qui erant iudicaturi, vehementer ut vererentur, ne, quem virum fortuna ex hostium telis eripuisset, cum sibi ipse non pepercisset, hic non ad populi Romani laudem, sed ad iudicium crudelitatem videretur esse servatus. Haec eadem nunc⁴ ab illis defensionis ratio viaque tentatur: idem quaeritur. Sit fur, sit sacrilegus, sit flagitiorum omnium

vtiorumque princeps: at est bonus imperator, et felix, et ad dubia reipublicae tempora reservandus.

2 Non agam summo iure tecum: non dicam id, quod debeam forsitan obtinere; cum iudicium certa lege sit, non quid in re militari fortiter feceris, sed, quemadmodum manus ab alienis pecuniis abstinueris, abs te doceri oportere: non, inquam, sic agam, sed ita quaeram, quemadmodum te velle intelligo, quae tua opera, et quanta fuerit in bello.

5 Quid dicēs? an bello fugitivorum Siciliam virtute tua liberatam? magna laus, honesta oratio; sed tamen quo bello? nos enim post id bellum, quod M'. Aquilius confecit, sic accepimus, nullum in Sicilia fugitivorum bellum fuisse. At in Italia fuit. fa-teor, et magnum quidem ac vehemens. num igitur ex eo bello partem aliquam laudis appetere conaris? num tibi illius victoriae gloriam cum M. Craffo aut Cn. Pompeio communicandam putas? non arbitror hoc etiam deesse tuae impudentiae, ut quidquam eiusmodi dicere audeas. Obstitisti videlicet, ne ex Italia transire in Siciliam fugitivorum copiae possent. ubi? quando? qua ex parte? cum aut navibus, aut ratibus conarentur accedere? nos enim nihil unquam prorsus audivimus: et illud audivimus, M. Craffi, fortissimi viri, virtute consilio-que factum, ne ratibus coniunctis, freto fugitivi ad Messanam transire possent: a quo illi conatu non tantopere prohibendi fuissent, si ulla in Sicilia prae-
6 fidia ad illorum adventum opposita putarentur. At cum esset in Italia bellum tam prope a Sicilia, tamen in Sicilia non fuit? quid mirum? ne cum in

Sicilia quidem fuit, eodem intervallo pars eius belli in Italiam ulla pervasit. Etenim propinquitas 3 ad utram partem hoc loco profertur? utrum aditum facilem hostibus, an contagionem imitandi eius belli periculofam fuisse? Aditus omnis hominibus sine ulla facultate navium non modo dis-iunctus, sed etiam clausus fuit: ut illis, quibus Siciliam propinquam fuisse dicis, facilius fuerit ad oceanum pervenire, quam ad Peloridem accedere. Contagio autem ista fervilis belli, cur abs te po- 7 tius, quam ab iis omnibus, qui ceteras provincias obtinuerunt, praedicatur? an quod in Sicilia iam ante bella fugitivorum fuerunt? At ea ipsa causa est, cur ista provincia minimo in periculo sit et fuerit. Nam posteaquam illinc M'. Aquilius deceffit, omnium instituta atque edicta praetorum fuerunt eiusmodi, ut ne quis cum telo servus esset. Venus est quod dicam, et propter severitatem exempli nemini fortasse vestrum inauditum: L. Domitium praetorem in Sicilia, cum aper ingens ad eum alatus esset, admiratum requisisse, quis eum percussisset. cum audisset, pastorem cuiusdam fuisse, eum ad se vocari iussisse: illum cupide ad praetorem, quasi ad laudem et ad praemium, accurrisse: quaesisse Domitium, qui tantam bestiam percussisset: illum respondisse, venabulo. statim deinde iussu praetoris in crucem esse sublatum. Durum hoc fortasse videatur: neque ego ullam in partem disputo. tantum intelligo, maluisse Domitium crudellem in animadvertendo, quam in praetermittendo dissolutum videri. Ergo his institutis provinciae, 4

8 iam tum, cum bello fugitivorum tota Italia arde-
 ret, homo non acerrimus, nec fortissimus, C. Nor-
 banus, in summo otio fuit. perfacile enim sese Si-
 cilia tuebatur, ne quod in ipsa bellum posset exis-
 stere. etenim cum nihil tam coniunctum sit, quam
 negotiatores nostri cum Siculis, usu, re, ratione,
 concordia; et cum ipsi Siculi res suas ita constitu-
 tas habeant, ut his pacem expediat esse: imperium
 autem populi Romani sic diligant, ut id imminui
 aut commutari minime velint: cumque haec ab
 fervorum bello pericula, et praetorum institutis,
 et dominorum disciplina provisa sint: nullum est
 malum domesticum, quod ex ipsa provincia nasci
 9 possit. Quid igitur? nulline motus in Sicilia servo-
 rum Verre praetore? nullaene confersiones factae
 esse dicuntur? nihil sane, quod ad senatum popu-
 lumque Romanum pervenerit: nihil, quod iste Ro-
 mam publice conscripserit: et tamen coeptum esse
 in Sicilia moveri aliquot locis servitium suspicor.
 id adeo non tam ex re, quam ex istius factis decre-
 tisque cognosco. Ac videte, quam non inimico
 animo sim acturus. ego ipse haec, quae ille quae-
 rit, quae adhuc nunquam audistis, commemorabo
 10 et proferam. In Triocalino, quem locum fugitivi
 iam ante tenuerant, Leonidae cuiusdam Siculi fa-
 milia in suspicionem vocata est coniurationis. res
 delata ad istum. statim (ut par fuit) iussu eius
 homines, qui nominati erant, comprehensi sunt,
 adductique Lilybaeum. domino denuntiatum est:
 5 causa dicta damnati sunt. Quid deinde? quid
 censetis? furtum fortasse, aut praedam exspec-

tatis aliquam. Nolite usquequaque eadem quaerere. In metu belli, furandi qui locus potest esse? etiam si qua fuit in hac re occasio, praetermissa est. Tum potuit a Leonida nummorum aliquid auferre, cum denuntiavit, ut adesset. fuit nundinatio aliqua, et isti non nova, ne causam diceret. etiam alter locus, ut absolverentur. damnatis quidem servis, quae praedandi potest esse ratio? produci ad supplicium necesse est. testes enim sunt, qui in consilio fuerunt: testes, publicae tabulae: testis, splendidissima civitas Lilybaetana: testis, honestissimus maximusque conventus civium Romanorum. nihil potest: producendi sunt. itaque producuntur, et ad palum alligantur. Etiam nunc mihi exspectare videmini, iudices, quid deinde factum sit: quod iste nihil unquam fecit sine aliquo quaestu atque praeda. Quid in eiusmodi re fieri potuit? quod commodum est? Exspectate facinus, quam vultis improbum: vincam tamen expectationem omnium. homines sceleris coniurationisque damnati, ad supplicium traditi, ad palum alligati, repente, multis millibus hominum inspectantibus, soluti sunt, et Leonidae illi domino redditi. Quid hoc loco potes dicere, homo amentissime? nisi id, quod ego non quaero: quod denique in re tam nefaria, tametsi dubitari non potest, tamen, ne si dubitetur quidem, quaeri oporteat: quid, aut quantum, aut quomodo acceperis. remitto tibi hoc totum, atque ista te cura libero. neque enim metuo, ne hoc cuiquam persuadeatur, ut, ad quod facinus nemo, praeter te, ulla pecunia adduci potuerit, id tu gratis suscipere conatus sis. verum de

ista furandi praedandique ratione nihil dico: de hac
 6 imperatoria iam tua laude disputo. Quid ais, bone
 12 custos defensorque provinciae? tu, quos fervos arma
 capere, ac bellum facere in Sicilia voluisse cogno-
 ras, et de consilii sententia iudicaras; hos ad sup-
 plicium iam more maiorum traditos, et ad palum
 alligatos, ex media morte eripere, ac liberare ausus
 es? ut, quam damnatis fervis crucem fixeras, hanc
 indemnatis civibus Romanis reservares? Perditae
 civitates, desperatis omnibus rebus, hos solent exi-
 tus exitiales habere, ut damnati in integrum resti-
 tuantur, vincti solvantur, exsules reducantur, res
 iudicatae rescindantur. quae cum accidunt, nemo
 est, quin intelligat, ruere illam rempublicam. haec
 ubi eveniunt, nemo est, qui ullam spem salutis re-
 13 liquam esse arbitretur. Atque haec ficubi facta sunt,
 facta sunt, ut homines populares aut nobiles supplicio
 aut exilio levarentur; at non ab his ipsis, qui iudicas-
 sent; at non statim; at non eorum facinorum damna-
 ti, quae ad vitam et omnium fortunas pertinerent.
 Hoc vero novum et eiusmodi est, ut magis propter
 reum, quam propter rem ipsam credibile videatur;
 ut homines fervos; ut ipse, qui iudicarat; ut sta-
 tim e medio supplicio dimiserit; ut eius facinoris
 damnatos fervos, quod ad omnium liberorum ca-
 14 put et sanguinem pertineret. O praeclarum impe-
 ratorem, nec iam cum M^o. Aquillio, fortissimo vi-
 ro, sed vero cum Paullis, Scipionibus, Mariis con-
 ferendum! Tantumne vidisse in metu periculoque
 provinciae? cum servitorum animos in Sicilia sus-
 pensos propter bellum Italiae fugitivorum videret?

ne quis se commovere auderet, quantum terroris iniecit? Comprehendi iussit. quis non pertimescat? causam dicere dominos. quid servis tam formidolosum? *Fecisse videri* pronuntiavit. exortam videtur flammam paucorum dolore ac morte restinxisse. Quid deinde sequitur? verbera atque ignes, et illa extrema ad supplicium damnatorum, metum ceterorum, cruciatus et crux. hisce omnibus suppliciiis sunt liberati. Quis dubitet, quin fervorum animos summa formidine opprefferit, cum viderent ea facilitate praetorem, ut ab eo sceleris coniurationisque damnatorum vita, vel ipso carnifice internuntio, redimeretur?

Quid? hoc in Apolloniensi Aristodamo? quid? 7
in Leonte Megarensi non idem fecisti? quid? i- 15
ste motus fervorum, bellique subita suspicio, utrum tibi tandem diligentiam custodiendae provinciae, an novam rationem improbissimi quaestus attulit? Halicyensis Eumenidae nobilis hominis et honesti, et magnae pecuniae, villicus cum impulsu tuo infimulatus esset, H-S LX a domino accepisti: quod nuper ipse iuratus docuit, quemadmodum gestum esset. Ab equite Romano C. Matrino absente, cum is esset Romae, quod eius villicos pastoresque tibi in suspensionem venisse dixeras, H-S centum abstulisti. dixit hoc L. Flavius, qui tibi eam pecuniam numeravit, procurator C. Matrini: dixit ipse C. Matrinius: dicet vir clarissimus Cn. Lentulus censor, qui Matrini honoris causa, recenti negotio, ad te literas misit, mittendasque curavit. Quid? de Apollonio, Dio- 16

cli filio, Panormitano, cui Gemino cognomen est, praeteriri potest? ecquid hoc tota Sicilia clarius? ecquid indignius? ecquid manifestius proferri potest? quem iste, ut Panormum venit, ad se vocari, et de tribunali citari iussit, concursu magno, frequentiaque conventus. Homines statim loqui: mirari, quo Apollonius, homo pecuniosus, tamdiu ab isto maneret integer: excogitavit: nescio quid attulit: profecto homo dives repente a Verre non sine causa citatur. expectatio summa omnium, quidnam id esset: cum exanimatus subito ipse accurrit cum adolescente filio. nam pater, 17 grandis natu, iam diu lecto tenebatur. Nominat iste servum, quem magistrum pecoris esse diceret: eum dicit coniurasse, et alias familias concitasse. Is omnino servus in familia non erat. eum statim exhibere iubet. Apollonius affirmare, servum se omnino illo nomine habere neminem. Iste hominem abripi a tribunali, et in carcerem coniici iubet. clamare ille, cum raperetur, nihil se miserum fecisse, nihil commississe: pecuniam sibi esse in nominibus; numeratam in praesentia non habere. Haec cum maxime summa hominum frequentia testificaretur, ut quivis intelligere possit, eum, quod pecuniam non dedisset, idcirco illa tam acerba iniuria affici: cum maxime, ut dico, hoc de pecunia clamaret, in vin- 8 cla coniectus est. Videte constantiam praetoris, et 18 eius praetoris, qui nunc reus non ita defendatur, ut mediocris praetor; sed ita laudetur, ut optimus imperator. Cum servorum bellum metueretur, quo supplicio dominos indemnatos afficiebat, hoc ser-

vos damnatos liberabat. Apollonium, locupletissimum hominem, qui, si fugitivi bellum in Sicilia facerent, amplissimas fortunas amitteret, belli fugitivorum nomine, indicta causa, in vincla coniecit: servos, quos ipse cum consilio, belli faciendi causa consensisse iudicavit, eos sine consilii sententia, sua sponte, omni supplicio liberavit. Quid? ¹⁹ si ab Apollonio aliquid commissum est, quamobrem iure in eum animadverteretur: tamenne hanc rem sic agemus, ut crimini aut invidiae reo putemus esse oportere, si quo de homine severius iudicavit? Non agam tam acerbe: non utar ista accusatoria consuetudine, si quid est factum clementer, ut dissolute factum criminer: si quid vindicatum severe est, ut ex eo crudelitatis invidiam colligam. non agam ista ratione: tua sequar iudicia: tuam defendam auctoritatem, quoad tu voles: simul ac tute coeperis tua iudicia rescindere, mihi succensere desinito. meo enim iure contendam, eum, qui suo iudicio condemnatus sit, iuratorum iudicum sententiis damnari oportere. Non defendam ²³ Apollonii causam, amici atque hospitis mei, ne tuum iudicium videar rescindere: nihil de hominis frugalitate, virtute, diligentia dicam: praetermittam illud etiam, de quo antea dixi, fortunas eius ita constitutas fuisse, familia, pecore, villis, pecuniis creditis, ut nemini minus expediret, ullum in Sicilia tumultum aut bellum commoveri: non dicam ne illud quidem, si maxime in culpa fuerit Apollonius, tamen in hominem honestissimum, civitatis honestissimae, tam graviter animadverti, cau-

21 fa indicta, non oportuisse. Nullam invidiam in te,
 ne ex illis quidem rebus concitabo, cum esset talis
 vir in carcere, in tenebris, in squalore, in sordibus,
 tyrannicis interdictis tuis; patri exacta aetate,
 et adolescenti filio, adeundi ad illum miserum
 potestatem nunquam esse factam. etiam illud praeter-
 teribo, quotiescunque Panormum veneris illo anno,
 et sex mensibus, (nam tamdiu fuit in carcere Apol-
 lonius,) toties ad te senatum Panormitanum adisse
 supplicem cum magistratibus, sacerdotibusque
 publicis, orantem atque obsecrantem, ut aliquan-
 do ille miser atque innocens calamitate illa libera-
 retur. Relinquam haec omnia: quae si velim per-
 sequi, facile ostendam, tua crudelitate in alios,
 omnes tibi aditus misericordiae iudicum iampridem
 9 esse praeclusos. Omnia igitur ista concedam
 22 et remittam. praevideo enim, quid sit defensus-
 rus Hortensius. fatebitur, apud istum neque senec-
 tutem patris, neque adolescentiam filii, neque lacrymas
 utriusque plus valuisse, quam utilitatem, salutemque
 provinciae: dicet, rempublicam administrari sine metu ac
 severitate non posse: quaeret, quamobrem fasces praetoribus
 praeferantur, cur secures datae, cur carcer aedificatus,
 cur tot supplicia sint in improbos more maiorum constituta?
 quae cum omnia graviter severeque dixerit: quaeram,
 cur hunc eundem Apollonium Verres idem, repente, nulla
 nova re allata, nulla defensione, sine causa de carcere
 emitti iusserit? tantumque in hoc crimine suspicionis
 esse affirmabo, ut iam ipsis iudicibus, sine mea argumentatione, coniec-

turam facere permittam, quod hoc genus praedandi, quam improbum, quam indignum, quamque ad magnitudinem quaestus immensum infinitumque esse videatur. nam quae iste in Apollonio fecit, ²³ ea primum breviter cognoscite, quot et quanta sint: deinde haec expendite atque aestimate pecunia. reperietis, idcirco haec in uno homine pecunioso tot constituta, ut ceteris formidines similium incommodorum, atque exempla periculorum proponerentur. Primum insimulatio est repentina, capitalis, atque invidiosi criminis: (statuite, quanti hoc putetis, et quam multos redemisse:) deinde crimen sine accusatore, sententia sine consilio, damnatio sine defensione. (aestimate harum rerum omnium pretia, et cogitate; in his iniquitatibus unum haesisse Apollonium: ceteros profecto multos ex his incommodis pecunia se liberasse.) postremo tenebrae, vincula, carcer, inclusum supplicium, atque a conspectu parentum ac liberum, denique a libero spiritu et communi luce seclusum. Haec vero, ²⁴ quae vel vita redimi recte possunt, aestimare pecunia non queo. haec omnia fero redemit Apollonius, iam moerore ac miseriis perditus: sed tamen ceteros docuit, ante istius avaritiae ac sceleri occurrere. Nisi vero existimatis, hominem pecuniosissimum sine aliqua causa quaestus electum ad tam incredibile crimen, aut sine eadem causa repente e carcere emissum; aut hoc praedandi genus ab isto in illo uno adhibitum ac tentatum, et non per illum omnibus pecuniosis Siculis metum propositum et iniectum.

10 Cupio mihi, iudices, ab illo subiici, quoniam
25 de militari eius gloria dico, si quid forte praeter-
reo. Nam mihi videor de omnibus iam rebus eius ge-
stis dixisse, quae quidem ad belli fugitivorum per-
tinerent suspicionem: certe nihil sciens praeter-
misi. Habetis hominis consilia, diligentiam, vigilan-
tiam, custodiam defensionemque provinciae. Sum-
ma illuc pertinet, ut sciatis, quoniam plura ge-
nera sunt imperatorum, ex quo genere iste sit. Ne
diutius in tanta penuria virorum fortium talem im-
peratorem ignorare possitis: non ad Q. Maximi
sapientiam, neque ad illius superioris Africani in
re gerunda celeritatem, neque ad huius, qui postea
fuit, singulare consilium, neque ad Paulli rationem
ac disciplinam, neque ad C. Marii vim atque vir-
tutem, sed ad aliud genus imperatorem sane dili-
26 noscite. Itinerum primum laborem, qui vel maxi-
mus est in re militari, iudices, et in Sicilia maxime
necessarius, accipite, quam facilem sibi iste et iu-
cundum ratione consilioque reddiderit. Primum
temporibus hibernis, ad magnitudinem frigorum et
ad tempestatum vim ac fluminum, praeclarum sibi
hoc remedium compararat. urbem Syracusas elege-
rat; cuius hic situs, atque haec natura esse loci coe-
lique dicitur, ut nullus unquam dies tam magna,
turbulentaeque tempestate fuerit, quin aliquo tem-
pore eius diei solem homines viderent. hic ita vi-
vebat iste bonus imperator hibernis mensibus, ut
eum non facile, non modo extra tectum, sed ne ex-
tra lectum quidem quisquam videret. ita diei brevi-

tas conviviiis, noctis longitudo stupris et flagitiis conterebatur. Cum autem ver esse coeperat, cuius ²⁷ initium iste non a Favonio, neque ab aliquo astro notabat; sed, cum rosam viderat, tunc incipere ver arbitrabatur: dabat se labori atque itineribus: in quibus usque eo se praebebat patientem atque impigrum, ut eum nemo unquam in equo sedentem videret. Nam, ut mos fuit Bithyniae regibus, lectica ¹¹ octophoro ferebatur, in qua pulvinus erat perlucidus, Melitenis, rosa farctus: ipse autem coronam habebat unam in capite, alteram in collo, reticulumque ad nares sibi admovebat, tenuissimo lino, minutis maculis, plenum rosae. Sic confecto itinere, cum ad aliquod oppidum venerat, eadem lectica usque in cubiculum deferrebat. eo veniebant Siculorum magistratus, veniebant equites Romani; id quod ex multis iuratis audistis: controversiae secreta deferrebantur: paulo post palam decreta auferrebantur. deinde, ubi paulisper in cubiculo, pretio, non aequitate iura descriperat; Veneri iam et Libero reliquum tempus deberi arbitrabatur. Quo ²⁸ loco mihi non praetermittenda videtur praecleari imperatoris egregia ac singularis diligentia. Nam scitote esse oppidum in Sicilia nullum ex iis oppidis, in quibus consistere praetores, et conventum agere solent, quo in oppido non isti ex aliqua familia, non ignobili, delecta ad libidinem mulier esset. Itaque nonnullae ex eo numero in convivium adhibebantur palam. si quae castiores erant, ad tempus veniebant; lucem conventumque vitabant. erant autem convivia non illo silentio praetorum populi Romani

atque imperatorum, neque eo pudore, qui in magistratuum conviviis versari solet, sed cum maximo clamore atque convicio. nonnunquam etiam res ad manus, atque ad pugnam veniebat. Iste enim praetor severus ac diligens, qui populi Romani legibus nunquam paruisset; illis diligenter legibus, quae in poculis ponebantur, obtemperabat. Itaque erant exitus eiusmodi, ut alius inter manus e convivio, tanquam e proelio, auferretur: alius, tanquam occisus, relinqueretur: plerique fusi sine mente ac sine ullo sensu iacerent, quivis ut, cum adspexisset, non se praetoris convivium, sed ut Cannensem pugnam
12 nequitiae videre arbitraretur. Cum vero aestas sum-
29 ma esse iam coeperat, quod tempus omnes Siciliae semper praetores in itineribus consumere consueverunt, propterea, quod tum putant obeundam esse maxime provinciam, cum in areis frumenta sunt, quod et familiae congregantur, et magnitudo servitii perspicitur, et labor operis maxime offenditur, et frumenti copia commonet, tempus anni non impedit: tum, inquam, cum concurrant ceteri praetores, iste novo quodam ex genere imperator, pulcherrimo Syracusarum loco stativa sibi castra facie-
30 bat. Nam in ipso aditu atque ore portus, ubi primum ex alto sinus ad urbem ab litore inflectitur, tabernacula carbasseis intenta velis collocabat. huc ex illa domo praetoria, quae regis Hieronis fuit, sic emigrabat, ut per eos dies nemo istum extra illum locum videre posset. in eum autem ipsum locum aditus erat nemini, nisi qui aut focius, aut minister libidinis esse posset. Huc omnes mulieres,

quibuscum iste consueverat, conveniebant; quarum incredibile est quanta multitudo fuerit Syracusis. huc homines digni istius amicitia, digni vita illa conviviisque veniebant. Inter eiusmodi viros ac mulieres, adulta aetate filius versabatur; ut eum, etiamsi natura a parentis similitudine abriperet, consuetudo tamen ac disciplina patri similem esse cogeret. Huc Tertia illa perducta per dolum atque infidias ab Rhodio tibicine, maximas in istius castris effecisse turbas dicitur, cum indigne pateretur uxor Cleomenis Syracusani, nobilis mulier, itemque Aeschryonis, honesto loco nata, in conventum suum mimi Isidori filiam venisse. Iste autem Hannibal, qui in suis castris virtute putaret oportere, non genere certari, sic hanc Tertiam dilexit, ut eam secum ex provincia deportaret. Ac per eos dies, cum iste cum pallio purpureo, talarique tunica versaretur in convivii muliebribus, non offendebantur homines in eo; neque moleste ferebant, abesse a foro magistratum, non ius dici, non iudicia fieri: locum illum litoris percrepare totum mulierum vocibus, cantuque symphoniae: in foro silentium esse summum causarum atque iuris: non ferebant homines moleste. non enim ius abesse videbatur a foro, neque iudicia, sed vis, et crudelitas, et bonorum acerba atque indigna direptio. Hunc tu igitur imperatorem esse defendis, Hortensi? huius furta, rapinas, cupiditatem, crudelitatem, superbiam, scelus, audaciam, rerum gestarum magnitudine atque imperatoris laudibus tegere conaris? Hic scilicet est metuendum, ne ad exitum defensionis tuae, vetus

illa Antoniana dicendi ratio atque auctoritas proferatur : ne excitetur Verres, ne denudetur a pectore, ne cicatrices populus Romanus adspiciat, ex mulierum morfu vestigia libidinis atque nequitiae. Dii
 33 faciant, ut rei militaris, ut belli mentionem facere audeas. cognoscentur enim omnia istius aera illa vetera, ut, non solum in imperio, verum etiam in stipendiis qualis fuerit, intelligatis. renovabitur prima illa militia, cum iste e foro abduci, non, ut ipse praedicat, perduci solebat. aleatoris Placentini castra commemorabuntur : in quibus cum frequens fuisset, tamen aere dirutus est. multa eius in stipendiis damna proferentur ; quae ab isto, aetatis fructu
 34 dissoluta et compensata sunt. Iam vero, cum in eiusmodi patientia turpitudinis, aliena, non sua fatietate obduruisset : qui vir fuerit, quot praesidia, quam munita pudoris et pudicitiae, vi et audacia ceperit, quid me attinet dicere, aut coniungere cum istius flagitio cuiusquam praeterea dedecus ? non faciam, iudices : omnia vetera praetermittam : duo sola recentia sine cuiusquam infamia ponam ; ex quibus coniecturam facere de omnibus possitis : unum illud, quod ita fuit illustre, notumque omnibus, ut nemo tam rusticanus homo, L. Lucullo et M. Cotta consulibus Romam ex ullo municipio vadimonii causa venerit, quin sciret, iura omnia praetoris urbani, nutu atque arbitrio Chelidonis meretriculae gubernari : alterum, quod, cum paludatus exisset, vota pro imperio suo communique populi Romani nuncupasset, noctu, stupri causa lectica in urbem introferri solitus est ad mulierem,

nuptam uni, propositam omnibus, contra fas, contra auspicia, contra omnes divinas atque humanas religiones.

O dii immortales! quid interest inter mentes ho- 14
minum, et cogitationes? Ita mihi meam voluntatem, 35
spemque reliquae vitae, vestra populique Romani
existimatio comprobet, ut ego, quos adhuc mihi ma-
gistratus populus Romanus mandavit, sic eos acce-
pi, ut me omnium officiorum obstringi religione ar-
bitrarer. Ita quaestor sum factus, ut mihi honorem
illum tum non solum datum, sed etiam creditum ac
commissum putarem. sic obtinui quaesturam in pro-
vincia, ut omnium oculos in me unum coniectos
arbitrarer: ut me quaesturamque meam quasi in a-
liquo orbis terrae theatro versari existimarem: ut
omnia semper, quae iucunda videntur esse, non
modo his extraordinariis cupiditatibus, sed etiam
ipsi naturae ac necessitati denegarem. Nunc sum de- 36
signatus aedilis: habeo rationem, quid a populo Ro-
mano acceperim: mihi ludos sanctissimos maxima
cum caeremonia Cereri, Libero, Liberaeque fa-
ciundos: mihi Floram matrem populo plebique Ro-
manae ludorum celebritate placandam: mihi ludos
antiquissimos, qui primi Romani sunt nominati,
maxima cum dignitate ac religione Iovi, Iunoni,
Minervaeque esse faciundos: mihi sacrarum aedium
procuracionem: mihi totam urbem tuendam esse
commisam: ob earum rerum laborem et sollicitu-
linem fructus illos datos, antiquiorem in senatu sen-
tentiae dicendae locum, togam praetextam, sellam
curulem, ius imaginis ad memoriam posteritatem-

37 que prodendae. Ex his ego rebus omnibus, iudices,
 ita mihi deos omnes propitios esse velim, ut, tamen
 si mihi iucundissimus est honos populi, tamen ne-
 quaquam tantum capio voluptatis, quantum sollici-
 tudinis et laboris, ut haec ipsa aedilitas, non quia
 necesse fuerit, alicui candidato data, sed, quia sic
 oportuerit, recte collocata, et iudicio populi in
 15 loco posita esse videatur. Tu, cum esses praetor
 38 renuntiatus, quoquo modo (mitto enim et prae-
 tereo, quid tum sit actum); sed cum esses renun-
 tiatus, ut dixi, non ipsa praeconis voce excitatus
 es, qui te toties *seniorum iuniorumque centuriis illo*
honore affici pronuntiavit, ut hoc putares, aliquam
 reipublicae partem tibi creditam? annum tibi illum
 unum domo carendum esse meretricis? cum tibi
 forte obtigisset, ut ius diceres; quantum negotii,
 quid oneris haberes, nunquam cogitasti: neque il-
 lud rationis habuisti, si forte expergefacerere te pos-
 ses, eam provinciam, quam tueri singulari sapien-
 tia atque integritate difficile esset, ad summam stul-
 titiam nequitiamque venisse. Itaque non modo do-
 mo tua Chelidonem in praetura extrudere noluisti,
 sed in Chelidonis domum praetura tuam totam
 39 detulisti. Secuta provincia est: in qua tibi nunquam
 venit in mentem, non tibi idcirco fasces et secures,
 et tantam imperii vim, tantamque ornamentorum
 omnium dignitatem datam, ut earum rerum vi et
 auctoritate omnia repagula iuris, pudoris, et offi-
 cii perfringeres: ut omnium bona praedam tuam
 duceres: nullius res tuta, nullius domus clausa,
 nullius vita septa, nullius pudicitia munita contra

tuam cupiditatem et audaciam posset esse: in qua tu te ita gessisti, ut, cum omnibus tenere rebus, ad bellum fugitivorum confugas. ex quo iam intelligis, non modo tibi nullam defensionem, sed maximam vim criminum exortam: nisi forte Italici belli fugitivorum reliquias, atque illud Temfanum incommodum proferes; ad quod recens cum te peropportune fortuna obtulisset, si quid in te virtutis atque industriae fuisset; idem, qui semper fueras, inventus es. Cum ad te Valentini venissent, et pro 16 his homo disertus et nobilis, M. Marius, loqueretur, 40 ut negotium susciperes, ut, cum penes te praetorium imperium ac nomen esset, ad illam parvam manum extinguendam, ducem te principemque praeberes: non modo id refugisti, sed eo ipso tempore, cum esses in litore, Tertia illa tua, quam tecum deportabas, erat in omnium conspectu: ipsis autem Valentinis, ex tam illustri nobilique municipio, tantis de rebus responsum nullum dedisti, cum esses cum tunica pulla et pallio. Quid hunc proficiscentem, quid in ipsa provincia fecisse existimatis, qui cum iam ex provincia, non ad triumphum, sed ad iudicium decederet, ne illam quidem infamiam fugerit, quam sine ulla voluptate capiebat? O divina 41 senatus frequentis in aede Bellonae admurmuratio! Memoria tenetis, iudices, cum advesperasceret, et paulo ante esset de hoc Temfano incommodo nuntiatum, cum inveniretur nemo, qui in illa loca cum imperio mitteretur, dixisse quendam, Verrem esse non longe a Temsa; quam valde universi admurmurarint, quam palam principes contradi-

xerint. Et is tot criminibus testimoniisque convictus, in eorum tabellis spem sibi aliquam ponit, quorum omnium palam, causa incognita, voce damnatus est?

17 Esto : nihil ex fugitivorum bello, aut suspicione
42 belli, laudis adeptus est, quod neque bellum eiusmodi, neque belli periculum fuit in Sicilia, neque ab isto provisum est, ne quod esset. at vero contra bellum praedonum classem habuit ornatam, diligentiamque in eo singularem. itaque, isto praetore, praecclare defensa provincia est. Sic de bello praedonum, sic de classe Siciliensi, iudices, dicam, ut hoc iam ante confirmem, in hoc uno genere omnes inesse culpas istius maximas, avaritiae, maiestatis, dementiae, libidinis, crudelitatis. Haec dum breviter expono, quaeso, ut fecistis adhuc, diligenter attendite.

43 Rem navalem primum ita dico esse administratam, non uti provincia defenderetur, sed ut classis nomine pecunia quaereretur. Superiorum praetorum consuetudo cum haec fuisset, ut naves civitatibus certusque numerus nautarum militumque imperaretur, maximae et locupletissimae civitati Mamertinae nihil horum imperavisti: ob quam rem quid tibi Mamertini clam dederint pecuniae, post videbitur: ex ipsorum literis et testibus quaeremus.
44 navem vero Cybeam maximam, triremis instar, pulcherrimam atque ornatissimam, palam aedificatam sumtu publico, sciente tota Sicilia, per magistratumque Mamertinum tibi datam donatamque esse dico. haec navis, onusta praeda Siciliensi, cum ipsa quoque esset ex praeda, simul cum

iste decederet, appulsa Veliam est, cum plurimis
 rebus, et iis, quas ante Romam mittere cum ce-
 teris furtis noluit, quod erant carissimae, maxime-
 que eum delectabant. Eam navem nuper egomet
 vidi Veliae, multique alii viderunt, [pulcherri-
 mam atque ornatissimam,] iudices. quae quidem
 omnibus, qui eam adspexerant, prospectare iam
 exsilium, atque explorare fugam domini videbatur.
 Quid mihi hoc loco respondebis? nisi forte id, 18
 quod, tametsi probari nullo modo potest, tamen 45
 dici quidem in iudicio de pecuniis repetundis ne-
 cesse est, de tua pecunia aedificatam esse eam na-
 vem. Aude hoc saltem dicere, quod necesse est.
 noli metuere, Hortensi, ne quaeram, qui licuerit
 aedificare navem senatori. antiquae sunt istae le-
 ges, et mortuae, quemadmodum tu soles dicere,
 quae vetant. Fuit ista respublica quondam, fuit
 ista severitas in iudiciis, ut istam rem accusator in
 magnis criminibus obiiciendam putaret. Quid enim
 tibi nave opus fuit? cui, si quo publice proficif-
 cereris, et praesidii, et vecturae causa, sumtu pub-
 lico navigia praeberentur: privatim autem nec
 proficisci quoquam posses, nec arcessere res trans-
 marinas ex iis locis, in quibus tibi habere, mercari
 nihil liceret. Deinde cur quidquam contra leges 46
 parasti? Valeret hoc crimen in illa veteri severitate
 ac dignitate reipublicae. Nunc non modo te hoc
 crimine non arguo: sed ne illa quidem communi
 vituperatione reprehendo. Postremo tu tibi hoc nun-
 quam turpe, nunquam criminofum, nunquam in-
 vidiosum fore putasti, celeberrimo loco palam tibi.

aedificari onerariam navem in ea provincia, quam tu cum imperio obtinebas? Quid eos loqui, qui videbant: quid existimare eos, qui audiebant, arbitrabare? inanem te navem esse in Italiam deducturum? naviculariam te, cum Romam venisses, esse facturum? Ne illud quidem quisquam poterat suspicari, te habere in Italia maritimum fundum, et ad fructus deportandos onerariam navem comparare? Eiusmodi de te voluisti fermorem esse omnium, palam ut loquerentur, te illam navem parare, quae praedam ex Sicilia deportaret, et quae ad ea furta, quae reliquisses, commearet? Verum haec omnia, si doces, navem de tua pecunia aedificatam, remitto atque concedo. sed hoc, homo amentissime, non intelligis priorē actione ab ipsis istis tuis Mamertinis laudatoribus esse sublatum? Nam dixit Heius, princeps civitatis, princeps istius legationis, quae ad tuam laudationem missa est, navem tibi operis publicis Mamertinorum esse aedificatam, eique faciendae senatorem Mamertinum publice praefuisse. Reliqua est materies. hanc Rheginis, ut ipsi dicunt (tamen si tu negare non potes) publice, quod Mamertini materiem non habent, imperavisti. Si et ex quo fit navis, et qui faciunt, imperio tibi tuo, non pretio, praesto fuerunt; ubi tandem istuc latet, quod tu de tua pecunia dicis impensum? At Mamertini in tabulis nihil habent. Primum video, potuisse fieri, ut ex aerario nihil darent. etenim vel Capitolium, sicut apud maiores nostros factum est, publice, gratis, coactis fabris, operisque imperatis, exae-

dificari atque effici potuit : deinde , id quod per spicio (quod et ostendam , cum istos produxero ,) ipsorum ex literis , multas pecunias isti erogatas , in operum locationes falsas atque inanes esse perscriptas. Nam illud minime mirum est , Mamertinos , a quo summum beneficium acceperant , quem sibi amiciores , quam populo Romano esse cognoverant , eius capiti literis suis pepercisse. Sed si argumento est , Mamertinos pecunias tibi non dedisse , quia scriptum non habent : sit argumento , tibi gratis constare navem , quia , quid emeris , aut quid locayeris , scriptum proferre non potes.

At enim idcirco navem Mamertinis non imperasti , 49 quod sunt foederati. Dii approbent. habemus hominem in fetialium manibus educatum : unum , praeter ceteros , in publicis religionibus foederum sanctum et diligentem. omnes , qui ante te praetores fuerunt , dedantur Mamertinis , quod iis navem contra pactiorem foederis imperarint. Sed tamen tu , sancte homo ac religiose , cur Taurominitanis item foederatis navem imperasti ? an hoc probabis , in aequa causa populorum , sine pretio varium ius et disparem conditionem fuisse ? Quid , si eiusmodi 50 esse haec duo foedera duorum populorum , iudices , doceo , ut Taurominitanis nominatim cautum et exceptum sit foedere , *Ne navem dare debeant* : Mamertinis in ipso foedere sanctum atque perscriptum sit , *Uti navem dare necesse sit* : istum autem contra foedus et Taurominitanis imperasse , et Mamertinis remisisse ? num cui dubium poterit esse , quin , Verre praetore , plus Mamertinis Cybea , quam

Taurominitanis foedus opitulatum fit? Recitentur foedera. MAMERTINORUM ET TAUROMINITANO-
 20 RUM CUM POPULO ROMANO FOEDERA. Isto igitur tuo, quemadmodum ipse praedicas, beneficio; ut res indicat, pretio, atque mercede, minuísti maiestatem reipublicae, minuísti auxilia populi Romani, minuísti copias, maiorum virtute ac sapientia comparatas: sustulisti ius imperii, conditionem sociorum, memoriam foederis. Qui ex foedere ipso navem vel usque ad oceanum, si imperassemus, sumtu periculoque suo armatam atque ornatam mittere debuerunt: hi, ne in freto ante sua tecta et domos navigarent: ne sua moenia portusque defenderent, pretio abs te ius foederis et imperii conditionem emerunt.

51 Quid censetis in hoc foedere faciundo voluisse Mamertinos impendere laboris, operae, pecuniae, ne haec biremis adscriberetur, si id ullo modo possent a nostris maioribus impetrare? nam, cum hoc munus imperaretur tam grave civitati, inerat, nescio quo modo, in illo foedere societatis, quasi quaedam nota fervitutis. Quod tum recentibus suis officiis, integrare, nullis populi Romani difficultatibus, a maioribus nostris foedere assequi non potuerunt: id nunc, nullo novo officio suo, tot annis post, iure imperii nostri quotannis usurpatum, ac semper retentum, summa in difficultate navium, a C. Verre pretio affecuti sunt.

52 At hoc solum sunt affecuti, ne navem darent. Ecquem nautam, ecquem militem, qui aut in classe, aut in praesidio esset, te praetore, per trien-

nium Mamertini dederunt? Denique cum ex senatusconsulto, itemque ex lege Terentia et Cassia frumentum aequabiliter emi ab omnibus Siciliae civitatibus oporteret: id quoque munus leve atque commune Mamertinis remisisti. Dices, frumentum Mamertinos non debere. Quomodo non debere? an, ut ne venderent? non enim erat hoc genus frumenti ex eo genere, quod exigeretur, sed ex eo, quod emeretur. Te igitur auctore et interprete, ne foro quidem et comaeatu Mamertini populum Romanum iuvare debuerunt. Quae tandem civitas fuit, quae deberet? Qui publicos agros arant, certum est, quid ex lege censoria dare debeant. cur iis quidquam praeterea ex alio genere imperavisti? Quid? decumani rum quid praeter singulas decumas ex lege Hieronica debent? cur iis quoque statuisti, quantum ex hoc genere frumenti emi darent? qui sunt immunes, ii certe nihil debent. at his non modo imperasti: verum etiam, quo plus darent, quam poterant, haec sexagena millia modium, quae Mamertinis remiseras, addidisti. Neque hoc dico: ceteris non recte imperatum esse. Mamertinis, qui erant in eadem causa, quibus superiores omnes praetores item, ut ceteris, imperarant, pecuniamque ex senatus consulto et ex lege dissolveant, his dico non recte remissum. Et, ut hoc beneficium, quemadmodum dicitur, trabali clavo figeret, cum consilio causam Mamertinorum cognoscit, et de consilii sententia Mamertinis se frumentum non imperare pronuntiat. Audite decretum mercenarii praetoris ex ip-

fuis commentario : cognoscite , quanta in scribendo
 gravitas , quanta in constituendo iure fit auctori-
 tas. Recita commentarium. **DECRETUM EX COM-
 MENTARIO.** *Libenter* ait se *facere* : itaque perscribit.
 Quid , si hoc verbo non esses usus , *Libenter* ? nos
 videlicet invitum te quaestum facere putaremus ?
ac de consilii sententia. praeclarum recitari confi-
 lium , iudices , audistis. utrum vobis consilium
 recitari tandem praetoris videbatur , cum audieba-
 tis nomina , an praedonis improbissimi societas at-
 55 que comitatus ? En foederum interpretes , societa-
 tis pactores , religionis auctores. nunquam in Si-
 cilia frumentum publice est emtum , quin Mamertinis
 pro portione imperaretur , antequam hoc de-
 lectum praeclarumque consilium iste dedit , ut ab
 his nummos acciperet , ac sui similis esset. Itaque
 tantum valuit istius decreti auctoritas , quantum de-
 buit eius hominis , qui , a quibus frumentum emere
 debuisset , iis decretum vendidisset. Nam statim L.
 Metellus , ut isti successit , ex C. Sacerdotis , et
 Sex. Peducaei instituta ac literis , frumentum Ma-
 22 mertinis imperavit. Tum illi intellexerunt , se id ,
 56 quod a malo auctore enissent , diutius obtinere
 non posse. Age porro , tu , qui te tam religiosum
 existimari voluisti interpretem foederum , cur Tau-
 rominitanis frumentum , cur Netinis imperasti ? qua-
 rum civitatum utraque foederata est. Ac Netini qui-
 dem sibi non defuerunt. nam simul ac pronuntia-
 sti , libenter te Mamertinis quiddam remittere : te
 adierunt , et eandem suam causam foederis esse do-
 cuerunt. tu aliter decernere in eadem causa non

potuisti. Pronuntias, Netinos frumentum dare non oportere : et ab his tamen exigis. Cedo mihi eiusdem praetoris literas, et rerum decretarum, et frumenti imperati, et titici emti. LITERAE PRAETORIS RERUM DECRETARUM, FRUMENTI IMPERATI, ET FRUMENTI EMTI. Quid potius in hac tanta ac tam turpi inconstanta suspicari possumus, iudices, quam id, quod necesse est, aut isti a Netiais pecuniam, cum posceret, non datam : aut id esse actum, ut intelligerent Mamertini, bene se apud istum tam multa pretia ac munera collocasse cum idem alii iuris ex eadem causa non obtinerent ?

Hic mihi etiam audebit mentionem facere Ma- 57
mertinae laudationis? in qua quam multa sint vulnera, quis est vestrum, iudices, quin intelligat? Primum, in iudiciis, qui decem laudatores dare non potest, honestius est ei, nullum dare, quam illum quasi legitimum numerum consuetudinis non exple-
re. tot in Sicilia civitates sunt, quibus tu per triennium praefuisti : arguunt ceterae : paucae et parvae, metu repressae, silent : una laudat. Hoc quid est, nisi intelligere, quid habeat utilitatis vera laudatio ; sed tamen ita provinciae praefuisse, ut hac utilitate necessario sit carendum ? Deinde, id quod 58
alio loco ante dixi, quae est ista tandem laudatio, cuius laudationis legati principes, et publice tibi navem aedificatam, et privatim se ipsos abs te spoliatos expilatosque esse dixerunt ? Postremo quid aliud isti faciunt, cum te soli ex Sicilia laudant, nisi testimonio nobis sunt, te omnia sibi esse largitum, quae tu de republica nostra detraxeris ?

Quae colonia est in Italia tam bono iure, quod tam immune municipium, quod per hosce annos tam commoda vacatione sit usum omnium rerum, quam Mamertina civitas per triennium? soli, ex foedere quod debuerunt, non dederunt: soli, isto praetore, omnium rerum immunes fuerunt: soli in istius imperio ea conditione vitae fuerunt, ut populo Romano nihil darent, Verri nihil denegarent.

- 23 Verum, ut ad classem, quo ex loco sum digressus, revertar: accepisti a Mamertinis navem contra leges: remisisti contra foedera. ita in una civitate vis improbus fuisti: cum et remisisti, quod non oportebat, et accepisti, quod non licebat. Exigere te oportuit navem, quae contra praedones; non, quae cum praeda navigaret: quae defenderet, ne provincia spoliaretur; non quae nova provinciae spolia portaret. Mamertini tibi et urbem, quo furta undique deportares, et navem, qua exportares, praebuerunt. illud tibi oppidum receptaculum praedae fuit: illi homines testes custodesque furtorum: illi tibi et locum furtis, et furtorum vehiculum comparaverunt. Itaque ne tum quidem, cum classem avaritia ac nequitia tua perdidisti, navem Mamertinis imperare ausus es: quo tempore in tanta inopia navium, tantaque calamitate provinciae, etiam si [precario] essent rogandi, tamen ab his impetraretur. reprimebat enim tibi et imperandi vim, et rogandi conatum praeclara illa, non populo Romano reddita biremis, sed praetori donata Cybea. ea fuit merces imperii, auxilium, iuris, consuetudinis, foederis.

Habetis unius civitatis firmum auxilium amissum 60
ac venditum pretio. cognoscite nunc novam prae-
dandi rationem, ab hoc primum excogitam. Sum- 24
tum omnem in classem frumento, stipendo, cete-
risque rebus navarcho suo quaeque civitas semper
dare solebat. is neque, ut accusaretur et nutis,
committere audebat, et civibus suis rationem re-
ferre debebat: in illo omni negotio, non modo
labore, sed etiam periculo suo versabatur. Era hoc,
ut dico, factitatum semper, nec solum in Scilia,
sed in omnibus provinciis; etiam in sociorum Lati-
norum stipendio ac sumtu, tum cum illorum auxili-
is uti solebamus. Verres post imperium constitutum
primus imperavit, ut ea pecunia omnis a civitatibus
sibi adnumeraretur, ut is pecuniam tractaret, quam
ipse praefecisset. Cui potest esse dubium, quamob- 61
rem et omnium consuetudinem veterem prius
immutaris, et tantam utilitatem per alios tractantiae
pecuniae neglexeris, et tantam difficultatem cum
crimine, molestiam cum suspicione susceperis?
Deinde alii quaestus instituuntur, ex uno genere
navali, videte quam multi. accipere a civitatibus
pecunias, ne nautas darent: pretio certo missos fa-
cere nautas: missorum omne stipendium lucrari: re-
liquis, quod deberet, non dare. Haec omnia ex ci-
vitatum testimoniis cognoscite. Recita testimonia
civitatum. TESTIMONIA CIVITATUM. Hunc cene ho- 25
minem? hanc cene impudentiam, iudices? hanc cene 62
audaciam? civitatibus pro numero militum pecunia-
rum summas describere? certum pretium, sexcenos
nummos; nautarum missione constitutere? quos qui

dederat, commeatum totius aestatis abstulerat: iste, quod et *rautae* nomine pro stipendio frumentoque acceperat, lucrabatur. Ita quaestus duplex unius missione fiebat. Atque haec homo amentissimus in tanto praedonum impetu, tantoque periculo provinciae, sic palam faciebat, ut et ipsi praedones scirent, et tota provincia testis esset.

- 63 Cum propter istius hanc tantam avaritiam, nomine classis esset in Sicilia, re quidem vera naves inans, quae praedam praetori, non quae praedonibus metum afferrent: tamen, cum P. Caesetius et P. Tadius decem navibus his semiplenis navigarent, navem quandam, piratarum praeda refertam, non ceperunt, sed abduxerunt, onere suo plane captam atque depressam. Erat ea navis plena iuventutis formosissimae, plena argenti facti, atque figiati, multa cum stragula veste. Haec una navis a classe nostra non capta est, sed inventa ad *Megaridem*, qui locus est non longe a Syraculis. quod ubi isti nuntiatum est; tametsi in acta cum mulierculis iacebat ebrius, erexit se tamen, et statim quaestori legatoque suo custodes misit complures, ut omnia sibi integra quam primum exhiberentur.
- 64 Appellitur navis Syraculas: exspectatur ab omnibus supplicium de captivis. iste, quasi praeda sibi advecta, non praedonibus captis; si qui senes aut deformes erant, eos in hostium numero ducit: qui aliquid formae, aetatis, artificiique habebant, abducit omnes: nonnullos scribis suis, filio, cohortique distribuit: symphonicos homines sex cuidam amico suo Romam muneri misit. nox illa

tota exinanienda navi consumitur. Archipiratam ipsum videt nemo, de quo supplicium sumi oportuit. hodieque omnes sic habent persuasum, (quid eius sit, vos coniectura quoque assequi debetis,) istum clam a piratis ob hunc archipiratam pecuniam accepisse. Coniectura bona est. Iudex esse bonus nemo potest, qui suspitione certa non movetur. hominem nostis; consuetudinemque omnium tenetis: qui ducem praedonum aut hostium ceperit, quam libenter eum palam ante oculos omnium esse patiatur. Hominem in tanto conventu Syracusis vidi neminem, iudices, qui archipiratam captum vidisse se diceret; cum omnes, ut mos est, ut solent fieri, concurrerent, quaererent, videre cuperent. Quid accidit, cur tantopere iste homo occultaretur, ut eum ne casu quidem quisquam adspicere posset? Homines maritimi Syracusis, qui saepe istius ducis nomen audissent, cum eum saepe timuissent, cum eius cruciatu atque supplicio pascere oculos, animumque exsaturare vellent: potestas adspiciendi nemini facta est. Unus plures praedonum duces vivos cepit P. Servilius, quam omnes antea. Ecquando igitur isto fructu quisquam caruit, ut videre piratam captum non liceret? At contra, quaecunque iter fecit, hoc iucundissimum spectaculum omnibus victorum captorumque hostium praebebat. Itaque ei concursus undique fiebant, ut non modo ex his oppidis, qua ducebantur, sed etiam ex finitimis, visendi causa, convenirent. Ipse autem triumphus quamobrem omnium triumphorum gratissimus populo Romano fuit atque iucundissimus? quia nihil

est victoria dulcius. nullum est autem testimonium
victoriae certius, quam, quos saepe metueris, eos
67 te victos ad supplicium duci videre. Hoc tu quam-
obrem non fecisti? quamobrem ita iste pirata ce-
latus est, quasi eum adspicere nefas esset? quamob-
rem supplicium non sumfisti? quam ob causam
hominem reservasti? equem audisti in Sicilia an-
tea captum archipiratam, qui non securi percussus
sit? unum cedo auctorem tui facti: unius profer
exemplum. Vivum tu archipiratam servabas, quem
per triumphum, credo, quem ante currum tuum
duceres. Neque enim quidquam erat iam reliquum,
nisi ut, classe populi Romani pulcherrima amissa,
provinciaque lacerata, triumphus navalis tibi decer-
27 neretur. Age porro, custodiri ducem praedonum
68 novo more, quam securi feriri omnium exemplo
magis placuit. Quae sunt istae custodiae? apud quos
homines? quemadmodum est asservatus? Lautu-
mias Syracusanas omnes audistis; plerique nostis.
opus est ingens, magnificum, regum ac tyranno-
rum. totum est ex saxo in mirandam altitudinem
depresso, et multorum operis penitus exciso. ni-
hil tam clausum ad exitus, nihil tam septum
undique, nihil tam tutum ad custodias, nec
fieri, nec cogitari potest. In has lautumias,
si qui publice custodiendi sunt, etiam ex ceteris
69 oppidis Siciliae deduci imperantur. Eo quod mul-
tos captivos cives Romanos coniecerat, et quod
eodem ceteros piratas contrudi imperarat; intellexit,
si hunc subditivum archipiratam in eandem
custodiam dedisset, fore, ut a multis, illis in lau-

numis, vertis ille dux quaereretur. Itaque hominem huic optimaе tutissimaеque custodiae non audeat committere. denique Syracusas totas timet: amandat hominem. quo? Lilybaeum fortasse. Video: tamen homines maritimos non plane reformidat. Minime, iudices. Panormum igitur? Audio: quamquam Syracusis, quoniam in Syracusano captus erat, maxime, si minus supplicio affici, at custodiri oportebat. Ne Panormum quidem. Quid igitur? quo puratis? Ad homines a piratarum metu et suspicione alienissimos: a navigando rebusque maritimis remotissimos, ad Centuripinos, homines maxime mediterraneos, summos aratores, qui nomen nunquam timuissent maritimi praedonis: unum, te praetore, horruissent Apronium, terrestrem archipiratam. Et, ut quivis facile perspiceret, id ab isto actum esse, ut ille suppositus, facile et libenter, se illum, qui non erat, esse simularet: imperat Centuripinis, ut is victu ceterisque rebus quam liberalissime commodissimeque habeatur. Interea Syracusani, homines periti et humani, qui non modo ea, quae perspicua essent, videre, verum etiam occulta suspicari possent; habebant rationem omnes quotidie piratarum, qui securi ferirentur: quam multos esse oporteret, ex ipso navigio, quod erat captum, et ex remorum numero coniciebant. Iste, quod omnes, qui artificii aliquid habuerant, aut formae, removerat atque abduxerat, reliquos si, ut consuetudo est, universos ad palum alligasset, clamorem populi fore suspicabatur, cum tanto plures abducti essent,

quam relicti : propter hanc causam, cum instituis-
 set alio tempore producere; tamen in tanto con-
 ventu nemo erat, quin rationem numerumque ha-
 beret, et reliquos non desideraret solum, sed etiam
 72 posceret et flagitaret. Cum maximus numerus de-
 esset, tum iste homo nefarius in eorum locum,
 quos domum suam de piratis abduxerat, substi-
 tuere et supponere coepit cives Romanos, quos in
 carcerem antea coniecerat : quorum alios, Sertoria-
 nos milites fuisse insimulabat, et ex Hispania fu-
 gientes ad Siciliam appulsos esse dicebat : alios, qui
 a praedonibus erant capti, cum mercaturas face-
 rent, aut aliquam ob causam navigarent, sua vo-
 luntate cum piratis fuisse arguebat. Itaque alii cives
 Romani, ne cognoscerentur, capitibus obvolutis e
 carcere ad palum atque ad necem rapiebantur : alii,
 cum a multis civibus Romanis recognoscerentur,
 ab omnibus defenderentur, securi feriebantur. Quo-
 rum ego de acerbissima morte crudelissimoque
 cruciatu dicam, cum eum locum tractare coe-
 pero : et ita dicam, ut, si me in ea queri-
 monia, quam sum habiturus de istius crudelitate,
 et de civium Romanorum indignissima morte, non
 modo vires, verum etiam vita deficiat, id mihi
 73 praeclarum et iucundum putem. Haec igitur est
 gesta res, haec victoria praeclara : myoparone pi-
 ratice capto, dux liberatus, symphoniaci Romanam
 missi : formosi homines, et adolescentes, et arti-
 fices domum abducti : in eorum locum, et ad eo-
 rum numerum cives Romani hostilem in modum
 29 cruciati et necati : omnis vestis ablata : omne aurum

et argentum ablatum et aversum. At quemadmodum ipse sese induit priore actione? qui tot dies tacuisset, repente in M. Annii, hominis splendissimi, testimonio, cum is civem Romanum dixisset, archipiratam negasset securi esse percussum, exsiluit; conscientia sceleris, et furore ex maleficiis concepto excitatus dixit, se, quod sciret, sibi crimini datum iri, pecuniam accepisse, neque de vero archipirata fuisse supplicium, ideo securi non percussisse: domi esse apud sese archipiratas dixit duos. O clementiam populi Romani, seu potius ⁷⁴ patientiam miram ac singularem! Civem Romanum securi esse percussum, Annii, eques Romanus, dicit: taces. archipiratam negat: fateris. fit in eo gemitus omnium et clamor, cum tamen a praesenti supplicio tuo se continuit populus Romanus et repressit, et salutis suae rationem iudicum severitati reservavit. Qui sciebas tibi crimini datum iri? quamobrem sciebas? quamobrem etiam suspicabare? inimicum habebas neminem. si haberes, tamen non ita vixeras, ut metum iudicii propositum habere deberes. An te, id quod fieri solet, conscientia timidum suspiciosumque faciebat? Qui igitur, cum esses in imperio, iam tum iudicium et crimen horrebas: reus cum tot testibus coarguare, potes de damnatione dubitare? Verum si crimen hoc me- ⁷⁵ tuebas, ne quis abs te suppositum esse diceret, qui pro archipirata securi feriretur: utrum tandem tibi ad defensionem firmiter fore putasti, in iudicio, coactu atque efflagitatu meo, producere ad ignotos tanto post eum, quem archipiratam esse dice-

res : an recenti re , Syracufis , apud notos , infpectante Sicilia paene tota , securi ferire ? vide , quid interfit , utrum faciendum fuerit . In illo reprehensio nulla esse potuit : hic defensio nulla est . Itaque illud semper omnes fecerunt : hoc quis ante te , quis praeter te fecerit , quaero . Piratam vivum tenuisti . Quem ad finem ? dum cum imperio fuisti . quamobrem ? quam ob causam ? quo exemplo ? cur tam diu ? cur , inquam , civibus Romanis , quos piratae ceperant , securi statim percussis , ipsis piratis lucis usuram tam diuturnam dedisti ? Verum esto : sit tibi illud liberum omne tempus , quod cum imperio fuisti . etiamne privatus ? etiamne reus ? etiamne paene damnatus , hostium duces privata in domo retinisti ? unum , alterum mensem , prope annum denique , domi tuae piratae , a quo tempore capti sunt , quoad per me licitum est , fuerunt : hoc est , quoad per M'. Acilium Glabrionem licitum est : qui , postulante me , produci atque in carcerem 30 condi imperavit . Quod est huiusce rei ius ? quae consuetudo ? quod exemplum ? Hostem acerrimum atque infestissimum populi Romani , seu potius communem hostem gentium nationumque omnium , quisquam omnium mortalium privatus intra moenia domi suae retinere poterit ? Quid , si pridie , quam 77 a me tu coactus es confiteri , civibus Romanis securi percussis , praedonum ducem vivere , apud te habitare : si , inquam , pridie domo tua profugisset , si aliquam manum contra populum Romanum facere potuisset , quid diceres ? Apud me habitavit : mecum fuit : ego illum ad iudicium meum , quo

facilius crimen inimicorum diluere possem, vivum atque incolumem reservavi. Itane vero? tu tua pericula communi periculo defendes? tu supplicia, quae debentur hostibus victis, ad tuum, non ad populi Romani tempus conferes? populi Romani hostis privati custodiis asservabitur? At etiam qui triumphant, eoque diutius vivos hostium duces servant, ut, his per triumphum ductis, pulcherrimum spectaculum, fructumque victoriae populus Romanus percipere possit: tamen cum de foro in Capitolium currum flectere incipiunt, illos duci in carcerem iubent; idemque dies et victoribus imperii, et victis vitae finem facit. Et nunc cuiquam credo esse dubium, quin tu⁷⁸ id commissurus non fueris, praesertim cum statuisses, ut ais, tibi causam esse dicendam, ut ille archipirata non potius securi feriretur, quam, quod erat ante oculos positum, tuo periculo viveret. Si enim esset mortuus, tu, qui crimen ais te metuisset, quaero, cui probares? cum constaret, istum Syracusis ab nullo visum esse archipiratam, ab omnibus desideratum: cum dubitaret nemo, quin abs te pecunia liberatus esset: cum vulgo loquerentur, suppositum in eius locum, quem pro illo probare velles: cum tute fassus esses, te id crimen tanto ante metuisset: si eum diceres esse mortuum, quis te audiret? nunc, cum vivum istum nescio quem produces, tamenne id credi voles? Quid, si aufugisset? si vincla rupisset ita, ut Nico ille, nobilissimus pirata fecit, quem P. Servilius, qua felicitate ceperat, eadem recuperavit? quid diceres? Verum hoc erat. si ille semel verus archipirata securi per-

cuffus effet; pecuniam illam non haberes. si hic falsus effet mortuus, aut profugisset; non effet difficile alium in suppositi locum supponere. Plura dixi, quam volui, de illo archipirata: et tamen ea, quae certissima sunt huius criminis argumenta, praetermisi. Volo enim mihi totum esse crimen hoc integrum. est certus locus, certa lex, certum tribunal, quo hoc reservetur.

- 31 Hac tanta praeda auctus, mancipiis, argento,
 50 veste locupletatus, nihilo diligentior ad classem or-
 nandam, milites revocandos alendosque esse coe-
 pit: cum ea res non solum provinciae saluti, ve-
 rum etiam ipsi praedae esse posset. Nam aestate
 summa, quo tempore ceteri praetores obire pro-
 vinciam, et concurrere consueverunt, aut etiam in
 tanto praedonum metu et periculo ipsi navigare:
 eo tempore ad luxuriam, libidinesque suas, domo
 sua regia [quae regis Hieronis fuit, qua praeto-
 res uti solent,] contentus non fuit. tabernacula,
 quemadmodum consueverat temporibus aestivis,
 quod antea iam demonstravi, carbaséis intenta, ve-
 lis, collocari iussit in litore: quod est litus in In-
 sula Syracusis post Arethusae fontem, propter ip-
 sum introitum, atque ostium portus, amoeno fa-
 51 ne et ab arbitris remoto loco. Hic dies aestivos
 sexaginta praetor populi Romani, custos, defen-
 sorque provinciae, sic vixit, ut muliebria quoti-
 die convivia essent, vir accumberet nemo praeter
 ipsum et praetextatum filium. tametsi recte sine ex-
 ceptione dixeram, virum, cum isti essent, nemi-
 nem fuisse. Nonnunquam etiam libertus Timarchi-

des adhibebatur. mulieres autem nuptae nobiles, praeter unam mimi Isidori filiam, quam iste, propter amorem, ab Rhodio tibicine abduxerat, Pip-pa quaedam, uxor Aeschrionis Syracusani: de qua muliere plurimi versus, qui in istius cupiditatem facti sunt, tota Sicilia percelebrantur. Erat ⁸² et Nice, facie eximia, ut praedicatur, uxor Cleomenis Syracusani. hanc Cleomenes vir amabat: verumtamen huius libidini adversari nec poterat, nec audebat: et simul ab isto donis beneficiisque plurimis devinciebatur. Illo autem tempore iste, tametsi ea est hominis impudentia, quam nostis, ipse tamen, cum vir esset Syracusis, uxorem eius parum poterat animo soluto ac libero tot in acta dies secum habere. Itaque excogitat rem singularem. naves, quibus legatus praefuerat, Cleomeni tradit: classi populi Romani Cleomenem Syracusanum praeesse iubet, atque imperare. Hoc eo facit, ut ille non solum abesset a domo tum, cum navigaret, sed etiam libenter cum magno honore beneficioque abesset: ipse autem, remoto, atque ablegato viro, non liberius, quam ante, (quis enim unquam istius libidini obstitit?) sed paulo solutiore tamen animo secum illam haberet, si non tanquam virum, at tanquam aemulum removisset. ⁸³ Accipit navem sociorum atque amicorum Cleomenes Syracusanus. Quid primum aut accusem, aut querar, iudices? Siculone homini, legari, quaestoris, praetoris denique potestatem, honorem, auctoritatem dari? Si te impediabat ista conviviorum mulierumque occupatio: ubi quaestores? ubi lega-

ti? [ubi ternis denariis aestimatum frumentum? ubi muli? ubi tabernacula? ubi tot tantaque ornamenta magistratibus et legatis a senatu populoque Romano permiffa et data?] denique ubi praefecti et tribuni tui? Si civis Romanus dignus isto negotio nemo fuit; quid civitates, quae in amicitia fideque populi Romani perpetuo manserant? ubi Segestana? ubi Centuripina civitas? quae tum officii, fide, vetustate, tum etiam cognatione populi Romani nomen attingunt. O dii immortales! ^{s.4} quid, si harum ipsarum civitatum militibus, navibus, navarchis, Syracusanus Cleomenes iuffus est imperare? non omnis honos ab isto dignitatis, aequitatis, officiique sublatus est? Ecquod in Sicilia bellum gessimus, quin Centuripinis sociis, Syracusanis hostibus uteremur? atque haec omnia ad memoriam vetustatis, non ad contumeliam civitatis referri volo. Itaque ille vir clariffimus, summusque imperator, M. Marcellus, cuius virtute captae, misericordia conservatae sunt Syracusae, habitare in ea parte urbis, quae insula est, Syracusanum neminem voluit. Hodie, inquam, Syracusanum in ea parte habitare non licet. est enim locus, quem vel pauci possint defendere. Committere igitur eum non fideliffimis hominibus noluit: simul quod ab illa parte urbis navibus aditus ex alto est. Quamobrem qui nostros exercitus saepe excluderant, ^{s.5} iis claustra loci committenda non existimavit. Vide, quid intersit inter tuam libidinem maiorumque auctoritatem: inter amorem furoremque tuam, et illorum consilium atque prudentiam. Illi aditum li-

toris Syracufanis ademerunt: tu maritimum imperium concessisti. illi habitare in eo loco Syracufanum, quo naves accedere possent, noluerunt: tu classi et navibus Syracufanum praeesse voluisti. quibus illi urbis suae partem ademerunt, iis tu nostri imperii partem dedisti; et, quorum sociorum opera Syracufani nobis dicto audientes sunt, eos Syracufanis dicto audientes esse iussisti.

Egreditur Centuripina quadriremi Cleomenes e 33
 portu: sequitur Segeftana navis, Tyndaritana, Her- 86
 bitensis, Heracliensis, Apolloniensis, Haluntina: praeclara classis in speciem, sed inops et infirma, propter dimissionem propugnatorum atque remigum. Tamdiu in imperio suo classis iste praetor diligens vidit, quamdiu convivium eius flagitiosissimum praetervecta est. ipse autem, qui visus multis diebus non esset, tum se tamen in conspectum nautis paulisper dedit. Stetit soleatus praetor populi Romani cum pallio purpureo, tunicaque talari, muliercula nixus in litore. Iam hoc ipso istum vestitu Siculi civesque Romani permulti saepe videntur. Posteaquam paulum provecta classis est, et 87
 Pachynum quinto die denique appulsa est: nautae fame coacti, radices palmarum agrestium, quarum erat in illis locis, sicut in magna parte Siciliae, multitudo, colligebant, et his miseri perditique alebantur. Cleomenes autem, qui alterum se Verrem cum luxuria atque nequitia, tum etiam imperio, putaret; similiter totos dies, in litore tabernaculo posito, perpotabat. Ecce autem repente, ebrio Cleo- 34
 mene, esurientibus ceteris, nuntiatur piratarum na-

ves esse in portu Ediffae. nam ita is locus nominatur. nostra autem classis erat in portu Pachyni. Cleomenes autem, quod erat terrestre praesidium non re, sed nomine, sperabat, iis militibus, quos ex eo loco deduxisset, explere se numerum nautarum et remigum posse. Reperta est eadem istius hominis avarissimi ratio in praesidiis, quae in classibus.

88 nam erant perpauci reliqui, ceterique dimissi. Princeps Cleomenes in quadriremi Centuripina malum erigi, vela fieri, praecidi ancoras imperavit: et simul, ut se ceteri sequerentur, signum dari iussit. Haec Centuripina navis erat incredibili celeritate velis. nam scire isto praetore nemo poterat, quid quaeque navis remis facere posset: etsi in hac quadriremi, propter honorem et gratiam Cleomenis, minime multi remiges et milites deerant. Evolarat iam e conspectu fere fugiens quadriremis, cum etiam

89 am tunc ceterae naves suo in loco moliebantur. Erat animus in reliquis. quamquam erant pauci, quoquo modo sese res habebat, pugnare tamen se velle clamabant; et, quod reliquum vitae viriumque fames fecerat, id ferro potissimum reddere volebant. Quodsi Cleomenes non tanto ante fugisset, aliqua ad resistendum ratio fuisset. erat enim sola illa navis constrata, et ita magna, ut propugnaculo ceteris posset esse. quae, si in praedonum pugna versaretur, urbis instar habere inter illos piraticos myoparones videretur: sed tunc inopes relictī a duce, praefectoque classis, eundem necessario cursum tenere coeperunt. Elorum versus, ut ipse Cleomenes, ita ceteri navigabant. neque hi tamen tam prae-

donum fugiebant impetum, quam imperatorem sequebantur. Tum ut quisque in fuga postremus, ita periculo princeps erat. postremam enim quamque navem piratae primam adoriebantur. ita prima Haluntinorum navis capitur, cui praeerat Haluntinus, homo nobilis, Philarchus; quem ab illis praedonibus Locrenses postea publice redemerunt: ex quo vos priore actione iurato rem omnem causamque cognovistis. deinde Apollorjensis navis capitur, et eius praefectus Anthropinus occiditur. Haec dum 35 aguntur, interea Cleomenes iam ad Elori litus pervenerat: iam sese in terram e navi eiecerat, quadrirememque in falo fluctuantem reliquerat. Reliqui praefecti navium, cum in terram imperator exisset, cum ipsi neque repugnare, neque mari effugere ullo modo possent, appulsis ad Elorum navibus, Cleomenem persecuti sunt. Tunc praedonum dux Heracleo, repente, praeter spem, non sua virtute, sed istius avaritia nequitiaque victor, classem pulcherrimam populi Romani, in litus expulsam et eiectam, cum primum advesperasceret, inflammari incendiique iussit. O tempus miserum, atque acerbum provinciae Siciliae! o casum illum multis innocentibus calamitosum atque funestum! o istius nequitiam ac turpitudinem singularem! Una atque eadem nox erat, qua praetor amoris turpissimi flamma, ac classis populi Romani praedonum incendio conflagrabat. Affertur nocte intempesta gravis huiusce mali nuntius Syracusas: curritur ad praetorium, quo istum e convivio illo praeclaro reduxerant paulo ante mulieres cum cantu atque symphonia. Cleome-

nes, quamquam nox erat, tamen in publico esse non audet: includit se domi: neque aderat uxor, 93 quae consolari hominem in malis posset. Huius autem praeclari imperatoris ita erat severa domi disciplina, ut in re tanta, in tam gravi nuntio nemo admitteretur; nemo esset, qui auderet aut dormientem excitare, aut interpellare vigilantem. Iam vero, re ab omnibus cognita, concursabat urbe tota maxima multitudo. non enim, sicut antea consuetudo erat, praedonum adventum significabat ignis e specula sublatus aut tumulto; sed flamma ex ipso incendio navium et calamitatem acceptam et peri- 36 culum reliquum nuntiabat. Cum praetor quaereretur; et constaret, ei neminem nuntiasse: fit ad domum eius cum clamore concursus atque impetus. 54 Tum iste excitatus exit: audit rem omnem ex Timarchide: fagum sumit. Lucebat iam fere: procedit in medium, vini, somni, stupri plenus. Excipitur ab omnibus eiusmodi clamore, ut ei Lampfaceni periculi similitudo versaretur ante oculos. hoc etiam maius hoc videbatur, quod in odio simili multitudo hominum haec erat maxima. Tum istius acta commemorabantur: tum flagitiosa illa convivia: tum appellabantur a multitudine mulieres nominatim: tum quaerebatur ex ipso palam, tot dies continuos, per quos nunquam visus esset, ubi fuisset, quid egisset? tum imperator ab isto praepositus Cleomenes flagitabatur: neque quidquam propius est factum, quam ut illud Uticense exemplum de Hadriano transferretur Syracusas, ut duo sepulcra duorum praetorum improborum, duabusque in pro-

vinciis constituerentur. verum habita est a multitudine ratio temporis, habita est tumultus, habita etiam dignitatis existimationisque communis, quod is est conventus Syracusis civium Romanorum, ut non modo illa provincia, verum etiam hac republica dignissimus existimetur. Confirmant ipsi se, 95 cum iste etiam tum semisomnis stuperet: arma capiunt: totum forum atque Insulam, quae est urbis magna pars, complent. Unam illam solam noctem praedones ad Elorum commorati, cum fumantes etiam nostras naves reliquissent, accedere incipiunt ad Syracusas. Qui videlicet saepe audissent, nihil esse pulchrius, quam Syracusarum moenia ac portus, statuerant, sese, si ea Verre praetore non vidissent, nunquam esse visuros. Ac primo ad illa aestiva praetoris accedunt, ipsam illam ad partem lit- 37 toris, ubi iste per eos dies, tabernaculis positus, castra luxuriae collocarat. quem posteaquam inanem locum offenderunt, et praetorem commovisse ex eo loco castra senserunt; statim sine ullo metu in portum ipsum penetrare coeperunt. Cum in portum dico, iudices, (explanandum est enim diligentius, eorum causa, qui locum ignorant,) in urbem dico, atque in urbis intimam partem venisse piratas. non enim portu illud oppidum clauditur, sed urbe portus ipse cingitur et concluditur: non ut alluantur a mari moenia extrema, sed influat in urbis finum portus. Hic, te praetore, Heracleo archipirata 97 cum quatuor myoparonibus parvis ad arbitrium suum navigavit. Pro, dii immortales! piraticus myoparo, cum imperium populi Romani, nomen,

ac fasces essent Syracusis, usque ad forum, et ad omnes urbis crepidines accessit: quo neque Carthaginensium gloriosissimae classes, cum mari plurimum poterant, multis bellis saepe conatae, unquam adspirare potuerunt; neque populi Romani invicta ante te praetorem gloria illa navalis, unquam tot Punicis, Siciliensibusque bellis penetrare potuit: qui locus eiusmodi est, ut ante Syracusani in moenibus suis, in urbe, in foro hostem armatum ac victorem, quam in portu ullam hostium navem viderent. Hic, te praetore, praedonum naviculae pervagatae sunt, quo Atheniensium classis sola post hominum memoriam CCC navibus, vi ac multitudine invasit: quae in eo ipso portu, loci ipsius portusque natura, victa atque superata est. Hic primum opes illius civitatis victae, comminutae, depressaeque sunt: in hoc portu Atheniensium nobilitatis, imperii, gloriae naufragium factum existimatur. Eone pirata penetravit, quo simul atque adisset, non modo a latere, sed etiam a tergo magnam partem urbis relinqueret? Insulam totam praetervectus est: quae est urbs Syracusis suo nomine ac moenibus: quo in loco maiores, ut ante dixi, Syracusanum quemquam habitare vetuerunt; quod, qui illam partem urbis tenerent, in eorum potestatem portum futurum intelligebant. At quemadmodum est pervagatus? radices palmarum agrestium, quas in nostris navibus invenerant, iaciebant, ut omnes istius improbitatem et calamitatem Siciliae possent cognoscere. Siculosne milites? aratorumne liberos? quorum patres tantum labore suo frumen-

ti exarabant, ut populo Romano totique Italiae suppeditare possent, eosne in insula Cereris natos, ubi primum fruges inventae esse dicuntur, eo cibo esse usos, a quo maiores eorum ceteros quoque, frugibus inventis, removerunt? Te praetore, Siculi milites palmarum stirpibus, praedones Siculo frumento alebantur. O spectaculum miserum atque 100
acerbum! ludibrio esse urbis gloriam et populi Romani nomen: hominum conventu atque multitudine: piratico myoparone, in portu Syracusano, de classe populi Romani triumphum agere piratam; cum praetoris nequissimi inertissimique oculos praedonum remi respergerent?

Posteaquam e portu piratae non metu aliquo affecti, sed satietate exierant: tum coeperunt quaerere homines causam illius tantae calamitatis. dicere omnes, et palam disputare, minime esse mirandum, si, militibus remigibusque dimissis, reliquis egestate et fame perditis, praetore tot dies cum mulierculis perpotante, tanta ignominia et calamitas esset accepta. Haec autem istius vituperatio atque infamia 101
confirmabatur eorum sermone, qui a suis civitatibus illis navibus praepositi fuerant: qui ex illo numero reliqui Syracusas, classe amissa, refugerant. Dicebant, quos ex sua quisque navi missos sciret esse. Res erat clara: neque solum argumentis, sed etiam certis testibus istius avaritia tenebatur. Ho- 39
mo certior fit, agi nihil in foro et conventu tota die, nisi hoc quaeri a navarchis, quemadmodum classis sit amissa. illos respondere, et docere unumquemque, missione remigum, fame reliquo-

rum, Cleomenis timore et fuga. Quod posteaquam iste cognovit, hanc rationem habere coepit. causam sibi dicendam esse statuerat iam ante, quam hoc usū veniret, ita ut ipsum priore actione dicere audistis. videbat, illis navarchis testibus, tantum hoc crimen sustinere se nullo modo posse. consilium capit primo stultum, verumtamen clemens.

102 Cleomenem et navarchos ad se vocari iubet. veniunt. accusat eos, quod huiusmodi de se sermones habuerint: rogat, ut id facere desistant, et in sua quisque navi dicat se tantum habuisse nautarum, quantum oportuerit, neque quemquam esse dimissum. illi enimvero se ostendunt, quod vellet, esse facturos. Iste non procrastinat: advocat amicos statim: quaerit ex his singillatim, quot quisque nautas habuerit. respondit unusquisque, ut erat praeceptum. Iste in tabulas refert: obsignat signis amicorum providens homo; ut contra hoc crimen, si quando opus esset, hac videlicet testificatione

103 uteretur. Derisum credo esse hominem amentem a suis consiliariis, et admonitum, hasce ei tabulas nihil profuturas: etiam plus ex nimia praetoris diligentia suspicionis in eo crimine futurum. Iam iste erat hac stultitia multis in rebus usus, ut publice quoque, quae vellet, in civitatum literis et tolli, et referri iuberet: quae omnia nunc intelligit sibi nihil prodesse, posteaquam certis literis, testibus,

40 auctoritatibusque convincitur. Ubi hoc videt, illorum confessionem, testificationem suam, tabulas sibi nullo adiumento futuras: inquit consilium, non improbi praetoris, (nam id quidem esset feren-

dum,) sed importuni atque amentis tyranni. statuit, si hoc crimen extenuare vellet, (nam omnino tolli posse non arbitrabatur,) navarchos omnes, testes sui sceleris, vita esse privandos. Occurrebat ¹⁰⁴ illa ratio : Quid Cleomene fiet ? poterone animadvertere in eos, quos dicto audientes esse iussi ? missum facere eum, cui imperium potestatemque permisi ? poterone eos afficere supplicio, qui Cleomenem secuti sunt ; ignoscere Cleomeni, qui secum fugere, et se consequi iussit ? poterone in eos esse vehemens, qui naves inanes non modo habuerunt, sed etiam apertas ; in eum dissolutus, qui solus habuerit constratam navem et minus exinanitam ? pereat Cleomenes una. Ubi fides ? ubi execrationes ? ubi dextrae complexusque ? ubi illud contubernium muliebris militiae in illo delicatissimo litore ? fieri nullo modo poterat, quin Cleomeni parceretur. Cleomenem vocat. dicit ei, se ¹⁰⁵ statuisse animadvertere in omnes navarchos : ita sui periculi rationes ferre ac postulare. Tibi uni parcam, et totius istius culpae crimen vituperationemque inconstantiae potius suscipiam, quam aut in te sim crudelis, aut tot, tam graves testes vivos incolumesque esse patiar. Agit gratias Cleomenes, approbat consilium : dicit, ita fieri oportere. Admonet tamen illud, quod istum fugerat, in Phalargum Centuripinum, navarchum, non posse animadverti, propterea quod secum fuisset una in Centuripina quadriremi. Quid ergo ? iste homo ex eiusmodi civitate, adolescens nobilissimus, testis relinquetur ? In praesentia, inquit Cleomenes,

quoniam ita necesse est : sed post aliquid vide-
 41 bimus, ne iste nobis obstare possit. Haec postea-
 106 quam acta et constituta sunt, procedit iste repente
 e praetorio, inflammatus scelere, furore, crude-
 litate. in forum venit : navarchos vocari iubet. Qui
 nihil metuerent, nihil suspicarentur, statim accur-
 runt. Iste hominibus miseris innocentibusque iniici
 catenas imperat. Implorare illi fidem praetoris, et,
 quare id faceret, rogare. Tunc iste hoc causae di-
 cit, quod classem praedonibus prodidissent. Fit
 clamor et admiratio populi, tantam esse in homine
 impudentiam atque audaciam, ut aliis causam cala-
 mitatis attribueret, quae omnis propter avaritiam
 ipsius accidisset : aut, cum ipse praedonum focius
 putaretur, aliis proditionis crimen inferret : deinde,
 hoc quintodecimo die crimen esse natum, postquam
 107 classis esset amissa. Cum haec fierent, quaerebatur,
 ubi esset Cleomenes? non quo illum ipsum, cuius-
 modi esset, quisquam supplicio, propter illud in-
 commodum, dignum putaret : nam quid Cleome-
 nes facere potuit? (non enim possum quemquam
 insimulare falso) quid, inquam, magnopere Cleo-
 menes facere potuit, istius avaritia navibus exina-
 nitis? Atque eum vident federe ad latus praetoris,
 et ad aurem familiariter, ut solitus erat, insufurra-
 re. Tum vero omnibus indignissimum visum est,
 homines honestissimos, electos ex suis civitatibus,
 in ferrum atque in vincula coniectos : Cleomenem,
 propter flagitiorum ac turpitudinis societatem, fa-
 miliarissimum esse praetoris. Apponitur his tamen
 108 accusator Naevius Turpio quidam, [qui, C. Sacer-

dote praetore, iniuriarum damnatus est,] homo bene appositus ad istius audaciam: quem iste in decumis, in rebus capitalibus, in omni calumnia, praecursorem habere solebat et emissarium. Veniunt ⁴² Syracusas parentes propinque miserorum adolescentium, hoc repentino calamitatis suae commoti nuntio: vinctos adspiciunt catenis liberos suos, cum istius avaritiae poenam collo et cervicibus suis sustinerent. adsunt, defendunt, proclamant: fidem tuam, quae nusquam erat, nec unquam fuit, implorant. Pater aderat Dexio Tyndaritanus, homo nobilissimus, hospes tuus, cuius tu domi fueras, quem hospitem appellaras. eum cum illa auctoritate et miseria videres praeditum, non te eius lacrymae, non senectus, non hospitii ius atque nomen a scelere aliquam ad partem humanitatis revocare potuit? Sed quid ego hospitii iura in hac tam im- ¹⁰⁹ mani bellua commemoro? qui Sthenium Thermitanum, hospitem suum, cuius domum per hospitium exhaustit et exinanivit, absentem in reos retulerit, causa indicta, capite damnarit: ab eo nunc hospitiorum iura atque officia quaeramus? cum homine enim crudeli nobis res est, an cum fera atque immani bellua? Te patris lacrymae de innocentis filii periculo non movebant? cum patrem domi reliquisses: filium tecum haberes: te neque praefens filius de liberorum caritate, neque absens pater de indulgentia patria commonebat? Catenas ¹¹⁰ habebat hospes tuus Aristeus, Dexionis filius. Quid ita? prodiderat classem. Quod ob praemium? deseruerat exercitum. Quid Cleomenes? ignavus fue-

rat. At eum tu ob virtutem corona aurea donaras. Dimiserat nautas. tu ab omnibus mercedem missionis acceptras. Alter parens ex altera parte erat Herbitensis Eubulida, homo domi suae clarus et nobilis: qui, quia Cleomenem in defendendo filio laeferat, nudus paene est destitutus. Quid erat autem, quod quisquam diceret, aut defenderet? Cleomenem nominare non licet. At causa cogit. Moriere, si appellaris. nunquam enim iste est cuiquam mediocriter minatus. At remiges non erant. Praetorem tu accusas? frange cervicem. Si neque praetorem, neque praetoris aemulum appellare licebit, cum in his duobus tota causa sit: quid futurum est?

- 43 Dicit etiam causam Heraclius Segestanus, homo domi suae summo loco natus. Audite, ut vestra humanitas postulat, iudices. audietis enim de magnis incommodis iniuriisque sociorum. Hunc scitote fuisse Heraclium in ea causa; qui propter gravem morbum oculorum tum non navigarit, et iussu eius, qui potestatem habuit, cum commeatu, Syracusis remanserit. iste certe neque prodidit classem, neque metu perterritus fugit, neque exercitum deseruit. Etenim tunc esset hoc animadversum, cum classis Syracusis proficiscebatur. Is tamen in eadem causa fuit, quasi esset in aliquo manifesto scelere deprehensus: in quem ne falso quidem causa conferri criminis potuit. Fuit in illis navarchis Heracliensis quidam Furius, (nam habent illi nonnulla huiuscemodi Latina nomina,) homo, quamdiu vixit, domi suae, non solum post mortem, tota Sicilia clarus et nobilis. in quo homine tantum animi fuit, non so-

lum ut istum libere laederet; nam id quidem, quoniam moriendum videbat, sine periculo se facere intelligebat: verum, morte proposita, cum lacrymans in carcere noctes diesque affideret, defensionem causae suae scripsit: quam nunc nemo est in Sicilia, quin habeat, quin legat, quin tui sceleris et crudelitatis ex illa oratione commonefiat. in qua docet, quot a civitate sua nautas acceperit: quot, et quanti quemque dimiserit: quot secum habuerit: item de ceteris navibus dicit: quae cum apud te diceret, virgis oculi verberabantur. Ille morte proposita, facile dolorem corporis patiebatur: clamabat, id quod scriptum reliquit, *Facinus esse indignum, plus impudicissimae mulieris apud te de Cleomenis salute, quam de sua vita lacrymas matris valere.* Deinde etiam illud video esse dictum, quod, si recte vos populus Romanus cognovit, non falso ille iam in ipsa morte de vobis praedicavit: *Non posse Verrem, testes interficiendo, crimina sua extinguere: graviolem apud sapientes iudices se fore ab inferis testem, quam si vivus in iudicium produceretur: tum, avaritiae solum, si viveret; nunc, cum ita esset necatus, sceleris, audaciae, crudelitatis testem fore.* Iam illa praecleara: *Non testium modo catervas, cum tua res ageretur, sed a diis manibus innocentium Poenas, sceleratorumque Furias in tuum iudicium esse venturas: sese ideo leviolem casum suum fingere, quod iam ante aciem securium tuarum, Sestiique, tui carnificis, vultum & manum vidisset, cum in conventu civium Romanorum iussu tuo securi cives Romani ferirentur.* Ne multa, 114

- iudices; libertate, quam vos fociis dedistis, hac ille in acerbissimo supplicio miserrimae servitutis abusus est. Condemnat omnes de consilii sententia: tamen neque iste in tanta re, tot hominum totque civium causa, P. Vettium ad se arcessit, quaestorem suum, cuius consilio uteretur: neque P. Cervium, talem virum, legatum, qui, quia legatus, isto praetore, in Sicilia fuit, primus ab isto iudex reiectus est: sed de latronum, hoc est, de comitum suorum sententia condemnat
- 115 omnes. Hic cuncti Siculi, fidelissimi atque antiquissimi focii, plurimis affecti beneficiis a maioribus nostris, graviter commoventur, et de suis periculis fortunisque omnibus pertimescunt. Illam clementiam mansuetudinemque nostri imperii in tantam crudelitatem inhumanitatemque esse conversam! condemnari tot homines uno tempore, nullo crimine! defensionem suorum furtorum praetorem improbum ex indignissima morte innocentium quaerere! Nihil addi iam videtur, iudices, ad hanc improbitatem, amentiam, crudelitatemque posse. [et recte nihil videtur.] nam si cum aliorum improbitate certet, longe omnes multumque superabit.
- 116 Sed secum ipse certat: id agit, ut semper superius suum facinus novo scelere vincat. Phalargum Centuripinum dixeram exceptum esse a Cleomene, quod in eius quadriremi Cleomenes vectus esset: tamen quia pertimuerat adolescens, quod eandem suam causam videbat esse, quam illorum, qui innocentes peribant: ad hominem accedit Timarchides: a securi negat ei esse periculum: virgis ne

caederetur, monet ut caveat. Ne multa, ipsum dicere adolescentem audistis, se ob hunc virgarum metum pecuniam Timarchidi numerasse. Levia sunt 117 haec in hoc reo crimina. metum virgarum navarchus nobilissimae civitatis pretio redemit; humanum: alius, ne condemnaretur, pecuniam dedit; usitatum est. non vult populus Romanus obsoletis criminibus accusari Verrem: nova postulat, inaudita desiderat: non de praetore Siciliae, sed de crudelissimo tyranno fieri iudicium arbitratur. 45 Includuntur in carcerem condemnati. supplicium constituitur in illos: sumitur de miseris parentibus navarchorum: prohibentur adire ad filios: prohibentur liberis suis cibum vestitumque ferre. Patres hi, quos 118 videtis, iacebant in limine, matresque miserae pernoctabant ad ostium carceris, ab extremo complexu liberum exclusae: quae nihil aliud orabant, nisi ut filiorum extremum spiritum ore excipere sibi liceret. Aderat ianitor carceris, carnifex praetoris, mors terrorque sociorum et civium, lictor Sestius; cui ex omni gemitu doloreque certa merces comparabatur: Ut adeas, tantum dabis: ut cibum tibi intro ferre liceat, tantum. nemo recusabat. Quid? ut uno ictu securis afferam mortem filio tuo, quid dabis? ne diu crucietur? ne saepius feriat? ne cum sensu doloris aliquo aut cruciatu spiritus auferatur? Etiam ob hanc causam pecunia lictori dabatur. O magnum 119 atque intolerandum dolorem! o gravem acerbamque fortunam! non vitam liberum, sed mortis celeritatem pretio redimere cogebantur parentes. Atque ipsi etiam adolescentes cum Sestio de eadem

plaga et de uno illo ictu loquebantur. idque postremum parentes suos liberi orabant, ut levandi cruciatus sui gratia licitori pecunia daretur. Multi et graves dolores inventi parentibus et propinquis: multi. verumtamen mors sit extrema. non erit. Estne aliquid ultra, quo progredi crudelitas possit? reperietur. nam, illorum liberi cum erunt securi percussi ac necati, corpora feris obiciuntur. hoc si luctuosum est parenti, redimat pretio sepeliendi potestatem. Onasum Segestanum, hominem nobilem, dicere audistis, se ob sepulturam Heraclii navarchi pecuniam Timarchidi numerasse. Hoc (ne possis dicere : *patres enim veniunt, amissis filiis, irati:*) vir primarius, homo nobilissimus, dicit: neque de filio dicit. Iam hoc, quis tum fuit Syracusis, quin audierit, quin sciat, has per Timarchidem pactiones sepulturae cum vivis etiam illis esse factas? non palam cum Timarchide loquebantur? non omnes omnium propinqui adhibebantur? non palam vivorum funera locabantur? Quibus rebus omnibus actis atque decisis, producuntur e carcere, et deligantur ad palum.

46 Quis tam fuit illo tempore durus et ferreus, quis
 121 tam inhumanus, praeter unum te, quin illorum aetate, nobilitate, miseria commoveretur? ecquis fuit, quin lacrymaretur? quin ita calamitatem putaret illorum, ut fortunam tamen non alienam, periculum autem commune arbitraretur? Feriuntur securi. laetaris tu in omnium gemitu, et triumphas: testes avaritiae tuae gaudes esse sublatos. Errabas, Verres, et vehementer errabas, cum te maculas furtorum et flagitiorum tuorum, sociorum in-

nocentium sanguine eluere arbitrabare : praecipua amentia ferebare , qui te existimares avaritiae vulnera crudelitatis remediis posse sanare. Etenim quamquam illi sunt mortui sceleris tui testes, tamen eorum propinqui neque tibi, neque illis defunt : tamen ex illo ipso numero navarchorum aliqui vivunt , et adsunt : quos , ut mihi videtur, ab illorum innocentium poena fortuna ad hanc causam reservavit. Adest Philargus Haluntinus ,¹²² qui , quia cum Cleomene non fugit , oppressus praedonibus et captus est : cui calamitas saluti fuit : qui , nisi captus a piratis esset , in hunc praedonem sociorum incidisset. dicit is pro testimonio , de missione nautarum , de fame , de Cleomenis fuga. Adest Centuripinus Phalargus , in amplissima civitate , amplissimo loco natus. eadem dicit : nulla in re discrepat.

Per deos immortales ! iudices , quo tandem animo¹²³ sedetis ? aut haec quemadmodum auditis ? Utrum ego desipio , et plus quam fatis doleo in tanta calamitate miseriaque sociorum ? an vos quoque hic acerbissimus innocentium cruciatus et moeror pari sensu doloris afficit ? Ego enim cum Herbitensem , cum Heracliensem securi esse percussum dico , versatur mihi ante oculos indignitas calamitatis. Eo-⁴⁷rumne populorum cives , eorumne agrorum alumnos , ex quibus maxima vis frumenti quotannis plebi Romanae , illorum operis ac laboribus quaeritur , qui a parentibus , spe nostri imperii , nostraeque aequitatis , suscepti educatique sunt , ad C. Verris nefariam immanitatem , et ad eius securem fune-

124 *stam esse servatos? Cum mihi Tyndaritani illius venit in mentem, cum Segestani, tum iura simul civitatum atque officia considero. quas urbes P. Africanus etiam ornandas esse spoliis hostium arbitratus est, eas C. Verres non solum illis ornamentis, sed etiam viris nobilissimis nefario scelere privavit. En quod Tyndaritani libenter praedicent: Nos in septemdecim populis Siciliae numeramur: nos semper in omnibus Punicis Siciliensibusque bellis amicitiam fidemque populi Romani secuti sumus: a nobis omnia populo Romano semper et belli adiumenta, et pacis ornamenta administrata sunt. Multum vero haec his iura profuerunt in istius imperio ac pote-*

125 *state. Vestros quondam nautas contra Carthaginem Scipio duxit. at nunc naves contra praedones paene inanes Cleomenes ducit. Vobiscum Africanus hostium spolia, et praemia laudis communicavit. at nunc per me spoliati, nave a praedonibus abducta, ipsi in hostium numero locoque ducemini. Quid vero? illa Segestanorum non solum literis tradita, neque commemorata verbis, sed multis officiis illorum usurpata et comprobata cognatio, quos tandem fructus huiusce necessitudinis in istius imperio tulit? Nempe hoc fuit iure, iudices, ut ex sinu patris nobilissimus adolescens, et e complexu matris ereptus innocens filius, istius carnifici Sestio dederetur. Cui civitati maiores nostri maximos agros atque optimos concesserunt: quam immunem esse voluerunt: haec tanta apud te cognationis, fidelitatis, vetustatis auctoritate, ne hoc quidem iuris obtinuit, ut unius honestissimi atque innocentissimi civis*

mortem et sanguinem deprecaretur. Quo confugient 48
 focii? quem implorabunt? qua spe denique, ut vive- 126
 re velint, tenebuntur, si vos eos deseritis? ad fena-
 tum devenient, qui de Verre supplicium sumat? non
 est usitatum, non fenatorium. ad populum Roma-
 num confugient? facilis est causa populi. legem
 enim se fociorum causa iussisse, et vos ei legi cu-
 stodes ac vindices praeposuisse dicet. Hic locus est
 igitur unus, quo perfugiant: hic portus, haec arx,
 haec ara fociorum: quo quidem nunc non ita con-
 fugiunt, ut antea in suis repetendis rebus solebant.
 non argentum, non aurum, non vestem, non man-
 cipia repetunt: non ornamenta, quae ex urbibus
 fanisque erepta sunt. metuunt homines imperiti, ne
 iam haec populus Romanus concedat, et iam fieri
 velit. Patimur enim iam multos annos, et filemus,
 cum videamus, ad paucos homines omnes omnium
 nationum pecunias pervenisse. quod eo magis ferre
 aequo animo, atque concedere videmur, quia ne-
 mo istorum dissimulat: nemo laborat, ut obscura
 sua cupiditas esse videatur. In urbe nostra pulcher- 127
 rima atque ornatissima, quod signum, quae tabula
 picta est, quae non ab hostibus victis capta atque
 apportata sit? At istorum villae, fociorum fidelis-
 simorum et plurimis et pulcherrimis spoliis orna-
 tae refertaeque sunt. Ubi pecunias exterarum na-
 tionum esse arbitramini, quibus nunc omnes egent,
 cum Athenas, Pergamum, Cyzicum, Miletum, Chi-
 um, Samum, totam denique Asiam, Achaiam, Grae-
 ciam, Siciliam iam in paucis villis inclusas esse vi-
 deatis? Sed haec, ut dico, omnia iam focii vestri

relinquunt et negligunt, iudices. Ne publice a populo Romano spoliarentur, officiis ac fide providerunt. Paucorum cupiditati tum, cum obsistere non poterant, tamen sufficere aliquo modo poterant: nunc vero iam adempta est non modo resistendi, verum etiam suppeditandi facultas. Itaque res suas negligunt: pecunias, quo nomine iudicium hoc appellatur, non repetunt: relinquunt et negligunt. Hoc
 128 iam ornatu ad vos confugiunt. adspicite, adspicite,
 49 iudices, squalorem sordesque fociorum. Sthenius hic Thermitanus cum hoc capillo atque veste, domo sua tota expilata, mentionem tuorum furtorum non facit: sese ipsum abs te repetit, nihil amplius. totum enim tua libidine et scelere ex sua patria (in qua multis virtutibus et beneficiis floruit princeps) sustulisti. Dexio hic, quem videtis, non quae publice Tyndari, non quae privatim sibi eripuisti, sed unicum miser abs te filium optimum atque innocentissimum flagitat. non ex litibus aestimatis tuis pecuniam domum, sed ex tua calamitate cineri atque ossibus filii sui solatium vult aliquod reportare. Hic tam grandis natu Ebulida, hoc tantum, exacta aetate, laboris itinerisque suscepit, non ut aliquid ex suis bonis recuperaret, sed ut, quibus oculis cruentas cervices filii sui viderat, iisdem te
 129 condemnatum videret. Si per L. Metellum licitum esset, iudices; matres illorum, uxores sororesque veniebant: quarum una, cum ego ad Heracliam noctu accederem, cum omnibus matronis eius civitatis, et cum multis facibus mihi obviam venit, et ita, me suam salutem appellans, te suum carnificem nomi-

nans, filii nomen implorans, mihi ad pedes misera iacuit, quasi ego excitare filium eius ab inferis possem. Faciebant hoc idem in ceteris civitatibus grandes natu matres, et item parvuli liberi miserorum: quorum utrorumque aetas laborem et industriam meam, fidem et misericordiam vestram requirebat. Itaque ad me, iudices, praeter ceteras 130 hanc querimoniam Sicilia detulit. lacrymis ego ad hoc, non gloria inductus accessi: ne falsa damnatio, ne carcer, ne catenae, ne verbera, ne fures, ne cruciatus sociorum, ne sanguis innocentium, ne denique etiam exsanguium corpora mortuorum, ne moeror parentum ac propinquorum, magistratibus nostris quaestui posset esse. Hunc ego si metum Siciliae, damnatione istius, per vestram fidem et severitatem deiecero, iudices: satis officio meo, satis illorum voluntati, qui a me hoc petiverunt, factum esse arbitror.

Quapropter si quem forte inveneris, qui hoc na- 50
vale crimen conetur defendere, is ita defendat: illa 131
communia, quae ad causam nihil pertinent, praetermittat; me culpam fortunae assignare, calamitatem crimini dare: me amissionem classis obiicere; cum multi viri fortes in communi incertoque periculo belli, et terra, et mari saepe offenderint. Nullam tibi obiicio fortunam. nihil est, quod ceterorum res minus commode gestas proferas: nihil est, quod multorum naufragia fortunae colligas. ego naves inanes fuisse dico: remiges nautasque dimissos: reliquos stirpibus vixisse palmarum: praefuisse classi populi Romani Siculum, [perpetuo] focis

atque amicis Syracusanum: te illo tempore ipso, superioribusque diebus omnibus, in litore cum mulierculis perpotasse dico: harum rerum omnium auctores testesque produco. Num tibi insultare in calamitate, num intercludere perfugium fortunae, num cāsus bellicos exprobrare aut obiicere videor? tametsi solent hi fortunam sibi obiici nolle, qui se fortunae commiserunt, qui in eius periculis sunt ac varietate versati. istius quidem calamitatis tuae fortuna particeps non fuit. homines enim in proeliis, non in conviviis, belli fortunam tentare, ac periclitari solent. in illa autem calamitate non Martem fuisse communem, sed Venerem possumus dicere. Quodsi fortunam obiici tibi non oportet, cur tu fortunae illorum innocentium veniam ac locum non dedisti? Etiam illud praecidas licet, quod supplicium more maiorum sumseris, securique percusseris, idcirco a me in crimen et invidiam vocari. Non in supplicio crimen meum vertitur: non ego securi nego quemquam feriri debere: non ego metum ex re militari, non severitatem imperii, non poenam flagitii, tolli dico oportere. fateor non modo in socios, sed etiam in cives militesque nostros, per saepe esse severe ac vehementer vindicatum. Quare haec quoque praetermittas licet. Ego culpam non in navarchis, sed in te fuisse demonstro: te pretio milites remigesque dimisisse arguo. hoc navarchi reliqui dicunt: hoc Netinorum foederata civitas publice dicit: hoc Herbitenses, hoc Amestratini, hoc Ennenses, hoc Agyrinenses, Tyndaritani publice dicunt: tuus denique testis, tuus imperator, tuus hospes

Cleomenes hoc dicit, sese in terram esse egressum, uti Pachyno, e terrestri praesidio, milites colligeret, quos in navibus collocaret. quod certe non fecisset, si suum numerum naves haberent. ea est enim ratio instructarum ornatarumque navium, ut non modo plures, sed ne singuli quidem possint accedere. Dico praeterea, illos ipsos reliquos nautas, 134 fame atque inopia rerum omnium confectos fuisse ac perditos. dico, aut omnes extra culpam fuisse, aut, si uni attribuenda culpa sit, in eo maximam fuisse, qui optimam navem, plurimos nautas haberet, summum imperium obtineret; aut, si omnes in culpa fuerint, non oportuisse Cleomenem constitui spectatorem illorum mortis atque cruciatus. dico etiam, in illo supplicio mercedem lacrymarum, mercedem vulneris atque plagae, mercedem funeris ac sepulturae constitui nefas fuisse. Qua- 135 propter si mihi respondere voles, haec dicito: classem instructam atque ornata fuisse, nullum propugnatorem abfuisse, nullum vacuum transtrum fuisse, remigi rem frumentariam esse suppeditatam, mentiri navarchos, mentiri tot et tam graves civitates, mentiri etiam Siciliam totam: proditum te esse a Cleomene, qui se dixerit exisse in terram, ut Pachyno deduceret milites: animum illis, non copias defuisse: Cleomenem acerrime pugnans ab his relictum esse atque desertum: nummum ob sepulturam datum nemini. quae si dices, tenebere. sin alia dices; quae a me dicta sunt, non refutabis.

Hic tu etiam dicere audebis, *Est in iudicibus ille* 52
familiaris meus, est paternus amicus ille? non, ut 136
Cicer. Oper. Vol. IV. K

quisque maxime est, quicum tibi aliquid sit, ita tui huiuscemodi criminis maxime eum pudet? Pater-
 nus amicus est. Ipse pater si iudicaret, per deos
 immortales! quid facere posses, cum tibi haec di-
 ceret? Tu in provincia populi Romani praetor,
 cum tibi maritimum bellum esset administrandum,
 Mamertinis, ex foedere quam deberent navem, per
 triennium remisisti? tibi apud eosdem privatim na-
 vis oneraria maxima publice est aedificata? tu a ci-
 vitatibus pecunias classis nomine coegisti? tu pre-
 tio remiges dimisisti? tu, cum navis esset a quae-
 store et ab legato capta praedonum, archipiratam
 ab omnium oculis removisti? tu, qui cives Ro-
 mani esse dicerentur, qui a multis cognoscerentur,
 securi ferire potuisti? tu tuam domum piratas ab-
 ducere, in iudicium archipiratam domo producere
 137 ausus es? tu in provincia tam splendida, apud fo-
 cios fidelissimos, cives Romanos honestissimos, in
 metu periculoque provinciae, dies continuos com-
 plures in litore convivisque iacuisti? te per eos
 dies nemo domi tuae convenire, nemo in foro vi-
 dere potuit? tu sociorum atque amicorum ad ea
 convivia matresfamilias adhibuisti? tu inter eius-
 modi mulieres praetextatum tuum filium, nepotem
 meum, collocavisti, ut aetati maxime lubricae at-
 que incertae exempla nequitiae parentis vita prae-
 beret? tu praetor in provincia cum tunica pallioque
 purpureo visus es? tu propter amorem libidinem-
 que tuam, imperium navium legato populi Romani
 ademisti, Syracusano tradidisti? tui milites in pro-
 vincia Sicilia frugibus frumentoque caruere? tua lu-

xuria atque avaritia classis populi Romani a praedonibus capta et incensa est? post Syracusas conditas, quem in portum nunquam hostis accefferat, in eo, te praetore, primum piratae navigaverunt? neque haec tot tantaque dedecora dissimulatione tua, neque oblivione hominum ac taciturnitate tegere voluisti? sed etiam navium praefectos sine ulla causa de complexu parentum suorum, hospitem tuorum, ad mortem cruciatumque rapuisti? neque in parentum luctu atque lacrymis, te mei nominis commemoratio mitigavit? tibi hominum innocentium sanguis non modo voluptati, sed etiam quaestui fuit? Haec si tibi tuus parens diceret, posses ab eo veniam petere? posses, ut tibi ignosceret, postulare?

Satis est factum Siculis, satis officio ac necessitudini, iudices, satis promisso nostro ac recepto. Reliqua est ea causa, iudices, quae non iam recepta, sed innata: neque delata ad me, sed in animo sensuque meo penitus affixa atque insita est: quae non ad sociorum salutem, sed ad civium Romanorum, hoc est, ad uniuscuiusque nostrum vitam et sanguinem pertinet. In qua nolite a me, quasi dubium sit aliquid, argumenta, iudices, expectare. omnia, quae dicam de supplicio civium Romanorum, fierunt clara et illustria, ut ad ea probanda totam Siciliam testem adhibere possim. Furor enim quidam, sceleris et audaciae comes, istius effrenatum animum importunamque naturam tanta oppressit amentia, ut nunquam dubitaret in conventu palam supplicia, quae in convictos maleficii fervos constituta sunt, ea in cives Romanos expromere. Vir-

gis quam multos ceciderit, quid ego commemorem? Tantum brevissime dico, iudices: nullum fuit omnino, isto praetore, in hoc genere discrimen. Itaque iam consuetudine ad corpora civium Romanorum etiam sine istius nutu, ferebatur manus ipsa lictoris.

- 54 Num potes hoc negare, Verres, in foro Lilybaei, maximo conventu, C. Servilium, civem Romanum, in conventu Panormitano veterem negotiatorem, ad tribunal, ante pedes tuos, ad terram, virgis et verberibus abiectum? Aude hoc primum negare, si potes. nemo Lilybaei fuit, quin viderit: nemo in Sicilia, quin audierit. Plagis confectum dico a lictoribus tuis civem Romanum ante oculos
- 141 tuos concidisse. Ob quam causam? dii immortales! tametsi iniuriam facio communi causae et iuri civitatis: quasi enim possit esse ulla causa, cur hoc cuiquam civi Romano iure accidat, ita quaero, quae in Servilio causa fuerit. Ignoscite in hoc uno, iudices. in ceteris enim non magnopere causas requiram. Locutus erat liberius de istius improbitate atque nequitia. Quod isti simulac renuntiatum est: hominem iubet Lilybaeum vadimonium Venerio servo promittere. Promittit. Lilybaeum venit. cogere eum coepit, cum ageret nemo, nemo postularet, H-S duobus millibus sponsonem facere cum lictore suo, *Ni furtis quaestum faceret*. Recuperatores de cohorte sua dicit daturum. Servilius et recusare et deprecari, ne iniquis iudiciis, nullo adversario, iudicium capitis in se con-
- 142 stitueretur. Haec cum maxime loqueretur, sex lictores eum circumstant valentissimi, et ad pulsan-

dos verberandosque homines exercitatissimi: caedunt acerrime virgis: denique proximus licitor (de quo saepe iam dixi) Sestius, converso bacillo, oculos misero tundere vehementissime coepit. Itaque illi cum sanguis os oculosque compleffet, concidit; cum illi nihilo minus iacenti latera tunderentur, ut aliquando spondere se diceret. Sic ille affectus, illinc tum pro mortuo sublatu, brevi postea est mortuus. Iste autem homo Venerius, et affluens omni lepore et venustate, de bonis illius in aede Veneris argenteum Cupidinem posuit. Sic etiam fortunis hominum abutebatur ad nocturna vota cupiditatum suarum. Nam quid ego de 55 ceteris civium Romanorum suppliciis singillatim potius, quam generatim atque univarse loquar? 143 Carcer ille, qui est a crudelissimo tyranno Dionysio factus Syracusis, quae lautumiae vocantur, in istius imperio domicilium civium Romanorum fuit. Ut quisque istius animum aut oculos offenderat, in lautumias statim coniciebatur. Indignum hoc video videri omnibus, iudices: et id iam priore actione, cum haec testes dicerent, intellexi. retineri enim putatis oportere iura libertatis non modo hic, ubi tribuni plebis sunt, ubi ceteri magistratus, ubi plenum forum iudiciorum, ubi senatus auctoritas, ubi existimatio populi Romani et frequentia; sed, ubi-
cunque terrarum et gentium violatum ius civium Romanorum sit, statuitis id pertinere ad communem causam libertatis et dignitatis. In externorum 144 hominum, et maleficorum sceleratorumque, in praedonum hostiumque custodias tu tantum numerum

civium Romanorum includere ausus es? nunquamne tibi iudicii, nunquam concionis, nunquam huius tantae frequentiae, quae nunc animo te iniquissimo infestissimoque intuetur, venit in mentem? nunquam tibi populi Romani absentis dignitas, nunquam species ipsa huiusmodi multitudinis, in oculis animoque versata est? nunquam te in horum conspectum rediturum, nunquam in forum populi Romani venturum, nunquam sub legum et iudiciorum potestatem casurum esse putasti?

56 At quae erat ista libido crudelitatis exercendae?

145 quae tot scelerum suscipiendorum causa? nulla, iudices, praeter praedandi novam singularemque rationem. Nam ut illi, quos a poetis accepimus, sinus quosdam obsedisse maritimos, aut aliqua promontoria, aut praerupta saxa tenuisse dicuntur, ut eos, qui essent appulsi navigiis, interficere possent: sic iste in omnia maria infestus ex omnibus Siciliae partibus imminebat. Quaecunque navis ex Asia, quae ex Syria, quae Tyro, quae Alexandria venerat, statim certis indicibus et custodibus tenebatur: vectores, omnes in lautumnias coniciebantur: onera atque merces in praetoriam domum deferebantur: versabatur in Sicilia longo intervallo alter, non Dionysius ille, nec Phalaris, (tulit enim illa quondam insula multos et crudeles tyrannos,) sed quoddam novum monstrum, ex vetere illa immanitate, quae

146 in iisdem locis versata esse dicitur. Non enim Charybdim tam infestam, neque Scyllam nautis, quam istum in eodem freto fuisse arbitror. hoc etiam iste infestior, quod multo se pluribus et maioribus ca-

nibus succinxerat. Cyclops alter, multo importunior. hic enim totam insulam obtinebat : ille Aetnam solam, et eam Siciliae partem tenuisse dicitur. At quae causa tum subiiciebatur ab ipso, iudices, huius tam nefariae crudelitatis? eadem, quae nunc in defensione commemorabitur. Quicumque accesserant ad Siciliam paulo pleniore, eos Sertorianos milites esse, atque a Dianio fugere dicebat. Illi ad deprecandum periculum proferebant, alii purpuram Tyriam; tus alii, atque odores, vestemque linteam; gemmas alii et margaritas; vina nonnulli Graeca, venalesque Asiaticos: ut intelligeretur ex mercibus, quibus ex locis navigarent. Non providerant, eas ipsas sibi causas esse periculi, quibus adiumentis se ad salutem uti arbitrabantur. Iste enim haec eos ex piratarum societate adeptos esse dicebat: ipsos in lautumias abduci imperabat: naves eorum atque onera diligenter asservanda curabat. His institu- 57
tis cum completus iam mercatorum carcer esset, tum 147
illa fiebant, quae L. Suetium, equitem Romanum, lectissimum virum, dicere audistis, et quae ceteros audietis. Cervices in carcere frangebantur indignissime civium Romanorum, ut iam illa vox et imploratio, CIVIS ROMANUS SUM, quae saepe multis, in ultimis terris, opem inter barbaros et salutem tulit, ea mortem illis acerbiorum et supplicium maturius ferret. Quid est, Verres? quid ad haec cogitas respondere? num mentiri me? num fingere aliquid? num augere crimen? num quid horum dicere istis defensoribus tuis audes? Cedo mihi, quaeso, ex ipsius sinu literas Syracusano-

rum, quas iste ad arbitrium suum confectas esse arbitratur : cedo rationem carceris, quae diligentissime conficitur, quo quisque die datus in custodiam, quo mortuus, quo necatus sit. LITERAE SY-
 148 RACUSANORUM. Videtis cives Romanos gregatim coniectos in lautumias : videtis indignissimo in loco coacervatam multitudinem vestrorum civium. Quae-rite nunc vestigia, quibus exitus illorum ex illo loco compareant. nulla sunt. Omnesne mortui? Si ita posset defendere, tamen fides huic defensionis non haberetur. Sed scriptum exstat in iisdem literis, quod isti homo barbarus ac dissolutus neque attendere unquam, neque intelligere potuit : ΕΔΙΚΩΘΗΣΑΝ, inquit, ut Siculi loquuntur, hoc est,
 58 supplicio affecti ac necati sunt. Si quis rex, si qua
 149 civitas exterarum gentium, si qua natio fecisset aliquid in civem Romanum eiusmodi, nonne publice vindicaremus? non bello persequeremur? possemus hanc iniuriam, ignominiamque nominis Romani, inultam impunitamque dimittere? Quot bella maiores nostros, et quanta suscepisse arbitramini, quod cives Romani iniuria affecti, quod navicularii retenti, quod mercatores spoliati dicerentur? At ego retentos non queror : spoliatos ferendum puto : navibus, mancipiis, mercibus ademptis, in vincula coniectos esse mercatores, et in vinculis cives Romanos necatos esse arguo. Si haec apud Scythas dicerem, non hic in tanta multitudine civium Romanorum, non apud senatores lectissimos civitatis, non in foro populi Romani, de tot et tam acerbis suppliciis civium Romanorum : tamen ani-

mos etiam barbarorum hominum permoverem. Tanta enim huius imperii amplitudo, tanta nominis Romani dignitas est apud omnes nationes, ut ista in nostros homines crudelitas nemini concessa videatur. Num ego tibi ullam salutem, ullum perfugium putem, cum te implicatum severitate iudicium, circumretitum frequentia populi Romani esse videam? Si mehercules (id quod fieri non posse ¹⁵¹ intelligo) ex his laqueis te exueris, ac te aliqua via ac ratione explicaris : in illas tibi maiores plagas incidendum est, in quibus te ab eodem me, superiore ex loco confici et concidi necesse est. Cui si etiam id, quod defendit, velim concedere : tamen illa ipsa defensio non minus esse ei perniciofa, quam mea vera accusatio debeat.

Quid enim defendit? ex Hispania fugientes se excepisse, et supplicio affecisse dicit. Quis tibi id permisit? quo id iure fecisti? quis idem fecit? qui tibi id facere licuit? Forum plenum et basilicas ¹⁵² istorum hominum videmus, et animo aequo videmus. Civilis enim dissensionis, et sive amentiae, sive fati, seu calamitatis, non est iste molestus exitus, in quo non reliquos saltem cives incolumes liceat conservare. Verres ille, vetus proditor consulis, translator quaesturae, averfor pecuniae publicae, tantum sibi auctoritatis in republica suscepit, ut, quibus hominibus per senatum, per populum Romanum, per omnes magistratus, in foro, in suffragiis, in hac urbe, in republica versari liceret, iis omnibus mortem acerbam crudelemque proponeret, si fortuna eos ad aliquam partem Si-

153 ciliae detulisset. Ad Cn. Pompeium, clarissimum vi-
 rum, et fortissimum, permulti, occiso Perperna,
 ex illo Sertoriano numero militum confugerunt.
 quem non ille summo cum studio salvum incolu-
 memque servavit? cui civi supplici non illa dex-
 tera invicta et fidem porrexit, et spem salutis
 ostendit? Itane vero? quibus fuit portus apud
 eum, contra quem arma tulerant; his apud te,
 cuius nullum in republica unquam momentum
 fuit, mors et cruciatus erat constitutus? Vide,
 159 quam commodam defensionem excogitaris. Ma-
 lo, malo mehercule, id, quod tu defendis, his
 iudicibus, populoque Romano, quam id, quod ego
 infimulo, probari malo; inquam, te isti generi ho-
 minum, quam mercatoribus et naviculariis inimi-
 cum atque infestum putari. meum enim crimen
 avaritiae te nimiae coarguit: tua defensio furoris
 cuiusdam, et immanitatis, et inauditae crudelitatis,
 154 et paene novae proscriptionis. Sed non licet me isto
 tanto bono, iudices, uti; non licet. adfunt enim
 Puteoli toti: frequentissimi venerunt ad hoc iudi-
 cium mercatores, homines locupletes atque hone-
 sti, qui partim socios suos, partim libertos ab isto
 spoliatos, in vincula coniectos, [partim in vincu-
 lis necatos,] partim securi percussos esse dicent.
 Hic vide, quam me sis ufurus aequo. Cum ego
 P. Granium testem produxero, qui suos libertos a
 te securi percussos esse dicat, qui a te navem suam
 mercesque repetat: refellito, si poteris: meum te-
 stem deferam, tibi favebo: te, inquam, adiuvabo:
 ostendito, illos cum Sertorio fuisse, a Dianio fu-

gientes ad Siciliam esse delatos. Nihil est, quod te malim probare. nullum enim facinus, quod maiore supplicio dignum sit, reperiri, neque proferri potest. Reducam iterum equitem Romanum, L. Flavius, si voles: quoniam priore actione, ut patroni tui dictitant, nova quadam sapientia, ut omnes intelligunt, conscientia tua, atque auctoritate meorum testium, testem nullum interrogasti. Interrogatur Flavius, si voles, quinam fuerit L. Herennius, is, quem ille argentariam Lepti fecisse dicit: qui cum amplius centum cives Romanos haberet ex conventu Syracusanorum, qui eum non solum cognoscerent, sed etiam lacrymantes ac te implorantes defenderent: tamen a te, inspectantibus omnibus Syracusanis, securi percussus est. hunc quoque testem meum refelli, et illum Herennium Sertorianum fuisse abs te demonstrari et probari volo. Quid de illa multitudine dicemus eorum, qui captivibus involutis, in piratarum captivorumque numero producebantur, ut securi ferirentur? quae ista nova diligentia, quam ob causam abs te excogitata? an te L. Flavii ceterorumque de L. Herennio vociferatio commovebat? an M. Annii, gravissimi atque honestissimi viri, summa auctoritas paulo te diligentiolem timidiolemque fecerat? qui nuper pro testimonio, non advenam, nescio quem, nec alienum, sed eum civem Romanum, qui omnibus in illo conventu notus, qui Syracusis natus esset, a te securi percussum esse dixit. Post hanc illorum vociferationem, post hanc communem famam atque querimoniam, non mitior in supplicio,

fed diligentior effe coepit. Capitibus involutis cives Romanos ad necem producere inftituit: quos tamen idcirco necabat palam, quod homines in conventu (id quod antea diximus) nimium diligenter praedonum numerum requirebant. Haecine plebi Romanae, te praetore, eft conftituta conditio? haec negotii gerendi fpes? hoc capitis vitaeque difcrimen? Parumne multa mercatoribus funt neceffario pericula fubeunda fortunae, nifi etiam hae formidines ab noftris magiftratibus, atque in noftris provinciis impendebunt? ad eamne rem fuit haec fuburbana ac fidelis provincia Sicilia, plena optimorum fociorum, honeftiffimorumque civium, quae cives Romanos omnes fuis ipfa fedibus libentiffime femper accepit, ut, qui ufque ex ultima Syria atque Aegypto navigarent; qui apud barbaros, propter togae nomen, in honore aliquo fuiffent; qui ex praedonum infidiis, qui ex tempeftatum periculis profugiffent; in Sicilia fecuri ferirentur, cum fe iam domum veniffe arbitrarentur?

61 Nam quid ego de P. Gavio, Cofano municipe,
 158 dicam, iudices? aut qua vi vocis, qua gravitate verborum, quo dolore animi dicam? tametsi dolor me non deficit. ut cetera mihi in dicendo digna re, digna dolore meo fuppetant, magis elaborandum eft. quod crimen eiusmodi eft, ut, cum primum ad me delatum eft, ufurum me illo non putarem. Tametsi enim veriffimum effe intelligebam, tamen credibile fore non arbitrabar. Coactus lacrymis omnium civium Romanorum, qui in Sicilia negotiantur, adductus Valentinorum, hominum honeftiffimorum,

omniumque Rheginorum, multorumque equitum Romanorum, qui casu tum Messanae fuerunt, testimoniis, dedi tantum priore actione testium, res ut nemini dubia esse posset. Quid nunc agam? 159 cum iam tot horas de uno genere, ac de istius nefaria crudelitate dicam: cum prope omnem vim verborum eiusmodi, quae scelere istius digna sint, aliis in rebus consumserim, neque hoc provide- rim, ut varietate criminum vos attentos tenerem; quemadmodum de tanta re dicam? Opinor, unus modus atque una ratio est. Rem in medio ponam: quae tantum habet ipsa gravitatis, ut neque mea, quae nulla est, neque cuiusquam, ad inflamman- dos vestros animos eloquentia requiratur. Gavius 160 hic, quem dico, Cosanus, cum illo in numero ab isto in vincula coniectus esset, et nescio qua ratione clam e lautumiis profugisset, Messanamque venisset: qui prope iam Italiam et moenia Rheginorum videret, et ex illo metu mortis ac tenebris, quasi luce libertatis, et odore aliquo legum recreatus, revixisset; loqui Messanae coepit, et queri, se civem Romanum in vincula esse coniectum: sibi recta iter esse Romam: Verri se praesto ad- venienti futurum. Non intelligebat miser, nihil inter- 62 esse, utrum haec Messanae, an apud ipsum in praetorio loqueretur. Nam, ut ante vos docui, hanc sibi iste urbem delegerat, quam haberet adiutricem scelerum, furtorum receptricem, flagitiorum omnium sociam. Itaque ad magistratum Mamertinum statim deducitur Gavius: eoque ipso die casu Messanam venit Verres. Res ad eum defertur: esse ci-

vem Romanum, qui se Syraculis in lautumiis fuisse quereretur: quem, iam ingredientem navem, et Verri nimis atrociter minitantem, a se retractum esse, et asservatum, ut ipse in eum statueret, quod
 161 videretur. Agit hominibus gratias, et eorum erga se benevolentiam diligentiamque collaudat. Ipse inflammatus scelere et furore in forum venit. Ardēbant oculi: toto ex ore crudelitas eminebat. expectabant omnes, quo tandem progressurus, aut quidnam acturus esset: cum repente hominem pro-ripi, atque in foro medio nudari ac deligari, et virgas expediri iubet. Clamabat ille miser, se civem esse Romanum, municipem Cosanum: meruisse se cum L. Pretio, splendidissimo equite Romano, qui Panormi negotiaretur, ex quo haec Verres scire posset. Tum iste se comperisse ait, eum speculandi causa in Siciliam ab ducibus fugitivorum esse missum: cuius rei neque index, neque vestigium aliquod, neque suspicio cuiquam esset ulla. deinde iubet undique hominem vehe-
 162 mentissime verberari. Caedebatur virgis in medio foro Messanae civis Romanus, iudices; cum interea nullus gemitus, nulla vox alia istius miseri, inter dolorem crepitumque plagarum audiebatur, nisi haec, CIVIS ROMANUS SUM. Hac se commemoratione civitatis omnia verbera depulsurum, cruciatumque a corpore deiecturum arbitrabatur. Is non modo hoc non perfecit, ut virgarum vim deprecaretur: sed, cum imploraret saepius, usurparetque nomen civitatis: crux, crux, inquam, infelici et aerumnoso, qui nunquam istam potestatem

viderat, comparabatur. O nomen dulce libertatis! 63
 o ius eximium nostrae civitatis! o lex Porcia, leges- 163
 que Semproniae! o graviter desiderata et aliquando
 reddita plebi Romanae tribunitia potestas! Hucine
 tandem omnia reciderunt, ut civis Romanus in pro-
 vincia populi Romani, in oppido foederatorum,
 ab eo, qui beneficio populi Romani fasces et secures
 haberet, deligatus in foro virgis caederetur? Quid,
 cum ignes ardentisque laminae, ceterique crucia-
 tus admovebantur? Si te illius acerba imploratio
 et vox miserabilis non inhibebat, ne civium qui-
 dem Romanorum, qui tum aderant, fletu et gemitu
 maximo commovebare? In crucem tu agere ausus
 es quemquam, qui se civem Romanum esse diceret?
 Nolui tam vehementer agere hoc prima actione,
 iudices: nolui. Vidistis enim, ut animi multitudi-
 nis in istum dolore, et odio, et communis periculi
 metu, concitarentur. Statui egomet mihi tum mo-
 dum orationi meae, et C. Numitorio, equiti Ro-
 mano, primario homini, testi meo: et Glabronem,
 id quod sapientissime fecit, facere laetatus sum, ut
 repente, consilio in medio, testem dimitteret. Ete-
 nim verebatur, ne populus Romanus ab isto eas
 poenas vi repetisse videretur, quas veritus esset,
 ne iste legibus, et vestro iudicio non esset perso-
 luturus. Nunc, quoniam iam exploratum est om- 164
 nibus, quo loco causa tua sit, et quid de te fu-
 turum sit: sic tecum agam. Gavium istum, quem
 repentinum speculatorem fuisse dicis, ostendam,
 in lautumias Syracusis a te esse coniectum: neque
 id solum ex literis ostendam Syracusanorum; ne

possis dicere, me, quia sit aliquis in literis Ga-
 vius, hoc fingere et eligere nomen, ut hunc illum
 esse possim dicere: sed secundum arbitrium tuum
 testes dabo, qui istum ipsum Syraculis abs te in
 lautumias coniectum esse dicant. producam etiam
 Cofanos, municipes illius ac necessarios, qui te
 nunc fero doceant, iudices non fero, illum P. Ga-
 vium, quem tu in crucem egesti, civem Roma-
 num, et municipem Cofanum, non speculato-
 64 rem fugitivorum fuisse. Cum haec omnia, quae
 165 polliceor, cumulate tuis proximis plana fecero:
 tum istuc ipsum tenebo, quod abs te mihi da-
 tur. eo contentum me esse dicam. Quid enim
 nuper tu ipse, cum populi Romani clamore at-
 que impetu perturbatus exsiluisti, quid, inquam,
 locutus es? Illum, quod moram supplicio quaere-
 ret, ideo clamitasse, se esse civem Romanum: sed
 speculatorem fuisse. Iam mei testes veri sunt. Quid
 enim dicit aliud C. Numitorius? quid M. et P.
 Cottii, nobilissimi homines, ex agro Taurominitano?
 quid Q. Luceius, qui argentariam Rhegii maxi-
 mam fecit? quid ceteri? Adhuc enim testes ex eo
 genere a me sunt dati, non qui novisse Gavium,
 sed qui se vidisse dicerent, cum is, qui se civem
 Romanum esse clamaret, in crucem ageretur. Hoc
 tu, Verres, idem dicis: hoc tu confiteris illum cla-
 mitasse, se civem esse Romanum: apud te nomen
 civitatis ne tantum quidem valuisse, ut dubitatio-
 nem aliquam, ut crudelissimi taeterrimique supplicii
 166 aliquam parvam moram saltem posset afferre. Hoc
 teneo, hic haereo, iudices, hoc sum contentus

uno : omitto ac negligo cetera : sua confessione induatur ac iuguletur necesse est. Qui esset, ignorabas? speculatorem esse suspicabare? non quaero, qua suspicione : tua te accuso oratione. Civem Romanum se esse dicebat. Si tu apud Persas, aut in extrema India deprehensus, Verres, ad supplicium ducerere : quid aliud clamitares, nisi te civem esse Romanum? et, si tibi ignoto apud ignotos, apud barbaros, apud homines in extremis atque ultimis gentibus positos, nobile et illustre apud omnes nomen tuae civitatis profuisset : ille, quisquis erat, quem tu in crucem rapiebas, qui tibi esset ignotus, cum civem se Romanum esse diceret, apud te praetorem, si non effugium, ne moram quidem mortis, mentione atque usurpatione civitatis, assequi potuit? Homines tenues, obscuro loco nati, navigant : adeunt ad ea loca, quae nunquam antea viderunt, ubi neque noti esse iis, quo venerunt, neque semper cum cognitoribus esse possunt. Hac una tamen fiducia civitatis, non modo apud nostros magistratus, qui et legum et existimationis periculo continentur ; neque apud cives solum Romanos, qui et sermonis, et iuris, et multarum rerum societate iuncti sunt, fore se tutos arbitrantur : sed, quocumque venerint, hanc sibi rem praesidio sperant futuram. Tolle hanc spem, tolle hoc praesidium civibus Romanis : constitue nihil esse opis in hac voce, CIVIS ROMANUS SUM : posse impune praetorem, aut alium quemlibet, supplicium, quod velit, in eum constituere, qui se civem Romanum esse dicat ; quod quis ignoret : iam omnes provin-

cias, iam omnia regna, iam omnes liberar civitates, iam omnem orbem terrarum, qui semper nostris hominibus maxime patuit, civibus Romanis ista defensione praecluseris. Quid, si L. Pretium, equitem Romanum, qui tum in Sicilia negotiabatur, nominabat? etiamne id magnum fuit, Panormum literas mittere? asservasse hominem? custodiis Mamertinorum tuorum vincitum, clausum habuisse, dum Panormo Pretius veniret? cognosceret hominem: aliquid de summo supplicio remitteres: si ignoraret: tum si ita tibi videretur, hoc iuris in omnes constitueres, ut, qui neque tibi notus esset, neque cognitorem locupletem daret, quamvis civis Romanus esset, in crucem tolleretur.

66 Sed quid ego plura de Gavio? quasi tu Gavio
 169 tum fueris infestus, ac non nomini, generi, iuri civium hostis. non illi, inquam, homini, sed causae communi libertatis inimicus fuisti. Quid enim attinuit, cum Mamertini, more atque instituto suo, crucem fixissent post urbem, in via Pompeia; te iubere in ea parte figere, quae ad fretum spectaret: et hoc addere, quod negare nullo modo potes, quod omnibus audientibus dixisti palam, te idcirco illum locum deligere, ut ille, qui se civem Romanum esse diceret, ex cruce Italiam cernere, ac domum suam prospicere posset? Itaque illa crux sola, iudices, post conditam Messanam illo loco fixa est. Italiae conspectus ad eam rem ab isto delectus est, ut ille in dolore cruciatuque moriens, per angusto fretu divisa servitutis ac libertatis iura cognosceret;

Italia autem alumnum suum, servitutis extremo summoque supplicio affixum videret. Facinus est, 170 vinciri civem Romanum; scelus, verberari; prope parricidium, necari: quid dicam in crucem tolli? verbo satis digno tam nefaria res appellari nullo modo potest. Non fuit his omnibus iste contentus. Spectet, inquit, patriam: in conspectu legum libertatisque moriatur. Non tu hoc loco Gavium, non unum hominem, nescio quem, civem Romanum, sed communem libertatis et civitatis causam in illum cruciatum et crucem egisti. Iam vero videte hominis audaciam. Nonne eum graviter tulisse arbitramini, quod illam civibus Romanis crucem non posset in foro, non in comitio, non in rostris defigere? quod enim his locis in provincia sua, celebritate simillimum, regione proximum potuit, elegit: monumentum sceleris audaciaeque suae voluit esse in conspectu Italiae, vestibulo Siciliae, praetervectione omnium, qui ultro citroque navigarent. Si haec non ad cives Romanos, non ad aliquos a- 67 micos nostrae civitatis, non ad eos, qui populi 171 Romani nomen audissent; denique, si non ad homines, verum ad bestias; aut etiam, ut longius progrediar, si in aliqua desertissima solitudine, ad saxa et ad scopulos haec conqueri et deplorare vellem: tamen omnia muta atque inanima, tanta et tam indigna rerum atrocitate commoverentur. Nunc vero cum loquar apud senatores populi Romani, legum, iudiciorumque, et iuris auctores, timere non debeo, ne non unus iste civis Romanus illa cruce dinguus, ceteri omnes simili periculo indignif-

172 fini iudicentur. Paulo ante, iudices, lacrymas in morte misera atque indignissima navarchorum non tenebamus; et recte ac merito sociorum innocentium miseria commovebamur: quid nunc in nostro sanguine tandem facere debemus? nam civium Romanorum sanguis coniunctus existimandus est: quoniam id et salutis omnium ratio, et veritas postulat. omnes hoc loco cives Romani, et qui adsunt, et qui ubicunque sunt, vestram severitatem desiderant, vestram fidem implorant, vestrum auxilium requirunt: omnia sua iura, commoda, auxilia, totam denique libertatem in vestris sententiis versari
 173 arbitrantur. A me, tametsi fatis habent, tamen, si res aliter acciderit, plus habebunt fortasse, quam postulant. nam etsi qua vis istum de vestra severitate eripuerit, id quod neque metuo, iudices, neque ullo modo fieri posse video: sed si in hoc me ratio fefellerit; Siculi causam suam perisse querentur, et mecum pariter moleste ferent: populus quidem Romanus brevi, quoniam mihi potestatem apud se agendi dedit, ius suum, me agente, suis suffragiis ante Kal. Februarias recuperabit. Ac, si de mea gloria et amplitudine quaeritis, iudices; non est alienum meis rationibus, istum mihi ex hoc iudicio ereptum, ad illud populi Romani iudicium reservari. Splendida est illa causa: probabilis mihi, et facilis: populo grata atque iucunda. Denique, si videor hic, id quod ego non quaesivi, de uno isto voluisse crescere: isto absoluto, quod sine multorum scelere fieri non potest, de multis mihi crescere licebit.

Sed mehercules, vestra rei que publicae causa, 68
iudices, nolo in hoc delecto consilio tantum flagi-
tium esse commissum: nolo eos iudices, quos ego
probarim atque delegerim, sic in hac urbe notatos,
isto absoluto, ambulare, ut non cera, sed coeno
obliti esse videantur. Quamobrem te quoque, Hor- 174
tensi, si qui monendi locus est, ex hoc loco moneo:
videas etiam atque etiam, et consideres, quid agas,
quo progrediare; quem hominem, et qua ratione
defendas. neque de illo quidquam tibi praefinio,
quo minus ingenio mecum, atque omni dicendi
facultate contendas. cetera, si qua putas te occul-
tius extra iudicium, quae ad iudicium pertineant,
facere posse: si quid artificio, consilio, potentia,
gratia, copiis istius moliri cogitas: magnopere cen-
seo desistas; et illa, quae tentata iam et coepta ab
isto sunt, a me autem peruestigata et cognita, mo-
neo ut extinguas, et longius progredi ne finas.
magno tuo periculo peccabitur in hoc iudicio; ma-
iore, quam putas. Quod enim te liberatum iam 175
existimationis metu, defunctum honoribus, desig-
natum consulem cogites: mihi crede, ornamenta
ista et beneficia populi Romani non minore nego-
tio retinentur, quam comparantur. Tulit haec ci-
vitas, quoad potuit, quoad necesse fuit, regiam
istam vestram dominationem in iudiciis et in omni
republica; tulit: sed quo die populo Romano tri-
buni plebis restituti sunt, omnia ista vobis (si for-
te nondum intelligitis) ademta atque erepta sunt:
omnium nunc oculi collecti sunt hoc ipso tem-
pore in unumquemque nostrum, qua fide ego ac-

cusum, qua religione hi iudicent, qua tu ratione defendas. De omnibus nobis, si quis tantulum de recta regione deflexerit, non illa tacita existimatio, quam antea contemnere solebatis, sed vehemens ac liberum populi Romani iudicium consequetur. nulla tibi, Quinte, cum isto cognatio est, nulla necessitudo: quibus excusationibus antea nimium in aliquo iudicio studium tuum defendere solebas, earum habere in hoc homine nullam potes. quae iste in provincia palam dictitabat, cum ea, quae faciebat, tua se fiducia facere dicebat, ea ne vera putentur, tibi maxime est providendum. Ego mei iam rationem officii confido esse omnibus iniquissimis meis persolutam. nam istum paucis horis primae actionis, omnium mortalium sententiis, condemnavi. Reliquum iudicium non iam de mea fide, quae perspecta est, neque istius vita, quae damnata est; sed de iudicibus, et, vere ut dicam, de te futurum est. At quo tempore futurum est? (nam id maxime providendum est: etenim cum omnibus in rebus, tum in republica permagni momenti est ratio atque inclinatio temporum:) nempe eo, cum populus Romanus aliud genus hominum, atque alium ordinem ad res iudicandas requireret: nempe ea lege de iudiciis iudicibusque novis promulgata, quam non is promulgavit, cuius nomine proscriptam videtis; sed hic reus. hic, inquam, sua spe atque opinione, quam de vobis habet, legem illam scribendam promulgandamque curavit. Itaque cum primo agere coepimus, lex non erat promulgata: cum iste, vestra severitate permotus, multa signa dederat, quam-

obrem responfurus non videretur, mentio de lege nulla fiebat. Posteaquam iste recreari et confirmari visus est; lex statim promulgata est. cui legi cum vestra dignitas vehementer adverfetur, istius spes falsa et insignis impudentia maxime suffragatur. Hic si quid erit commissum a quoquam vestrum, quod reprehendatur: aut populus Romanus iudicabit de eo ordine, quem iam antea iudiciis indignum putavit; aut ii, qui, propter offensionem iudiciorum, de veteribus iudicibus lege nova novi iudices erunt constituti. Mihi porro, ut ego non dicam, quis 70 omnium mortalium non intelligit, quam longe pro- 179 gredi sit necesse? Potero silere, Hortensi? potero dissimulare, cum tantum respublica vulnus acceperit, ut expilatae provinciae, vexati socii, dii immortales spoliati, cives Romani cruciati et necati impune, me actore, esse videantur? potero hoc ego onus tantum aut in hoc iudicio deponere, aut diutius tacitus sustinere? non agitanda res erit? non in medium proferenda? non populi Romani fides imploranda? non omnes, qui tanto se scelere obstrinxerint, ut aut fidem suam corrumpi paterentur, aut iudicium corrumperent, in discrimen ac iudicium vocandi? Quæret aliquis for- 180 tasse, Tantumne igitur laborem, tantas inimicitias tot hominum suscepturus es? Non studio quidem hercule ullo, neque voluntate: sed non idem mihi licet, quod iis, qui nobili genere nati sunt; quibus omnia populi Romani beneficia dormientibus deferuntur. longe alia mihi lege in hac civitate et conditione vivendum est. Venit enim mihi ia

mentem M. Catonis, hominis sapientissimi et vigilantissimi: qui cum se virtute, non genere, populo Romano commendari putaret, cum ipse sui generis initium ac nominis ab se gigni et propagari vellet; hominum potentissimorum suscepit inimicitias, et maximis in laboribus usque ad summam senectutem, 681 summa cum gloria vixit. Postea Q. Pompeius, humili atque obscuro loco natus, nonne plurimis inimicitiis, maximisque suis periculis ac laboribus amplissimos honores est adeptus? Modo L. Fimbriam, C. Marium, C. Coelium vidimus, non mediocribus inimicitiis ac laboribus contendere, ut ad istos honores pervenirent, ad quos vos per ludum et per negligentiam pervenistis. Haec eadem est nostrae rationis regio et via: horum nos hominum sectam 71 atque instituta persequimur. Videmus, quanta sit in invidia, quantoque in odio apud quosdam homines nobiles novorum hominum virtus et industria: si tantulum oculos deiecerimus, praesto esse insidias: si ullum locum aperuerimus suspicioni, aut crimini, accipiendum esse statim vulnus: esse nobis semper vigilandum, semper laborandum videmus. 182 Inimicitiae sunt? subeantur: labores? suscipiantur. Etenim tacitae magis, et occultae inimicitiae timendae sunt, quam indictae et apertae. Hominum nobilium non fere quisquam nostrae industriae favet: nullis nostris officiis benevolentiam illorum allicere possumus: quasi natura et genere distincti sint, ita dissident a nobis animo ac voluntate. Quare quid habent eorum inimicitiae periculi, quorum animos iam ante habueris inimicos et invidios,

quam ullas inimicitias susceperis? Quamobrem mihi, iudices, optatum illud est, in hoc reo finem accusandi facere, cum et populo Romano satisfactum, et receptum officium Siculis, necessariis meis, erit persolutum. Deliberatum autem est, si res opinionem meam, quam de vobis habeo, fefellerit, non modo eos persequi, ad quos maxime culpa corrumpendi iudicii, sed etiam illos, ad quos conscientiae contagio pertinebit. Proinde si qui sunt, qui in hoc reo aut potentes, aut audaces, aut artifices ad corrumpendum iudicium velint esse, ita sint parati, ut disceptantè populo Romano, mecum sibi rem videant futuram: et, si me in hoc reo, quem mihi inimicum Siculi dederunt, satis vehementem, satis perseverantem, satis vigilantem esse cognorunt; existiment, in his hominibus, quorum ego inimicitias, populi Romani salutis causa, suscepero, multo graviolem atque acriorem futurum.

Nunc te, Iupiter Optime Maxime, cuius iste donum regale, dignum tuo pulcherrimo templo, dignum Capitolio, atque ista arce omnium nationum, dignum regio munere, tibi factum ab regibus, tibi dicatum atque promissum, per nefarium scelus de regis manibus extorsit; cuiusque sanctissimum et pulcherrimum simulacrum Syracusis sustulit: teque, Iuno regina, cuius duo fana duabus in insulis posita sociorum, Melitae et Sami, sanctissima et antiquissima, simili scelere idem iste omnibus donis ornamentisque nudavit: teque, Minerva, quam item iste duobus in clarissimis et religiosissimis templis

expilavit; Athenis, cum auri grande pondus; Syracufis, cum omnia, praeter tectum et parietes, 185 abstulit: teque, Latona, et Apollo, et Diana, quorum iste Deli non fanum, sed, ut hominum opinio et religio fert, fedem antiquam, divinumque domicilium nocturno latrocinio atque impetu compilavit: etiam te, Apollo, quem iste Chio sustulit: teque etiam atque etiam, Diana, quam Pergae spoliavit: cuius simulacrum sanctissimum Segestae, bis apud Segestanos consecratum, semel ipsorum religione, iterum P. Africani victoria, tollendum asportandumque curavit: teque, Mercuri, quem Verres in villa, et in privata aliqua palaestra posuit, P. Africanus in urbe sociorum, et in gymnasio Tyn- 186 daritanorum, iuventutis illorum custodem ac praefidem voluit esse: teque, Hercules, quem iste Agrigenti, nocte intempesta, fervorum instructa et comparata manu, convellere ex suis sedibus, atque auferre conatus est: teque, sanctissima mater Ideaea, quam apud Enguinos, augustissimo et religiosissimo in templo, sic spoliaram reliquit, ut nunc nomen modo Africani, et vestigia violatae religionis maneat, monumenta victoriae, fanique ornamenta non exsint: vosque, omnium rerum forensium, consiliorum maximorum, legum, iudiciorumque arbitri et testes, celeberrimo in loco populi Rom. locati, Castor et Pollux, quorum e templo quaestum sibi iste et praedam maximam improbissime comparavit: omnesque dii, qui vehiculis thenfarum sollemnes coetus ludorum initis, quorum iter iste ad suum quaestum, non ad religionum dignitatem,

faciendum exigendumque curavit : teque , Ceres, 187
 et Libera , quarum sacra , sicut opiniones homi-
 num ac religiones ferunt , longe maximis atque oc-
 cultissimis caeremoniis continentur , a quibus initia
 vitae atque victus , legum , morum , mansuetudi-
 nis , humanitatis exempla hominibus et civitatibus
 data ac dispersita esse dicuntur : quarum sacra po-
 pulus Romanus a Graecis adscita et accepta , tanta
 religione et publice et privatim tuetur , non ut ab
 aliis huc allata , sed ut ceteris hinc tradita esse vi-
 deantur : quae ab isto uno sic polluta et violata
 sunt , ut simulacrum Cereris unum , quod a viro
 non modo tangi , sed ne adspici quidem fas fuit ,
 e sacrario Catinae convellendum avertendumque
 curaverit ; alterum autem Ennae ex sua sede ac domo
 sustulerit : quod erat tale , ut homines , cum viderent ,
 aut ipsam videre se Cererem , aut effigiem
 Cereris , non humana manu factam , sed coelo de-
 lapsam arbitrarentur : vos etiam atque etiam im- 188
 ploro et appello , sanctissimae deae , quae illos En-
 nenses lacus lucosque colitis , cunctaeque Siciliae ,
 quae mihi defendenda tradita est , praesidetis : a
 quibus , inventis frugibus , et in orbem terrarum
 distributis , omnes gentes ac nationes vestri reli-
 gione numinis continentur : ceteros item deos ,
 deasque omnes imploro atque obtestor , quorum
 templis et religionibus iste , nefario quodam furore
 et audacia instinctus , bellum sacrilegum semper
 impiumque habuit indictum , ut , si in hoc reo ,
 atque in hac causa , omnia mea consilia ad salu-
 tem sociorum , dignitatem populi Romani , fidem

meam spectaverunt : si nullam ad rem, nisi ad officium et veritatem omnes meae curae, vigiliae, cogitationesque elaborarunt : quae mea mens in suscipienda causa fuit, fides in agenda, eadem ¹⁸⁹ vestra, iudices, in iudicanda sit : denique uti C. Verrem, si eius omnia sunt inaudita et singularia facinora sceleris, audaciae, perfidiae, libidinis, avaritiae, crudelitatis, dignus exitus eiusmodi vitae atque factis, vestro iudicio consequatur : utque respublica [meaque fides] una hac accusatione mea contenta sit, mihi posthac bonos potius defendere liceat, quam improbos accusare necesse sit.

M. TULLII
CICERONIS

PRO

M. FONTEIO.
ORATIO UNDECIMA.

ARGUMENTUM.

M. Fonteius Praetor Galliam obtinuerat per triennium. Romam reversus repetundarum reus factus est, accusantibus Gallis, inprimisque Indutiomaro Trevirorum duce. Accusator fuit M. Plaetorius, subscriptor M. Fabius. Maxima pars orationis, atque pleraque adeo Fonteio obiecta crimina interiere. Restant tria. Primum, de Gallia aere alieno, ipsius culpa, oppressa: alterum, de quaestu e viarum munitione imperata facto, nempe quod pecuniae dandae fuissent, ut aut ne cogere ad muniendum, aut quod munitum erat, id ne improbaretur: tertium de portorio vini instituto. Cicero in his, quae restant, id inprimis agit, ut Gallis fidem non habendam doceat, quippe hominibus levibus, perfidis, & in ipsos Deos immortales impiis.

Desunt permulta.

HOC praetore oppressam esse aere alieno Galliam. A quibus versuras tantarum pecuniarum factas esse dicunt? a Gallis? nihil minus. A quibus igitur? a civibus Romanis, qui negotiantur in Gallia. Cur eorum verba non audimus? cur eorum tabulae nulae proferuntur? Insector ultro, atque invito accusato-

ri, iudices : infector, inquam, et flagito testes. Plus ego in hac causa laboris et operae confumo in poscendis testibus, quam ceteri defensores in refutandis. Audacter hoc dico, iudices : non temere confirmo. Referta Gallia negotiatorum est, plena civium Romanorum. nemo Gallorum sine cive Romano quidquam negotii gerit : nummus in Gallia nullus sine civium Romanorum tabulis commovetur. Videte, quo descendam, iudices : quam longe videar ab consuetudine mea et cautione ac diligentia discedere. Unae tabulae proferantur, in quibus vestigium sit aliquod, quod significet, pecuniam Fonteio darum ; unum ex toto negotiatorum, colonorum, publicanorum, aratorum, pecuariorum numero testem producant ; vere accusatum esse concedam. Proh dii immortales ! quae est haec causa ? quae defensio ? Provinciae Galliae M. Fonteius praefuit, quae constat ex iis generibus hominum et civitatum, qui (ut vetera mittam) partim nostra memoria bella cum populo Romano acerba ac diuturna gesserunt ; partim modo ab nostris imperatoribus subacti, modo bello domiti, modo triumphis ac monumentis notati, modo ab senatu agris urbibusque multati sunt : partim, qui cum ipso M. Fonteio ferrum ac manus contulerunt, multoque eius sudore ac labore sub populi Romani imperium ditionemque ceciderunt. Est in eadem provincia Narbo Marcius, colonia nostrorum civium, specula populi Romani ac propugnaculum, istis ipsis nationibus oppositum et obiectum : est item urbs Massilia, de qua ante dixi, fortissimorum fidelissi-

morumque sociorum, qui Gallicorum bellorum pericula, populo Romano coriis remisque compensarunt: est praeterea numerus civium Romanorum atque hominum honestissimorum. Huic provinciae, 2
quae ex hac gentium varietate constaret, M. Fonteius (ut dixi) praefuit: qui erant hostes, subegit: qui proxime fuerant, eos ex iis agris, quibus erant multati, decedere coegit: ceteris, qui idcirco magnis saepe erant bellis superati, ut semper populo Romano parerent, magnos equitatus ad ea bella, quae tum in toto orbe terrarum a populo Romano gerebantur, magnas pecunias ad eorum stipendium, maximum frumenti numerum ad Hispaniense bellum tolerandum, imperavit. Is, haec 4
qui gessit, in iudicium vocatur: vos, qui in re non interfuistis, causam una cum populo Romano cognoscitis. dicunt contra, quibus invitissimis imperatum est: dicunt, qui ex agris ex M. Fonteii decreto decedere sunt coacti: dicunt, qui ex bello, caede et fuga nunc primum audent contra M. Fonteium inermem consistere. Quid coloni Narbonenses? quid volunt? quid existimant? Hunc per vos volunt; se per hunc incolumes existimant esse. Quid Massiliensium civitas? hunc praesentem iis affecit honoribus, quos habuit amplissimos: vos autem absens orat atque obsecrat, ut sua religio, laudatio, auctoritas, aliquid apud vestros animos momenti habuisse videatur. Quid? civium Romanorum quae voluntas est? Nemo est ex tanto numero, quin hunc optime de provincia, de imperio, de fociis et civibus meritum esse arbitretur. 5

3 Quoniam igitur videris, qui oppugnent M. Fonteium; cognoscis, qui defensum velint: statuite nunc, quid vestra aequitas, quid populi Romani dignitas postulet: utrum colonis vestris, negotiatoribus vestris, amicissimis atque antiquissimis sociis, et credere et consulere malitis; an iis, quibus neque, propter iracundiam, fidem, neque, propter infidelitatem, honorem habere debetis. Quid, si maiorem hominum etiam honestissimorum copiam affero, qui huius virtuti atque innocentiae testimonio possint esse? tamenne plus Gallorum consensus valebit, quam summae auctoritatis hominum? Cum Galliae Fonteius praeesset, scitis, iudices, maximos populi Romani exercitus in duabus Hispaniis, clarissimosque imperatores fuisse. Quam multi equites Romani, quam multi tribuni militum, quales, et quot, et quoties legati ad eos? Exercitus praeterea Cn. Pompeii maximus atque ornatissimus hiemavit in Gallia, M. Fonteio imperante. Satisne vobis multes, satis idoneos testes, et conscios videtur ipsa fortuna esse voluisse earum rerum, quae M. Fonteio praetore gererentur in Gallia? Quem ex tanto hominum numero testem in hac causa producere potestis? quis est ex eo numero, qui vobis auctor placeat? eo nos iam laudatore et teste utemur. Dubitabitis etiam diutius, iudices, quin illud, quod initio vobis proposui, verissimum sit, aliud per hoc iudicium nihil agi, nisi ut, M. Fonteio oppresso testimoniis eorum, quibus multa reipublicae causa invitissimis imperata sunt, segniores posthac ad imperandum ceteri sint, cum videant eos oppug-

nari, quibus oppressis, populi Romani imperium incolume esse non possit?

Obiectum est etiam, quaestum M. Fonteium ex 4 viarum munitione fecisse; ut aut ne cogeret munire, aut id, quod munitum esset, ne improbarer. Si et coacti sunt munire omnes, et multorum opera improbata sunt; certe utrumque falsum est, et ob vacationem pretium datum, cum immunis nemo fuerit; et ob probationem, cum multa improbata sint. Quid, si hoc crimen optimis nominibus delegare 8 possimus, et ita, ut non culpam in alios transferamus, sed uti doceamus, eos isti munitioni praefuisse, qui facile officium suum et praestare, et probare possunt? tamenne vos omnia in M. Fonteium, iratis testibus freti, conferetis? Cum maioribus reipublicae negotiis M. Fonteius impediretur, et cum ad rempublicam pertineret, viam Domitiam muniri, legatis suis, primariis viris, C. Annio Bellieno et C. Fonteio negotium dedit. itaque praefuerunt: imperaverunt pro dignitate sua, quod visum est, et probaverunt: quod vos, si nulla alia ex re, ex literis quidem nostris, quas exscripsistis, et missis, et allatis, certe scire potuistis. quas si antea non legistis, nunc ex nobis, quid de iis rebus Fonteius ad legatos suos scripserit, quid ad eum illi rescripserint, cognoscite. LITERAE AD C. ANNIUM LEG. AD C. FONTEIUM LEG. LITERAE A C. ANNIO LEG. A C. FONTEIO LEG.

Satis opinor esse perspicuum, iudices, hanc rationem munitionis neque ad M. Fonteium pertinere, et ab iis esse tractatam, quos nemo possit repre-

5 hendere. Cognoscite nunc de crimine vinario, quod illi invidiosissimum et maximum esse voluerunt. Crimen a Plaetorio, iudices, ita constitutum est: Fonteio non in Gallia primum venisse in mentem, ut portorium vini institueret, sed hac in Italia proposita ratione, Roma profectum. Itaque Titurium Tolosae quaternos denarios in singulas vini amphoras portorii nomine exegisse: Croduni Porcium et Numium ternos victoriatos: Vulchalone Servaeum binos victoriatos. atque in his locis ab his portorium esse exactum, si qui Cobiamacho, qui vicus inter Tolosam et Narbonem est, deverterentur, neque Tolosam ire vellent: Elefiodolum tantum senos denarios ab his, qui ad hostem portarent,

10 exegisse. Video, iudices, esse crimen, et genere ipso magnum, (vestigial enim esse impositum fructibus nostris dicitur, et pecuniam permagnam ista ratione cogi potuisse confiteor,) et invidia: vel maxime enim inimici hanc rem sermonibus divulgare voluerunt. Sed ego ita existimo, quo maius crimen sit id, quod ostendatur esse falsum, hoc maiorem ab eo iniuriam fieri, qui id confingat. vult enim magnitudine rei sic occupare animos eorum, qui audiunt, ut difficilis aditus veritati relinquitur.

Omnia de crimine vinario, de bello Vocontiorum, de dispositione hibernorum desiderantur.

6 At hoc Galli negant: at ratio rerum et vis argumentorum coarguit. Potest igitur testibus iudex non credere? Cupidis, et iratis, et coniuratis, et ab religione remotis, non solum potest, sed etiam

debet. Etenim si, quia Galli dicunt, idcirco M. Fonteius nocens existimandus est: quid mihi opus est sapiente iudice? quid aequo quaesitore? quid oratore non stulto? Dicunt enim Galli, negare non possumus. Hic si ingeniosi, et periti, et aequi iudicis has partes esse existimatis, ut, quoniam quidem testes dicunt, sine ulla dubitatione credendum sit: salus ipsa virorum fortium innocentiam tueri non potest: sin autem in rebus iudicandis non minimam partem ad unamquamque rem aestimandam, momentoque suo ponderandam, sapientia iudicis renet: nae multo vestrae maiores gravioresque partes sunt ad cogitandum, quam ad dicendum meae. Mihi enim semper unaquaque de re testis non so-¹² lum semel, verum etiam breviter interrogandus, et saepe etiam non interrogandus; ne aut irato facultas ad dicendum data, aut cupido auctoritas attributa esse videatur. vos et saepius eandem rem animis agitare, et diutius uno de teste cogitare potestis: et, si quem nos interrogare nolimus, quae causa nobis tacendi fuerit, existimare debetis. Quamobrem, si hoc iudici praescriptum lege aut officio putatis, testibus credere; nihil est, cur alius alio iudice melior aut sapientior existimetur. unum est enim et simplex aurium iudicium, et promiscue et communiter stultis ac sapientibus ab natura datum. Quid est igitur, ubi elucere possit prudentia?¹³ ubi discerni stultus auditor et credulus ab religioso et sapienti iudice? nimirum illud, in quo ea, quae dicuntur a testibus, coniecturae et cogitationi traduntur, quanta auctoritate, quanta animi aequita-

te, quanto pudore, quanta fide, quanta religione, quanto studio existimationis bonae, quanta
 7 cura, quanto timore dicantur. An vero vos id in testimoniis hominum barbarorum dubitabitis, quod per saepe, et nostra et patrum memoria, sapientissimi iudices de clarissimis nostrae civitatis viris dubitandum non putaverunt? qui Cn. et Q. Caepionibus, L. et Q. Metellis testibus in Q. Pompeium, hominem novum, non crediderunt: quorum virtuti, generi, rebus gestis, fidem et auctoritatem in testimonio, cupiditatis atque inimicitiarum suspicio derogavit. Ecquem hominem vidimus, ecquem vere commemorare possumus parem consilio, gravitate, constantia, ceteris virtutibus, honoris, ingenii, rerum gestarum ornamentis, M. Aemilio Scauro fuisse? tamen huius, cuius iniurati nutu prope terrarum orbis regebatur, iurati testimonio, neque in C. Fimbriam, neque in C. Memmiam creditum est. Noluerunt ii, qui iudicabant, hanc patere inimicitiae viam, quem quisque odisset, ut eum testimonio posset tollere. Quantus in L. Crasso pudor fuerit, quod ingenium, quanta auctoritas, quis ignorat? tamen is, cuius etiam sermo testimonii auctoritatem habebat, testimonio ipso, quae in M. Marcellum inimico animo dixit, probare non
 15 potuit. Fuit, fuit illis iudicibus divinum ac singulare, iudices, consilium, qui se non solum de reo, sed etiam de accusatore, de teste iudicare arbitrabantur, quid fictum, quid a fortuna ac tempore allatum, quid pretio corruptum, quid spe aut metu depravatum, quid a cupiditate aliqua,

aut inimicitiis profectum videretur. Quae si iudex non amplectetur omnia consilio, non animo ac mente circumspiciet; si, ut quidque ex illo loco dicetur, ex oraculo aliquo dici arbitrabitur: profecto satis erit, id quod dixi antea, non surdum iudicem huic muneri atque officio praeesse. nihil erit, quamobrem ille nescio quis, sapiens homo, ac multarum rerum peritus, ad res iudicandas requiratur. An vero illi equites Romani, quos nos vidi- 8
mus, qui nuper in republica iudiciisque maximis 16
floruerunt, habuerunt tantum animi, tantum roboris, ut M. Scauro testi non crederent: vos Volcarum atque Allobrogum testimoniis non credere timeris? Si inimico testi credi non oportuit, inimicior Marcello Crassus, aut Fimbriae Scaurus ex civilibus studiis, atque obreſtatione domestica; quam huic Galli? quorum, qui optima in causa sunt, equites, frumentum, pecuniam semel atque iterum, ac saepius invitissimi, dare coacti sunt: ceteri, partim ex veteribus bellis, agro multati, partim ab hoc ipso, bello superati et oppressi. Si, qui ob ali- 17
quod emolumentum suum cupidius aliquid dicere videntur, iis credi non convenit: credo maius emolumentum Caepionibus et Metellis propositum fuisse ex Q. Pompeii damnatione, cum studiorum suorum obreſtatores sustulissent, quam cunctae Galliae ex M. Fonteii calamitate: in qua illa provincia prope suam immunitatem, ac libertatem positam esse arbitratur.

An, si homines ipsos spectare convenit (id quod in teste profecto valere plurimum debet) non modo

cum summis civitatis nostrae viris, sed cum infimo cive Romano quisquam amplissimus Galliae comparandus est? Scit Indutiomarus, quid sit testimonium dicere? movetur eo timore, quo nostrum unusquisque, cum in eum locum productus est?

9 Recordamini, iudices, quantopere laborare soleatis, non modo quid dicatis pro testimonio, sed

18 etiam, quibus verbis utamini, ne quod minus moderate positum, ne quod ab aliqua cupiditate prolapsum verbum esse videatur: vultu denique laboratis, ne qua significari possit suspicio cupiditatis: ut et, cum proditis, existimatio sit quaedam tacita de vobis pudoris ac religionis; et, cum disceditis, ea diligenter conservata ac retenta videatur.

19 Credo, haec eadem Indutiomarum in testimonio timuisse aut cogitasse: qui primum illud verbum consideratissimum nostrae consuetudinis, *Arbitror*, quo nos etiam tunc utimur, cum ea dicimus iurati, quae comperta habemus, quae ipsi vidimus, ex toto testimonio suo sustulit, atque omnia se *scire* dixit. Verebatur enim videlicet, ne quid apud vos populumque Romanum de existimatione sua perderet; ne qua fama consequeretur eiusmodi, Indutiomarum, talem virum, tam cupide, tam temere dixisse. non intelligebat, se in testimonio nihil praeter vocem, et os, et audaciam neque civibus suis, neque accusatoribus nostris praestare debere.

20 An vero, istas nationes religione iurisiurandi, ac metu deorum immortalium in testimoniis dicendis commoveri, arbitramini? quae tantum a ceterarum gentium more ac natura dissen-

tiunt, quod ceterae pro religionibus suis bella suscipiunt, istae contra omnium religiones; illae in bellis gerendis ab diis immortalibus pacem ac veniam petunt, istae cum ipsis diis immortalibus bella gesserunt. Hae sunt nationes, quae quondam tam longe ab suis sedibus, Delphos usque, ad Apollinem Pythium, atque ad oraculum orbis terrae vexandum, ac spoliandum profectae sunt. Ab iisdem gentibus sanctis, et in testimonio religiosis, obsessum Capitolium est, atque ille Iupiter, cuius nomine maiores nostri vincam testimoniorum fidem esse voluerunt. Postremo his quidquam sanctum ac religiosum videri potest; qui etiam si quando aliquo metu adducti deos placandos esse arbitrantur, humanis hostiis eorum aras, ac templa funestant? ut ne religionem quidem colere possint, nisi eam prius scelere violarint. Quis enim ignorat, eos usque ad hanc diem retinere illam immanem ac barbaram consuetudinem hominum immolatorum? Quamobrem, quali fide, quali pietate existimatis esse eos, qui etiam deos immortales arbitrentur hominum scelere et sanguine facillime posse placari? cum his vos testibus vestram religionem coniungetis? ab his quidquam sancte aut moderate dictum putabitis? hoc vestrae mentes tam castae, tam integrae sibi suscipient, ut, cum omnes legati nostri, qui illo triennio in Galliam venerunt, omnes equites Romani, qui in illa provincia fuerunt, omnes negotiatores eius provinciae, denique omnes, in Gallia qui sunt, socii populi Romani atque amici, M. Fonteium incolumem esse cupiant, iurati privatim

et publice laudent; vos tamen Gallis credere malitis? quid ut secuti esse videamini? voluntatemne hominum? gravior igitur vobis erit hostium voluntas, quam civium? an dignitatem testium? potestis igitur ignotos notis, iniquos aequis, alienigenas domesticis, cupidos moderatis, mercenarios gratuitis, impios religiosis, inimicissimos huic imperio ac nomini, bonis ac fidelibus et sociis, et civibus anteferre?

11 An vero dubitatis, iudices, quin infitas inimici-
 23 tias istae gentes omnes et habeant, et gerant cum
 populi Romani nomine? sic existimatis eos hic sagatos bracatosque versari, animo demisso atque humili, ut solent ii, qui affecti iniuriis ad opem iudicum supplices, inferioresque confugiunt? Nihil vero minus. Hi contra vagantur laeti atque erecti passim toto foro, cum quibusdam minis, et barbaro atque immani terrore verborum: quod ego profecto non crederem, nisi aliquoties ex ipsis accusatoribus vobiscum simul, iudices, audissem; cum praeciperent, ut caveretis, ne, hoc absoluto, no-
 24 vum aliquod bellum Gallicum concitaretur. Si M. Fonteium, iudices, in causa deficerent omnia: si turpi adolescentia, vita infami, magistratibus, quos ante oculos vestros gessit, convictus virorum bonorum testimoniis, invisus suis omnibus, in iudicium vocaretur: si in eo iudicio colonorum populi Romani Narbonensium, fidelissimorum sociorum Massiliensium, civium Romanorum omnium testimoniis tabulisque premeretur: tamen esset vobis magnopere providendum, ne, quos ita afflictos a vestris patri-

bus maioribusque accepissetis, ut contemnendi essent, eos pertimuisse, et eorum minis et terrore commoti esse videremini. Nunc vero, cum laedat 25 nemo bonus, laudent omnes vestri cives atque focii; oppugnent ii, qui saepissime hanc urbem et hoc imperium oppugnarunt: cumque inimici M. Fonteii vobis ac populo Romano minentur; amici ac propinqui supplicent vobis: dubitabitis, non modo vestris civibus, qui maxime gloria ac laude ducuntur, verum etiam exteris nationibus ac gentibus ostendere, vos in sententiis ferendis civi parcere, quam hosti cedere maluisse? Magna mehercule cau- 12 sa, iudices, absolutionis cum ceteris causis haec 26 est, ne qua insignis huic imperio macula atque ignominia suscipiatur, si hoc ita perlatum erit in Galliam, senatum, equitesque populi Romani, non testimonii Gallorum, sed minis commotos, rem ad illorum libidinem iudicasse. Ita vero, si illi bellum facere conabuntur, excitandus nobis erit ab inferis C. Marius, qui Indutiomaro isti, minaci atque arroganti, par in belligerando esse possit: excitandus Cn. Domitius et Q. Maximus, qui nationem Allobrogum, et reliquas suis iterum armis conficiat atque opprimat: aut, quoniam id quidem non potest, orandus erit nobis amicus meus, M. Plaetorius, ut suos novos clientes a bello faciendo deterreat, ut eorum iratos animos, atque horribiles impetus deprecetur: aut, si non poterit, M. Fabium subscriptorem eius rogabimus, ut Allobrogum animos mitiget, quoniam apud illos Fabiorum nomen est amplissimum: ut velint isti aut quiescere, id

quod victi ac subacti solent; aut, cum minantur, intelligere, se populo Romano non metum belli, sed spem triumphi ostendere.

- 27 Quodsi in turpi reo patiendum non esset, ut quidquam isti se minis profecisse arbitrarentur: quid faciendum vobis in M. Fonteio arbitramini? de quo homine, iudices, (iam enim mihi videor hoc, prope causa duabus actionibus perorata, debere dicere,) de quo vos homine, ne ab inimicis quidem ullum fictum probrosum non modo crimen, sed ne maledictum quidem audistis. Ecquis unquam reus, praesertim in hac vitae ratione versatus, in honoribus petendis, in potestatibus, in imperiis gerendis, sic accusatus est, ut nullum probrum, nullum facinus, nulla turpitudine, quae a libidine, aut a petulantia, aut ab audacia nata esset, ab accusatore obiiceretur, si non vera, attamen ficta cum
- 13 aliqua ratione ac suspitione? M. Aemilium Scaurum, summum nostrae civitatis virum, scimus accusatum a M. Bruto. exstant orationes: ex quibus intelligi potest, multa in illum ipsum Scaurum esse dicta: falso, quis negat? verumtamen ab inimico dicta et obiecta. Quam multa M. Aquilius audivit in suo iudicio? quam multa L. Cotta? denique P. Rutilius: qui, etsi damnatus est, mihi videtur tamen inter viros optimos atque innocentissimos esse numerandus. Ille igitur ipse homo sanctissimus ac temperantissimus multa audivit in sua causa, quae ad suspicionem stuprorum, ac libidinum pertinerent.
- 29 Exstat oratio hominis (ut opinio mea fert) nostrorum hominum longe ingeniosissimi atque eloquen-

tiffimi, C. Gracchi: qua in oratione permulta in I. Pisonem turpia ac flagitiosa dicuntur. At in quem virum? qui tanta virtute atque integritate fuit, ut etiam illis optimis temporibus, cum hominem invenire nequam neminem posses, solus tamen Frugi nominaretur. quem cum in concionem Gracchus vocari iuberet, et viator quaereret, quem Pisonem? quod erant plures: *Cogis me*, inquit, *dicere inimicum meum*, Frugi. Is igitur vir, quem ne inimicus quidem fatis in appellando significare poterat, nisi ante laudasset: qui uno cognomine declarabatur, non modo quis esset, sed etiam qualis esset: tamen in falsam atque iniquam probrorum insimulationem vocabatur. M. Fonteius ita duabus ³⁰ actionibus accusatus est, ut obiectum nihil sit, quo significari vestigium libidinis, petulantiae, crudelitatis, audaciae possit, non modo nullum facinus huius protulerunt, sed ne dictum quidem aliquod reprehenderunt. Quodsi, aut quantam voluntatem ¹⁴ habent ad hunc opprimendum, aut quantam ad maledicendum licentiam, tantum haberent aut ad emendandum animi, aut ad fingendum, ingenii: non meliore fortuna ad probra non audienda Fonteius, quam illi, de quibus antea commemoravi, fuisset. Frugi igitur hominem, iudices, frugi, inquam, et in omnibus vitae partibus moderatum ac temperantem, plenum pudoris, plenum officii, plenum religionis, videris positum in vestra fide ac potestate: atque ita, ut commissus sit fidei, permissus potestati.

Videte igitur, utrum sit aequius, hominem hone- ³¹ fiffimum, virum fortiffimum, civem optimum, de-

di inimicissimis atque immanissimis nationibus, an
 reddi amicis : praefertim cum tot res sint, quae ve-
 stris animis pro huius innocentis salute supplicent :
 primum generis antiquitas, quam Tusculo, ex cla-
 rissimo municipio profectam, in monumentis rerum
 gestarum incisam ac notatam, videmus : tum autem
 continuae praeturae, quae et ceteris ornamentis, et
 existimatione innocentiae maxime floruerunt : dein-
 de recens memoria parentis, cuius sanguine non so-
 lum Asculanorum manus, a qua interfectus est, sed
 totum illud sociale bellum macula sceleris imbutum
 est : postremo ipse, cum in omnibus vitae partibus
 honestus atque integer, tum in re militari cum sum-
 mi consilii et maximi animi, tum vero usu quoque
 bellorum gerendorum in primis eorum hominum,
 15 qui nunc sunt, exercitatus. Quare si etiam monen-
 32 di estis, iudices, a me, quod non estis, videor hoc
 leviter pro mea auctoritate vobis praecipere posse,
 ut ex eo genere homines, quorum cognita virtus,
 industria, felicitas in re militari sit, diligenter vo-
 bis retinendos existimetis. Fuit enim maior talium
 virorum in hac republica copia : quae cum esset,
 tamen eorum non modo saluti, sed etiam honori
 consulebatur. Quid nunc vobis faciendum est, stu-
 diis militaribus apud iuventutem obsoletis ; homini-
 bus autem, ac summis ducibus partim aetate, par-
 tim civitatis discordiis ac reipublicae calamitate con-
 sumtis ? cum tot bella aut a nobis necessario susci-
 piantur, aut subito atque improvise nascantur ?
 nonne et hominem ipsum ad dubia reipublicae tem-
 pora reservandum, et ceteros studio laudis ac vir-

tutis inflammandos putatis? Recordamini, quos le- 33
 gatos nuper in bello L. Iulius, quos P. Rutilius,
 quos L. Cato, quos Cn. Pompeius habuerit. scietis
 fuisse tum M. Cornutum, L. Cinnam, L. Sullam,
 praetorios homines, belli gerendi peritissimos: prae-
 terea C. Marium, P. Didium, Q. Catulum, P. Cra-
 sum, non literis homines ad rei militaris scientiam,
 sed rebus gestis ac victoriis eruditos. Age vero,
 nunc inferite oculos in curiam, introspicite penitus
 in omnes reipublicae partes. utrum videtis nihil
 posse accidere, ut tales viri desiderandi sint? an,
 si acciderit, eorum hominum copia populum Ro-
 manum abundare? Quae si diligenter attendetis,
 profecto, iudices, virum ad labores belli impigrum,
 ad pericula fortem, ad usum ac disciplinam peritum,
 ad consilia prudentem, ad casum fortunamque fe-
 licem, domi vobis ac liberis vestris retinere, quam
 inimicissimis populi Romani nationibus, et crudelif-
 simis tradere, et condemnare maletis.

At infestis prope signis inferuntur Galli in Fon- 16
 teium: et instant atque urgent summo cum studio, 34
 summa cum audacia. nos vero, iudices, non et
 multis et firmis praesidiis, vobis adiutoribus, isti
 immani atque intolerandae barbariae resistemus?
 Primum obiicitur contra istorum impetus Macedo-
 nia, fidelis et amica populo Romano provincia:
 quae cum se ac suas urbes non solum consilio, sed
 etiam manu Fonteii conservatam esse dicat; ut illa
 per hunc a Thracum adventu ac depopulatione de-
 fensa fuit, sic ab huius nunc capite Gallorum im-
 petus terroresque depellit. Constituitur ex altera 35

parte ulterior Hispania, quae profecto non modo religione sua resistere istorum cupiditati potest, sed etiam sceleratorum hominum periuria testimoniis ac laudationibus suis refutare. Atque ex ipsa etiam Gallia, fidelissima et gravissima auxilia sumuntur. Venit huic subsidio, misero atque innocenti, Massiliensium cuncta civitas, quae non solum ob eam causam laborat, ut huic, a quo ipsa servata est, parem gratiam referre videatur; sed etiam, quod ea conditione atque eo fato se in his terris collocatam esse arbitratur, ne quid nostris hominibus
 35 illae gentes nocere possint. Pugnat pariter pro salute M. Fonteii Narbonensis colonia, quae per hunc ipsa nuper obsidione hostium liberata, nunc eisdem miseriis ac periculis commovetur. Denique, ut oportet bello Gallico, ut maiorum iura moresque praescribunt, nemo est civis Romanus, qui sibi ulla excusatione utendum putet. omnes illius provinciae publicani, agricolae, pecuarii, ceteri negotiatores, uno animo M. Fonteium atque una
 17 voce defendunt. Quodsi tantas auxiliorum nostrorum copias Indutiomarus ipse despexerit, dux Allobrogum ceterorumque Gallorum: num etiam de matris hunc complexu, lectissimae miserrimaeque feminae, vobis inspectantibus, avellet atque abstrahet? praesertim cum virgo Vestalis ex altera parte germanum fratrem complexa teneat, vestramque, iudices, ac populi Romani fidem imploret: quae pro vobis liberisque vestris tot annos in diis immortalibus placandis occupata est, ut ea, nunc pro salute sua fratrisque sui, animos vestros placare

possit. Cui miserae quod praesidium, quod sola- 37
tium reliquum est, hoc amisso? nam ceterae fe-
minae gignere ipsae sibi praesidia, et habere domi
fortunarum omnium focium participemque possunt:
huic vero virgini, quid est, praeter fratrem, quod
aut iucundum aut carum esse possit? Nolite pati,
iudices, aras deorum immortalium, Vestaeque ma-
tris, quotidianis virginis lamentationibus de vestro
iudicio commoveri. prospicite, ne ille ignis aeter-
nus, nocturnis Fonteiae laboribus vigiliisque serva-
tus, sacerdotis vestrae lacrymis extinctus esse di-
catur. Tendit ad vos virgo Vestalis manus suppli- 38
ces, easdem, quas pro vobis diis immortalibus ten-
dere consuevit. cavete, ne periculosum superbum-
que sit, eius vos obsecrationem repudiare, cuius
preces si dii aspernarentur, haec salva esse non pos-
sent. Videtisne subito, iudices, virum fortissimum,
M. Fonteium parentis et sororis commemoratione
lacrymas profudisse? Qui nunquam in acie perti-
muerit, qui se armatus saepe in hostium manum
multitudinemque immiserit, cum in eiusmodi peri-
culis eadem se solatia suis relinquere arbitraretur,
quae suus pater sibi reliquisset: idem nunc pertur-
bato animo pertimescit, ne non modo ornamento
et adiumento non sit suis, sed etiam cum acerbis-
simo luctu dedecus aeternum miseris atque ignomi-
niam relinquat. O fortunam longe disparem, M. 39
Fontei, si deligere potuisses, ut potius telis tibi
Gallorum, quam periuriis intereundem esset! tum
enim vitae focia virtus, mortis comes gloria fuisset:
nunc vero qui est dolor, victoriae te atque impe-

rii poenas ad eorum arbitrium sufferre, qui aut victi armis sunt, aut invitissimi paruerunt? A quo periculo defendite, iudices, civem fortem atque innocentem: curate, ut nostris testibus plus, quam alienigenis credidisse videamini: plus saluti civium, quam hostium libidini consuluisse: graviolem duxisse eius obsecrationem, quae vestris sacris praefit, quam eorum audaciam, qui cum omnium sacris delubrisque bella gesserunt. postremo prospicite, iudices, id quod ad dignitatem populi Romani maxime pertinet, ut plus apud vos preces virginis Vestalis, quam minae Gallorum valuisse videantur.

M. TULLII
CICERONIS

PRO

A. CAECINA.
ORATIO DUODECIMA.

ARGUMENTUM.

M. Fulcinius Tarquinienſis Caefenniae uxori moriens uſum-fructum bonorum ſuorum legavit, ut fruereſur una cum filio herede inſtituto. Filio mortuo & auctione bonorum inſtituta, fundum emere ex iis bonis de amicorum ſententia conſtituit : idque negotium dat Sex. Aebutio, cui fundus Caefenniae pecunia emptus fuit addiſctus. Caefennia poſt A. Caecinae nupſit, & moriens eum heredem fecit. Quo faſto Aebutius hunc fundum ſuum eſſe dixit ; ſua ſe ſibi pecunia eum emiſſe, quod ex argentarii tabulis demonſtrabat, qui auctioni interfuerat. Adiciēbat praeterea, Caecinae, quod Volaterranis eſſet a Sulla ciuitas ademta, non poſſe heredem Caefenniae eſſe. Sed cum eſſet conſtitutum, qua die in rem praefentem venirent, ut Caecinae moribus, vi, ſed civili, quotidiana, de fundo deductus interdicitum a Praetore poſtularēt ; Aebutius Caecinae fundum ingredi conantem, vera vi & ſolida, nempe armatis hominibus per vim aditu prohibuit. Caecina interdicitum a Praetore Dolabella impetravit de vi, armatis hominibus, ut, unde deieſctus eſſet, eo reſtitueretur. Aebutius reſtituiſſe ſe (vim faſtam reſtituiſſe) dixit, h. e. non vi deieſciſſe, neque adeo reſtitutione opus eſſe. In eo ſponſio faſta eſt, atque de ea ut cognoscerent, Recuperatores a Praetore dati. Tota igitur Ciceronis oratio in eo verſatur, ut primo vere deieſctus
Cicer. Oper. Vol. IV. N

tum Caecinam ostendat, etiamsi aditu ipso prohibitus esset, neque ipsum fundum ingressus, c. 9-14. quod negabat Aebutius esse deicere; deinde vim Caecinae factam esse, c. 14. sqq. quo loco degreditur ad elegantem disputationem de legibus & edictis e consilio & sententia potius quam verbo interpretandis. Ad illam vero de Sullana lege obiectionem c. 33. sqq. respondet, e clausula cum illi tum omnium legum: *Si quid ius non esset rogari, eius ea lege nihilum rogatum.* Multa esse quae ius non sit rogari; huiusmodi etiam fuisse de civitate Volaterranis adimenda: deinde ita de civitate tulisse Sullam, ut *nexa* h. e. emptiones per aes & libram, & hereditates non fustulerit.

SI, quantum in agro locisque desertis audacia potest, tantum in foro atque in iudiciis impudentia valeret; non minus nunc in causa cederet A. Caecina Sex. Aebutii impudentiae, quam tum in vi facienda cessit audaciae. Verum et illud considerati hominis esse putavit, qua de re iure decertari oporteret, armis non contendere; et hoc constantis, quicum vi et armis certare noluiisset, eum iure iudicioque superare. Ac mihi quidem cum audax praecipue fuisse videtur Aebutius in convocandis hominibus et armandis, tum impudens in iudicio: non solum quod in iudicium venire ausus est, (nam id quidem, tametsi improbe fit in aperta re, tamen malitia est iam usitatum,) sed quod non dubitavit id ipsum, quod arguitur, confiteri. nisi forte hoc rationis habuit, quoniam, si facta vis esset moribus, superior in possessione retinenda non fuisset; quia contra ius moremque facta sit, A. Caecinam cum amicis metu perterritum profugisse: nunc quoque in iudicio, si causa more

institutoque omnium defendatur, nos inferiores in agendo non futuros: sin a consuetudine recedatur, se, quo impudentius egerit, hoc superiorem discessurum. quasi vero aut in iudicio possit idem improbitas, quod in vi confidentia; aut non eo libentius tum audaciae cesserimus, quo nunc impudentiae facilius obsisteremus. Itaque longe alia ratione, recuperatores, ad agenda[m] causam hac actione venio, atque initio veneram. Tum enim nostrae causae spes erat posita in defensione mea, nunc in confessione adversarii: tum in nostris, nunc vero in illorum testibus: de quibus ego antea laborabam, ne, si improbi essent, falsi aliquid dicerent; si probi existimarentur, quod dixissent, probarent: nunc sum animo aequissimo. Si enim sunt viri boni; me adiuvant, cum id iurati dicunt, quod ego iniuratus insimulo. sin autem minus idonei; me non laedunt: cum, iis sive creditur, creditur hoc ipsum, quod nos arguimus; sive fides non habetur, de adversarii testium fide derogatur. Verumtamen 2 cum illorum causae actionem considero; non vi- 4 deo, quid impudentius dici possit. cum autem vestram in iudicando dubitationem; vereor, ne id, quod videntur impudenter fecisse, astute et callide fecerint. Nam, si negassent vim hominibus armatis esse factam, facile honestissimis testibus in re perspicua tenerentur: sin confessi essent, et id, quod nullo tempore iure fieri potest, tum ab se iure factum esse defenderent; sperarunt, id quod affecti sunt, se iniecturos vobis causam deliberandi et iudicandi iustam moram ac religionem. simul il-

lud, quod indignissimum est, futurum arbitrati sunt, ut in hac causa non de improbitate Sex. Aebutii, 5 sed de iure civili iudicium fieri videretur. Qua in re, si mihi esset unius A. Caecinae causa agenda, profiterer satis idoneum esse me defensorem, propterea quod fidem meam diligentiamque praestarem: quae cum sunt in actore causae, nihil est, in re praefertim aperta ac simplici, quod excellens ingenium requiratur. Sed cum de eo iure mihi dicendum sit, quod pertineat ad omnes, quod constitutum sit a maioribus, conservatum usque ad hoc tempus; quo sublato non solum pars aliqua iuris deminuta, sed etiam vis ea, quae iuri maxime est adversaria, iudicio confirmata esse videatur: video summi ingenii causam esse; non, uti demonstratur, quod ante oculos est, sed ne, si quis vobis error in tanta re sit obiectus, omnes potius me arbitrentur causae, quam vos religioni 6 vestrae defuisse. Quamquam ego mihi sic persuadeo, recuperatores, non vos tam propter iuris obscuram dubiamque rationem his iam de eadem causa dubitasse, quam quod videtur ad summam illius existimationem hoc iudicium pertinere, moram ad condemnandum acquisisse, simul et illi spatium ad sese colligendum dedisse. Quod quoniam iam in consuetudinem venit, et id viri boni, vestri similes, in iudicando faciunt, reprehendendum fortasse minus, querendum vero magis etiam videtur: ideo quod omnia iudicia, aut distrahendarum controversiarum, aut puniendorum maleficiorum causa reperta sunt: quorum alterum levius est, prop-

terea quod et minus laedit, et perſaepe diſcepta-
 tore domeſtico diiudicatur: alterum eſt vehemen-
 tiſſimum, quod et ad graviores res pertinet, et
 non honorariam operam amici, ſed ſeveritatem
 iudicis ac vim requirit. Quod eſt gravius, et cu- 7
 ius rei cauſa maxime iudicia conſtituta ſunt, id
 iam mala conſuetudine diſſolutum eſt. nam ut quae-
 que res eſt turpiſſima; ſic maxime et maturiſſime
 iudicanda eſt: at ea, in qua exiſtimationis pericu-
 lum eſt, tardiſſime iudicatur. Qui igitur convenit, 3
 quae cauſa fuerit ad conſtituendum iudicium, ean-
 dem moram eſſe ad iudicandum? Si quis, quod
 ſpoſpondit, qua in re verbo ſe uno obligavit, id non
 facit, maturo iudicio, ſine ulla religione iudicis con-
 demnatur: qui per tutelam, aut ſocietatem, aut rem
 mandatam, aut fiduciae rationem, fraudavit quem-
 piam, in eo, quo delictum maius eſt, eo poena eſt tar-
 dior. Eſt enim turpe iudicium. et factio quidem turpe. 8
 Videte igitur quam inique accidat, quia res indigna
 ſit, ideo turpem exiſtimationem ſequi: quia turpis
 exiſtimatione ſequatur, ideo rem indignam non iu-
 dicari. At ſi quis mihi hoc iudex recuperatorve di-
 cat: *Potuiſti enim leviori actione conſligere: potuiſti*
ad tuum ius faciliore et commodiore iudicio perveni-
re. quare aut muta actionem, aut noli mihi inſtare,
ut iudicem: tamen is aut timidior videatur, quam
 fortem, aut cupidior, quam ſapientem iudicem eſſe
 aequum eſt, ſi aut mihi praescribat, quemadmo-
 dum meum ius perſequar, aut ipſe id, quod ad
 ſe delatum ſit, non audeat iudicare. Etenim ſi prae-
 tor is, qui iudicia dat, nunquam petitori praefi-

tuit, qua actione illum uti velit: videte quam iniquum sit, constituta iam re, iudicem, quid agi potuerit, aut quid possit, non quid actum sit, 9 quaerere. Verumtamen nimiae vestrae benignitati pareremus, si alia ratione ius nostrum recuperare possemus. Nunc vero quis est, qui aut vim armatis hominibus factam relinqui putet oportere, aut eius rei leviolem actionem nobis aliquam demonstrare possit? Ex quo genere peccati, ut illi clamitant, vel iniuriarum, vel capitis iudicia constituta sunt, in eo potestis atrocitatem nostram reprehendere, cum videatis nihil aliud actum, nisi 4 possessionem per interdictum esse repetitam? Verum siue vos existimationis illius periculum, siue iuris dubitatio tardiores fecit adhuc ad iudicandum: alterius rei causam vosmetipsi iam vobis, saepius prolato iudicio, sustulistis; alterius ego vobis hodierno die causam profecto auferam, ne diutius de controversia nostra, ac de communi iure 10 dubitetis. Et, si forte videbor altius initium rei demonstrandae petisse, quam me ratio iuris eius, de quo iudicium est, et natura causae coegerit, quaeso ut ignoscatis. non enim minus laborat A. Caecina, ne summo iure egisse, quam ne certum ius non obtinuisse videatur.

M. Fulcinius fuit, recuperatores, e municipio Tarquiniensi, qui et domi suae cum primis honestus existimatus est, et Romae argentariam non ignobilem fecit. Is habuit in matrimonio Caesenniam, eodem e municipio, summo loco natam et probatissimam feminam, sicut et vivus multis ipse

rebus ostendit, et in morte sua testamento declaravit. Huic Caesenniae fundum in agro Tarqui-¹¹ niensi vendidit temporibus illis difficillimis solutionis. Cum uteretur dote uxoris numerata: quo mulieri esset res cautior, curavit, ut in eo fundo dos collocaretur. Aliquanto post, iam argentaria dissoluta, Fulcinius huic fundo uxoris continentia quaedam praedia atque adiuncta mercatur. Moritur Fulcinius: (multa enim, quae sunt in re, quia remota sunt a causa, praetermittam:) testamento facit heredem, quem habebat e Caesennia filium: usumfructum omnium bonorum suorum Caesenniae legat, ut frueretur una cum filio. Magnus honos¹² viri, iucundus mulieri fuisset, si diuturnum esse licuisset: frueretur enim bonis cum eo, quem suis bonis heredem esse cupiebat, et ex quo maximum fructum ipsa capiebat. Sed hunc fructum mature fortuna ademit. nam brevi tempore M. Fulcinius adolescens mortuus est: heredem P. Caesennium fecit: uxori grande pondus argenti, matrique partem bonorum maiorem legavit. Itaque in partem mulieres vocatae sunt. Cum esset haec auctio he-¹³ reditaria constituta; Aebutius iste, qui iamdiu Caesenniae viduitate ac solitudine aleretur, ac se eius in familiaritatem insinuasset hac ratione, ut cum aliquo suo compendio negotia mulieris, si qua acciderent, controversiasque susciperet: versabatur quoque eo tempore in his rationibus auctio-⁵ nis et partitionis; atque etiam se ipse inferebat et intrudebat; et in eam opinionem Caesenniam adducebat, ut mulier imperita nihil putaret agi callide pos-

14 se, ubi non adesset Aebutius. Quam personam iam
 ex quotidiana cognoscitis vita, recuperatores, mu-
 lierum assentatoris, cognitoris viduarum, defensoris
 nimium litigiosi, conciti ad rixam, inepti ac
 stulti inter viros, *inter mulieres periti iuris et callidi*:
 hanc personam imponite Aebutio. is enim Caesenniae
 fuit Aebutius. Ne forte quaeratis, num propinquus?
 nihil alienius. amicus, aut a patre, aut a viro traditus?
 nihil minus. quis igitur? ille, quem supra deformavi:
 voluntarius amicus mulieris, non necessitudine aliqua,
 sed ficto officio simulataque sedulitate coniunctus;
 15 nunquam, quam aliquando fideli. Cum esset, ut dicere
 institueram, constituta auctio Romae, suadebant amici
 cognatique Caesenniae, id quod ipsi quoque mulieri in
 mentem veniebat; quoniam potestas esset emendi fundum
 illum Fulcinianum, qui fundo eius antiquo continens
 esset, nullam esse rationem, amittere eiusmodi occasionem;
 cum praefertim pecunia ex partitione deberetur: nusquam
 eam posse melius collocari. itaque mulier facere constituit:
 mandat ut fundum sibi emat. Cui tandem? cui putatis?
 an non in mentem venit omnibus hominis illius, ad hoc
 munus et ad omnia mulieris negotia parati, sine quo
 nihil satis caute, nihil satis callide agi posset? Recte
 16 attenditis. Aebutio negotium datur. Adest ad tabulam.
 6 licetur Aebutius. deterrentur emtores multi, partim
 gratia Caesenniae, partim etiam pretio. Fundus addicitur
 Aebutio: pecuniam argentario promittit Aebutius. quo
 testimonio nunc vir optimus utitur, sibi emtum esse. quasi

vero aut nos ei negemus addictum, aut tum quisquam fuerit, qui dubitarit, quin emeretur Caesenniae, cum id plerique scirent; omnes fere audissent; hi coniectura assequi possent, cum pecunia Caesenniae ex illa hereditate deberetur; eam porro in praedijs collocari maxime expediret: essent autem praedia, quae mulieri maxime convenirent: ea venirent: liceretur is, quem Caesenniae dare operam nemo miraretur: sibi emere nemo posset suspicari. Hac emtione facta, pecunia solvitur a 17
Caesennia: cuius rei putat iste rationem reddi non posse, quod ipse tabulas averterit; se autem habere argentarii tabulas, in quibus sibi expensa pecunia lata sit, acceptaque relata: quasi id aliter fieri oportuerit. Cum omnia ita facta essent, quemadmodum nos defendimus, Caesennia fundum possedit locavitque: neque ita multo post A. Caecinae nupsit. Ut in pauca conferam, testamento facto mulier moritur. facit heredem ex deunce et femuncia Caecinam: ex duabus sextulis M. Fulcinium, libertum superioris viri: Aebutio sextulam adspergit. Hanc sextulam illa mercedem isti esse voluit assiduitatis et molestiae, si quam susceperat. Iste autem hac sextula se ansam retinere omnium controversiarum putat. Iam principio ausus est dicere, non posse 7
heredem esse Caesenniae Caecinam: quod is dete- 18
riore iure esset, quam ceteri cives, propter incommodum Volaterranorum, calamitatemque civilem. Itaque homo timidus imperitusque, qui neque animi, neque consilii satis haberet, non putavit esse tanti hereditatem, ut de civitate in du-

bium veniret : concessit, credo, Aebutio, quantum vellet, de Caesenniae bonis ut haberet : immo, ut viro forti ac sapienti dignum fuit, ita calum-
 19 niam stultitiamque obtrivit ac contudit. In possessione honorum cum esset, et cum ipse sextulam suam nimium exaggeraret, nomine heredis arbitrum familiae erciscundae postulavit. atque illis paucis diebus, posteaquam videt, nihil se ab A. Caecina posse litium terrore abradere ; homini Romae in foro denuntiat, fundum illum, de quo ante dixi, cuius istum emptorem demonstravi fuisse mandatu Caesenniae, suum esse, seque sibi emisse. Quid ais ? tuus ille fundus est, quem sine ulla controversia quadriennium, hoc est, ex quo tempore fundus venit, quoad vixit, possedit Caesennia ? Usus enim, inquit, eius, et fructus fundi, testamento viri, fue-
 20 rat Caesenniae. Cum hoc novae litis genus tam malitiose intenderet, placuit Caecinae, de amicorum sententia, constituere, quo die in rem praesentem veniretur, et de fundo Caecina moribus deduceretur. Colloquuntur. dies ex utriusque commodo sumitur. Caecina cum amicis ad diem venit in castellum Axiam : ex quo loco fundus is, de quo agitur, non longe abest. Ibi certior fit a pluribus, homines permultos, liberos atque servos, coegisse et armasse Aebutium. Cum id partim mirarentur, partim non crederent : ecce ipse Aebutius in castellum venit. denuntiat Caecinae, se armatos habere : abiturum eum non esse, si accessisset. Caecinae placuit, et amicis, quoad videretur salvo capite fieri posse, experiri. Tum de castello descen-
 21

dunt : in fundum proficiscuntur. Videtur temere commissum : verum , ut opinor , hoc fuit causae tam temere istum re commissurum , quam verbis minitabatur , nemo putavit. Atque iste ad omnes introitus , qua adiri poterat non modo in eum fundum , de quo controversia erat , sed etiam in illum proximum , de quo nihil ambigebatur , armatos homines opponit. Itaque primo cum in antiquum fundum ingredi vellet , quod ea proxime accedi poterat ; frequentes armati obstiterunt. Quo loco depulsus Caecina , tamen , qua potuit , ad eum fundum profectus est , e quo , ex conventu , vim fieri oportebat. eius autem fundi extremam partem oleae directo ordine definiunt. Ad eas cum accederetur , iste cum omnibus copiis praesto fuit , servumque suum , nomine Antiochum , ad se vocavit , et clara voce imperavit , ut eum , qui illum olearum ordinem intrasset , occideret. Homo , mea sententia , prudentissimus Caecina , tamen in hac re plus mihi animi , quam consilii videtur habuisse. nam cum et armatorum multitudinem videret , et eam vocem Aebutii , quam commemoravi , audisset : tamen accessit propius , et iam ingrediens intra finem eius loci , quem oleae terminabant , impetum armati Antiochi , ceterorumque tela atque incurfus refugit. Eodem tempore se in fugam conferunt una amici advocatique eius , metu perterriti , quemadmodum illorum testem dicere audistis. His rebus ita gestis , P. Dolabella praetor interdixit , ut est consuetudo , *De vi , hominibus armatis* , sine ulla exceptione , tantum , ut , unde deiecisset , restitueret.

Restituisse se, dixit. sponfio facta est. hac de sponfione vobis iudicandum est.

- 9 Maxime fuit optandum Caecinae, recuperatores, ut controversiae nihil haberet: secundo loco, ut necum tam improbo homine: tertio, ut cum tam stulto haberet. Etenim non minus nos stultitia illius subleuat, quam laedit improbitas. improbus fuit, quod homines coegit, armavit: coactis armatisque vim fecit. laesit in eo Caecinam. sublevavit ibidem. nam in eas ipsas res., quas improbissime fecit, testimonia sumpsit, et eis in causa testimoniis utitur. Itaque mihi certum est, recuperatores, antequam ad meam defensionem meosque testes venio, illius uti confessione et testimoniis. Quid confitetur, atque ita libenter confitetur, ut non solum fateri, sed etiam profiteri videatur, recuperatores? Convocavi homines: coegi: armavi: terrore mortis ac periculo capitis, ne accederes, obstiti: ferro, inquit, ferro, (et hoc dicit in iudicio,) te reieci atque perterrui. Quid? testes quid aiunt? P. Vetilius, propinquus Aebutii, se Aebutio cum armatis servis venisse advocatum. Quid praeterea? fuisse complures armatos. Quid aliud? minatum esse Aebutium Caecinae. Quid ego de hoc teste dicam, nisi hoc, recuperatores, ut idcirco non minus ei credatis, quod homo minus idoneus habetur: sed ideo credatis, quod ex illa parte id dicit, quod illi causae
- 25 maxime est alienum? A. Terentius, alter testis, non modo Aebutium, sed etiam se ipsum arguit. in Aebutium hoc dicit, armatos homines fuisse: de se autem hoc praedicat, Antiocho, Aebutii ser-

vo, imperasse, ut in Caecinam advenientem, cum ferro invaderet. Quid loquar amplius hoc de homine? in quem ego dicere, cum rogarer a Caecina, nunquam volui, ne arguere illum rei capitalis viderer; de eo dubito nunc, quomodo aut loquar, aut taceam, cum ipse hoc de se iuratus praedicet. Deinde L. Coelius non solum Aebutium cum 26 armatis dixit fuisse compluribus, verum etiam cum advocatis perpaucis eo venisse Caecinam. De hoc 10 ego teste detraham; cui aequae atque meo testi ut credatis, postulo? P. Memmius secutus est, qui suum non parvum beneficium commemoravit in amicos Caecinae, quibus sese viam per fratris sui fundum dedisse dixit, qua effugere possent, cum essent metu omnes perterriti. Huic ego testi gratias agam, quod et in re misericordem se praebuit, et in testimonio religiosum. A. Atilius, et eius filius L. 27 Atilius, et armatos ibi fuisse, et se servos armatos adduxisse dixerunt. etiam hoc amplius: cum Aebutius Caecinae malum minaretur, ibi tum Caecinam postulasse, ut moribus deductio fieret. Hoc idem P. Rutilius dixit, et eo libentius dixit, ut aliquo in iudicio eius testimonio creditum putaretur. Duo praeterea testes nihil de vi, sed de re ipsa, atque emtione fundi dixerunt: P. Caesennius, auctor fundi, non tam auctoritate gravi, quam corpore, et argentarius Sex. Clodius, cui nomen est Phormio, nec minus niger, nec minus confidens, quam ille Terentianus est Phormio, nihil de vi dixerunt, nihil praeterea, quod ad vestrum iudicium pertineret. Decimo vero loco testis expectatus, et ad ex- 28

tremum refervatus, dixit, senator populi Romani, splendor ordinis, decus atque ornamentum iudiciorum, exemplar antiquae religionis, Fidiculanus Falcula: qui cum ita vehemens acerque venisset, ut non modo Caecinam periurio suo laederet, sed etiam mihi videretur irasci; ita eum placidum mollemque reddidi, ut non auderet, sicut meministis, iterum dicere, quot millia fundus suus abesset ab urbe. nam cum dixisset, minus abesse LIII, populus cum risu acclamavit, ipsa esse. meminerant enim omnes, quantum in Albiano iudicio accepisset. In eum quid dicam, nisi id, quod negare non possit? venisse in consilium publicae quaestionis, cum eius consilii iudex non esset: et in eo consilio, cum causam non audisset, et potestas esset ampliandi, dixisse, *sibi liquere*: dum incognita re iudicare voluisset, maluisse condemnare, quam absolvere: cum, si uno minus damnarent, condemnari reus non posset, non ad cognoscendam causam, sed ad explendam damnationem praesto fuisse. Utrum gravius aliquid in quempiam dici potest, quam ad hominem condemnandum, quem nunquam vidisset, neque audisset, adductum pretio esse? An certius quidquam obiici potest, quam quod is, cui obiicitur, ne nutu quidem infirmare conatur? Verumtamen is testis, ut facile intelligeretis, eum non adfuisse animo, cum ab illis causa ageretur, testesque dicerent; sed tantisper de aliquo reo cogitasse: cum omnes ante eum dixissent testes, armatos cum Aebutio fuisse complures; solus dixit non fuisse. Visus est mihi primo veterator intelligere

praeclare, quid causa optaret: et tantummodo errare, quod omnes testes infirmaret, qui ante eum dixissent: cum subito ecce idem, qui solet, suos solos servos armatos fuisse dixit. Quid huic tu homini facias? nonne concedas interdum, ut excusatione summae stultitiae, summae improbitatis odium deprecetur? Utrum, recuperatores, his testibus non credidistis, cum, quid liqueret, non habuistis? At controversia non erat, quin verum dicerent. An in coacta multitudine, in armis, in telis, in praesenti metu mortis, perspicuoque periculo caedis, dubium vobis fuit, utrum esse vis aliqua videretur, necne? Quibus igitur in rebus vis intelligi potest, si in his non intelligitur? An vero illa defensio vobis praeclara visa est? Non deieci, sed obstiti. non enim te sum passus in fundum ingredi: sed armatos homines opposui: ut intelligeres, si in fundo pedem posuisses, statim tibi esse pereundum. Quid ais? is, qui armis perterritus, fugatus, pulsus est, non videtur esse deiectus? Posterius de verbo videbimus: nunc rem ipsam ponamus; quam illi non negant: et eius rei ius actionemque quaeramus.

Est haec res posita, quae ab adversario non negatur: Caecinam, cum ad constitutam diem tempusque venisset, ut vis ac deductio moribus fieret, pulsum prohibitumque esse vi, coactis hominibus et armatis. Cum hoc constet, ego homo imperitus iuris, ignarus negotiorum ac litium, hanc puto me habere actionem, ut per interdictum, meum ius teneam, atque iniuriam tuam persequar. Fac in hoc

errare me, nec ullo modo posse per hoc interdictum id assequi, quod velim: te uti in hac re magistro volo. Quæro, sitne aliqua huius rei actio, an nulla. Convocari homines propter possessionis controversiam non oportet: armari multitudinem, iuris retinendi causa, non convenit: nec iuri quidquam tam inimicum, quam vis: nec aequitati quidquam tam infestum est, quam convocati homines et armati. Quod cum ita sit, resque eiusmodi sit, ut in primis a magistratibus animadvertenda esse videatur, iterum quaero, sitne eius rei aliqua actio, an nulla. nullam esse dices? audire cupio: qui in pace et otio, cum manum fecerit, copias pararit, multitudinem hominum coegerit, armarit, instruxerit, homines inermes, qui ad constitutum experiendi iuris gratia venissent, armis, viris, terrore, periculoque mortis repulerit, fugarit, averterit, hoc dicat: Feci equidem, quae dicis, omnia: et ea sunt et turbulenta, et temeraria, et periculosa.

Quid ergo est? impune feci. nam, quod agas mecum ex iure civili ac praetorio, non habes. Itane vero, recuperatores? hoc vos audietis? et apud vos dici patiemini saepius? cum maiores nostri tanta diligentia prudentiaque fuerint, ut omnia omnium non modo tantarum rerum, sed etiam tenuissimarum iura statuerint, persequitque sint; hoc genus unum, vel maximum, praetermitterent: ut, si qui me exire domo mea coegissent armis, haberem actionem; si qui introire prohibuissent, non haberem? Nondum de Caecinae causa disputo, nondum de iure possessionis nostrae loquor: tantum de

tua defensione, C. Piso, queror. Quando ita dicis, 35
 et ita constituis, Si Caecina, cum in fundo esset,
 inde deiectus esset, tum per hoc interdictum eum
 restitui oportuisse: nunc vero deiectum nullo mo-
 do esse inde, ubi non fuerit; hoc interdicto nihil
 nos affecutos esse: quaero, si te hodie domum tu-
 am redeuntem coacti homines et armati, non mo-
 do limine tectoque aedium tuarum, sed primo adi-
 tu vestibuloque prohibuerint, quid acturus sis. Mo-
 net amicus meus te, L. Calpurnius, ut idem dicas,
 quod ipse antea dixit, iniuriarum. Quid id ad cau-
 sam possessionis? quid ad restituendum eum, quem
 oportet restitui? quid denique ad ius civile, aut
 ad actoris notionem et ad animadversionem? Ages
 iniuriarum? Plus tibi ego largiar. non solum egeris,
 verum etiam condemnaris licet: numquid magis
 possidebis? actio enim iniuriarum non ius possessio-
 nis assequitur, sed dolorem imminutae libertatis iu-
 dicio poenaeque mitigat. Praetor interea, Piso, tan- 13
 ta de re tacebit? quemadmodum te restituat in ae- 36
 des tuas, non habebit? Qui dies totos aut vim fieri
 vetat, aut restitui factam iubet: qui de fossis, de
 cloacis, de minimis aquarum itinerumque contro-
 versis interdicat, is repente obmutescet? in atro-
 cissima re quid faciat, non habebit? et C. Pisonem
 domo tectisque suis prohibito, prohibito inquam,
 per homines coactos et armatos, praetor quemad-
 modum more et exemplo opitulari possit, non ha-
 bebbit? Quid enim dicet? aut quid tu, tam insigni
 accepta iniuria, postulabis? Unde vi prohibitus sis?
 nemo unquam interdixit. novum est, non dico in-

usitatum, verum omnino inauditum. Unde deiectus? quid proficies, cum illi hoc respondebunt tibi, quod tu nunc mihi: armatos tibi obstitisse, ne in aedes accederes: deiici porro nullo modo potuisse, qui non accesserit? Deiicius ego, inquis, si quis meorum deiicitur. omnino. Iam bene agis. a verbis enim recedis, et aequitate uteris. nam verba ipsa si sequi volumus, quomodo tu deiiceris, cum servus tuus deiicitur? Verum ita est, uti dicis. te deiectum debeo intelligere, etiamsi tactus non fueris. nonne? Age nunc, si ne tuorum quidem quiscquam loco motus erit, atque omnes in aedibus adfervati ac retenti: tu solus prohibitus, et a tuis aedibus vi atque armis perterritus: utrum hanc actionem habebis, qua nos usi sumus, an aliam quampiam, an omnino nullam? nullam esse actionem dicere in re tam insigni, tamque atroci, neque prudentiae, neque auctoritatis tuae est. alia si qua forte est, quae nos fugerit, dic, quae sit. cupio discere. Haec si est, qua nos usi sumus; te iudice, vincamus necesse est. non enim vereor, ne hoc dicas, in eadem causa, eodem interdicto, te oportere restitui, Caecinam non oportere. Etenim cui perspicuum non sit, ad incertum revocari bona, fortunas, possessiones omnium, si ulla ex parte sententia huius interdicti deminuta aut infirmata sit? si auctoritate virorum talium vis armatorum hominum iudicio approbata videatur: in quo iudicio non de armis dubitatum, sed de verbis quaesitum esse dicatur? Isne apud vos obtinebit causam suam, qui se ita defenderit: Eieci ego te armatis homi-

nibus, non deieci: ut tantum facinus non in aequitate defensionis, sed in una litera latuisse videatur? Huiusce rei vos statuetis nullam esse actionem, nul- 39
 lum experiundi ius constitutum, qui obstiterit armatis hominibus? qui multitudine coacta, non introitu, sed omnino aditu quempiam prohibuerit? Quid ergo? hoc, quam habet vim? ut illa res ali- 14
 quid aliqua ex parte differre videatur, utrum, pedem cum intulero, atque in possessionem vestigium fecero, tum expellar atque deiciar: an, quum eadem vi, atque iisdem armis, mihi ante occurratur, ne non modo intrare, verum etiam adspicere, aut adspirare possim? qui hoc ab illo differt? ut ille cogatur restituere, qui ingressum expulerit: ille, qui ingredientem repulerit, non cogatur? Videte, 40
 per deos immortales! quod ius nobis, quam conditionem vobismetipsis, quam denique civitati legem constituere velitis. Huiusce generis una est actio per hoc interdictum, quo nos usi sumus, constituta. ea si nihil valet, aut si ad hanc rem non pertinet; quid negligentius, aut quid stultius maioribus nostris dici potest, qui aut tantae rei praetermiserint actionem, aut eam constituerint, quae nequaquam satis verbis causam et rationem iuris amplecteretur? Periculosum est dissolvi hoc interdictum: est captiosum omnibus, rem ullam constitui eiusmodi, quae, cum armis gesta sit, rescindi iure non possit: verumtamen est turpissimum illud, tantae stultitiae prudentissimos homines condemnari, ut vos iudicetis, huius rei atque actionis in mentem maioribus nostris non venisse.

41 Queramur, inquit, licet : tamen hoc interdicto
 Aebutius non tenetur. Quid ita? Quod vis Caeci-
 nae facta non est. Dicitur in hac causa potest, ubi
 arma fuerint, ubi coacta hominum multitudo, ubi
 instructi et certis locis cum ferro homines collo-
 cati, ubi minae, pericula terroresque mortis, ibi
 vim non fuisse? Nemo, inquit, occisus est, neque
 fauciatus. Quid ais? cum de possessionis controver-
 sia, et de privatorum hominum contentione iuris
 loquamur, tu vim negabis esse factam, si caedes et
 occisio facta non erit? Ego exercitus maximos,
 saepe pulsos et fugatos esse dico, terrore ipso, im-
 petuque hostium, sine cuiusquam non modo mor-
 15 te, verum etiam vulnere. Etenim, recuperatores,
 42 non ea sola vis est, quae ad corpus nostrum vi-
 tamque pervenit, sed etiam multo maior ea, quae,
 periculo mortis iniecto, formidine animum perter-
 ritum, loco saepe et certo de statu demovet. Ita-
 que faucii saepe homines, cum corpore debilitan-
 tur, animo tamen non cedunt, neque eum relin-
 quunt locum, quem statuerint defendere. at alii
 pelluntur integri, ut non dubium sit, quin maior
 adhibita vis ei sit, cuius animus sit perterritus,
 43 quam illi, cuius corpus vulneratum sit. Quod si vi
 pulsos dicimus exercitus esse eos, qui metu ac te-
 nui saepe suspitione periculi fugerunt: et, si non
 solum impulsu scutorum, neque conflictu corpo-
 rum, neque ictu cominus, neque coniectione telo-
 rum; sed saepe clamore ipso militum, aut instruc-
 tione, adspectuque signorum magnas copias pulsas
 esse, et vidimus, et audivimus: quae vis in bello

appellatur, ea in otio non appellabitur? et, quod vehemens in re militari putatur, id leve in iure civili iudicabitur? et, quod exercitus armatos movet, id advocationem togatorum non videbitur movisse? et vulnus corporis magis istam vim, quam terror animi declarabit? et fauciatio quaeretur, cum fugam factam esse constabit? Tuus enim testis hoc 44 dixit, metu perterritis nostris advocatis, locum se, qua effugerent, demonstrasse. Qui non modo ut fugerent, sed etiam ipsius fugae tutam viam quaesierunt, his vis adhibita non videbitur? Quid igitur fugiebant? propter metum. Quid metuebant? vim videlicet. Potestis igitur principia negare, cum extrema conceditis? Fugisse perterritos confitemini: causam fugae dicitis eandem, quam omnes intelligimus, arma, multitudinem hominum, incursionem atque impetum armatorum: haec ubi conceduntur esse facta, ibi vis facta negabitur? At vero 16 hoc quidem iam vetus est, et maiorum exemplo 45 multis in rebus usitatum: cum ad vim faciendam veniretur, si quos armatos quamvis procul conspexissent, ut statim testificati discederent, optime sponsonem facere possent, *Ni adversus edictum praetoris vis facta esset.* Itane vero? scire esse armatos, satis est, ut vim factam probes: in manus eorum incidere, non est satis? adspectus armatorum ad vim probandam valebit: incursum et impetus non valebit? qui abierit, facilius sibi vim factam probabit, quam qui effugerit? At ego hoc dico: si, 46 ut primo in castello Caecinae dixit Aebutius, se homines coegisse et armasse; neque illum, si eo.

accessisset, abiturum; statim Caecina discessisset; dubitare vos non debuisset, quin Caecinae facta vis esset. si vero, simulac procul conspexit armatos, recessisset; eo minus dubitaretis. omnis enim vis est, quae periculo aut decedere nos alicunde cogit, aut prohibet accedere. Quodsi aliter statuetis: videte, ne hoc vos statuatis, qui vivus discesserit, ei vim non esse factam: ne hoc omnibus, in possessionum controversiis, praescribatis, ut confligendum sibi, et armis decertandum putent: ne, quemadmodum in bello poena ignavis ab imperatoribus constituitur, sic in iudiciis deterior causa sit eorum, qui fugerint, quam qui ad extremum
 47 usque contenderint. Cum de iure et legitimis hominum controversiis loquimur, et in his rebus vim nominamus, pertenuis vis intelligi debet. Vidi armatos, quamvis paucos: magna vis est. decessi unius hominis telo perterritus: deiectus detrususque sum. Hoc si ita statuetis: non modo non erit, cur depugnare quisquam posthac, possessionis causa, velit; sed ne illud quidem, cur repugnare. Sin autem vim sine caede, sine vulneratione, sine sanguine nullam intelligetis: statuetis, homines possessionis cupidiores, quam vitae esse oportere. Age vero, de vi te ipsum ha-
 17 bebo iudicem, Aebutii. responde, si tibi videtur. In fundum Caecina utrum noluit tandem, an non potuit accedere? cum te obstitisse et repulisse dicis, certe hunc voluisse concedis. Potes igitur dicere, non ei vim fuisse impedimento, cui, cum cuperet, eoque consilio venisset, per homines coac-

tos non fit licitum accedere? Si enim id, quod maxime voluit, nullo modo potuit; vis profecto quaedam obstiterit necesse est: aut tu dic, quamobrem, cum vellet accedere, non accesserit. Iam ⁴⁹ vim factam negare non potes: deiectus quemadmodum fit, qui non accesserit, id quaeritur. demoveri enim et depelli de loco necesse est eum, qui deiiciatur. id autem accidere ei qui potest, qui omnino in eo loco, unde se deiectum esse dicit, nunquam fuit? Quodsi fuisset, et ex eo loco, metu permotus, fugisset, cum armatos vidisset: diceresne esse deiectum? Opinor. An tu, qui tam diligenter et tam callide verbis controversias, non aequitate, diiudicas; et iura non utilitate communi, sed literis exprimis; poterisne dicere, deiectum esse eum, qui tactus non erit? Quid? detrufum dices? nam eo verbo antea praetores in hoc interdicto uti solebant. Quid ais? potestne detrudi quisquam, qui non attingitur? nonne, si verbum sequi volumus, hoc intelligamus necesse est, eum detrudi, cui manus afferantur? necesse est, inquam, si ad verbum rem volumus attingere, neminem statu detrufum, qui non adhibita vi, manu demotus, et actus praeceptis intelligatur. Deiectus ⁵⁰ vero qui potest esse quisquam, nisi in inferiorem locum de superiore motus? potest pulsus, fugatus, eiectus denique: illud vero nullo modo potest, deiectus esse quisquam, non modo qui tactus non fit, sed ne aequo quidem et plano loco. Quid ergo? hoc interdictum putamus eorum esse causa compositum, qui se praecipitatos ex locis superioribus di-

cerent? eos enim vere possumus dicere esse deiectos.

- 18 An non, cum voluntas, et consilium, et sententia interdicti intelligatur, impudentiam summam, aut stultitiam singularem putabimus, in verborum errore versari: rem, et causam, et utilitatem communem non relinquere solum, sed etiam prodere?
- 51 An hoc dubium est, quin neque verborum tanta copia sit, non modo in nostra lingua, quae dicitur esse inops: sed ne in alia quidem ulla, res ut omnes suis certis ac propriis vocabulis nominentur? neque vero quidquam opus sit verbis, cum ea res, cuius causa verba quaesita sint, intelligatur? Quae lex, quod senatusconsultum, quod magistratus edictum, quod foedus, aut pactio, quod (ut ad privatas res redeam) testamentum: quae iudicia, aut stipulationes, aut pacti et conventi formula non infirmari aut convelli potest, si ad verba rem deflectere velimus: consilium autem eorum, qui scripserunt, et rationem, et auctoritatem
- 52 relinquamus? Sermo mehercule et familiaris, et quotidianus non cohaerebit, si verba inter nos aucupabimur. deinceps imperium domesticum nullum erit, si servulis hoc nostris concesserimus, ut ad verba nobis obediant: non ad id, quod ex verbis intelligi possit, obtemperent. Exemplis nunc uti videlicet mihi necesse est harum rerum omnium? Non occurrit unicuique vestrum aliud alii in omni genere exemplum, quod testimonio sit, non ex verbis aptum pendere ius, sed verba fervire hominum consiliis et auctoritatibus?
- 53 Ornate et copiose L. Crassus, homo longe eloquentissimus, paulo ante,

quam nos in forum venimus, iudicio centumvirali hanc sententiam defendit, et facile, cum contra eum prudentissimus homo, Q. Mucius, diceret, probavit omnibus, M'. Curium, qui heres institutus esset ita, *mortuò postumo filio*, cum filius non modo non mortuus, sed ne natus quidem esset, heredem esse oportere. Quid? verbis satis hoc cautum erat? minime. Quae res igitur valuit? voluntas: quae si tacitis nobis intelligi posset, verbis omnino non uteremur: quia non potest; verba reperta sunt, non quae impedirent, sed quae indicarent voluntatem. Lex usum auctoritatem fundi 19 iubet esse biennium. At utimur eodem iure in ae- 54 dibus, quae in lege non appellantur. Si via sit immunita, iubet, qua velit, agere iumentum. potest hoc ex verbis intelligi, licere, si via sit in Brutiis immunita, agere, si velit, iumentum per M. Scauri Tusculanum. Actio est in auctorem praesentem his verbis, *Quandoquidem te in iure conspicio*. Hac actione Appius ille Caecus uti non posset, si tam severe homines verba confectarentur, ut rem, cuius causa verba sunt, non considerarent. Testamento si recitatus heres esset pupillus Cornelius, isque iam annos xx haberet; vobis interpretibus amitteret hereditatem. Veniunt in men- 55 tem mihi permulta: vobis plura, certo scio. verum, ne nimium multa complectamur, atque ab eo, quod propositum est, longius aberret oratio: hoc ipsum interdictum, de quo agitur, consideremus. Intelligetis enim in eo ipso, si in verbis ius constituamus, omnem utilitatem nos huius inter-

dicti, dum versuti et callidi volumus esse, amissuros; Unde tu, aut familia, aut procurator tuus. Si me villicus tuus solus deiecisset: non familia deiecisset, ut opinor, sed aliquis de familia. Recte igitur dices te restituisse? quippe. Quid enim facilius est, quam probari iis, qui latine sciunt, in uno fervulo familiae nomen non valere? Si vero ne habeas quidem servum, praeter eum, qui me deiecerit: clames videlicet, Si habeo familiam, a familia mea fateor te esse deiectum. neque dubium est, quin, si ad rem iudicandam verbo dicimur, non re, familiam intelligamus, quae constet ex servis pluribus; quin unus homo, familia non sit. verbum certe hoc non modo postulat, 56 sed etiam cogit. At vero ratio iuris, interdictique vis, et praetorum voluntas, et hominum prudentium consilium et auctoritas, respuat hanc defen- 20 sionem, et pro nihilo putet. Quid ergo? isti homines latine non loquuntur? immo vero tantum loquuntur, quantum est fatis ad intelligendam voluntatem: cum sibi hoc proposuerint, ut, sive me tu deieceris, sive tuorum quispiam, sive servorum sive amicorum, ut servos non numero distinguant, sed ap- 57 pellent uno familiae nomine: de liberis autem quisquis est, procuratoris nomine appelletur: non quomnes sint aut appelletur procuratores, qui negotii nostri aliquid gerant; sed in hac re, cognita sententia interdicti, verba subtiliter exquiri omnia noluerunt. Non enim alia causa est aequitatis in uno servo, et in pluribus: non alia ratio iuris in hoc genere duntaxat, utrum me tuus procura-

tor deiecerit is, qui legitime procurator dicitur omnium rerum eius, qui in Italia non sit, absitve reipublicae causa, quasi quidam paene dominus, hoc est, alieni iuris vicarius: an tuus colonus, aut vicinus, aut cliens, aut libertus, aut quivis, qui illam vim deiectionemque, tuo rogatu, aut tuo nomine, fecerit. Quare, si ad eum restituendum, qui 58 vi deiectus est, eandem vim habet aequitatis ratio: ea intellecta, certe nihil ad rem pertinet, quae verborum vis sit ac nominum. Tam restitues, si tuus me libertus deiecerit, nulli tuo praepositus negotio, quam si procurator deiecerit: non quo omnes sint procuratores, qui aliquid nostri negotii gerunt; sed quod in hac re quaeri nihil attinet. Tam restitues, si unus servulus, quam si familia deiecerit universa: non quo idem sit servulus unus, quod familia; verum quia non, quibus verbis quidque dicatur, quaeritur, sed quae res agatur. Etiam, ut iam longius a verbo recedamus, ab aequitate ne tantulum quidem; si tuus servus nullus fuerit, sed omnes alieni, ac mercenarii: tamen et ipsi tuae familiae genere et nomine continebuntur. Perge porro hoc idem interdictum sequi: *Hominibus coactis.* 59 Neminem coegeris: ipsi convenerint sua sponte. certe cogit is, qui congregat homines et convocat coacti sunt ii, qui ab aliquo sunt unum in locum congregari. Si non modo convocati non sum, sed ne convenerunt quidem; sed ii modo fuerunt, qui etiam antea, non, vis ut fieret, verum colendi, aut pascendi causa, esse in agro consueverant; defendes, homines coactos non fuisse: et

verbo quidem superabis, me ipso iudice; re autem, ne confistes quidem ullo iudice. Vim enim multitudinis restitui voluerunt, non solum convocatae multitudinis: sed, quia plerumque, ubi multitudine opus est, homines cogi solent, ideo de coactis compositum interdictum est: quod, etiam si verbo differre videbitur, re tamen erit unum, et omnibus in causis idem valebit, in quibus perspicitur

60 una atque eadem causa aequitatis. *Armatisve.* Quid dicemus? armatos, si latine loqui volumus, quos appellare vere possumus? opinor eos, qui scutis telisque parati ornatique sunt. Quid igitur? si glebis, aut saxis, aut fustibus aliquem de fundo praecipitem egeris; iussusque sis, quem hominibus armatis deieceris, restituere; restituisse te dices? Verba si valent: si causae non ratione, sed vocibus ponderantur: me auctore dicito. vincto profecto, non fuisse armatos eos, qui saxa iacerent, quae de terra ipsi tollerent: non esse arma caespites, neque glebas: non fuisse armatos eos, qui praetereuntes ramum defringerent arboris: arma esse suis nominibus, alia ad tegendum, alia ad nocendum: quae qui non habuerint, eos inermes

61 fuisse vincto. Verum siquidem erit armorum iudicium; tum ista dicito: iuris iudicium cum erit et aequitatis; cave in ista tam frigida, tam ieiuna calumnia delitescas. non enim reperies quemquam iudicem, aut recuperatorem, qui, tanquam si arma militis inspiciunda sint, ita probet armatum: sed perinde valebit, quasi paratissimi fuerint, si reperientur ita parati fuisse, ut vim vitae aut corpori

potuerint afferre. Atque, ut magis intelligas, quam 22
verba nihil valeant : Si tu solus, aut quivis unus 62
cum scuto, cum gladio, impetum in me fecisset,
atque ego ita deiectus essem; auderesne dicere,
interdictum esse de armatis hominibus: hic autem
hominem armatum unum fuisse? Non, opinor,
tam impudens esses. Atqui vide, ne multo nunc
sis impudentior. nam tum quidem omnes mortales
implorare posses, quod homines in tuo negotio la-
tine loqui obliviscerentur: quod inermes armati iu-
dicarentur: quod, cum interdictum esset de plu-
ribus, commissa res esset ab uno; unus homo plu-
res esse homines iudicaretur. Verum in his causis 63
non verba veniunt in iudicium, sed ea res, cuius
causa verba haec in interdictum coniecta sunt. Vim,
quae ad caput et ad vitam pertinet, restitui sine
ulla exceptione voluerunt. Et fit plerumque per
homines coactos armatosque: quae si alio consilio,
eodem periculo facta sit; eodem iure esse volue-
runt. non enim maior est iniuria, si tua familia,
quam si tuus villicus: non, si tui servi, quam si
alieni, ac mercenarii: non, si tuus procurator,
quam si vicinus, aut libertus tuus: non, si coactis ho-
minibus, quam si voluntariis, aut etiam assiduis, ac
domesticis: non, si armatis, quam si inermibus,
qui vim haberent armatorum ad nocendum: non,
si pluribus, quam si uno armato. Quibus enim
rebus plerumque vis fit, eiusmodi hae res appel-
lantur interdicto. si per alias res eadem facta vis
est; ea, tametsi verbis interdicti non concluditur,
tamen sententia iuris atque auctoritate retinetur.

23 Venio nunc ad illud tuum : *Non deieci , si non*
 64 *sivi accedere.* Puto te ipsum , Piso , perspicere , quanto
 ista sit angustior iniquiorque defensio , quam si illa
 uterere : *Non fuerunt armati : cum fustibus et saxis*
fuerunt. Si mehercule mihi , non copioso homini
 ad dicendum , optio detur , utrum malim defende-
 re , non esse deiectum eum , cui vi et armis ingre-
 denti sit occursum ; an , armatos non fuisse eos , qui
 sine scutis ac sine ferro fuerint : omnino ad proban-
 dum utramque rem videam infirmam nugatoriamque
 esse : ad dicendum autem , in altera videar mihi ali-
 quid reperire posse , non fuisse armatos eos , qui ne-
 que ferri quidquam , neque scutum ullum habuerint :
 hic vero haeream , si mihi defendendum sit , eum ,
 65 qui pulsus fugatusque sit , non esse deiectum . Atque
 illud in tota defensione tua mihi maxime mirum
 videbatur , te dicere ; iurisconsultorum auctoritati
 obtemperari non oportere . Quod ego tamen non
 nunc primum , neque in hac causa solum audio ,
 tamen admodum mirabar , abs te quam ob rem di-
 ceretur . nam ceteri tum ad istam hortationem de-
 currunt , cum se in causa putant habere aequum
 et bonum , quod defendant . si contra verbis et
 literis , et (ut dici solet) summo iure contenditur ;
 solent eiusmodi iniquitati boni et aequi nomen dig-
 nitatemque opponere . Tum illud , quod dicitur ,
Sive , nive , irrident : tum aucupia verborum , et li-
 terarum tendiculas in invidiam vocant : tum voci-
 ferantur , ex aequo et bono , non ex callido ver-
 futoque iure , rem iudicari oportere : scriptum se-
 qui , calumniatoris esse : boni iudicis , voluntatem

scriptoris auctoritatemque defendere. In ista vero 66
causa, cum tu sis is, qui te verbo literaque defen-
das: cum tuae sint hae partes, Unde deiectus es? an
inde, quo prohibitus es accedere? eiectus es, non de-
iectus. Cum tua sit haec oratio, Fateor, me homines
coegisse: fateor, armasse: fateor, tibi mortem esse
minitatum: fateor, hoc interdicto praetoris vindi-
cari, si voluntas et aequitas valeat: sed ego invenio
in interdicto verbum unum, ubi delitescam: non
deieci te ex eo loco, quem in locum prohibui ne
venires. In ista defensione accusas eos, qui con- 24
suluntur, quod aequitatis censeant rationem, non
verbi, haberi oportere. Et hoc loco Scaevolam, 67
dixisti, causam apud centumviros non tenuisse:
quem ego antea commemoravi, quod idem face-
ret, quod tu nunc (tamen si ille in aliqua causa fa-
ciebat, tu in nulla facis) tamen probasse nemini,
quod defendit, quia verbis oppugnare aequitatem
videbatur. Cum id miror, te hoc in hac re,
alieno tempore, et contra, quam ista causa postu-
lasset, defendisse: tum illud vulgo in iudiciis, et
nonnunquam ab ingeniosis hominibus defendi, mi-
hi mirum videri solet, nec iurisconsultis concedi,
nec ius civile in causis semper valere oportere.
Nam qui hoc disputant, si id dicunt, non recte ali- 68
quid statuere eos, qui consulantur; non hoc de-
bent dicere, iuri civili, sed hominibus stultis, ob-
temperari non oportere. sin illos recte respondere
concedunt, et aliter iudicari dicunt oportere; male
iudicari oportere dicunt: neque enim fieri potest,
ut aliud iudicari de iure, aliud responderi oporteat;

nec ut quisquam iuris numeretur peritus, qui id
 69 statuat esse ius, quod non oporteat iudicari. At est
 aliquando contra iudicatum. Primum utrum recte,
 an perperam? si recte; id fuit ius, quod iudica-
 tum est: sin aliter; non dubium est, utrum iudi-
 ces an iurisconsulti vituperandi sint. deinde, si de
 iure vario quippiam iudicatum est; non potius con-
 tra iurisconsultos statuunt, si aliter pronuntiatum
 est, ac Mucio placuit, quam ex eorum auctoritate,
 si, ut Manilius statuebat, sic est iudicatum. Etenim
 ipse Crassus non ita causam apud centumviros egit,
 ut contra iurisconsultos diceret: sed ut hoc doce-
 ret, illud, quod Scaevola defendebat, non esse iu-
 ris: et in eam rem non solum rationes afferret,
 sed etiam Q. Mucio, socero suo, multisque peri-
 25 tissimis hominibus auctoribus uteretur. Nam qui ius
 70 civile contemnendum putat, is vincula revellit non
 modo iudiciorum, sed etiam utilitatis vitaeque
 communis: qui autem interpretes iuris vituperat;
 si imperitos iuris esse dicit; de hominibus, non de
 iure civili detrahit. sin peritis non putat esse obtem-
 perandum: non homines laedit, sed leges ac iura
 labefactat. Quod vobis venire in mentem profecto
 necesse est, nihil esse in civitate tam diligenter,
 quam ius civile, retinendum. etenim, hoc subla-
 to, nihil est, quare exploratum cuiquam possit esse,
 quid suum, aut quid alienum sit: nihil est, quod
 aequabile inter omnes, atque unum omnibus esse
 71 possit. Itaque in ceteris controversiis atque iudiciis,
 cum quaeritur, aliquid factum necne sit; verum an
 falsum proferatur: et fictus testis subornari solet,

et interponi falsae tabulae : nonnunquam , honesto ac probabili nomine , bono viro iudici error obiici ; improbo facultas dari , ut , cum sciens perperam iudicaret , testimonium aut tabulas secutus esse videatur. In iure nihil est eiusmodi , recuperatores : non tabulae falsae , non testis improbus : denique nimia ista , quae dominatur in civitate , potentia , in hoc solo genere quiescit : quid agat , quomodo aggrediatur iudicem , qua denique digitum proferat , non habet. Illud enim ⁷² potest dici iudici ab aliquo non tam verecundo homine , quam gratioso : Iudica hoc factum esse aut nunquam esse factum , vel cogitatum : crede huic testi : has comproba tabulas. hoc non potest : Cui filius agnatus sit , eius testamentum non esse ruptum , iudica : quod mulier sine tutore auctore promiserit , deberi. non est aditus ad huiusmodi res neque potentiae cuiusquam , neque gratiae : denique , quo maius hoc sanctiusque videatur , ne pretio quidem corrumpi iudex in eiusmodi causa potest. Iste vester testis , qui ausus est dicere , ⁷³ *Fecisse videri eum* , de quo , ne cuius rei argueretur quidem , scire potuisset , ipse nunquam auderet iudicare , deberi viro dotem , quam mulier nullo auctore dixisset. O rem praeclaram , vobisque ob hoc retinendam , recuperatores ! Quod enim est ius ci- ²⁶ vile ? quod neque inflecti gratia , neque perfringi potentia , neque adulterari pecunia possit : quod si non modo oppressum , sed etiam desertum , aut negligentius adservatum erit ; nihil est , quod quisquam sese habere certum , aut a patre accepturum , aut relicturum liberis arbitretur. Quid enim refert , ⁷⁴

aedes, aut fundum relictum a patre, aut aliqua ratione habere bene partum, si incertum sit, quae [cum omnia tua,] iure mancipii sint, ea possisne retinere? si parum sit communitum ius? si civili ac publica lege contra alicuius gratiam teneri non potest? Quid, inquam, prodest, fundum habere, si, quae decentissime descripta a maioribus iura finium, possessionum, aquarum, itinerumque sunt, haec perturbari aliqua ratione commutarique possunt? Mihi credite: maior hereditas venit unicuique vestrum in iisdem bonis, a iure, et a legibus, quam ab iis, a quibus illa ipsa bona relicta sunt. nam, ut perveniat ad me fundus, testamento alicuius fieri potest: ut retineam, quod meum factum sit, sine iure civili non potest. Fundus a patre relinqui potest: at usucapio fundi, hoc est, finis sollicitudinis ac periculi litium, non a patre relinquitur, sed a legibus. Aquaeductus, haustus, iter, actus, a patre: sed rata auctoritas harum rerum
 75 omnium a iure civili sumitur. Quapropter non minus diligenter ea, quae a maioribus accepistis, publica patrimonia iuris, quam privatae rei vestrae retinere debetis: non solum, quod haec iure civili septa sunt; sed etiam quod patrimonium unius incommodo dimittitur; ius amitti non potest sine magno incommodo civitatis.

27 In hac ipsa causa, recuperatores, si hoc nos non obtinebimus, vi, armatis hominibus, deiectum esse eam, quem vi, armatis hominibus, pulsus fugatumque esse constet: Caecina rem non amittet, quam ipsam animo forti, si tempus ita ferret, amit-

tetet : in possessionem in praesentia non restituetur : 76
 nihil amplius : populi Romani causa, civitatis ius,
 bona, fortunæ, possessionesque in dubium incertum-
 que revocabuntur : vestra auctoritate hoc constitue-
 rur, hoc praescribetur : quicum tu posthac de posses-
 sione contendes, eum, si ingressum modo deiece-
 ris, in praedium restituas oportebit : sin autem
 ingredienti, cum armata multitudine obvius fueris,
 et ita venientem repuleris, fugaris, averteris ; non
 restitues. tum statueritis vim in caede solum, non
 etiam in animo : nisi cruor appareat, vim non esse
 factam : iniuriarum delictum esse, qui prohibitus
 sit ; nisi ex eo loco, ubi vestigium impresserit, deiici
 neminem posse. Iuris igitur retineri sententiam, et 77
 aequitatem plurimum valere oportere ; an ve-
 litera ius omne torqueri ; vos statuite, recupera-
 tores, utrum utilius esse videatur. Hoc loco per-
 commode accidit, quod non adest is, qui paulo
 ante affuit, et adesse nobis frequenter in hac causa
 solet, vir ornatissimus, C. Aquillius : (nam ipso prae-
 sente, de virtute eius et prudentia timidius dice-
 rem ; quod et ipse pudore quodam afficeretur ex
 sua laude, et me similis ratio pudoris a praesentis
 laude tardaret,) cuius auctoritati dictum est, ab illa
 causa concedi nimium non oportere. Non vereor,
 de tali viro ne plus dicam, quam vos aut sentia-
 tis, aut apud vos commemorari velitis. Quapropter 78
 hoc dicam, nunquam eius auctoritatem nimium
 valere, cuius prudentiam populus Romanus in ca-
 vendo, non in decipiendo perspexerit : qui iuris
 civilis rationem nunquam ab aequitate seiunxerit :

qui tot annos ingenium, laborem, fidem suam populo Romano promptam expositamque praeberit: qui ita iustus et bonus vir est, ut natura, non disciplina consultus esse videatur: ita peritus ac prudens, ut ex iure civili, non scientia solum quaedam, verum etiam bonitas nata videatur: cuius tantum est ingenium, ita prompta fides, ut, quidquid inde haurias, purum liquidumque te haurire

79 sentias. Quare permagnam initis a nobis gratiam, cum eum auctorem nostrae defensionis esse dicitis. Illud autem miror, cur vos aliquid contra me sentire dicatis, cum eum auctorem vos pro me appelletis; nostrum nominetis. Verumtamen quid ait iste noster auctor? omnibus, quidquid verbis ac-

28 tum pronuntiatumque sit, convenit. Ego ex isto genere consultorum non nominem, ut opinor, istum ipsum, quo nos auctore rem istam agere, et defensionem causae constituere vos dicitis. qui cum istam disputationem mecum ingressus esset, non posse probari, quemquam esse deiectum, nisi ex eo loco, in quo fuisset: rem et sententiam interdicti mecum facere fatebatur: verbo me excludi dicebat: a verbo

80 autem posse recedi non arbitrabatur. Cum exemplis uterer multis, etiam illa materia aequitatis, ab verbo et ab scripto, plurimis saepe in rebus, ius, et aequi bonique rationem esse seiunctam; semperque id valuisse plurimum, quod in se auctoritatis habuisset aequitatisque plurimum: consolatus est me, et ostendit, in hac ipsa causa nihil esse, quod laborarem. nam verba ipsa sponsonis facere mecum, si vellem diligenter attendere. Quonam, inquam,

modo? Quia certe, inquit, deiectus est Caecina vi, hominibus armatis, aliquo ex loco: si non ex eo loco, quem in locum venire voluit; at ex eo certe, unde fugit. Quid tum? Praetor, inquit, interdixit, ut, unde deiectus esset, eo restitueretur, hoc est, quicumque is locus esset, unde deiectus esset. Aebutius autem, qui fatetur, aliquo ex loco deiectum esse Caecinam, is, quo modo se restituisset dixit, necesse est male fecerit sponsonem. Quid est, Piso? placet tibi pugnare verbis? placet causam iuris et aequitatis, et, non nostrae possessionis, sed omnino possessionum omnium, constituere in verbo? Ego, quod mihi videretur, quod a maioribus factitatum, quod horum auctoritate, quibus iudicandum est, dignum esset, ostendi, id verum, id aequum, id utile omnibus esse, spectari, quo consilio et qua sententia, non, quibus quidque verbis esset actum. Tu me ad verbum vocas? non ante venio, quam recusaro. nego oportere, nego obtineri posse, nego ullam rem esse, quae aut comprehendi satis, aut caveri, aut excipi possit, si aut praeterito aliquo verbo, aut ambigue posito, sententia et re cognita, non id, quod intelligitur, sed id, quod dicitur, valebit.

Quoniam satis recusavi: venio iam quo vocas. quaero abs te, si me deiectus, non de Fulciniano fundo: neque enim praetor, si ex eo fundo essem deiectus, ita me restitui iussit; sed eo, unde deiectus essem: sum ex proximo vicini fundo deiectus, qua adibam ad istum fundum: sum de via: sum certe alicunde, siue de privato, siue de publico, eo restitui sum iussus, restituisset te dixisti. nego me

ex decreto praetoris restitutum esse. Quid ad haec dicimus? aut tuo, quemadmodum dicitur, gladio, 83 aut nostro, defensio tua conficiatur, necesse est. Si ad interdicti sententiam confugis, et, de quo fundo actum sit tum, cum Aebutius restituere iubebatur, id quaerendum esse dicis, neque aequitatem rei, verbi laqueo capi putas oportere: in meis castris praesidiisque versaris. mea, mea est ista defensio: ego hoc vociferor: ego omnes homines deosque testor, cum maiores vim armatam nulla iuris defensione texerint, non vestigium eius, qui deiectus sit, sed factum illius, qui deiecerit, in iudicium venire: deiectum esse, qui fugatus sit: vim esse factam, cui periculum mortis sit iniectum.

84 Istum locum fugis et reformidas? et me ex hoc, ut ita dicam, campo aequitatis ad istas verborum angustias, et ad omnes literarum angulos revocas? in iis ipsis includere vis insidiis, quas mihi conaris opponere? Non deieci, sed eieci. Peracutum hoc tibi videtur. hic est mucro defensionis tuae: in eum ipsum causa tua incurrat, necesse est. Ego enim tibi refero: Si non sum ex eo loco deiectus, quo prohibitus sum accedere; at ex eo sum deiectus, quo accessi, unde fugi. Si praetor non distinxit locum, quo me restitui iuberet, et restitui iussit: non sum ex decreto restitutus. Velim, 85 recuperatores, hoc totum, si vobis versutius, quam mea consuetudo defendendi fert, videbitur, sic existimetis: primum alium, non me, excogitasse: deinde huius rationis non modo non inventorem, sed ne probatorem quidem esse me: idque me non ad

meam defensionem attulisse, sed illorum defensionem retulisse: me posse pro meo iure dicere, neque in hac re, quam ego protuli, quaeri oportere, quibus verbis praetor interdixerit, sed de quo loco sit actum, cum interdixit: neque in vi armatorum spectari oportere, in quo loco sit facta vis, verum sitne facta: te vero nullo modo posse defendere, in qua re tu velis, verba spectari oportere: in qua re nolis, non oportere. Veruntamen ecquid mihi ³⁰ respondetur ad illud, quod antea dixi, non solum ⁸⁶ re et sententia, sed verbis quoque hoc interdictum ita esse compositum, ut nihil commutandum videretur? Attendite diligenter, quaeso, recuperatores. Est enim vestri ingenii, non meam, sed maiorum prudentiam cognoscere: non enim sum id dicturus, quod ego invenerim, sed quod illos non fugerit. Cum de vi interdicatur, duo genera causarum esse intelligebant, ad quae interdictum pertineret: unum, si qui ex eo loco, in quo esset: alterum, si ab eo loco, quo veniret, vi deiectus esset: et horum utrumque, neque praeterea quidquam, potest accidere, recuperatores. id adeo, si ⁸⁷ placet, considerate. Si qui meam familiam de meo fundo deiecerit, ex eo me loco deiecerit. si qui mihi praesto fuerit cum armatis hominibus extra meum fundum, et me introire prohibuerit; non ex eo, sed ab eo loco me deiecerit. Ad haec duo genera rerum, unum verbum, quod satis declararet utrasque res, invenerunt: ut, sive ex fundo, sive a fundo deiectus essem, uno atque eodem interdicto restituerer, *Unde tu.* Hoc verbum, *Unde,*

utrumque declarat : et ex quo loco , et a quo loco .
 Unde deiectus est Cinna ? ex urbe . Unde deiectus * ?
 ab urbe . Unde deiecti Galli ? a Capitolio . Unde ,
 88 qui cum Graccho fuerunt ? ex Capitolio . Videtis igitur , hoc uno verbo significari res duas , et ex quo ,
 et a quo loco . Cum autem eo restitui iubet , ita
 iubet : ut , si Galli a maioribus nostris postularent ,
 ut eo restituerentur , unde deiecti essent , et aliqua
 vi hoc assequi possent : non , opinor , eos in cuniculum ,
 qua aggressi erant , sed in Capitolium restituioporteret . hoc enim intelligitur . *Unde tu deiecisti* ,
 five ex quo loco , five a quo loco , *eo restituas* .
 hoc iam simplex est , in eum locum restituas : five
 ex hoc loco deiecisti , restitue in hunc locum : five
 ab hoc loco , restitue in eum locum , non ex quo ,
 sed a quo deiectus est . Ut si qui ex alto , cum ad
 patriam accessisset , tempestate subito reiectus optaret ,
 ut , cum esset a patria deiectus , eo restitueretur ;
 hoc , opinor , optaret , ut , a quo loco depulsus
 esset , in eum se fortuna restitueret , non in salum ,
 sed in ipsam urbem , quam petebat : sic ,
 (quoniam vim verborum necessario similitudine rerum
 aucupamur ,) qui postulat , ut , a quo loco deiectus
 est , hoc est , unde deiectus est , eo restituatur ;
 hoc postulat , ut in eum ipsum locum restituuatur .
 31 Cum verba nos eo ducunt , tum res ipsa
 89 hoc sentire atque intelligere cogit . Etenim , Piso ,
 (redeo nunc ad illa principia defensionis meae ,)
 si quis te ex aedibus tuis vi , hominibus armatis deiecerit ,
 quid ages ? opinor , hoc interdicto , quo nos usi sumus ,
 persequere . Quid ? si qui iam de foro

redeuntum, armatis hominibus domum tuam te introire prohibuerit, quid ages? utere eodem interdicto. Cum igitur praetor interdixerit, unde deiectus es, ut eo restituaris: tu hoc idem, quod ego dico, et quod perspicuum est, interpretabere: cum illud verbum, *unde*, in utramque rem valeat, eoque tu restitui sis iussus: tam te in aedes restitui oportere, si e vestibulo, quam si ex interiore aedium parte deiectus sis.

Ut vero iam, recuperatores, nulla dubitatio sit, ⁹⁰ siue rem, siue verba spectare vultis, quin secundum nos iudicetis, exoritur hic iam, obrutis rebus omnibus et perditis, illa defensio, eum deiici posse, qui tum possideat: qui non possideat, nullo modo posse. itaque, si ego sim a tuis aedibus deiectus, restitui non oportere: si ipse sis, oportere. Numera, quam multa in ista defensione falsa sint, Piso: ac primum illud attende, te iam ex illa ratione esse depulsum, quod negabas quemquam deiici posse, nisi qui in eo loco fuerit: nunc, qui possideat, eum, etiamsi non fuerit in eo loco, deiici posse concedis. Cur ergo aut in illud quotidiana ⁹¹ interdictum, *Unde ille me vi deiecit*, additur, *cum ego possiderem*, si deiici nemo potest, qui non possidet: aut in hoc interdictum, *De hominibus armatis*, non additur, si oportet quaeri, possederit, necne? Negas deiici, nisi qui possideat. Ostendo, si sine armatis coactisve hominibus deiectus quisquam sit, eum, qui fateatur se deiecisse, vincere sponsonem, si ostendat, eum non possedisse. Negas deiici, nisi qui possideat. Ostendo ex hoc in-

terdicto, *De armatis hominibus*, qui possit ostendere non possedisse eum, qui deiectus sit, condemnari tamen sponfionis necesse esse, si fateatur esse de-

32 iectum. Dupliciter homines deiiciuntur: aut sine
 92 coactis armatisve hominibus, aut per eiusmodi rationem, aut per vim. Ad duas dissimiles res duo deiuncta interdicta sunt. In illa vi quotidiana non satis est posse docere se deiectum, nisi ostendere possit, cum possideret, tum deiectum. ne id quidem satis est, nisi docet, ita se possedisse, ut nec vi, nec clam, nec precario possederit. Itaque is, qui se restituisse dixit, magna voce saepe confiteri solet, se vi deiecisse: verum illud addit, Non possidebat: vel etiam, cum hoc ipsum concessit, vincit tamen sponfione, si planum facit, ab se illum
 93 aut vi, aut clam, aut precario possedisse. Videtisne, quot defensionibus eum, qui sine armis ac multitudine vim fecerit, uti posse maiores voluerunt? hunc vero, qui ab iure, officio, bonis moribus, ad ferrum, ad arma, ad caedem confugerit, nudum in causa destitutum videtis: ut, qui armatus de possessione contendisset, inermis plane de sponfione certaret. Ecquid igitur interest, Piso, inter haec interdicta? ecquid interest, utrum hoc additum, *Cum A. Caecina possederit*, necne? ecquid ratio iuris, ecquid interdictorum dissimilitudo, ecquid auctoritas maiorum commovet? Si esset additum: de eo quaeri oporteret. additum non est: ta-
 94 men oportebit? Atque ego in hoc Caecinam non defendo. possedit enim Caecina, recuperatores: et id, tametsi extra causam est, percurram tamen bre-

vi, ut non minus hominem ipsum, quam ius commune defensum velitis. Caesenniam possedisse per colonum non negas; quia colonus habuit conductum de Caesennia fundum; cum idem ex eadem conductione fuerit in fundo. Dubium est, quin, si Caesennia tum possidebat, cum erat colonus in fundo, post eius mortem heres eodem iure possederit? Deinde ipse Caecina, cum circuiret praecia, venit in istum fundum: rationes a colono accepit. sunt in eam rem testimonia. Postea cur, Aebutii, 95 de isto potius fundo, quam de alio, si quem habes, Caecinae denuntiabas, si Caecina non possidebat? Ipse porro Caecina cur se moribus deduci volebat; idque tibi de amicorum, etiam de ipsius C. Aquillii sententia responderat?

At enim Sulla legem tulit. Ut nihil de illo tem- 33 pore, nihil de calamitate reipublicae querar, hoc tibi respondeo: adscripsisse eundem Sullam in eandem legem, *Si quid ius non esset rogari, eius ea lege nihilum rogatum.* Quid est, quod ius non sit, quod populus iubere, aut vetare non possit? Ut ne longius abeam, declarat ista adscriptio, esse aliquid. nam, nisi esset, hoc in omnibus legibus non adscriberetur. Sed quaero abs te, putesne, si populus 96 iusserit, me tuum, aut item, te meum servum esse: id iussum ratum atque firmum futurum? Perspicias hoc nihil esse, ut in ceteris, quae rogavit. Primum illud concedis, non, quidquid populus iusserit, ratum esse oportere. deinde nihil rationis affers, quamobrem, si libertas adimi nullo modo possit, civitas possit. nam et eodem modo de utraque re traditum

nobis est; et, si semel civitas adimi potest, retineri libertas non potest. Qui enim potest iure Quiritium liber esse is, qui in numero Quiritium non est?

- 97 Atque ego hanc adolescentulus causam cum agerem contra hominem disertissimum nostrae civitatis Cottam, probavi. Cum Arretinae mulieris libertatem defenderem, et Cotta decemviris religionem inieciisset, non posse sacramentum nostrum iustum iudicari, quod Arretinis adempta civitas esset, et ego vehementius contendissem, civitatem adimi non potuisse: decemviri prima actione non iudicaverunt: postea, re quaesita et deliberata, sacramentum nostrum iustum iudicaverunt. Atque hoc, et contra dicente Cotta, et Sulla vivo, iudicatum est. Iam vero in ceteris, ut omnes, qui in eadem causa sunt, et lege agant, et suum ius persequantur, et omnes iure civili, sine cuiusquam aut magistratus, aut iudicis, aut periti hominis, aut imperiti dubitatione, utantur, quid ego commemorem? dubium
- 98 nemini vestrum est. Certe quaeri hoc solere me non praeterit, (ut ex me ea, quae tibi in mentem non veniunt, audias,) quemadmodum, si civitas adimi non possit, in colonias Latinas saepe nostri cives profecti sint. Aut sua voluntate, aut legis multa profecti sunt: quam multam si sufferre voluissent,
- 34 tum manere in civitate potuissent. Quid? quem pater patratus dedit, aut suus pater, populusve vendidit, quo is iure amittit civitatem? Ut religione civitas solvatur, civis Romanus traditur: qui cum est acceptus, est eorum, quibus est deditus: si non accipiunt, ut Mancium Numantini, retinet

integram causam et ius civitatis. Si pater vendidit eum, quem in suam potestatem susceperat, ex potestate dimittit. Iam populus cum eum vendidit, qui miles factus non est, non adimit ei libertatem, sed iudicat, non esse eum liberum, qui, ut liber sit, adire periculum noluit: cum autem incensum vendit, hoc iudicat; cum is, qui in servitute iusta fuerit, censu liberetur, eum, qui, cum liber esset, censeretur, ipsum sibi libertatem abiudicasse. Quod si maxime iuste rebus adimi libertas aut civitas potest; non intelligunt, qui haec commemorant, si per has rationes adimi maiores posse voluerunt, alio modo noluisse? Nam, ut haec ex iure civili protulerunt, sic afferant velim, quibus lege aut Romana civitas, aut libertas erepta sit. Nam quod ad exilium attinet, perspicue intelligi potest, quale sit. Exilium enim, non supplicium est, sed perfugium portusque supplicii. nam qui volunt poenam aliquam subterfugere, aut calamitatem, eo solum vertunt; hoc est, sedem ac locum mutant. Itaque nulla in lege nostra reperietur, ut apud ceteras civitates, maleficium ullum exilio esse multatum: sed cum homines vincula, necesse, ignominiasque vitant, quae sunt legibus constitutae; confugiunt quasi ad aram, in exilium: qui si in civitate legis vim subire velent; non prius civitatem, quam vitam amitterent: quia nolunt; non adimitur his civitas, sed ab his relinquitur, atque deponitur. Nam, cum ex nostro iure duarum civitatum nemo esse possit, tum amittitur haec civitas denique, cum is, qui profugit, receptus est in exilium, hoc est, in aliam civita-

35 tem. Non me praeterit, recuperatores, tametsi de
 131 hoc iure multa praetereo, tamen me longius pro-
 lapsum esse, quam ratio vestri iudicii postularit.
 Verum id feci, non quod vos in hac causa hanc
 defensionem desiderare arbitrarer, sed ut omnes in-
 telligerent, nec ademptam cuiquam civitatem esse,
 nec adimi posse. Hoc cum eos scire volui, quibus
 Sulla voluit iniuriam facere, tum omnes ceteros
 novos veteresque cives. neque enim ratio afferri
 potest, cur, si cuiquam novo civi potuerit adimi
 102 civitas, non omnibus patriciis, omnibus antiquissi-
 mis civibus possit. Nam ad hanc quidem causam
 nihil hoc pertinuisse, primum ex eo intelligi potest,
 quod vos ea de re iudicare non debetis: deinde
 quod Sulla ipse ita tulit de civitate, ut non sustule-
 rit horum nexa atque hereditates. iubet enim eodem
 iure esse, quo fuerint Ariminenses: quos quis ignorat
 duodecim coloniarum fuisse, et a populo Romano
 hereditates capere potuisse? Quodsi adimi civitas A.
 Caecinae lege potuisset, magis illam rationem ta-
 men omnes boni quaereremus, quemadmodum
 spectatissimum pudentissimumque hominem, summo
 consilio, summa virtute, summa auctoritate donie-
 stica praeditum, levatum iniuria, civem retinere
 possemus, quam uti nunc, cum de iure civitatis
 nihil potuerit deperdere, quisquam existat, nisi
 tui, Sexte, similis et stultitia et impudentia, qui huic
 103 civitatem ademptam esse dicat. Qui quoniam, recu-
 peratores, suum ius non deseruit, neque quidquam
 illius audaciae petulantiaeque concessit; derelinquo
 iam communem causam, populi que Romani ius

in vestra fide ac religione depono. Is homo ita se 36
probatum vobis vestrique similibus semper voluit,
ut id non minus in hac causa laborarit: nec con-
tenderit aliud, quam ne ius suum dissolute relin-
quere videretur: nec minus vereretur, ne contem-
nere Aebutium, quam ne ab eo contemptus esse
existimaretur.

Quapropter si quid extra iudicium est, quod 104
homini tribuendum sit: habetis hominem singulari
pudore, virtute cognita, et spectata fide, amplif-
simis viris Etruriae totius in utraque fortuna cog-
nitum multis signis et virtutis, et humanitatis. Si
quid in contraria parte in homine offendendum sit:
habetis eum, ut nihil dicam amplius, qui se homi-
nes coegisse fateatur. Sin, hominibus remotis, de
causa quaeritis: cum iudicium de vi sit: is, qui ar-
guitur, vim se hominibus armatis fecisse fateatur:
verbo se, non aequitate defendere conetur: id quo-
que ei verbum ipsum ereptum esse videatis: aucto-
ritatem sapientissimorum hominum facere nobiscum:
in iudicium non venire, utrum Caecina possederit,
necne: tamen doceri possedisse: multo etiam minus
quaeri, A. Caecinae fundus sit, necne: me tamen
idipsum docuisse, fundum esse Caecinae: cum haec
ita sint, statuite quid vos tempora reipublicae de
armatis hominibus, quid illius confessio de vi, quid
nostra decisio de aequitate, quid ratio interdicti de
iure admoneant, ut iudicetis.

M. TULLII
CICERONIS

PRO

LEGE MANILIA

SEU

DE IMPERATORE POMPEIO DELIGENDO
AD POPULUM.

ORATIO TERTIADECIMA.

ARGUMENTUM.

M. Aemilio, L. Volcatio COSS. cum L. Lucullus, qui Proconsulari imperio administrarat prope septem annos Mithridaticum bellum, a senatu revocatus Romam redisset, tulit ad populum C. Manilius tribunus plebis, ut eius belli administratio Pompeio committeretur, qui tum bellum maritimum gerebat. Eam rogationem Cicero praetor creatus persuadendam populo suscepit, quod in Pompeio omnia essent, quae ad perfectum imperatorem pertinerent, scientia rei militaris, fortitudo, temperantia & felicitas, reiectis obiectionibus Hortensii & Catuli, quorum alter non esse uni omnia committenda dicebar, alter vero in uno homine saepe esse periclitandam fortunam negabat, eumque maioribus reipublicae temporibus servari volebat.

1 **Q**UAMQUAM mihi semper frequens conspec-
1 tus vester multo iucundissimus; hic autem locus,
ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissi-

mus est visus, Quirites: tamen hoc aditu laudis, qui semper optimo cuique maxime patuit, non mea me voluntas, sed meae vitae rationes ab ineunte aetate susceptae, prohibuerunt. Nam, cum antea per aetatem nondum huius auctoritatem loci attingere auderem; statueremque, nihil huc, nisi perfectum ingenio, elaboratum industria, afferri oportere: omne meum tempus, amicorum temporibus transmittendum putavi. Ita neque hic locus vacuus² unquam fuit ab iis, qui vestram causam defenderent; et meus labor, in privatorum periculis caste integreque versatus, ex vestro iudicio fructum est amplissimum consecutus. Nam cum, propter dilationem comitorum, ter praetor primus centuriis cunctis renuntiatus sum, facile intellexi, Quirites, et quid de me iudicaretis, et quid aliis praescriberetis. Nunc cum et auctoritatis in me tantum sit, quantum vos honoribus mandandis esse voluistis; et ad agendum facultatis tantum, quantum homini vigilantibus ex forensi usu prope quotidiana dicendi exercitatio potuit afferre: certe, et, si quid auctoritatis in me est, ea apud eos utar, qui eam mihi dederunt; et, si quid etiam dicendo consequi possum, iis ostendam potissimum, qui ei quoque rei fructum suo iudicio tribuendum esse censuerunt. Atque illud in primis mihi laetandum iure esse video, quod in hac insolita mihi ex hoc loco ratione dicendi, causa talis oblata est, in qua oratio deesse nemini potest. Dicendum est enim de Cn. Pompeii singulari eximiaque virtute; huius autem orationis difficilius est exitum, quam principium inve-

nire : ita mihi non tam copia, quam modus in dicendo quaerendus est.

- 2 Atque, ut inde oratio mea proficiſcatur, unde
 4 de haec omnis cauſa ducitur : bellum grave et periculofum veſtris veſtigalibus atque fociis, a duobus potentiffimis regibus inferitur, Mithridate et Tigrane ; quorum alter relictus, alter laceſſitus, occaſionem ſibi ad occupandam Aſiam oblatam eſſe arbitratur. Equitibus Romanis, honeſtiſſimis viris, afferuntur ex Aſia quotidie literae, quorum magnae res aguntur, in veſtris veſtigalibus exercendis occupatae : qui ad me pro neceſſitudine, quae mihi eſt cum illo ordine, cauſam reipublicae periculaque rerum ſuarum detulerunt : Bithyniae, quae nunc veſtra provincia eſt, vicos exuſtos eſſe complures : regnum Ariobarzanis, quod finitimum eſt veſtris veſtigalibus, totum eſſe in hoſtium poteſtate : Lucullum, magnis rebus geſtis, ab eo bello diſcedere : huic qui ſucceſſerit, non ſatis eſſe paratum ad tantum bellum adminiſtrandum : unum ab omnibus fociis et civibus ad id bellum imperatorem depoſci atque expeti : eundem hunc unum ab hoſtibus metui, praeterea neminem.
- 6 Cauſa quae ſit, videtis : nunc, quid agendum ſit, conſiderate. Primum mihi videtur de genere belli : deinde de magnitudine : tum de imperatore deligendo eſſe dicendum. Genus eſt belli eiſmodi, quod maxime veſtros animos excitare atque inflammare ad ſtudium perſequendi debeat. agitur enim populi Romani gloria, quae vobis a maioribus, cum magna in rebus omnibus, tum ſumma

in re militari tradita est : agitur falus fociorum atque amicorum, pro qua multa maiores veſtri magna et gravia bella geſſerunt : aguntur certiffima populi Romani veſtigalia, et maxima : quibus amiſſis, et pacis ornamenta, et ſubſidia belli requiretis : aguntur bona multorum civium, quibus eſt a vobis, et ipſorum, et reipublicae cauſa conſulendum. Et quoniam ſemper appetentes gloriae praeter ce- 3 teras gentes, atque avidi laudis fuiſtis, delenda vo- 7 bis eſt illa macula, Mithridatico bello ſuperiore ſuſcepta : quae penitus iam inſedit atque inveteravit in populi Romani nomine : quod is, qui uno die, rota Aſia, tot in civitatibus, uno nuntio, atque una literarum ſignificatione cives Romanos necandos trucidandosque denotavit, non modo adhuc poenam nullam, ſuo dignam ſcelere ſuſcepit, ſed ab illo tempore annum iam tertium et viceſimum regnat : et ita regnat, ut ſe non Ponto, neque Cappadociae latebris occultare velit, ſed emergere e patrio regno, atque in veſtris veſtigalibus, hoc eſt, in Aſiae luce verſari. Etenim adhuc ita veſtri cum illo re- 8 ge contenderunt imperatores, ut ab illo inſignia victoriae, non victoriam reportarent. Triumphavit L. Sulla, triumphavit L. Murena de Mithridate, duo fortiffimi viri, et ſummi imperatores : ſed ita triumpharunt, ut ille pulſus ſuperatusque regnaret. Veruntamen illis imperatoribus laus eſt tribuenda, quod egerunt : venia danda, quod reliquerunt : propterea quod ab eo bello Sullam in Italiam reſpublica, Murenam Sulla revocavit. Mithridates au- 4 tem omne reliquum tempus, non ad oblivionem 9

veteris belli, sed ad comparationem novi contulit: qui posteaquam maximas aedificasset ornassetque classes; exercitusque permagnos, quibuscunque ex gentibus potuisset, comparasset, et se Bosphoranicis, finitimis suis, bellum inferre simulasset: usque in Hispaniam legatos Ecbatanis misit ad eos duces, quibuscum tum bellum gerebamus: ut, cum duobus in locis disiunctissimis maximeque diversis, uno consilio a binis hostium copiis bellum terra marique gereretur, vos ancipiti contentione districti, de imperio dimicaretis. Sed tamen alterius partis periculum, Sertorianae, atque Hispaniensis, quae multo plus firmamenti ac roboris habebat, Cn. Pompeii divino consilio ac singulari virtute depulsum est: in altera parte ita res a L. Lucullo, summo viro, est administrata, ut initia illa gestarum rerum magna atque praeclara, non felicitati eius, sed virtuti; haec autem extrema, quae nuper acciderunt, non culpa, sed fortunae tribuenda esse videantur. Sed de Lucullo dicam alio loco, et ita dicam, Quirites, ut neque vera laus ei detracta oratione nostra, neque falsa afficta esse videatur.

De vestri imperii dignitate atque gloria, quoniam is est exorsus orationis meae, videte, quem vobis animum suscipiendum putetis. Maiores vestri saepe, mercatoribus ac naviculariis iniuriosius tractatis, bella gesserunt: vos tot civium Romanorum millibus, uno nuntio, atque uno tempore necatis, quo tandem animo esse debetis? Legati quod erant appellati superbius, Corinthum patres vestri, totius Graeciae lumen, extinctum esse voluerunt: vos

eum regem inultum esse patiemi, qui legatum populi Romani consularē, vinculis ac verberibus, atque omni supplicio excruciatum necavit? Illi libertatem civium Romanorum imminutam non tulerunt: vos vitam ereptam negligetis? Ius legationis verbo violatum illi persecuti sunt: vos legatum, omni supplicio interfectum, relinquetis? Videte, ne, ut illis pulcherrimum fuit, tantam vobis imperii gloriam relinquere; sic vobis turpissimum sit, id, quod accepistis, tueri et conservare non posse. Quid, quod salus sociorum summum in periculum ac discrimen vocatur? Regno expulsus est Ariobarzanes, rex, socius populi Romani atque amicus: imminent duo reges toti Asiae, non solum vobis inimicissimi, sed etiam vestris sociis atque amicis: civitates autem omnes, cuncta Asia atque Graecia vestrum auxilium exspectare, propter periculi magnitudinem, coguntur: imperatorem a vobis certum deprecari, cum praesertim vos alium miseritis, neque audent, neque id se facere summo sine periculo posse arbitrantur. Vident et sentiunt hoc idem, quod vos, unum virum esse, in quo summa sint omnia, et eum prope esse, (quò etiam carent aegrius) cuius adventu ipso atque nomine, tametsi ille ad maritimum bellum venerit, tamen impetus hostium repressos esse intelligunt ac retardatos. Hi vos, quoniam libere loqui non licet, tacite rogant, ut se quoque, sicut ceterarum provinciarum socios, dignos existimetis, quorum salutem tali viro commendetis: atque hoc etiam magis, quam ceteros, quod eiusmodi in provinciam homines cum

imperio mittimus, ut, etiamsi ab hoste defendant,
 tamen ipsorum adventus in urbes sociorum, non
 multum ab hostili expugnatione differant. Hunc au-
 diebant antea, nunc praesentem vident, tanta tem-
 perantia, tanta mansuetudine, tanta humanitate,
 ut ii beatissimi esse videantur, apud quos ille diu-
 6 tissime commoratur. Quare, si propter socios,
 14 nulla ipsi iniuria laceffiti, maiores vestri cum An-
 tiocho, cum Philippo, cum Aetolis, cum Poenis
 bella gesserunt: quanto vos studio convenit, iniu-
 riis provocatos, sociorum salutem una cum impe-
 rii vestri dignitate defendere; praesertim cum de
 vestris maximis vectigalibus agatur? nam ceterarum
 provinciarum vectigalia, Quirites, tanta sunt, ut
 iis ad ipsas provincias tutandas vix contenti esse
 possimus: Asia vero tam opima est et fertilis, ut et
 ubertate agrorum, et varietate fructuum, et mag-
 nitudine passionis, et multitudine earum rerum,
 quae exportantur, facile omnibus terris antecellat.
 Itaque haec vobis provincia, Quirites, si et belli
 utilitatem, et pacis dignitatem sustinere vultis, non
 modo a calamitate, sed etiam a metu calamitatis
 15 est defendenda. Nam ceteris in rebus, cum venit
 calamitas, tum detrimentum accipitur. at in vec-
 tigalibus non solum adventus mali, sed etiam metus
 ipse affert calamitatem. nam cum hostium copiae
 non longe absunt, etiamsi irruptio facta nulla sit,
 tamen pecora relinquuntur, agricultura deseritur,
 mercatorum navigatio conquiet. ita neque ex
 portu, neque ex decumis, neque ex scriptura vec-
 tugal conservari potest. quare saepe totius anni

fructus uno rumore periculi, atque uno belli terrore amittitur. Quo tandem animo esse existimatis aut eos, qui vectigalia nobis pensitant, aut eos, qui exercent atque exigunt, cum duo reges cum maximis copiis prope adsint? cum una excursio equitatus per brevi tempore totius anni vectigal auferre possit? cum publicani familias maximas, quas in salinis habent, quas in agris, quas in portubus atque custodiis, magno periculo se habere arbitrentur? Putatisne vos illis rebus frui posse, nisi eos, qui vobis fructuosi sunt, conservaveritis, non solum (ut antea dixi) calamitate, sed etiam calamitatis formidine liberatos? Ac ne illud quidem vobis negligendum est, quod mihi ego extremum proposueram, cum sem de belli genere dicturus, quod ad multorum bona civium Romanorum pertinet: quorum vobis, pro vestra sapientia, Quirites, habenda est ratio diligenter. Nam et publicani, homines et honestissimi, et ornatissimi, suas rationes et copias in illam provinciam contulerunt: quorum ipsorum per se res et fortunae curae vobis esse debent. etenim si vectigalia, nervos esse reipublicae, semper duximus, eum certe ordinem, qui exercet illa, firmamentum ceterorum ordinum recte esse dicemus. Deinde ceteris ex ordinibus homines gnavi et industrii partim ipsi in Asia negotiantur, quibus vos absentibus consulere debetis: partim suas et suorum in ea provincia pecunias magnas collocatas habent. Erit igitur humanitatis vestrae, magnum eorum civium numerum calamitate prohibere: sapientiae, videre, multorum civium calamitatem a republica seiunc-

tam esse non posse. Etenim illud primum parvi refert, vos publicanis amissa vectigalia postea victoria recuperare. neque enim iisdem redimendi facultas erit, propter calamitatem, neque aliis voluntas, propter
19 timorem. Deinde, quod nos eadem Asia, atque idem iste Mithridates initio belli Asiatici docuit; id quidem certe calamitate docti memoria retinere debemus. nam tum, cum in Asia res magnas permulti amiserunt, scimus, Romae, solutione impedita, fidem concidisse. Non enim possunt una in civitate multi rem atque fortunas amittere, ut non plures secum in eandem calamitatem trahant. A quo periculo prohibete rempublicam, et mihi credite, id quod ipsi videtis. haec fides, atque haec ratio pecuniarum, quae Romae, quae in foro versatur, implicita est cum illis pecuniis Asiaticis, et cohaeret. ruere illa non possunt, ut haec non eodem labefactata motu concidant. Quare videte, num dubitandum vobis sit, omni studio ad id bellum incumbere, in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortunae plurimorum civium cum republica defendantur.

8 Quoniam de genere belli dixi, nunc de magni-
20 tudine pauca dicam. Potest enim hoc dici: belli genus esse ita necessarium, ut sit gerendum; non esse ita magnum, ut sit pertimescendum. In quo maxime laborandum est, ne forte a vobis quae diligentissime providenda sunt, contemnenda esse videantur. Atque, ut omnes intelligant, me L. Lucullo tantum impertire laudis, quantum forti viro, et sapientissimo homini, et magno imperatori de-

beatur : dico, eius adventu maximas Mithridatis copias, omnibus rebus ornatas atque instructas fuisse, urbemque Asiae clarissimam, nobisque amicissimam, Cyzicenorū, obsessam esse ab ipso rege maxima multitudine, et oppugnatam vehementissime, quam L. Lucullus virtute, assiduitate, consilio, summis obsidionis periculis liberavit : ab eodem imperatore ²¹ classem magnam et ornata, quae ducibus Sertorianis ad Italiam studio inflammato raperetur, superatam esse atque depressam : magnas hostium praeterea copias multis proeliis esse deletas : patefactumque nostris legionibus esse Pontum, qui ante populo Romano ex omni aditu clausus esset : Sinopen atque Amisum, quibus in oppidis erant domicilia regis, omnibus rebus ornata atque referta, ceterasque urbes Ponti et Cappadociae permultas, uno aditu atque adventu esse captas : regem spoliatum regno patrio atque avito, ad alios se reges atque alias gentes supplicem contulisse : atque haec omnia, salvis populi Romani sociis, atque integris vectigalibus, esse gesta. Satis opinor hoc esse laudis ; atque ita, Quirites, ut hoc vos intelligatis, a nullo istorum, qui huic obtruncant legi atque causae, L. Lucillum similiter ex hoc loco esse laudatum. Requiretur fortasse nunc, quemadmodum, ⁹ cum haec ita sint, reliquum possit esse magnum ²² bellum. Cognoscite, Quirites. non enim hoc sine causa quaeri videtur. Primum ex suo regno sic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea illa quondam profugisse dicitur : quam praedicant in fuga, fratris sui membra in iis locis, qua se pa-

rens persequeretur, dissipavisse, ut eorum collectio dispersa, moerorque patrius, celeritatem persequendi retardaret. Sic Mithridates fugiens, maximam vim auri atque argenti, pulcherrimarumque rerum omnium, quas et a maioribus acceperat, et ipse bello superiore ex tota Asia direptas, in suum regnum congefferat, in Ponto omnem reliquit. Haec dum nostri colligunt omnia diligentius, rex ipse e manibus effugit. ita illum in persequendi studio

23 moeror, hos laetitia retardavit. Hunc in illo timore et fuga Tigranes, rex Armenius, excepit; diffidentemque rebus suis confirmavit, et afflictum erexit, perditumque recreavit. cuius in regnum posteaquam L. Lucillus cum exercitu venit: plures etiam gentes contra imperatorem nostrum concitatae sunt. Erat enim metus iniectus iis nationibus, quas nunquam populus Romanus neque laceffendas bello, neque tentandas putavit. erat etiam alia gravis atque vehemens opinio, quae per animos gentium barbararum pervaserat, fani locupletissimi et religiosissimi diripiendi causa in eas oras nostrum exercitum esse adductum. Ita nationes multae atque magnae novo quodam terrore ac metu concitabantur. Noster autem exercitus, etsi urbem ex Triganis regno ceperat, et proeliis usus erat secundis, tamen nimia longinquitate locorum ac desiderio suorum

24 commovebatur. Hic iam plura non dicam. fuit enim illud extremum, ut ex iis locis a militibus nostris reditus magis maturus, quam processio longior quaereretur. Mithridates autem et suam manum iam confirmarat, et eorum, qui se ex eius regno

collegerant, et magnis adventitiis multorum regum et nationum copiis iuvabatur. Hoc iam fere sic fieri solere accepimus, ut regum afflictæ fortunæ facile multorum opes alliciant ad misericordiam, maximeque eorum, qui aut reges sunt, aut vivunt in regno; quod regale iis nomen, magnum et sanctum esse videatur. Itaque tantum victus efficere potuit, quantum incolumis nunquam est ausus optare. nam cum se in regnum recepisset suum, non fuit eo contentus, quod ei præter spem acciderat, ut illam, posteaquam pulsus erat, terram unquam attingeret: sed in exercitum vestrum, clarum atque victorem, impetum fecit. Sinite hoc loco, Quirites, (sicut poætæ solent, qui res Romanas scribunt,) præterire me nostram calamitatem: quæ tanta fuit, ut eam ad aures L. Luculli non ex proelio nuntius, sed ex sermone rumor afferret. Hic in ipso illo malo, gravissimaque belli offensione, L. Lucullus, qui tamen aliqua ex parte iis incommodis mederi fortasse potuisset, vestro iussu coactus, quod imperii diuturnitati modum statuendum veteri exemplo putavistis, partem militum, qui iam stipendiis confectis erant, dimisit, partem Glabrioni tradidit. Multa prætereo consulto: sed ea vos coniectura perspicietis, quantum illud bellum factum putetis, quod coniungant reges potentissimi, renovent agitatae nationes, suscipiant integræ gentes, novus imperator vester accipiat, veterem pulso exercitu. Satis mihi multa verba fecisse videor, quare hoc bellum esset, genere ipso necessarium, magnitudine periculosum: restat, ut de imperatore ad id bel-

lum deligendo, ac tantis rebus praeficiendo, dicendum esse videatur.

Utinam, Quirites, virorum fortium atque innocentium copiam tantam haberetis, ut haec vobis deliberatio difficilis esset, quemnam potissimum tantis rebus ac tanto bello praeficiendum putaretis! Nunc vero cum sit unus Cn. Pompeius, qui non modo eorum hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam virtute superarit: quae res est, quae cuiusquam animum in hac causa dubium facere possit? Ego enim sic existimo, in summo imperatore quatuor has res inesse oportere, scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem, felicitatem. Quis igitur hoc homine scientior unquam aut fuit, aut esse debuit? qui e ludo atque pueritiae disciplina, bello maximo, atque acerrimis hostibus, ad patris exercitum, atque in militiae disciplinam profectus est? qui extrema pueritia miles fuit summi imperatoris? ineunte adolescentia maximi ipse exercitus imperator? qui saepius cum hoste conflixit, quam quisquam cum inimico concertavit? plura bella gessit, quam ceteri legerunt? plures provincias confecit, quam alii concupiverunt? cuius adolescentia ad scientiam rei militaris non alienis praeceptis, sed suis imperiis; non offensionibus belli, sed victoriis; non stipendiis, sed triumphis est erudita? Quod denique genus belli esse potest, in quo illum non exercuerit fortuna reipublicae? Civile, Africanum, Transalpinum, Hispaniense, mixtum ex civitatibus atque ex bellicosissimis nationibus, servile, navale bellum, va-

ria et diversa genera, et bellorum et hostium, non solum gesta ab hoc uno, sed etiam confecta, nullam rem esse declarant, in usu militari positam, quae huius viri scientiam fugere possit.

Iam vero virtuti Cn. Pompeii quae potest par 11
 oratio inveniri? quid est, quod quisquam aut dig- 29
 num illo, aut vobis novum, aut cuiquam inauditum possit afferre? Neque enim illae sunt solae virtutes imperatoriae, quae vulgo existimantur, labor in negotio, fortitudo in periculis, industria in agendo, celeritas in conficiendo, consilium in providendo: quae tanta sunt in hoc uno, quanta in omnibus reliquis imperatoribus, quos aut vidimus, aut audivimus, non fuerunt. Testis est Italia, quam 30
 ille ipse victor, L. Sulla, huius virtute et subsidio confessus est liberatam. testis est Sicilia, quam multis undique cinctam periculis, non terrore belli, sed celeritate consilii, explicavit. testis est Africa, quae magnis oppressa hostium copiis, eorum ipsorum sanguine redundavit. testis est Gallia, per quam legionibus nostris in Hispaniam iter, Gallorum interneceione patefactum est. testis est Hispania, quae saepissime plurimos hostes ab hoc superatos prostratosque conspexit. testis est iterum et saepius Italia, quae, cum servili bello taetro periculosoque premeretur, ab hoc auxilium absente expetivit: quod bellum expectatione Pompeii attenuatum atque imminutum est; adventu sublatum ac sepultum. testes 31
 vero iam omnes orae, atque omnes exterae gentes ac nationes; denique maria omnia, tum universa, tum in singulis omnes sinus atque portus. Quis e-

nim toto mari locus per hos annos aut tam firmum
 habuit praesidium, ut tutus esset, aut tam fuit ab-
 ditus, ut lateret? Quis navigavit, qui non se aut
 mortis aut servitutis periculo committeret, cum aut
 hieme, aut referto praedonum mari navigaret? Hoc
 tantum bellum, tam turpe, tam vetus, tam late
 divisum, atque dispersum, quis unquam arbitraretur
 aut ab omnibus imperatoribus uno anno, aut
 omnibus annis ab uno imperatore confici posse?

32 Quam provinciam tenuistis a praedonibus liberam
 per hosce annos? quod vectigal vobis tutum fuit?
 quem socium defendistis? cui praesidio classibus ve-
 stris fuistis? quam multas existimatis insulas esse
 desertas? quam multas aut metu relictas, aut a prae-

12 donibus captas urbes esse sociorum? Sed quid ego
 longinqua commemoro? Fuit hoc quondam, fuit
 proprium populi Romani longe a domo bellare,
 et propugnaculis imperii sociorum fortunas, non
 sua tecta defendere. Sociis ego vestris mare clau-
 sum per hosce annos dicam fuisse, cum exercitus
 nostri a Brundisio nunquam, nisi summa hieme,
 transmiserint? qui ad vos ab exteris nationibus
 venirent, captos querar; cum legati populi Romani
 redempti sint? mercatoribus tutum mare non fuisse
 dicam, cum duodecim seculares in praedonum po-

33 testatem pervenerint? Cnidum aut Colophonem,
 aut Samum; nobilissimas urbes, innumerabilesque
 alias, captas esse commemorem, cum vestros por-
 tus, atque eos portus, quibus vitam et spiritum du-
 citis, in praedonum fuisse potestate sciatis? An ve-
 ro ignoratis, portum Caietae celeberrimum, at-

que plenissimum navium, inspectante praetore, a praedonibus esse direptum? Ex Miseno autem, eius ipsius liberos, qui cum praedonibus antea ibi bellum gesserat, a praedonibus esse sublato? Nam quid ego Ostiense incommodum, atque illam labent atque ignominiam reipublicae querar, cum, prope inspectantibus vobis, classis ea, cui consul populi Romani praepositus esset, a praedonibus capta atque oppressa est? Proh dii immortales! tantamne unius hominis incredibilis ac divina virtus tam brevi tempore lucem afferre reipublicae potuit, ut vos, qui modo ante ostium Tiberinum classem hostium videbatis, ii nunc nullam intra Oceani ostium praedonum navem esse audiatis? Atque haec, 34 qua celeritate gesta sint, quamquam videtis, tamen a me in dicendo praetereunda non sunt. Quis enim unquam, aut obeundi negotii, aut consequendi quaestus studio, tam brevi tempore, tot loca adire, tantos cursus conficere potuit, quam celeriter, Cn. Pompeio duce, belli imperus navigavit? qui nondum tempestivo ad navigandum mari Siciliam adiit, Africam exploravit: inde Sardiniam cum classe venit, atque haec tria frumentaria subsidia reipublicae firmissimis praesidis classibusque munivit. Inde, se cum in Italiam recepisset, dua- 35 bus Hispaniis et Gallia Cisalpina praesidiis ac navibus confirmata, missis item in oram Illyrici maris, et in Achaiam omnemque Graeciam navibus, Italiae duo maria maximis classibus firmissimisque praesidiis adornavit: ipse autem, ut a Brundisio profectus est, undequinquagesimo die totam ad im-

perium populi Romani Ciliciam adiunxit: omnes, qui ubique praedones fuerunt, partim capti interfectique sunt, partim unius huius imperio ac potestati se dediderunt. Idem Cretensibus, cum ad eum usque in Pamphyliam legatos deprecatoresque misissent, spem deditiois non ademit, obsidesque imperavit. Ita tantum bellum, tam diuturnum, tam longe lateque dispersum, quo bello omnes gentes ac nationes premebantur, Cn. Pompeius extrema hieme apparavit, ineunte vere suscepit, media aestate confecit. Est haec divina atque incredibilis
 13 virtus imperatoris. quid ceterae, quas paulo ante
 36 commemorare coeperam, quantae atque quam multae sunt? non enim solum bellandi virtus in summo atque perfecto imperatore quaerenda est: sed multae sunt artes eximiae, huius administratae comitesque virtutis. Ac primum quanta innocentia debent esse imperatores? quanta deinde omnibus in rebus temperantia? quanta fide? quanta facilitate? quanto ingenio? quanta humanitate? Quae breviter, qualia sint in Cn. Pompeio, consideremus. summa enim omnia sunt, Quirites: sed ea magis ex aliorum contentione, quam ipsa per sese cog-
 37 nosci atque intelligi possunt. Quem enim possumus imperatorem aliquo in numero putare, cuius in exercitu veneant centuriatus, atque venierint? quid hunc hominem magnam, aut amplum de republica cogitare, qui pecuniam ex aerario depromptam ad bellum administrandum, aut propter cupiditatem provinciae magistratibus diviserit, aut propter avaritiam Romae in quaestu reliquerit? Vestra

admurmuratio facit, Quirites, ut agnoscere videamini, qui haec fecerint: ego autem neminem nomino. quare irasci mihi nemo poterit, nisi qui ante de se voluerit confiteri. Itaque, propter hanc avaritiam imperatorum, quantas calamitates, quocumque ventum fit, nostri exercitus ferant, quis ignorat? Itinera, quae per hosce annos in Italia ³⁸ per agros atque oppida civium Romanorum nostri imperatores fecerunt, recordamini: tum facilius statuetis, quid apud exteris nationes fieri existimetis. Utrum plures arbitramini per hosce annos militum vestrorum armis, hostium urbes, an hibernis, sociorum civitates esse deletas? Neque enim potest exercitum is continere imperator, qui se ipsum non continet: neque severus esse in iudicando, qui alios in se severos esse iudices non vult. Hic mi- ³⁹ ramur, hunc hominem tantum excellere ceteris, cuius legiones sic in Asiam pervenerunt, ut non modo manus tanti exercitus, sed ne vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur? Iam vero, quemadmodum milites hibernent, quotidie sermones ac literae perferuntur. non modo, ut sumtum faciat in militem, nemini vis affertur; sed ne cupienti quidem cuiquam permittitur. Hiemis enim, non avaritiae perfugium maiores nostri in sociorum atque amicorum tectis esse voluerunt. Age ve- ¹⁴ ro ceteris in rebus quali sit temperantia, consi- ⁴⁰ derate. Unde illam tantam celeritatem, et tam incredibilem cursum inventum putatis? non enim illum eximia vis remigum, aut ars inaudita quaedam gubernandi, aut venti aliqui novi, tam celer-

riter in ultimas terras pertulerunt: sed hae res, quae ceteros remorari solent, non retardarunt: non avaritia ab instituto cursu ad praedam aliquam devocavit, non libido ad voluptatem, non amoenitas ad delectationem, non nobilitas urbis ad cognitionem, non denique labor ipse ad quietem. postremo signa, et tabulas, ceteraque ornamenta Graecorum oppidorum, quae ceteri tollenda esse arbitrantur, ea sibi ille ne visenda quidem existimavit.

- 41 Itaque omnes quidem nunc in his locis Cn. Pompeium, sicut aliquem non ex hac urbe missum, sed de coelo delapsum, intuentur: nunc denique incipiunt credere, fuisse homines Romanos hac quondam abstinentia: quod iam nationibus exteris incredibile, ac falso memoriae proditum videbatur. nunc imperii vestri splendor illis gentibus lucet: nunc intelligunt, non sine causa maiores suos tum, cum hac temperantia magistratus habebamus, fervire populo Romano, quam imperare aliis, ma-
- 42 luisse. Iam vero ita faciles aditus ad eum privatorum, ita liberae querimoniae de aliorum iniuriis esse dicuntur; ut is, qui dignitate principibus excellit, facilitate par infimis esse videatur. Iam quantum consilio, quantum dicendi gravitate et copia valeat, in quo ipso inest quaedam dignitas imperatoria, vos, Quirites, hoc ipso in loco saepe cognostis. Fidem vero eius inter socios quantam existimari putatis, quam hostes omnium gentium sanctissimam iudicarint? Humanitate iam tanta est, ut difficile dictu sit, utrum hostes magis virtutem eius pugnantes timuerint, an mansuetudinem victi dile-

xerint. Et quisquam dubitabit, quin huic tantum bellum transmittendum sit, qui ad omnia nostrae memoriae bella conficienda, divino quodam consilio natus esse videatur?

Et, quoniam auctoritas multum in bellis quoque 15
administrandis, atque imperio militari valet; certe 43
nemini dubium est, quin ea re idem ille imperator plurimum possit. Vehementer autem pertinere ad bella administranda, quid hostes, quid focii de imperatoribus vestris existiment, quis ignorat, cum sciamus, homines in tantis rebus, ut aut contemnant, aut metuant, aut oderint, aut ament, opinione non minus famae, quam aliqua certa ratione commoveri? Quod igitur nomen unquam in orbe terrarum clarius fuit? cuius res gestae pares? de quo homine vos, id quod maxime facit auctoritatem, tanta et tam praeclara iudicia fecistis? An vero ullam usquam esse oram tam de- 44
fertam putatis, quo non illius diei fama pervaserit, cum universus populus Romanus referto foro, repletisque omnibus templis, ex quibus hic locus conspici potest, unum sibi ad commune omnium gentium bellum Cn. Pompeium imperatorem depoposcit? Itaque, ut plura non dicam, neque aliorum exemplis confirmem, quantum auctoritas valeat in bello; ab eodem Cn. Pompeio omnium rerum egregiarum exempla sumantur: qui quo die a vobis maritimo bello praepositus est imperator, tanta repente vilitas annonae ex summa inopia et caritate rei frumentariae consecuta est, unius spe et nomine, quantam vix ex summa ubertate agrorum

45 diuturna pax efficere potuisset. Iam, accepta in Ponto calamitate, ex eo proelio, de quo vos paulo ante invitatus admonui, cum socii pertinuissent, hostium opes animique crevissent, satis firmum praesidium provincia non haberet; amissetis Asiam, Quirites, nisi ad id ipsum discrimen eius temporis divinitus Cn. Pompeium ad eas regiones fortuna populi Romani attulisset. Huius adventus et Mithridatem insolita inflammatum victoria continuit, et Tigranem magnis copiis minitantem Asiae retardavit. Et quisquam dubitabit, quid virtute profecturus sit, qui tantum auctoritate profecerit? aut quam facile imperio atque exercitu socios et vestigalia conservaturus sit, qui ipso nomine ac rumore defenderit?

16 Age vero, illa res quantam declarat eiusdem hominis
46 apud hostes populi Romani auctoritatem, quod ex locis tam longinquis, tamque diversis, tam brevi tempore omnes uni huic se dederunt? quod Cretensium legati, cum in eorum insula noster imperator exercitusque esset, ad Cn. Pompeium in ultimas prope terras venerunt, eique se omnes Cretensium civitates dedere velle dixerunt? Quid? idem iste Mithridates, nonne ad eundem Cn. Pompeium, legatum usque in Hispaniam misit: eumque Pompeius legatum semper iudicavit; ii, quibus semper erat molestum, ad eum potissimum esse missum, speculatorem, quam legatum iudicari maluerunt? Potestis igitur iam constituere, Quirites, hanc auctoritatem, multis postea rebus gestis, magnisque vestris iudiciis amplificatam, quantum apud illos reges, quantum apud exterarum nationum valituram esse existimetis.

Reliquum est, ut de felicitate, quam praeferre 47
 de se ipso nemo potest, meminisse et commemo-
 rare de altero possumus, sicut aequum est homini
 de potestate deorum, timide et pauca dicamus. Ego
 enim sic existimo: Maximo, Marcello, Scipioni,
 Mario, et ceteris magnis imperatoribus, non solum
 propter virtutem, sed etiam propter fortunam, sae-
 pius imperia mandata, atque exercitus esse com-
 missos, fuit enim profecto quibusdam summis viris
 quaedam ad amplitudinem et gloriam, et ad res
 magnas bene gerendas divinitus adiuncta fortuna:
 de huius autem hominis felicitate, quo de nunc
 agimus, hac utar moderatione dicendi, non ut in
 illius potestate fortunam positam esse dicam, sed ut
 praeterita meminisse, reliqua sperare videamur, ne
 aut invisa diis immortalibus oratio nostra, aut in-
 grata esse videatur. Itaque non sum praedicaturus, 48
 Quirites, quantas ille res domi militiaeque, terra
 marique, quantaque felicitate gesserit: ut eius sem-
 per voluntatibus non modo cives assenserint, socii
 obtemperarint, hostes obedierint, sed etiam venti
 tempestatesque obsecundarint. Hoc brevissime di-
 cam, neminem unquam tam impudentem fuisse, qui
 a diis immortalibus tot et tantas res tacitus auderet
 optare, quot et quantas dii immortales ad Cn. Pom-
 peium detulerunt, quod ut illi proprium ac perpetuum sit,
 Quirites, cum communis salutis atque imperii,
 tum ipsius hominis causa (sicuti facitis) velle et optare debetis.

Quare cum et bellum ita necessarium sit, ut 49
 negligi non possit; ita magnum, ut accuratissime

fit administrandum : et cum ei imperatorem praeficere possitis, in quo sit eximia belli scientia, singularis virtus, clarissima auctoritas, egregia fortuna : dubitabitis, Quirites, quin hoc tantum boni, quod vobis a diis immortalibus oblatum et datum est, in rempublicam conservandam atque amplificandam conferatis? Quodsi Romae Cn. Pompeius 17
 50 privatus esset hoc tempore; tamen ad tantum bellum is erat deligendus atque mittendus. nunc, cum ad ceteras summas utilitates haec quoque opportunitas adiungatur, ut in iis ipsis locis adsit, ut habeat exercitum, ut ab iis, qui habent, accipere statim possit : quid exspectamus? aut cur non, ducibus diis immortalibus, eidem, cui cetera summa cum salute reipublicae commissa sunt, hoc quoque bellum regium committimus?

51 At enim vir clarissimus, amantissimus reipublicae, vestris beneficiis amplissimis affectus, Q. Catulus; itemque summis ornamentis honoris, fortunae, virtutis, ingenii praeditus, Q. Hortensius, ab hac ratione dissentiunt : quorum ego auctoritatem apud vos multis locis plurimum valuisse, et valere oportere confiteor; sed in hac causa, tamen si cognoscitis auctoritates contrarias virorum fortissimorum et clarissimorum, tamen, omissis auctoritatibus, ipsa re et ratione exquirere possumus veritatem : atque hoc facilius, quod ea omnia, quae adhuc a me dicta sunt, iidem isti vera esse concedunt, et necessarium bellum esse, et magnum, et in uno Cn. Pompeio summa esse omnia.

52 Quid igitur ait Hortensius? Si uni omnia tribuenda sunt, unum dignissimum esse Pompeium : sed ad

unum tamen omnia deferri non oportere. Obsolevit iam ista oratio, re multo magis, quam verbis, refutata. Nam tu idem, Q. Hortensi, multa, pro tua summa copia ac singulari facultate dicendi, et in senatu contra virum fortem A. Gabinium, graviter ornateque dixisti, cum is de uno imperatore contra praedones constituendo legem promulgasset; et ex hoc ipso loco permulta item contra legem eam verba fecisti. Quid? tum, per deos immortales! 53 si plus apud populum Romanum auctoritas tua, quam ipsius populi Romani salus, et vera causa valuisset, hodie hanc gloriam, atque hoc orbis terrae imperium teneremus? An tibi tum imperium esse hoc videbatur, cum populi Romani legati, praetores, quaestoresque capiebantur? cum ex omnibus provinciis commeatu, et privato, et publico, prohibebamur? cum ita clausa erant nobis omnia maria, ut neque privatam rem transmarinam, neque publicam iam obire possemus? Quae civitas 18 antea unquam fuit, non dico Atheniensium, quae 54 satis late quondam mare tenuisse dicitur; non Carthaginensium, qui permultum classe maritimisque rebus valuerunt; non Rhodiorum, quorum usque ad nostram memoriam disciplina navalis et gloria remansit: quae civitas unquam antea tam tenuis, quae tam parva insula fuit, quae non portus suos, et agros, et aliquam partem regionis, atque orae maritimae per se ipsa defenderet? At hercle aliquot annos continuos ante legem Gabiniam ille populus Romanus, cuius, usque ad nostram memoriam, nomen invictum in navalibus pugnis permanerat,

magna, ac multo maxima parte non modo utilita-
 55 tis, sed dignitatis atque imperii caruit. Nos, quo-
 rum maiores Antiochum regem classe Perſenque
 ſuperarunt, omnibusque navalibus pugnis Carthagi-
 nienſes, homines in maritimis rebus exercitatiffimos
 paratiffimosque vicerunt; ii nullo in loco iam prae-
 donibus pares eſſe poteramus : nos quoque, qui
 antea non modo Italiam tutam habebamus, ſed om-
 nes ſocios in ultimis oris auctoritate noſtri imperii
 ſalvos praeflare poteramus; tum, cum inſula De-
 los tam procul a nobis in Aegeo mari poſita, quo
 omnes undique cum mercibus atque oneribus com-
 meabant, referta divitiis, parva, ſine muro nihil
 timebat; iidem non modo provinciis, atque oris
 Italiae maritimis, ac portibus noſtris, ſed etiam
 Appia iam via carebamus : et his temporibus non
 pudebat magiſtratus populi Romani, in hunc ipſum
 locum eſcendere, cum eum vobis maiores veſtri
 exuviis nauticis et claſſium ſpoliis ornatum reli-
 19 quiſſent. Bono te animo tum, Q. Hortenſi, po-
 56 pulus Romanus, et ceteros, qui erant in eadem
 ſententia, dicere exiſtimavit ea, quae ſentiebatis :
 ſed tamen in ſalute communi idem populus Ro-
 manus dolori ſuo maluit, quam auctoritati veſtrae
 obtemperare. Itaque una lex, unus vir, unus an-
 nus, non modo nos illa miſeria ac turpitudine li-
 beravit; ſed etiam effecit, ut aliquando vere vide-
 remur omnibus gentibus ac nationibus terra mari-
 17 que imperare. Quo mihi etiam indignius videtur
 obtreſtatum eſſe adhuc, Gabinio dicam, anne Pom-
 peio, an utriusque? (id quod eſt verius :) ne le-

garetur A. Gabinius Cn. Pompeio expetenti ac postulanti. Utrum ille, qui postulat legatum ad tantum bellum, quem velit, idoneus non est, qui impetret, cum ceteri ad expilandos socios diripendasque provincias, quos voluerunt, legatos eduxerint: an ipse, cuius lege salus ac dignitas populo Romano atque omnibus gentibus constituta est, expers esse debet gloriae eius imperatoris, atque exercitus, qui consilio ipsius atque periculo est constitutus? An C. Falcidius, Q. Metellus, Q. Coelius La-⁵⁸ tinienſis, Cn. Lentulus, quos omnes honoris causa nomino, cum tribuni plebis fuissent, anno proximo legati esse potuerunt: in hoc uno Gabinio sunt tam diligentes, qui in hoc bello, quod lege Gabinia geritur, in hoc imperatore atque exercitu, quem per se ipse constituit, etiam praecipuo iure esse deberet? de quo legando spero consules ad senatum relatu-
ros. qui si dubitabunt, aut gravabuntur; ego me profiteor relaturum; neque me impedit cuiusquam, Quirites, inimicum edictum, quo minus, fretus vobis, vestrum ius beneficiumque defendam: neque, praeter intercessionem, quidquam audiam; de qua (ut arbitror) isti ipsi, qui minantur, etiam atque etiam, quid liceat, considerabunt. Mea quidem sententia, Quirites, unus A. Gabinius, belli maritimi rerumque gestarum auctor, comes Cn. Pompeio adſcribitur: propterea quod alter uni id bellum suscipiendum vestris suffragiis detulit; alter delatum susceptumque confecit.

Reliquum est, ut de Q. Catuli auctoritate et sen-²⁰ tentia dicendum esse videatur. qui cum ex vobis⁵⁹

quaereret, si in uno Cn. Pompeio omnia poneretis, si quid eo factum esset, in quo spem essetis habituri; cepit magnum suae virtutis fructum, ac dignitatis, cum omnes prope una voce, *in eo ipso vos spem habituros esse* dixistis. Etenim talis est vir, ut nulla res tanta sit ac tam difficilis, quam ille non et consilio regere, et integritate tueri, et virtute conficere possit. sed in hoc ipso ab eo vehementissime dissentio, quod, quo minus certa est hominum ac minus diuturna vita, hoc magis respublica, dum per deos immortales licet, frui debet summi hominis vita atque virtute.

- 60 At enim nihil novi fiat contra exempla atque instituta maiorum. Non dico hoc loco, maiores nostros semper, in pace consuetudini, in bello utilitati paruisse; semper ad novos casus temporum, novorum consiliorum rationes accommodasse: non dicam, duo bella maxima, Punicum et Hispaniense, ab uno imperatore esse confecta: duas urbes potentissimas, quae huic imperio maxime minabantur, Carthaginensem atque Numantiam, ab eodem Scipione esse deletas: non commemorabo, nuper ita vobis patribusque vestris esse visum, ut in uno C. Mario spes imperii poneretur, ut idem cum Iugurtha, idem cum Cimbris, idem
- 61 cum Theutonis bellum administraret: in ipso Cn. Pompeio, in quo novi constitui nihil vult Q. Catulus, quam multa sint nova, summa Q. Catuli
- 21 voluntate constituta, recordamini. Quid enim tam novum, quam adolescentulum, privatum, exercitum difficili reipublicae tempore conficere? con-

fecit. huic praeesse? praesuit. rem optime ductu suo gerere? gessit. Quid tam praeter consuetudinem, quam homini peradolescens, cuius a senatorio gradu aetas longe abesset, imperium atque exercitum dari? Siciliam permitti, atque Africam, bellumque in ea administrandum? fuit in his provinciis singulari innocentia, gravitate, virtute: bellum in Africa maximum confecit, victorem exercitum deportavit. Quid vero tam inauditum, quam equitem Romanum triumphare? at eam quoque rem populus Romanus non modo, vidit, sed etiam omni studio visendam et concelebrandam putavit. Quid tam inusitatum, quam ut, cum duo ⁶² consules clarissimi fortissimique essent, eques Romanus ad bellum maximum formidolosissimumque pro consule mitteretur? missus est. quo quidem tempore, cum esset nonnemo in senatu, qui diceret, *Non oportere mitti hominem privatum pro consule*; L. Philippus dixisse dicitur: *Non se illum sua sententia pro consule, sed pro consulibus mittere*. Tanta in eo reipublicae bene gerendae spes constituebatur, ut duorum consulum munus unius adolescentis virtuti committeretur. Quid tam singulare, quam ut ex senatusconsulto legibus solutus, consul ante fieret, quam ullum alium magistratum per leges capere licuisset? quid tam incredibile, quam ut iterum eques Romanus ex senatusconsulto triumpharet? quae in omnibus hominibus nova post hominum memoriam constituta sunt, ea tam multa non sunt, quam haec, quae in hoc uno homine vidimus. Atque haec tot exempla, tanta ⁶³

ac tam nova, profecta sunt in eundem hominem a Q. Catuli atque a ceterorum eiusdem dignitatis amplissimorum hominum auctoritate.

- 22 Quare videant, ne sit periniquum et non ferendum, illorum auctoritatem de Cn. Pompeii dignitate a vobis comprobata[m] semper esse; vestrum ab illis de eodem homine iudicium, populique Romani auctoritatem improbari: praesertim cum iam suo iure populus Romanus in hoc homine suam auctoritatem vel contra omnes, qui dissentiunt, possit defendere; propterea quod, istis reclamantibus, vos unum illum ex omnibus delegistis, quem
- 64 bello praedonum praeponeretis. Hoc si vos temere fecistis, et reipublicae parum consulistis; recte isti studia vestra suis consiliis regere conantur: sin autem vos plus tum in republica vidistis; vos, his repugnantibus, per vosmetipsos dignitatem huic imperio, salutem orbi terrarum attulistis: aliquando isti principes, et sibi, et ceteris, populi Romani universi auctoritati parendum esse fateantur. Atque in hoc bello Asiatico et regio, non solum militaris illa virtus, quae est in Cn. Pompeio singularis, sed aliae quoque virtutes animi multae et magnae requiruntur. difficile est in Asia, Cilicia, Syria, regnisque interiorum nationum ita ver-
fari vestrum imperatorem, ut nihil aliud, quam de hoste, ac de laude, cogitet. deinde etiamsi qui sunt pudore ac temperantia moderatiores; tamen eos esse tales, propter multitudinem cupidorum hominum nemo arbitratur. Difficile est dictu, Quirites,
- 65 quanto in odio simus apud exteras nationes, prop-

ter eorum, quos ad eas per hos annos cum imperio misimus, iniurias ac libidines. Quod enim fanum putatis in illis terris nostris magistratibus religiosum, quam civitatem sanctam, quam domum satis clausam ac munitam fuisse? urbes iam locupletes ac copiosae requiruntur, quibus causa belli propter diripiendi cupiditatem inferatur. Libenter 66 haec coram cum Q. Catulo et Q. Hortensio disputarem, summis et clarissimis viris. noverunt enim sociorum vulnera: vident eorum calamitates: querimonias audiunt. Pro sociis vos contra hostes exercitum mittere putatis, an hostium simulatione, contra socios atque amicos? quae civitas est in Asia, quae non modo imperatoris, aut legati, sed unius tribuni militum animos ac spiritus capere possit? Quare, etiamsi quem habetis, qui collatis signis, 23 exercitus regios superare posse videatur: tamen, nisi erit idem, qui se a pecuniis sociorum, qui ab eorum coniugibus ac liberis, qui ab ornamentis fanorum atque oppidorum, qui ab auro gazaque regia, manus, oculos, animum cohibere possit; non erit idoneus, qui ad bellum Asiaticum regiumque mittatur. Ecquam putatis civitatem pacatam fuisse, 67 quae locuples sit? ecquam esse locupletem, quae istis pacata esse videatur? Ora maritima, Quirites, Cn. Pompeium non solum propter rei militaris gloriam, sed etiam propter animi continentiam requisivit. Videbat enim populus R. non locupletari quotannis pecunia publica, praeter paucos; neque nos quidquam aliud assequi classium nomine, nisi ut, detrimentis accipiendis, maiore affici turpitu-

dine videremur. Nunc, qua cupiditate homines in provincias, quibus iacturis, quibus conditionibus proficiscantur, ignorant videlicet isti, qui ad unum deferenda esse omnia non arbitrantur? quasi vero Cn. Pompeium non cum suis virtutibus, tum etiam alienis vitiis magnum esse videamus. Quare nolite dubitare, quin huic uni credatis omnia, qui inter annos tot unus inventus sit, quem socii in urbes suas cum exercitu venisse gaudeant. Quod si auctoritatibus hanc causam, Quirites, confirmandam putatis; est vobis auctor, vir bellorum omnium maximarumque rerum peritissimus, P. Servilius; cuius tantae res gestae terra marique extiterunt, ut, cum de bello deliberetis, auctor vobis gravior esse nemo debeat: est C. Curio, summis vestris beneficiis, maximisque rebus gestis, summo ingenio et prudentia praeditus: est Cn. Lentulus, in quo omnes, pro amplissimis vestris honoribus, summum consilium, summam gravitatem esse cognoscitis: est C. Cassius, integritate, virtute, constantia singulari. Quare videte, ut horum auctoritatibus, illorum orationi, qui dissentiunt, respondere posse videamur.

24 Quae cum ita sint, C. Manili, primum istam
69 tuam et legem, et voluntatem, et sententiam laudo, vehementissimeque comprobo: deinde te hortor, ut, auctore populo Romano, maneat in sententia, neve cuiusquam vim aut minas pertimescas. Primum in te satis esse animi perseverantiaeque arbitror: deinde cum tantam multitudinem cum tanto studio adesse videamus, quantam nunc ite-

rum in eodem homine praeficiendo videmus; quid est, quod aut de re, aut de perficiendi facultate dubitemus? Ego autem, quidquid in me est studii, consilii, laboris, ingenii, quidquid hoc beneficio populi Romani, atque hac potestate praetoria, quidquid auctoritate, fide, constantia possum; id omne ad hanc rem conficiendam, tibi et populo Romano polliceor ac defero. testorque omnes deos, et eos maxime, qui huic loco temploque praesident, qui omnium mentes eorum, qui ad rempublicam adeunt, maxime perspiciunt, me hoc neque rogatu facere cuiusquam, neque quo Cn. Pompeii gratiam mihi per hanc causam conciliari putem, neque quo mihi ex cuiusquam amplitudine, aut praesidia periculis, aut adiumenta honoribus quaeram: propterea quod pericula facile, ut hominem praestare oportet, innocentia testi repellamus: honores autem neque ab uno, neque ex hoc loco, sed eadem nostra illa laboriosissima ratione vitae, si vestra voluntas feret, consequemur. Quamobrem, quidquid in hac causa mihi susceptum est, Quirites, id omne me reipublicae causa suscepisse confirmo: tantumque abest, ut aliquam bonam gratiam mihi quaesisse videar, ut multas etiam simultates partim obscuras, partim apertas intelligam, mihi non necessarias, vobis non inutiles, suscepisse. Sed ego me hoc honore praeditum, tantis vestris beneficiis affectum, statui, Quirites, vestram voluntatem, et reipublicae dignitatem, et salutem provinciarum atque sociorum, meis omnibus commodis et rationibus praeferre oportere.

M. TULLII
CICERONIS
P R O
A. CLUENTIO AVITO.
ORATIO QUARTADECIMA.

A R G U M E N T U M.

Saffia quaedam, Cluentii mater, improbi mulier ingenii, libidinis effrenatae, post binas nuptias, unas patris Cluentii, alteras A. Aurii Melini, generi sui, quem cum filia divorcium facere coegit, postremo nupsit Statio Albio Oppianico, qui Melinum eius virum occiderat. Hic cum intellexeret, Cluentium nondum testamentum fecisse, eoque mortuo bona eius omnia ad matrem esse ventura, incensus avaritia, veneno eum tollere decrevit. Ea re cognita, duobusque praeiudiciis iam probata, primum Scamandri damnatione, cuius in manibus venenum deprehensum fuerat, deinde C. Fabricii, qui Cleophanti, quo Cluentius medico utebatur, servum Diogenem ad venenum dandum spe & praemio sollicitaverat: Oppianicum Cluentius, de veneficio accusavit: qui cum damnatus esset, defensor Oppianici L. Quinctius Tribunus pl. quotidianis concionibus rem in invidiam adduxit, cum diceret, pecuniam in iudicio esse versatam: & cum incertum esset, a qua parte esset profecta; populus Romanus non credit, ab Oppianico datam, quia damnatus erat: & errore multorum in falso crimine Cluentius fuit: cum Oppianicus C. Aelio Staleno DC millia H-S pro numero iudicum, qui corrupendi essent, dedisset, qui eam pecuniam interceperat & iudici-

bus eam ante iudicium petentibus, se ab Oppianico destitutum dixerat, unde ipsi eo cupidius Oppianicum damnabant. Eo postea crimine, & Stalenus ipse, & cum eo Bulbus, Gutta, Popillius, alique eiusdem affines culpaē iudices damnati sunt. Annis quinque post damnationem, cum Oppianicus in exilio periisset, uxor Saffia moliri coepit infidias filio, quod eius consilio diceret per M. Afellium quendam viro suo venenum in pane datum, et cum de servis quaestione habita, nihil esset repertum: rursus eadem, triennio post, adolescenti Oppianico filia collocata, impulit eum ad filium de veneficio accusandum. is actore usus est L. Attio Pisarenſi: contra quem praetor Cicero Cluentium defendit. Acta causa est ad Q. Voconium Nasonem, qui de veneficiis praetor quaesivit, Lepido & Tullo Coff. & quidem a Cicerone solo, veteri more v. c. 70.

ANIMADVERTI, iudices, omnem accusatoris orationem, in duas divisam esse partes: quarum altera mihi niti, et magnopere confidere videbatur invidia iam inveterata iudicii Iuniani: altera tantummodo consuetudinis causa timide et diffidenter attingere rationem veneficii criminum; qua de re lege est haec quaestio constituta. Itaque mihi certum est, hanc eandem distributionem invidiae et criminum, sic in defensione servare, ut omnes intelligant, nihil me nec subterfugere voluisse reticendo, nec obscurare dicendo. Sed cum considero, quomodo mihi in utraque re sit elaborandum, altera pars, ea quae propria est iudicii vestri, et legitimae veneficii quaestionis, per mihi brevis et non magnae in dicendo contentionis fore videtur: altera autem, quae procul a iudicio remota est, quae concionibus seditiose concitatis accommoda-

tior est, quam tranquillis moderatisque iudiciis, perspicio, quantum in agendo difficultatis, et quantum
 3 laboris sit habitura. Sed in hac tanta difficultate illa me res tamen, iudices, consolatur, quod vos de criminibus sic audire consuevistis, ut eorum omnem dissolutionem ab oratore quaeratis: ut non existimetis, plus vos ad salutem reo largiri oportere, quam quantum defensor, purgandis criminibus, consequi, et dicendo probare potuerit. De invidia autem sic inter vos disceptare debetis, ut non, quid dicatur a nobis, sed quid oporteat dici, consideretis. Agitur enim in criminibus, A. Cluentii proprium periculum; in invidia, causa communis. Quamobrem alteram partem causae sic agemus, ut vos doceamus; alteram sic, ut oremus. in altera, diligentia vestra nobis adiungenda est; in altera, fides imploranda. nemo est enim, qui invidiae, sine vestro, ac sine talium virorum subsidio possit resistere.
 4 Equidem quod ad me attinet, quo me veritam, nescio. negem fuisse illam infamiam iudicii corrupti? negem illam rem agitatam in concionibus? iactatam in iudiciis? commemoratam in senatu? evellam ex animis hominum tantam opinionem? tam penitus insitam? tam vetustam? non est nostri ingenii: vestri auxilii est, iudices, huius innocentiae sic in hac calamitosa fama, quasi in aliqua perniciosissima flamma, atque in communi incendio
 2 subvenire. Etenim sicut aliis in locis parum firmitati et parum virium veritas habet: sic in hoc loco falsa invidia imbecilla esse debet. Dominetur in concionibus, iaceat in iudiciis: valeat in opinio-

nibus ac sermonibus imperitorum, ab ingeniis prudentium repudietur: vehementes habeat repentinos impetus, spatio interposito et causa cognita confenescat. denique illa definitio iudiciorum aequorum, quae nobis a maioribus tradita est, retineatur: ut in iudiciis et sine invidia culpa plectatur, et sine culpa invidia ponatur. Quamobrem a vobis, 6 iudices, antequam de ipsa causa dicere incipio, haec postulo: primum id, quod aequissimum est, ut ne quid huc praeiudicati afferatis. etenim non modo auctoritatem, sed etiam nomen iudicum amittimus, nisi hic ex ipsis causis iudicabimus, ac si ad causas iudicia iam facta domo deferemus. deinde si quam opinionem iam vestris mentibus comprehendistis, si eam ratio convellet, si oratio labefactabit, si denique veritas extorquebit; ne repugnetis, eamque animis vestris aut libentibus, aut aequis remittatis. tum autem, cum ego unaquaque de re dicam, et diluam, ne ipsi, quae contraria sunt, taciti cogitationi vestrae subiiciatis; sed ad extremum expectetis, et me meum dicendi ordinem servare patiamini: cum peroraro, tum, si quid erit praeteritum, a me requiratis. Ego me, iudices, ad eam 3 causam accedere, quae iam per annos octo continuos ex contraria parte audiatur, atque ipsa opinione hominum tacita prope convicta atque damnata sit, facile intelligo: sed, si quis mihi deus vestram ad me audiendum benevolentiam conciliarit; efficiam profecto, ut intelligatis, nihil esse homini tam timendum, quam invidiam; nihil innocenti, suscepta invidia, tam optandum, quam aequum

iudicium, quod in hoc uno denique falsae infamiae finis aliquis atque exitus reperiat. Quamobrem magna me spes tenet, si ea, quae sunt in causa, explicare, atque omnia dicendo consequi potuero, hunc locum confessumque vestrum, quem illi horribilem A. Cluentio ac formidolosum fore putaverunt, eum tandem eius fortunae miserae multumque iactatae, portum ac perflugium futurum. Tametsi permulta sunt, quae mihi, antequam de causa dicam, de communibus invidiae periculis dicenda esse videantur: tamen, ne diutius oratione mea suspensa expectatio vestra teneatur, aggrediar ad crimen cum illa deprecatione, iudices, qua mihi saepius utendum esse intelligo, sic ut me audiatis, quasi hoc tempore haec causa primum dicatur, sicuti dicitur; non quasi saepe iam dicta, et nunquam probata sit. hodierno enim die primum veteris istius criminis diluendi potestas est data: ante hoc tempus error in hac causa atque invidia versata est. Quamobrem dum multorum annorum accusationi breviter dilucideque respondeo, quaeso, ut me, iudices, sicuti facere instituistis, benigne attenteque audiatis.

4 Corruptisse dicitur A. Cluentius iudicium pecunia, quo inimicum suum innocentem, Statium Al-
 2 bium, condemnaret. Ostendam, iudices, primum, (quoniam caput illius atrocitatis atque invidiae fuit, innocentem pecunia circumventum) neminem unquam maioribus criminibus, gravioribus testibus esse in iudicium vocatum: deinde ea de eo praeiudicia esse facta ab ipsis iudicibus, a quibus condem-

natus est, ut non modo ab iisdem, sed ne ab aliis quidem ullis, absolvi ullo modo posset. Cum haec docuero, tum illud ostendam, quod maxime requiri intelligo, iudicium illud pecunia esse tentatum, non a Cluentio, sed contra Cluentium: faciamque, ut intelligatis, in tota illa causa quid res ipsa tulerit, quid error affinxerit, quid invidia conflarit.

Primum igitur illud est, ex quo intelligi possit, ¹⁰ debuisse Cluentium magnopere causae confidere, quod certissimis criminibus, et testibus fretus ad accusandum descenderit. Hoc loco faciendum mihi, iudices, est, ut vobis breviter illa, quibus Albius condemnatus est, crimina exponam. Abs te peto, Oppianice, ut me invitum de patris tui causa dicere existimes, adductum fide atque officio defensionis. etenim tibi si in praesentia satisfacere non potuero, tamen multae mihi ad satisfaciendum reliquo tempore facultates dabuntur: Cluentio nisi nunc satisfecero, postea mihi satisfaciendi potestas non erit. simul et illud quis est, qui dubitare debeat, contra damnatum et mortuum, pro incolumi et vivo dicere: cum illi, in quem dicitur, damnatio omne ignominiae periculum iam abstulerit, mors vero etiam doloris; huic autem, pro quo dicitur, nihil possit offensionis accedere sine acerbissimo animi sensu ac dolore, et sine summo dedecore vitae ac turpitudine? Atque, ut intelligatis, ¹¹ Cluentium non accusatorio animo, non ostentatione aliqua, aut gloria adductum, sed nefariis iniuriis, quotidianis infidiis, proposito ante oculos vitae pe-

riculo, nomen Oppianici detulisse, paulo longius exordium rei demonstrandae repetam: quod quaeso, iudices, ne moleste patiamini. principiis enim cognitis, multo facilius extrema intelligetis.

- 5 A. Cluentius Avitus fuit, pater huiusce, iudices, homo non solum municipii Larinatis, ex quo erat, sed etiam regionis illius et vicinitatis, virtute, estimatione, nobilitate facile princeps. Is cum esset mortuus, Sulla et Pompeio consulibus, reliquit hunc annos xv natum, grandem autem et nubilem filiam: quae brevi tempore post patris mortem nupsit A. Aurio Melino, consobrino suo, adolescenti in primis, ut tum habebatur, inter suos et honesto
 12 et nobili. Cum essent hae nuptiae plenae dignitatis, plenae concordiae, repente est exorta mulieris importunae nefaria libido, non solum dedecore, verum etiam scelere coniuncta. Nam Saffia, mater huius Aviti, (mater enim a me, nominis causa, tametsi in hunc hostili odio et crudelitate est, mater, inquam, appellabitur: neque unquam illa ita de suo scelere et immanitate audiet, ut naturae nomen amittat. quo enim est ipsum nomen amantius indulgentiusque maternum, hoc illius matris, quae multos iam annos, et nunc cum maxime filium interfectum cupit, singulare scelus, maiore odio dignum esse ducetis.) ea igitur mater Aviti, Melini illius adolescentis, generi sui, contra quam fas erat, amore capta, primo, neque id ipsum diu, quoquo modo poterat, in illa cupiditate continebatur: deinde ita flagrare coepit amentia, sic inflammata ferri libidine, ut eam non pudor, non pudicitia, non

pietas, non macula familiae, non hominum fama, non filii dolor, non filiae moeror a cupiditate revocaret. Animum adolescentis, nondum consilio ac ratione firmatum, pellexit iis omnibus rebus, quibus illa aetas capi ac deliniri potest. filia, quae non solum illo communi dolore muliebri in eiusmodi viri iniuriis angeretur, sed nefarium matris pellicatum ferre non posset, de quo ne queri quidem sine scelere se posse arbitraretur, ceteros sui tanti mali ignaros esse cupiebat: in huius amantissimi sui fratris manibus et gremio, moerore et lacrymis consenescebat. Ecce autem subitum divor- rium; quod solatium malorum omnium fore videbatur: discedit a Melino Cluentia: ut in tantis iniuriis, non invita; ut a viro, non libenter. Tum vero illa egregia ac praeclara mater, palam exultare laetitia, ac triumphare gaudio coepit, victrix filiae, non libidinis. Itaque diutius suspicionibus obscuris laedi famam suam noluit: lectum illum genialem, quem biennio ante filiae suae nubenti straverat, in eadem domo sibi ornari et sterni, expulsa atque exturbata filia, iubet. nubit genero socrus, nullis auspiciis, nullis auctoribus, funestis ominibus omnium omnibus. O mulieris scelus incredibile, et, praeter hanc unam, in omni vita in- auditam! o libidinem effrenatam et indomitam! o audaciam singularem! non timuisse, si minus vim deorum, hominumque famam, at illam ipsam noctem facesque illas nuptiales? non limen cubiculi? non cubile filiae? non parietes denique ipsos, superiorum testes nuptiarum? perfregit ac prostravit

omnia cupiditate ac furore : vicit pudorem libido ,
 16 timorem audacia , rationem amentia . Tulit hoc
 commune dedecus iam familiae , cognationis , no-
 minis , graviter filius : augebatur autem eius mole-
 stia quotidianis querimoniis et assiduo fletu sororis :
 statuit tamen nihil sibi in tantis iniuriis , ac tanto
 scelere matris , gravius faciendum , quam ut illa
 matre ne uteretur : ne , quam videre sine summo
 animi dolore non poterat , ea si matre uteretur ,
 non solum videre , sed etiam probare suo iudicio
 putaretur .

17 Initium quod huic cum matre fuerit simultatis ,
 audistis . pertinuisse hoc ad causam , tunc , cum re-
 liqua cognoveritis , intelligetis . nam illud me non
 praeterit , cuiusmodicunque mater sit , tamen in iu-
 dicio filii de turpitudine parentis dici vix oportere .
 non essem ad ullam causam idoneus , iudices , si
 hoc , quod in communibus hominum sensibus atque
 in ipsa natura positum atque infixum est , id ego ,
 cum ad amici pericula depellenda adhiberer , non
 viderem . Facile intelligo , non modo reticere ho-
 mines parentum iniurias , sed etiam animo aequo
 ferre oportere . Sed ego ea , quae ferri possunt , fe-
 18 renda ; quae taceri , tacenda esse arbitror . Nihil in
 vita vidit calamitatis A. Cluentius , nullum pericu-
 lum mortis adiit , nihil mali timuit , quod non to-
 tum a matre esset conflatum et perfectum . quae hoc
 tempore sileret omnia , atque ea , si oblivione non
 posset , tamen taciturnitate sua tecta esse pateretur :
 sed ea vero sic agit , ut prorsus reticere nullo mo-
 do possit . Hoc enim ipsum iudicium , hoc pericu-

lum, illa accusatio, omnis testium copia, quae futura est, a matre initio est adornata, a matre hoc tempore instruitur, atque omnibus eius opibus et copiis comparatur: ipsa denique nuper Larino, huius opprimendi causa, Romam advolavit. praesto est mulier audax, pecuniosa, crudelis: instituit accusatores, instruit testes: squalore huius et fordibus laetatur: exitium exoptat: sanguinem suum profunderi omnem cupit, dummodo profusum huius ante videat. Haec nisi omnia perspexeritis in causa, temere a nobis illam appellari putatote: sin autem erunt et aperta et nefaria, Cluentio ignoscere debetis, quod haec a me dici patiatur: mihi ignoscere non deberetis, si tacerem. Nunc iam summam exponam, quibus criminibus Oppianicus damnatus sit; ut et constantiam A. Cluentii, et rationem accusationis perspicere possitis. Ac primum causa accusandi quae fuerit, ostendam; ut id ipsum A. Cluentium vi et necessitate coactum fecisse videatis.

Cum manifesto venenum deprehendisset, quod vir matris Oppianicus ei paravisset; et res non coniectura, sed oculis ac manibus teneretur, neque in causa ulla dubitatio posset esse: accusavit Oppianicum. quam constanter, et quam diligenter, postea dicam: nunc hoc scire vos volui, nullam huic aliam accusandi causam fuisse, nisi uti propositum vitae periculum et quotidianas capitis insidias hac una ratione vitaret. Atque, ut intelligatis, his accusatum esse criminibus Oppianicum, ut neque accusator timere, neque reus sperare debuerit; pauca vobis illius iudicii crimina exponam: quibus cogni-

tis, nemo vestrum mirabitur, illum, diffidentem rebus suis, ad Stalenum atque ad pecuniam confugisse.

- 21 Larinas quaedam fuit Dinea, socrus Oppianici: quae filios habuit M. et Numerium Aurios, et Cn. Magium, et filiam Magiam, nuptam Oppianico. M. Aurius adolescentulus, bello Italico captus apud Asculum, in Q. Sergii senatoris, eius, qui inter ficiarios damnatus est, manus incidit, et apud eum fuit in ergastulo. Numerius autem Aurius frater, mortuus est, heredemque Cn. Magium, fratrem suum, reliquit: postea Magia, uxor Oppianici, mortua est: postremo unus, qui reliquus erat Dineae filius, Cn. Magius, est mortuus. is fecit heredem illum adolescentem Oppianicum, sororis suae filium, eumque partiri cum Dinea matre iussit. interim venit index ad Dineam, neque obscurus, neque incertus, qui nuntiaret ei, filium eius, M. Aurium,
- 22 vivere, et in agro Gallico esse in servitute. Mulier, amissis liberis, cum unius filii recuperandi spes esset ostentata, omnes suos propinquos, filiique sui necessarios convocavit, et ab iis flens petivit, ut negotium susciperent, adolescentem investigarent, sibi restituerent eum filium, quem tantum unum ex multis fortuna reliquum esse voluisset. Haec cum agere instituisset, oppressa morbo est. itaque testamentum fecit eiusmodi, ut illi filio H-S ccccccccc millia legaret, heredem institueret eundem illum Oppianicum, nepotem suum. atque his diebus paucis est mortua. propinqui tamen illi, quemadmodum viva Dinea instituerant, ita, mortua illa, ad investigandum Aurium cum eodem illo indice in a

grum Gallicum profecti sunt. Interim Oppianicus, 8
 ut erat, sicuti multis ex rebus reperietis, singulari 23
 scelere et audacia, per quendam Gallicanum, fa-
 miliarem suum, primum illum indicem pecunia cor-
 ruptum: deinde ipsum Aurium, non magna iactura
 facta, tollendum interficiendumque curavit. Illi au-
 tem, qui erant ad propinquum investigandum et
 recuperandum profecti, literas Larinum ad Aurios,
 illius adolescentis propinquos, suosque necessarios,
 mittunt; sibi difficilem esse investigandi rationem,
 quod intelligerent indicem ab Oppianico esse cor-
 ruptum. Quas literas A. Aurius, vir fortis et experi-
 ens, et domi nobilis, M. illius Aurii propinquus,
 in foro, palam, multis audientibus, cum adesset
 Oppianicus, recitat, et clarissima voce, se nomen
 Oppianici, si interfectum M. Aurium comperisset,
 delaturum esse testatur. Interim brevi tempore illi, 24
 qui erant in agrum Gallicum profecti, Larinum re-
 vertuntur: interfectum esse M. Aurium renuntiant.
 animi non solum propinquorum, sed etiam om-
 nium Larinatum odio Oppianici, et illius adoles-
 centis misericordia, commoventur. Itaque cum A.
 Aurius, qui antea denuntiabat, clamore hominem
 ac minis insequi coepisset: Larino profugit, et se
 in castra clarissimi viri, Q. Metelli, contulit. Post 25
 illam fugam, et sceleris et conscientiae testem, nun-
 quam se iudiciis, nunquam legibus, nunquam in-
 ermum inimicis committere ausus est: sed per il-
 lam L. Sullae vim atque victoriam, Larinum in
 fummo timore omnium cum armatis advolavit:
 quatuor viros, quos municipales fecerant, sustulit:

se a Sulla, et alios praeterea tres, factos esse dixit: et ab eodem sibi esse imperatum, ut Aurium illum, qui sibi delationem nominis, et capitis periculum ostentarat, et alterum Aurium, et eius C. filium, et Sex. Virbium, quo sequestre in illo indice corumpendo dicebatur esse usus, proscribendos interficiendosque curaret. Itaque, illis crudelissime interfectis, non mediocri ab eo ceteri proscriptionis et mortis metu terrebantur. His rebus in causa iudicioque patefactis, quis est, qui illum absolvi potuisse arbitraretur? Atque haec parva sunt: cognoscite reliqua: ut non aliquando condemnatum esse Oppianicum, sed aliquamdiu incolumem fuisse miremini.

- 26 Primum videte hominis audaciam. Saffiam in matrimonium ducere, Aviti matrem, illam, cuius virum A. Aurium occiderat, concupivit. Utrum impudentior hic, qui postulet, an crudelior illa, si nubat, difficile dictu est. sed tamen utriusque humanitatem constantiamque cognoscite.
- 27 Petit Oppianicus, ut sibi Saffia nubat, et id magnopere contendit. illa autem non admiratur audaciam, non impudentiam aspernatur, non denique illam Oppianici domum, viri sui sanguine redundantem, reformidat: sed quod haberet tres ille filios, idcirco se ab his nuptiis abhorreere respondit. Oppianicus, qui pecuniam Saffiae concupivisset, domo sibi quaerendum remedium existimavit ad eam moram, quae nuptiis afferebatur. Nam, cum haberet ex Novia infantem filium: alter autem eius filius, Papia natus, Theani Appuli, quod abest a Larino XVIII

millia passuum, apud matrem educaretur: arcessit subito sine causa puerum Theano: quod facere, nisi ludis publicis, aut festis diebus, antea non solebat. Mater nihil mali misera suspicans, mittit. Ille se Tarentum proficisci cum simulasset, eo ipso die puer, cum hora undecima in publico valens visus esset, ante noctem mortuus, et postridie, antequam luceret, combustus est. Atque hunc tantum moerorem matri prius hominum rumor, quam quisquam ex Oppianici familia renuntiavit. Illa cum uno tempore audisset, sibi non solum filium, sed etiam exsequiarum munus ereptum, Larinum confestim exanimata venit, et ibi de integro funus iam sepulto filio fecit. Dies nondum decem intercesserant, cum ille alter filius infans necatur. Itaque nubit Oppianico continuo Saffia, laetanti iam animo, et spe optima confirmato: nec mirum, quae se non nuptialibus donis, sed filiorum funeribus delinitam videret. ita, quod ceteri propter liberos pecuniae cupidiores solent esse, ille propter pecuniam liberos amittere iucundius esse duxit. Sentio, iudices, vos pro vestra humanitate, his tantis sceleribus breviter a me demonstratis, vehementer esse commotos. Quo tandem igitur animo fuisse illos arbitramini, quibus his de rebus non modo audiendum fuit, verum etiam iudicandum? Vos auditis de eo, in quem iudices non estis: de eo, quem non videtis: de eo, quem odisse iam non potestis: de eo, qui et naturae et legibus satisfecit: quem leges exsilio, natura morte multavit: auditis non ab inimico: auditis sine testibus: auditis, cum ea,

quae copiosissime dici possunt, breviter a me stric-
 timque dicuntur. Illi audiebant de eo, de quo iu-
 rati sententias ferre debebant: de eo, cuius prae-
 sentis nefarium et confcleratum vultum intueban-
 tur: de eo, quem oderant propter audaciam: de
 eo, quem omni supplicio dignum esse ducebant:
 audiebant ab accusatoribus: audiebant verba multo-
 rum testium: audiebant, cum unaquaque de re a
 P. Canutio, homine eloquentissimo, graviter et diu
 30 diceretur. Et est quisquam, qui, cum haec cogno-
 verit, suspicari possit, Oppianicum iudicio oppres-
 sum et circumventum esse innocentem? Acervatim
 iam reliqua, iudices, dicam, ut ad ea, quae pro-
 piora huius causae et adiunctiora sunt, perveniam.

Vos, quaeso, memoria teneatis, non mihi hoc
 esse propositum, ut accusem Oppianicum mortuum:
 sed, cum hoc persuadere vobis velim, iudicium ab
 hoc non esse corruptum, hoc uti initio ac funda-
 mento defensionis, Oppianicum, hominem scele-
 ratissimum et nocentissimum esse damnatum: qui
 uxori suae Cluentiae, quae amita huius Aviti fuit,
 cum ipse poculum dedisset, subito illa in media po-
 sitione exclamavit, se maximo cum dolore mori:
 nec diutius vixit, quam locuta est. nam in ipso ser-
 mone hoc et vociferatione mortua est. et ad hanc
 mortem tam repentinam, vocemque morientis, om-
 nia praeterea, quae solent esse indicia et vestigia
 31 veneni, in illius mortuae corpore fuerunt. Eodem-
 11 que veneno C. Oppianicum, fratrem, necavit. Ne-
 que est hoc satis: tametsi in ipso fraterno parricidio
 nullum scelus praetermissum videtur; tamen, ut ad

hoc nefarium facinus accederet, aditum sibi aliis sceleribus ante munivit. Nam cum esset gravida Auria, fratris uxor, et iam appropinquare partus videretur; mulierem veneno interfecit, ut una illa, et quod erat ex fratre conceptum, necaretur. Postea fratrem aggressus est: qui sero, iam exhausto illo poculo [mortis], cum et de suo et de uxoris interitu clamaret, testamentumque mutare cuperet, in ipsa significatione huius voluntatis, est mortuus. Ita mulierem, ne partu eius ab hereditate fraterna excluderetur, necavit: fratris autem liberos prius vita privavit, quam illi hanc ab natura propriam lucem accipere potuerunt; ut omnes intelligerent, nihil ei clausum, nihil sanctum esse posse, cuius ab audacia, fratris liberos ne materni quidem corporis custodia regere potuisset. Memoria teneo, Mi- 32
lesiam quandam mulierem, cum essem in Asia, quod ab heredibus secundis accepta pecunia, partum sibi ipsa medicamentis abegisset, rei capitalis esse damnatam: neque iniuria; quae spem parentis, memoriam nominis, subsidium generis, heredem familiae, designatum reipublicae civem, sustulisset. Quanto Oppianicus in eadem iniuria maiore supplicio dignus? siquidem illa, cum suo corpori vim attulisset, se ipsa cruciavit: hic autem idem illud effecit per alieni corporis mortem atque cruciatum. Ceteri non videntur in singulis hominibus multa parricidia suscipere posse: Oppianicus inventus est, qui in uno corpore plures necaret. Itaque, cum 12
hanc consuetudinem audaciamque cognosceret avunculus illius adolescentis, Oppianici, Cn. Magius; 33

- isque gravi morbo affectus esset, et heredem illum sororis suae filium faceret: amicis adhibitis, praesente matre sua, Dinea, uxorem suam interrogavit, essetne praegnans. quae cum se esse respondisset; ab ea petivit, ut, se mortuo, apud Dineam, quae tum ei mulieri focrus erat, quoad pareret, habitaret, diligentiamque adhiberet, ut id, quod conceperat, servaret, ut salvum parere posset. Itaque ei testamento legat grandem pecuniam a filio, si qui natus esset: ab secundo herede nihil legat.
- 34 Quid de Oppianico suspicatus sit, videris: quid iudicarit, obscurum non est. Nam, cum eius filium faceret heredem, eum tutorem liberis non adscripsit. Quid Oppianicus fecerit, cognoscite: ut illum Magium intelligatis longe animo prospexisse morientem. Quae pecunia mulieri legata erat a filio, si qui natus esset, eam praesentem Oppianicus non debitam mulieri solvit: si haec solutio legatorum, et non merces abortionis appellanda est. Quo illa pretio accepto, multisque praeterea muneribus, quae tum ex tabulis Oppianici recitabantur, spem illam, quam in alvo commendatam a viro continebat,
- 35 victa avaritia sceleri Oppianici vendidit. Nihil posse iam ad hanc improbitatem addi videtur. attendite exitum. Quae mulier obtestatione viri decem illis mensibus ne domum quidem ullam, nisi focrus suae, nosse debuit, haec quinto mense post viri mortem ipsi Oppianico nupsit. quae nuptiae non diuturnae fuerunt. erant enim non matrimonii dignitate, sed sceleris societate coniunctae.
- 13 Quid? illa caedes Asinii Larinatis, adolescentis

pecuniosi, quam clara tum, recenti re? quam omnium fermone celebrata? Fuit Avilius quidam Larinas perdita nequitia, et summa egestate, arte quadam praeditus ad libidines adolescentulorum excitandas accommodata: qui, ut se blanditiis et assentionibus in Asinii consuetudinem penitus immerfit, Oppianicus continuo sperare coepit, hoc se Avilio, tanquam aliqua machina admota, capere Asinii adolescentiam, et fortunas eius patrias expugnare posse. Ratio excogitata Larini est: res translata Romam. iniri enim id consilium facilius in solitudine, perfici rem eiusmodi commodius in turba posse arbitrati sunt. Asinius cum Avilio Romam est profectus. Hos vestigiis Oppianicus consecutus est. Iam ut Romae vixerint, quibus convivii, quibus flagitiis, quantis et quam profusis sumribus, non modo conscio, sed etiam conviva et adiutore Oppianico, longum est mihi dicere, praesertim ad alia properanti. Exitum huius assimulatae familiaritatis cognoscite. Cum esset adolescens apud mulierculam quandam, atque ibi pernoctaret, et ibi diem posterum commoraretur: Avilius, ut erat constitutum, simulat se aegrotare, et testamentum facere velle. Oppianicus obsignatores ad eum, qui neque Asinium, neque Avilium nossent, adducit, et illum Asinium appellat: ipse, testamento Asinii nomine obsignato, discedit. Avilius illico convalescit. Asinius autem brevi illo tempore, quasi in hortulos iret, in arenarias quasdam extra portam Esquilinam perductus, occiditur. Qui cum unum iam et alterum diem desideraretur; neque in

iis locis, ubi ex consuetudine quaerebatur, inveniretur, et Oppianicus in foro Larinatium dictitaret, nuper se et suos amicos testamentum eius obsignasse: liberti Asinii, et nonnulli amici, quod eo die, quo postremum Asinius visus erat, Avilium cum eo fuisse, et a multis visum esse constabat, in eum invadunt, et hominem ante pedes Q. Manilii, qui tum erat triumvir, constituunt. Atque ille continuo, nullo teste, nullo indice, recentis maleficii conscientia perterritus, omnia, ut a me paulo ante dicta sunt, exponit, Asiniumque
 39 ab se, consilio Oppianici, interfectum fatetur. Extrahitur domo latitans Oppianicus a Manilio: index Avilius ex altera parte coram tenetur. Hic iam quid reliqua quaeritis? Manilium plerique noratis. non ille honorem a pueritia, non studia virtutis, non ullum existimationis bonae fructum unquam cogitarat: sed ex petulanti atque improbo scurra, in discordiis civitatis, ad eam columnam, ad quam multorum saepe conviciis perductus erat, tum suffragiis populi pervenerat. Itaque rem cum Oppianico transigit: pecuniam ab eo accipit: causam et susceptam et manifestam relinquit. Ac tum in Oppianici causa crimen hoc Asinianum cum testibus multis, tum vero indicio Avilii probabatur: in quo, inter allegatos, Oppianici nomen, primum esse constabat, eius, quem vos miserum atque innocentem, falso iudicio circumventum esse dicitis.

14 Quid? aviam tuam, Oppianice, Dineam, cui
 40 tu es heres, pater tuus non manifesto necavit?

ad quam cum adduxisset medicum illum suum, iam cognitum, et saepe victorem, [per quem interfecerat plurimos,] mulier exclamat, se ab eo nullo modo velle curari, quo curante suos omnes perdidisset. Tum repente Anconitanum quendam, L. Clodium, pharmacopolam circumforaneum, qui casu tum Larinum venisset, aggreditur, et cum eo H-S quadringentis, id quod ipsius tabulis tum est demonstratum, transigit. L. Clodius, qui properaret, cui fora multa restarent, simul atque introductus est, rem confecit: prima portione mulierem sustulit: neque postea Larini punctum est temporis commoratus. Eadem hac Dinea testamentum ⁴¹ faciente, cum tabulasprehendisset Oppianicus, qui gener eius fuisset, digito legata delevit: et, cum id multis locis fecisset, post mortem eius, ne lituris coargui posset, testamentum in alias tabulas transcriptum, signis adulterinis obsignavit. Multa praeterea consulto. etenim vereor, ne haec ipsa nimium multa esse videantur. vos tamen eum similem sui fuisse in ceteris vitae partibus existimare debetis. Illum tabulas publicas Larini censorias corrupisse, decuriones universi iudicaverunt. cum illo iam nemo rationem, nemo rem ullam contrahebat: nemo illum ex tam multis cognatis et affinibus tutorem unquam liberis suis scripsit: nemo illum aditu, nemo congressione, nemo sermone, nemo convivio dignum iudicabat: omnes aspernabantur, omnes abhorrebant, omnes, ut aliquam immanem ac perniciosam bestiam pestemque fugiebant. Hunc tamen hominem tam audacem, tam ⁴²

nefarium, tam nocentem, nunquam accusasset Avitus, iudices, si id praefermittere, salvo capite suo, potuisset. Erat huic inimicus Oppianicus; sed tamen erat vitricus: crudelis et huic infesta mater; attamen mater. postremo nihil tam remotum ab accusatione, quam Cluentius, et natura, et voluntate, et instituta ratione vitae. Sed cum esset haec illi proposita conditio, ut aut iuste pieque accusaret, aut acerbe indigneque moreretur; accusare, quodquo modo posset, quam illo modo emori, maluit.

- 43 Atque, ut haec ita esse perspicere possitis, exponam vobis Oppianici facinus manifesto comper-
tum atque deprehensum: ex quo simul utrumque,
et huic accusare, et illum condemnari, necesse fu-
15 isse intelligetis. Martiales quidam Larini appella-
bantur, ministri publici Martis, atque ei deo ve-
teribus institutis religionibusque Larinatum conse-
crati: quorum cum fati magnus numerus esset,
cumque item, ut in Sicilia permulti Venerei sunt,
sic illi Larini in Martis familia numerarentur:
repente Oppianicus eos omnes, liberos esse, ci-
vesque Romanos coepit defendere. Graviter id
decuriones Larinatum, cunctique municipes tulerunt.
Itaque ab Avito petiverunt, ut eam causam sus-
ciperet, publiceque defenderet. Avitus cum se ab
omni eiusmodi negotio removisset, tamen pro lo-
co, pro antiquitate generis sui, pro eo, quod se
non suis solum commodis, sed etiam suorum mu-
nicipum ceterorumque necessariorum natum esse
arbitrabatur, tantae voluntati universorum Larina-

tium deesse noluit. Suscepta causa, Romamque delata, magnae quotidie contentiones inter Avitum et Oppianicum ex utriusque studio defensionis excitabantur. Erat ipse immani acerbaque natura Oppianicus. incendebat eius amentiam infesta atque inimica filio mater Aviti. magni autem illi sua interesse arbitrabantur, hunc a causa Martialium demovere. Suberat etiam alia causa maior, quae Oppianici, hominis avarissimi atque audacissimi, mentem maxime commovebat. Nam Avitus usque ad illius iudicii tempus, nullum testamentum unquam fecerat. neque enim legare eiusmodi matri poterat in animum inducere; neque testamento nomen omnino praetermittere parentis. Id cum Oppianicus sciret, (neque enim erat obscurum,) intelligebat, Avito mortuo, bona eius omnia ad matrem esse ventura: quae ab sese postea, aucta pecunia, maiore praemio; orbata filio, minore periculo, necaretur. itaque his rebus incensus, qua ratione Avitum veneno tollere conatus sit, cognoscite. C. et L. Fabricii, fratres, gemini fuerunt ex municipio Aletrinate, homines inter se cum forma, tum moribus similes, municipum autem suorum dissimilimi: in quibus quantus splendor sit, quam prope aequabilis, quam fere omnium constans et moderata ratio vitae, nemo vestrum, ut mea fert opinio, ignorat. His Fabriciis semper usus est Oppianicus familiarissime. Iam hoc fere scitis omnes, quantam vim habeat ad coniungendas amicitias, studiorum ac naturae similitudo. Cum illi ita viverent, ut nullum quaestum turpem esse arbitrarentur: cum omnis ab his

fraus, omnes insidiae, circumscriptioesque adole-
 lescentium nascerentur; cumque essent vitiis atque
 improbitate omnibus noti: studiose, ut dixi, ad
 eorum se familiaritatem multis iam ante annis Op-
 47 pianicus applicarat. Itaque tum sic statuit, per C.
 Fabricium (nam L. erat mortuus) insidias Avito
 comparare. Erat illo tempore infirma valetudine
 Avitus. utebatur autem medico ignobili, sed spec-
 tato homine, Cleophanto: cuius servum Dioge-
 nem Fabricius ad venenum Avito dandum spe et
 pretio sollicitare coepit. Servus non incallidus,
 sed, ut ipsa res declaravit, frugi atque integer,
 sermonem Fabricii non est aspernatus: rem ad do-
 minum detulit: Cleophantus autem cum Avito est
 locutus. Avitus statim cum M. Bebrio senatore, fa-
 miliarissimo suo, communicavit: qui qua fide, qua
 prudentia, qua dignitate fuerit, meminisse vos ar-
 bitror. ei placuit, ut Diogenem Avitus emeret a
 Cleophanto, quo facilius aut comprehenderetur res
 eius indicio, aut falsa esse cognosceretur. Ne mul-
 tis; Diogenes emitur: venenum diebus paucis,
 (multi viri boni cum ex occulto intervenissent)
 pecuniaque obsignata, quae ad eam rem dabatur,
 in manibus Scamandri, liberti Fabriciorum, depre-
 17 henditur. Proh dii immortales! Oppianicum quis-
 48 quam, his rebus cognitis, circumventum esse dicet?
 Quis unquam audacior? quis nocentior? quis aper-
 tior in iudicium adductus est? Quod ingenium,
 quae facultas dicendi, quae a quoquam excogitata
 defensio, huic uni crimini potuit obsistere? simul
 et illud quis est qui dubitet, quin hac re comperta

manifestoque deprehensa, aut obeunda mors Cluentio, aut suscipienda accusatio fuerit ?

Satis esse arbitror demonstratum, iudices, iis criminibus accusatum esse Oppianicum, ut honeste absolvi nullo modo potuerit. Cognoscite nunc ita reum citatum esse illum, ut, re semel atque iterum praeiudicata, condemnatus in iudicium venerit. Nam Cluentius, iudices, primum nomen eius detulit, cuius in manibus venenum deprehenderat. is erat libertus Fabriciorum, Scamander. integrum consilium : iudicii corrupti nulla suspicio : simplex in iudicium causa, certa res, verum crimen allatum est. Hic tum Fabricius, is, de quo ante dixi, qui, liberto damnato, sibi illud impendere periculum videret : quod mihi cum Aletrinatibus vicinitatem, et cum plerisque eorum magnum usum esse sciebat, frequentes eos ad me domum adduxit. Qui quamquam de homine, sicut necesse erat, existimabant : tamen, quod erat ex eodem municipio, suae dignitatis esse arbitrabantur, eum, quibus rebus possent, defendere ; idque a me, ut facerem, et ut causam Scamandri susciperem, petebant : in qua causa patroni omne periculum continebatur. Ego, qui neque illis talibus viris, ac tam amantibus mei, rem possem ullam negare ; neque illud crimen tantum ac tam manifestum esse arbitrarer, sicut ne illi quidem ipsi, qui mihi tum illam causam commendabant, arbitrabantur : pollicitus iis sum, me omnia, quae vellent, esse facturum. Res agi coepta est : citatus est Scamander reus. accusabat P. Canutius, homo in primis in-

geniosus, et in dicendo exercitatus : accusabat autem ille quidem Scamandrum verbis tribus, *Venerum esse deprehensum*. omnia tela totius accusationis in Oppianicum coniciebantur : aperiiebatur causa infidiarum : Fabriciorum familiaritas commemorabatur : hominis vita et audacia proferebatur : denique omnis accusatio varie graviterque tractata, ad extremum manifesta veneni deprehensione conclusa est. Hic ego tum ad respondendum surrexi, qua cura ? dii immortales ! qua sollicitudine animi ? quo timore ? Semper equidem magno cum metu incipio dicere. quotiescunque dico, toties mihi videor in iudicium venire, non ingenii solum, sed etiam virtutis atque officii ; ne aut id profiteri videar, quod non possim implere, quod est impudentiae ; aut id non efficere, quod possim, quod est aut perfidiae, aut negligentiae : tum vero ita sum perturbatus, ut omnia timerem ; si nihil dixissem, ne infantissimus ; si multa in eiusmodi causa dixissem, ne impudentissimus existimarer. Collegi me aliquando, et ita constitui, fortiter esse agendum : illi aetati, qua tum eram, solere laudi dari, etiamsi in minus firmis causis hominum periculis non desuissem. itaque feci : sic pugnavi, sic omniratione contendi, sic ad omnia confugi, quantum ego assequi potui, remedia ac perfugia causarum, ut hoc, quod timide dicam, consecutus sim, ne quis illi causae patronum desuisse arbitraretur. Sed, ut quidquid ego apprehenderam, statim accusator extorquebat e manibus. Si quaesieram, an inimicitiae Scamandro cum Avito ; fatebatur, nullas

fuisse : sed Oppianicum, cuius ille minister fuisset, huic inimicissimum fuisse atque esse dicebat. Sin autem illud egeram, nullum ad Scamandrum morte Aviti venturum emolumentum fuisse ; concedebat : sed ad uxorem Oppianici, hominis in uxoribus necandis exercitati, omnia bona Aviti ventura esse dicebat. Cum illa defensione usus essem, quae in libertinorum causis honestissima semper existimata est, Scamandrum patrono esse probatum ; fatebatur : sed quaerebat, cui probatus esset ipse patronus. Cum ego pluribus verbis in eo commemoratus ⁵³ essem, Scamandro factas insidias esse per Diogenem, constitutumque inter eos de alia re fuisse, ut medicamentum, non venenum Diogenes afferret : hoc cuivis usu venire posse : quaerebat, cur in eiusmodi locum, tam abditum, cur solus, cur cum obsignata pecunia venisset. Denique hoc loco causa testibus, honestissimis hominibus, premebatur. M. Bebrius de suo consilio Diogenem emtum : se praesente Scamandrum cum veneno pecuniaque deprehensum esse dicebat. P. Quintilius Varus, homo summa religione et summa auctoritate praeditus, de insidiis, quae fierent Avito, et de sollicitatione Diogenis, recenti re, secum Clecphantum locutum esse dicebat. Atque in illo iudicio cum Scaman- ⁵⁴ drum nos defendere videremur, verbo ille reus erat, re quidem vera, et periculo, et tota accusatione Oppianicus. Neque id obscure ferebat, nec dissimulare ullo modo poterat : aderat frequens, advocabat, omni studio gratiaque pugnabat : potestremo, id quod maximo malo illi causae fuit, hoc

ipso in loco, quasi reus ipse esset, sedebat. Oculi omnium iudicum non in Scamandrum, sed in Oppianicum coniciebantur: timor eius, perturbatio, suspensus incertusque vultus, crebra coloris mutatio, quae erant antea suspiciosa, haec aperta ac
 20 manifesta faciebant. Cum in consilium iri oportet, quaesivit ab reo C. Iunius, quaesitor, ex lege
 55 illa Cornelia, quae tum erat, clam, an palam, de se sententiam ferri vellet. De Oppianici sententia responsum est, quod is Aviti familiarem Iunium esse dicebat, clam velle ferri. Itum est in consilium. omnibus sententiis, praeter unam, quam suam Stalenus esse dicebat, Scamander prima actione condemnatus est. Quis tum erat omnium, qui, Scamandro condemnato, non iudicium de Oppianico factum esse arbitraretur? quid est illa damnatione iudicatum, nisi venenum id, quod Avito daretur, esse quaesitum? quae porro tenuissima suspicio collata in Scamandrum est, aut conferri potuit, ut is sua sponte necare voluisse Avitum putaretur?

56 Atque, hoc tum iudicio facto, et Oppianico, re et existimatione, iam; lege et pronuntiatione, nondum condemnato: tamen Avitus Oppianicum reum statim non fecit. Voluit cognoscere, utrum iudices in eos solos essent severi, quos venenum habuisse ipsos comperissent; an etiam consilia conscientiasque eiusmodi facinorum supplicio dignas iudicarent. Itaque C. Fabricium, quem propter familiaritatem Oppianici conscium illi facinori fuisse arbitrabatur, reum statim fecit: utique ei locus primus constitueretur, propter causae coniunctio-

nem impetravit. Hic tum Fabricius non modo ad me meos vicinos et amicos, Aletrinales, non adduxit, sed ipse iis neque defensoribus uti postea, neque laudatoribus potuit. Rem enim integram hominis non alieni, quamvis suspiciosam, defendere, humanitatis esse putabamus: iudicatum labefactare conari, impudentiae. Itaque tum ille, inopia et necessitate coactus, in causa eiusmodi ad Cepasios fratres confugit, homines industrios, atque eo animo, ut, quaecumque dicendi potestas esset data, in honore atque in beneficio ponerent. Iam hoc quoque prope iniquissime comparatum est, quod in morbis corporis, ut quisque est difficillimus, ita medicus nobilissimus atque optimus quaeritur: in periculis capitis, ut quaeque causa difficillima est, ita deterrimus obscurissimusque patronus adhibetur. Citatur reus: agitur causa: paucis verbis accusat, ut de re iudicata, Canutius. Incipit longo et alte petito prooemio, respondere maior Cepasius. primo attente auditur eius oratio. erigebat animum, iam demissum et oppressum, Oppianicus. gaudebat ipse Fabricius. non intelligebat, animos iudicum, non illius eloquentia, sed defensionis impudentia commoveri. posteaquam de re coepit dicere, ad ea, quae erant in causa, addebat etiam ipse nova quaedam vulnera. Hoc quamquam sedulo faciebat, tamen interdum non defendere, sed praevaricari [accusationi] videbatur. Itaque cum callidissime se dicere putaret, et cum illa verba gravissima ex intimo artificio depromisisset: *Respicite, iudices, hominum fortunas: respicite dubios va-*

riosque casus : respicite C. Fabricii senectutem. cum hoc, *Respicite*, ornandae orationis causa saepe dixisset, respexit ipse : at C. Fabricius a subselliis, 59 demisso capite, discesserat. Hic iudices ridere : stomachari atque acerbe ferre patronus, causam sibi eripi, et se cetera de illo loco, *Respicite, iudices*, non posse dicere : nec quidquam propius est factum, quam ut illum persequeretur, et collo obtorto ad subsellia reduceret ; ut reliqua posset perorare. Ita tum Fabricius, primum suo iudicio, quod est gravissimum, deinde legis vi, et sententiis iudicum est condemnatus.

22 Quid est, quod iam de Oppianici causa plura dicamus ? Apud eosdem iudices reus est factus, cum is duobus praeiudiciis iam damnatus esset : ab iisdem autem iudicibus, qui Fabriciorum damnatione de Oppianico iudicarent, locus ei primus est constitutus : accusatus est criminibus gravissimis, et iis, quae a me breviter dicta sunt, et praeterea multis, quae ego omnia nunc omitto : accusatus est apud eos, qui et Scamandrum, ministrum Oppianici, et Fabricium, conscium maleficii, condemnarant. 60 Utrum, per deos immortales ! magis est mirandum, quod is condemnatus est, an quod omnino respondere ausus est ? Quid enim illi iudices facere potuerunt ? qui si innocentes Fabricios condemnassent, tamen in Oppianico sibi constare, et superioribus consentire iudiciis debuerunt. An vero illi sua per se ipsi iudicia rescinderent, cum ceteri soleant, in iudicando, ne ab aliorum iudiciis discrepent, providere ? et illi, qui Fabricii libertum,

quia minister in maleficio fuerat; patronum, quia conscius, condemnassent; ipsum principem atque architectum sceleris absolverent? et qui ceteros, nullo praeiudicio facto, tamen ex ipsa causa condemnassent; hunc, quem bis condemnatum iam acceperant, liberarent? Tum vero illa iudicia se- 61
natoria, non falsa invidia, sed vera atque insigni turpitudine notata, atque operta dedecore et infamia, defensionis locum nullum reliquissent. Quid enim tandem illi iudices responderent, si quis ab iis quaereret? Condemnastis Scamandrum, quo crimine? nempe quod Avitum, per servum medici, veneno necare voluisset. Quid Aviti morte Scamander consequeretur? nihil: sed administer erat Oppianici. Condemnastis C. Fabricium. quid ita? quia, cum ipse familiarissime Oppianico usus, libertus autem eius in maleficio deprehensus esset: illum expertem eius consilii fuisse non probabatur. Si igitur ipsum Oppianicum, bis suis iudiciis condemnatum, absolvisset, quis tantam turpitudinem iudiciorum, quis tantam inconstantiam rerum iudicatarum, quis tantam libidinem iudicum, ferre potuisset?

Quod si hoc videtis, quod iam hac omni ora- 62
tione patefactum est, illo iudicio reum condemnari, praesertim ab iisdem iudicibus, qui duo praeiudicia fecissent, necesse fuisse: simul illud videatis necesse est, nullam accusatori causam esse potuisse, cur iudicium vellet corrumpere. Quaero enim 23
abs te, T. Atti, relictis iam ceteris argumentis omnibus, num Fabricios quoque innocentes condemnatos existimes: num etiam illa iudicia pecunia

corrupta esse dicas; quibus iudiciis alter a Staleno
 solo absolutus est, alter etiam ipse se condemnavit.
 Age, si nocentes; cuius maleficii? numquid praeter
 venenum quaesitum, quo Avitus necaretur, obiec-
 tum est? numquid aliud in illis iudiciis versatum
 est, praeter hasce insidias Avito ab Oppianico per
 Fabricios factas? nihil, nihil, inquam, aliud, iudices,
 reperietis. Exstat memoria: sunt tabulae publicae:
 redargue me, si mentior: testium dicta recita: do-
 ce, in illorum iudiciis quid, praeter hoc venenum
 Oppianici, non modo in criminis, sed in male-
 63 dicti loco sit obiectum. Multa dici possunt, quare
 ita necesse fuerit iudicari: sed ego occurram ex-
 spectationi vestrae, iudices. Nam, etsi a vobis sic
 audior, ut nunquam benignius, neque attentius
 quemquam auditum putem: tamen vocat me alio
 iam dudum tacita vestra expectatio, quae mihi
 obloqui videtur. Quid ergo? negasne, illud iudi-
 cium esse corruptum? non nego: sed ab hoc cor-
 ruptum non esse confirmo. A quo igitur est cor-
 ruptum? opinor, primum, si incertum fuisset,
 quisnam exitus illius iudicii futurus esset; verisi-
 milius tamen esset, eum potius corrupisse, qui me-
 tuisset, ne ipse condemnaretur, quam illum, qui
 veritus esset, ne alter absolveretur: deinde, cum
 esset nemini dubium, quid iudicari necesse esset,
 eum certe potius, qui sibi aliqua ratione diffide-
 ret, quam eum, qui omni ratione confideret: po-
 64 stremo, certe potius illum, qui bis apud eos iu-
 dices offendisset, quam eum, qui bis causam iis
 probavisset. Unum quidem certe, nemo erit tam

iniquus Cluentio, qui mihi non concedat: si con-
 stet, corruptum illud esse iudicium, aut ab Avi-
 to, aut ab Oppianico esse corruptum. si doceo non
 ab Avito, vinco ab Oppianico. si ostendo ab Op-
 pianico, purgo Avitum. Quare, etsi fatis docui,
 rationem nullam huic corrumpendi fuisse (ex quo
 intelligitur, ab Oppianico esse corruptum); tamen
 de illo ipso separatim cognoscite. Atque ego illa 24
 non argumentabor, quae sunt gravia vehementer:
 eum corrupisse, qui in periculo fuerit: eum, qui
 metuerit: eum, qui spem salutis in alia ratione
 non habuerit: eum, qui semper singulari fuerit
 audacia. multa sunt eiusmodi. verum cum habeam
 rem non dubiam, sed apertam atque manifestam,
 enumeratio singulorum argumentorum non est ne-
 cessaria. Dico, C. Aelio Staleno, iudici, pecu- 65
 niam grandem Statium Albium ad corrumpendum
 iudicium dedisse. num quis negat? Te appello,
 Oppianice; te, T. Atti: quorum alter eloquen-
 tia damnationem illam, alter tacita pietate deplo-
 rat. Audete negare, ab Oppianico Staleno iudi-
 ci pecuniam datam: negate, negate, inquam, in
 eo loco. quid reticetis? At negare non potestis,
 quod repetistis, quod confessi estis, quod abstuli-
 stis. Quo tandem igitur ore mentionem corrupti
 iudicii facitis, cum ab ista parte iudici pecuniam
 ante iudicium datam, post iudicium ereptam esse
 fateamini? Quonam igitur haec modo gesta sunt? 66
 repetam paulo altius, iudices, et omnia, quae in
 diuturna obscuritate latuerunt, sic aperiam, ut ea
 cernere oculis videamini. Vos quaeso, ut adhuc

me attente audistis, item, quae reliqua sunt, audiatis: profecto nihil a me dicitur, quod non dignum hoc conventu et silentio, dignum vestris studiis atque auribus esse videatur.

Nam, ut primum Oppianicus, ex eo, quod Scamander reus erat factus, quid sibi impenderet, coepit suspicari: statim se ad hominis egentis, audacis, in iudiciis corrumpendis exercitati, tum autem iudicis, Staleni familiaritatem applicavit. Ac primum Scamandro reo, tantum donis, datis, muneribusque perfecerat, ut eo auctore uteretur cupidior, quam fides iudicis postulabat. Post autem, cum esset Scamander unius Staleni sententia absolutus, patronus autem Scamandri ne sua quidem sententia liberatus, acrioribus saluti suae remediis subveniendum putavit. Tum a Staleno, sicut ab homine ad excogitandum acutissimo, ad audendum impudentissimo, ad efficiendum acerrimo (haec enim ille et aliqua ex parte habebat, et maiore ex parte se habere simulabat) auxilium capiti et fortunis suis petere coepit. Iam hoc non ignoratis, iudices, ut etiam bestiae, fame dominante, plerumque ad eum locum, ubi pastae aliquando sint, revertantur. Stalenus ille biennio ante, cum causam bonorum Saffinii Atellae recepisset, sexcentis millibus nummum se iudicium corrupturum esse dixerat. quae cum accepisset a pupillo, suppressit; iudicioque facto, nec Saffinio, nec bonorum emtoribus reddidit. Quam cum pecuniam profudisset, et sibi nihil, non modo ad cupiditates suas, sed ne ad necessitatem quidem reliquisset: statuit ad easdem sibi praedas ac

suppressiones iudiciales revertendum. Itaque cum
 Oppianicum iam perditum, et duobus iugulatum
 praeiudiciis videret; promissis eum suis excitavit
 abiectum, et simul saluti desperare vetuit. Oppia-
 nicus orare hominem coepit, ut sibi rationem osten-
 deret iudicii corrumpendi. Ille autem (quemadmo- 69
 dum ex ipso Oppianico postea est auditum) ne-
 gavit, quemquam esse in civitate, praeter se, qui
 id efficere posset. sed primo gravari coepit, quod
 aedilitatem se petere cum hominibus nobilissimis,
 et invidiam atque offensionem timere dicebat. post
 exoratus, initio permagnam pecuniam poposcit:
 deinde ad id pervenit, quod confici potuit, et
 festertium sexcenta quadraginta millia deferri ad
 se domum iussit. Quae pecunia simul atque ad
 eum delata est, homo impurissimus statim coepit
 in eiusmodi mente et cogitatione versari: nihil
 esse suis rationibus utilius, quam Oppianicum con-
 demnari: illo absoluto, pecuniam illam aut iu-
 dicibus dispertiendam, aut ipsi esse reddendam:
 damnato, repetiturum esse neminem. Itaque rem 70
 excogitat singularem. Atque haec, iudices, quae ve-
 re dicuntur a nobis, facilius credetis, si cum ani-
 mis vestris longo intervallo recordari C. Staleni vi-
 tam et naturam volueritis. nam perinde ut opinio
 est de cuiusque moribus, ita, quid ab eo factum,
 et non factum sit, existimari potest. Cum esset e- 26
 gens, sumtuosus, audax, callidus, perfidiosus, et
 cum domi suae, miserrimis in locis et inanissimis,
 tantum nummorum positum videret; ad omnem
 malitiam et fraudem versare mentem suam coe-

pit : Demne iudicibus? mihi igitur ipsi, praeter periculum et infamiam, quid quaeretur? nihil excogitem, quamobrem Oppianico damnari necesse sit? qui tandem? nihil enim est, quod fieri non possit. Si quis eum forte casus ex periculo eripuerit, nonne reddendum est? praecipitantem igitur
71 impellamus, inquit, et perditum prosternamus. Caput hoc consilium, ut pecuniam quibusdam iudicibus levissimis polliceatur: deinde eam postea supprimat: ut, quoniam graves homines sua sponte severe iudicaturos putabat; hos, qui leviores erant, destitutione iratos Oppianico redderet. Itaque, ut erat semper praeposterus atque perversus, initium facit a Bulbo: et eum, quod iamdiu nihil quaesierat, tristem atque oscitantem, leviter impellit. Quid tu, inquit? ecquid me adiuvas, Bulbe, ne gratis reipublicae serviamus? Ille vero, simul atque hoc audivit, *ne gratis*, Quo voles, inquit, sequar. sed quid affers? Tum ei quadraginta millia, si esset absolutus Oppianicus, pollicetur: et eum, ut ceteros appellet, quibuscum loqui consueffet, rogat: atque etiam ipse conditor totius negotii, Guttam
72 adspersit huic Bulbo. itaque minime amarus is. vivus est, qui aliquid ex eius sermone speculae degustarat. Unus et alter dies intercesserat, cum res parum certa videbatur: sequester et confirmator pecuniae desiderabatur. Tum appellat hilari vultu hominem Bulbus, ut blandissime potest: Quid tu, inquit, Paete? (hoc enim sibi Staleius cognomen ex imaginibus Aeliorum delegerat, ne, si se Ligurem fecisset, nationis magis suae, quam generis

utū cognomine videretur) qua de re mecum locutus es, quaerunt a me, ubi sit pecunia. Hic ille planus improbiſſimus, quaestu iudiciario paſtus, qui illi pecuniae, quam condiderat, ſpe iam atque animo incubaret, contrahit frontem: (recordamini faciem, atque illos eius fictos ſimulatoſque vultus:) queritur ſe ab Oppianico deſtitutum: et, qui eſſet totus ex fraude et mendacio factus, quique ea vitia, quae a natura habebat, etiam ſtudio atque artificio quodam malitiae condiviſſet, pulchre aſſeverat ſe ab Oppianico deſtitutum: atque hoc addit teſtimonii, ſua illum ſententia, quam palam omnes latu- ri eſſent, condemnatum iri.

Manarat fermo in conſilio, pecuniae quandam 27 mentionem inter iudices eſſe verſatam. res neque 73 tam fuerat occulta, quam erat occultanda: neque tam erat aperta, quam reipublicae cauſa aperienda. In ea obſcuritate ac dubitatione omnium, Canutio, perito homini, qui quodam odore ſuſpicionis Stalenum corruptum eſſe ſenſiſſet, neque dum rem perfectam arbitraretur, placuit repente pronuntiare iudices. dixerunt, ſe id velle. Hic tum Oppianicus non magnopere pertimuit. rem a Staleno perfectam eſſe arbitrabatur. In conſilium erant ituri 74 iudices XXXII. ſententiis XVI abſolutio confici poterat. H-S quadragena in ſingulos iudices diſtributa, eum numerum ſententiarum conficere debebant, ut ad cumulum, ſpe maiorum praemiorum, ipſius Staleni ſententia ſeptimadecima accederet. Atque etiam caſu tum, quod illud repente erat factum, Stalenus ipſe non aderat. cauſam neſ-

cio quam apud iudicem defendebat. Facile hoc Avitus patiebatur : facile Canutius : at non Oppianicus, neque patronus eius L. Quintius : qui cum esset eo tempore tribunus plebis, convicium C. Iunio, iudici quaestionis, maximum fecit, *Ut ne sine Staleno in consilium iretur* : cumque id ei per viatores consulto negligentius agi videretur, ipse a publico iudicio ad privatum Staleni iudicium profectus est, et illud pro potestate dimitti iussit : Stalenum ipse
75 ad subsellia adduxit. Confurgitur in consilium, cum sententias Oppianicus, quae tum erat potestas, palam ferri velle dixisset, ut Stalenus scire posset, quid cuique deberetur. Varia iudicum genera : nummarii pauci : sed omnes irati. Ut qui accipere in campo consuerunt, iis candidatis, quorum nummos suppressos esse putant, inimicissimi solent esse ; sic eiusmodi iudices, infesti tum reo venerant : ceteri nocentissimum esse arbitrabantur : sed spectabant sententias eorum, quos corruptos putabant ; ut ex iis constituerent, a quo iudicium corruptum
28 videretur. Ecce tibi eiusmodi sortitio, ut in primis Bulbo, et Staleno, et Guttae esset iudicandum. Summa omnium exspectatio, quidnam sententiae ferrent leves ac nummarii iudices. Atque illi omnes
76 sine ulla dubitatione condemnant. Hic tum iniectus est hominibus scrupulus, et quaedam dubitatio, quidnam esset actum. deinde homines sapientes, ex vetere illa disciplina iudiciorum, qui neque absolvere hominem nocentissimum possent, neque eum, de quo esset orta suspicio, pecunia oppugnatum, re illa incognita, primo condemnare vel-

lent; non liquere dixerunt. Nonnulli autem severi homines hoc statuerunt, quo quisque animo quid faceret, spectari oportere: et, si alii pecunia accepta verum iudicabant, tamen nihilo minus se superioribus suis iudiciis constare putabant oportere. Itaque damnarunt. Quinque omnino fuerunt, qui illum vestrum innocentem Oppianicum sive imprudentia, sive misericordia, sive aliqua suspicione, sive ambitione adducti, absolverent.

Condemnato Oppianico, statim L. Quintius, homo maxime popularis, qui omnes rumorum et concionum ventos colligere consueffet, oblatam sibi facultatem putavit, ut ex invidia senatoria posset crescere, quod eius ordinis iudicia minus iam probari populo arbitrabatur. Habetur una atque altera concio vehemens et gravis: accepisse pecuniam iudices, ut innocentem reum condemnarent, tribunus plebis clamitabat: agi fortunas omnium dicebat: nulla esse iudicia: qui pecuniosum inimicum haberet, incohmem esse neminem posse. Homines totius ignari negotii, qui Oppianicum nunquam vidissent, virum optimum, et hominem pudentissimum, pecunia oppressum arbitrarentur; incensi suspicione, rem in medium vocare coeperunt, et causam illam totam deposcere. Atque illo ipso tempore in aedes T. Annii, hominis honestissimi, necessarii, et amici mei, noctu Stalenus, arcessitus ab Oppianico, venit. Iam cetera nota sunt omnibus: ut cum illo Oppianicus egerit de pecunia: ut ille se redditurum esse dixerit: ut eorum sermonem omnem audierint viri boni, qui tum con-

sulto propter in occulto stetit: ut res patefacta, atque in forum prolata, et pecunia omnis a
 29 Staleno extorta atque erepta sit. Huius Staleni persona, populo iam nota atque perspecta, ab nulla turpi suspicione abhorrebat: suppressam esse ab eo pecuniam, quam pro reo pronuntiasset, qui erant in concione, non intelligebant: neque enim docebantur: versatam esse in iudicio mentionem pecuniae sentiebant: innocentem reum condemnatum esse audiebant: Staleni sententia condemnatum videbant: non gratis id ab eo factum esse, quod hominem norant, iudicabant. similis in Bulbo, in Gut-
 79 ta, in aliis nonnullis suspicio consistebat. Itaque confiteor, (licet enim iam impune, hoc praesertim in loco, confiteri,) quod Oppianici non modo vita, sed etiam nomen ante illud tempus populo ignotum fuisset: indignissimum porro videretur, circumventum esse innocentem pecunia: hanc deinde suspicionem auget Staleni improbitas, et nonnullorum eius similibus iudicum turpitudine: causam autem ageret L. Quintius, homo cum summa potestate praeditus, tum ad inflammandos animos multitudinis accommodatus: summam illi iudicio invidiam infamiamque esse conflata. atque in hanc flammam recentem, C. Iunium, qui illi quaestioni praefuerat, iniectum esse memini, et illum hominem aedilitium, iam praetorem opinionibus hominum constitutum, non disceptatione dicendi, sed clamore hominum, de foro atque adeo de civitate esse sublatum.

80 Neque me poenitet hoc potius tempore, quam

illo, causam A. Cluentii defendere. Causa enim manet eadem, quae mutari nullo modo potest: temporis iniquitas atque invidia recessit, ut, quod in tempore mali fuit, nihil obsit; quod in causa boni fuit, proficit. Itaque nunc quemadmodum audiar, sentio, non modo ab iis, quorum iudicium atque potestas est; sed etiam ab illis, quorum tantum est existimatio. At tum si dicerem, non audirer: non quod alia res esset, immo eadem, sed tempus aliud. Id adeo sic cognoscite. Quis tum auderet dicere, 30 nocentem condemnatum esse Oppianicum? quis nunc id audet negare? Quis tum posset arguere, ab Oppianico iudicium tentatum esse pecunia? quis id hoc tempore infitari potest? Cui tum liceret docere, Oppianicum reum factum esse tum denique, cum duobus proximis praeiudiciis condemnatus esset? quis est, qui id hoc tempore infirmare conetur? Quare, invidia remota, quam dies miti- 82 gavit, oratio mea deprecata est, vestra fides atque aequitas a veritatis disceptatione reiecit; quid est praeterea, quod in causa relinquatur?

Verfatam esse in iudicio pecuniam, constat: ea, quaeritur, unde profecta sit; ab accusatore, an ab reo. Accusator dicit haec: Primum, gravissimis criminibus accusabam, ut nihil opus esset pecunia: deinde, condemnatum adducebam, ut ne eripi quidem pecunia posset: postremo, etiamsi absolutus esset, mearum tamen omnium fortunarum status incolumis maneret. Quid contra reus? Primum, ipsam multitudinem et atrocitatem criminum per timecebam: deinde, Fabricius propter conscientiam

mei sceleris condemnatis, me esse condemnatum; sentiebam : postremo, in eum casum veneram, ut omnis mearum fortunarum status unius iudicii periculo contineretur.

- §2 Age, quoniam corrumpendi iudicii causas ille multas et graves habuit, hic nullam; profectio ipsius pecuniae requiratur. Confecit tabulas diligentissime Cluentius. haec autem res habet hoc certe, ut nihil possit neque additum, neque detractum de re familiari latere. anni sunt octo, cum ista causa in ista meditatione versatur : cum omnia, quae nunc ad eam rem pertinent, et ex huius, et ex aliorum tabulis, agitatis, tractatis, inquiritis: cum interea Cluentianae pecuniae vestigium nullum invenitis. Quid? Albiana pecunia vestigiisne nobis odoranda est, an ad ipsum cubile, vobis ducibus, venire possumus? Tenentur uno in loco H·S·I·D·C·XL: tenentur apud hominem audacissimum: tenentur apud iudicem. quid vultis amplius? At enim Stalenus non fuit ab Oppianico, sed a Cluentio ad iudicium corrumpendum constitutus. Cur eum, cum in consilium iretur, Cluentius et Canutius abesse patiebantur? cur cum in consilium mittebant, Stalenus iudicem, cui pecuniam dederant, non requirebant? Oppianicus quaerebat? Quintius flagitabat? Sine Staleno ne in consilium iretur, tribunitia potestate perfectum est. At condemnavit. Hanc enim damnationem dederat obsidem Bulbo et ceteris, ut destitutus ab Oppianico videretur. Quare si istinc causa corrumpendi iudicii, istinc pecunia, istinc Stalenus, istinc denique omnis fraus et audacia est:

hinc pudor, honesta vita, et nulla suspicio pecuniae, nulla corrumpendi iudicii causa: patimini, veritate patefacta, atque omni errore sublato, eo transire illius turpitudinis infamiam, ubi cetera maleficia consistant; ab eo invidiam discedere aliquando, ad quem nunquam accessisse culpam videatis.

At enim pecuniam Staleno dedit Oppianicus, non ³¹ ad corrumpendum iudicium, sed ad conciliationem ⁸⁴ gratiae. Tene hoc, Atti, dicere, tali prudentia, etiam usu atque exercitatione praeditum? Sapientissimum esse dicunt eum, cui, quod opus sit, ipsi veniat in mentem: proxime accedere illum, qui alterius bene inventis obtemperet. In stultitia contra est. Minus enim stultus est is, cui nihil in mentem venit, quam ille, qui, quod stulte alteri venit in mentem, comprobatur. Istam conciliationem gratiae Stalenus tum recenti re, cum faucibus premeretur, excogitavit, sive ut homines tum loquebantur, a P. Cethego admonitus, istam dedit conciliationis et gratiae fabulam. Nam fuisse hunc hominum fermo- ⁸⁵ nem, recordari potestis: Cethegum, quod hominem odisset, et quod eius improbitatem versari in republica nollet, et quod videret, eum, qui se ab reo pecuniam, cum iudex esset, clam atque extra ordinem accepisse confessus esset, salvum esse non posse; minus ei fidele consilium dedisse. In hoc si improbus Cethegus fuit, videtur mihi adversarium remove voluisse. sin erat eiusmodi causa, ut Stalenus nummos se accepisse negare non posset; nihil autem erat periculosius, nec turpius, quam, ad quam rem accepisset, confiteri: non est consilium

- 86 Cethegi reprehendum. Verum alia causa tum Staleni fuit, alia nunc, Atti, tua est. Ille, cum re premeretur, quodcunque diceret, honestius diceret, quam si, quod erat factum, fateretur. te vero illud idem, quod tum explosum et eiectum est, nunc retulisse miror. Qui enim poterat tum in gratiam redire cum Oppianico Cluentius? qui cum matre habebat similtates: haerebat in tabulis publicis reus et accusator: condemnati erant Fabricii: nec elabi alio accusatore poterat Albius, nec sine ignominia
- 32 calumniae relinquere accusationem Cluentius. An ut
- 87 praevaricaretur? Iam id quoque ad corrumpendum iudicium pertinet. Sed quid opus erat ad eam rem iudice sequestre? et omnino, quamobrem tota ista res per Stalenum potius, hominem ab utroque alienissimum, fordidissimum, turpissimum, quam per bonum aliquem virum ageretur, et amicum necessariumque communem? Sed quid ego haec pluribus, quasi de re obscura, disputo; cum ipsa pecunia, quae Staleno data est, numero ac summa sua non modo, quanta fuerit, sed etiam ad quam rem data fuerit, ostendat? Sexdecim dico iudices, ut Oppianicus absolveretur, corrumpendos fuisse: ad Stalenum sexcenta et quadraginta millia nummum esse delata. Si, ut tu dicis, gratiae conciliandae causa, quadraginta istorum accessio millium quid valet? si, ut nos dicimus, ut quadragena millia nummum sexdecim iudicibus darentur; non Archimedes melius potuit describere.
- 88 At enim iudicia facta permulta sunt, a Cluentio iudicium esse corruptum. Immo vero ante hoc

tempus omnino ista ipsa res suo nomine in iudicium nunquam est vocata. Ita multum agitata, ita diu iactata ista res est, ut hodierno die primum causa illa defensa sit, hodierno die primum veritas vocem contra invidiam, his iudicibus freta, miserit. Verumtamen multa ista iudicia quae sunt? Ego enim me ad omnia confirmavi, et sic paravi, ut docerem, quae facta postea iudicia de illo iudicio dicerentur, partim ruinae similia aut tempestati, quam iudicio et disceptationi fuisse: partim nihil contra Avitum valere: partim etiam pro hoc esse: partim esse eiusmodi, ut neque appellata unquam iudicia sint, neque existimata. Hic ego, magis ut consuetudinem ⁸⁹ servem, quam quod vos non vestra hoc sponte faciatis, petam a vobis, ut me, dum de his singulis disputo iudiciis, attente audiatis. Condemnatus ³³ est C. Iunius, qui ei quaestioni praefuerat. adde etiam illud, si placet: tum est condemnatus, cum esset iudex quaestionis. Non modo causae, sed ne legi quidem quidquam per tribunum plebis laxamenti datum est. Quo tempore illum a quaestione ad nullum aliud reipublicae munus abduci licebat, eo tempore ad quaestionem ipse abreptus est. At quam quaestionem? Vultus enim vestri, iudices, me invitant, ut, quae reticenda putaram, libeat iam libere dicere. Quid? illa tandem quaestio, aut ⁹⁰ disceptatio, aut iudicium fuit? putabo fuisse: dicat, qui vult hodie de illo populo concitato, cui tum mos gestus est: qua de re Iunius causam dixerit: quemcunque rogaris, hoc respondebit, quod pecuniam acceperit, quod innocentem circumvenerit.

Est haec opinio. At, si ita esset: hac lege accusatum esse oportuit, qua accusatur Avitus. At ipse ea lege quaerebat. Paucos dies expectasset Quintius. At neque privatus accusare, nec, sedata iam invidia, volebat. Videtis igitur non in causa, sed in tempore ac potestate spem omnem accusatoris
 91 fuisse. Multam petivit. Qua lege? quod in legem non iurasset: quae res nemini unquam fraudi fuit: et quod C. Verres, praetor urbanus, homo sanctus et diligens, subfortitionem eius in eo codice non haberet, qui tum interlitus proferebatur. His de causis C. Iunius condemnatus est, iudices, levissimis et infirmissimis; quas omnino in iudicium
 34 afferri non oportuit. itaque oppressus est, non causa, sed tempore. Hoc vos Cluentio iudicium putatis obesse oportere? Quam ob causam? Si ex lege subfortitus non erat Iunius, aut si in legem aliquando non iuraverat: idcirco illius damnatione aliquid de Cluentio iudicabatur? Non, inquit: sed ille idcirco his legibus condemnatus est, quod contra aliam legem commiserat. Qui hoc confitentur, possunt illud iidem iudicium fuisse defendere? Ergo idcirco, inquit, infestus tum praetor Iunio fuit, quod illud iudicium corruptum per eum putabatur. Num igitur hoc tempore causa mutata est? num alia res, alia ratio illius iudicii, alia natura totius negotii nunc est, ac tum fuit? non opinor, ex
 93 iis rebus, quae gestae sunt, rem ullam potuisse mutari. Quid ergo est causae, quod nunc nostra defensio audiatur tanto silentio, tunc Iunio defendendi sui potestas erepta sit? Quia tum in causa nihil erat, praeter

invidiam, errorem, suspicionem, conciones quotidianas, seditiose ac populariter concitatas. accusabat tribunus plebis idem in concionibus, idem ad subfella: ad iudicium non modo de concione, sed etiam cum ipsa concione veniebat. Gradus illi Aurelii tum novi, quasi pro theatro illi iudicio aedificati videbantur: quos ubi accusator concitatis hominibus compleerat, non modo dicendi ab reo, sed ne surgendi quidem potestas erat. Nuper apud C. 94 Orchinium, collegam meum, locus ab iudicibus Fausto Sullae de pecuniis residuis non est constitutus: non quo illi aut exlegem esse Sullam, aut causam pecuniae publicae contemtam atque abiectam putarent; sed quod, accusante tribuno plebis, conditione aequa disceptari posse non putarent. Quid? conferam Sullamne cum Iunio? an hunc tribunum plebis cum Quintio? an vero tempus cum tempore? Sulla maximis opibus, cognatis, affinibus, necessariis, clientibus plurimis: haec autem apud Iunium parva, et infirma, et ipsius labore quaesita atque collecta. Hic tribunus plebis, modestus, pudens, non modo non seditiosus, sed etiam seditiosis adversarius: ille autem acerbus, criminofus, popularis homo ac turbulentus. Tempus hoc tranquillum ac pacatum: illud omnibus invidiae tempestatibus concitatum. Quae cum ita essent, in Fausto tamen illi iudices statuerunt, iniqua conditione reum causam dicere, cum adversario eius ad ius accusationis summa vis potestatis accederet. Quam quidem rationem 35 vos, iudices, diligenter, pro vestra sapientia et humanitate, cogitare et penitus perspicere debetis, quid 25

mali, quantum periculi unicuique nostrum inferre
 possit vis tribunitia, conflata praesertim invidia et
 concionibus seditiose concitatis. Optimis hercle tem-
 poribus, tum, cum homines se non iactatione po-
 pulari, sed dignitate atque innocentia tuebantur,
 tamen nec P. Popillius, nec Q. Metellus, clarissimi
 atque amplissimi viri, vim tribunitiam sustinere
 potuerunt: nedum his temporibus, his moribus, his
 magistratibus, sine vestra sapientia, ac sine iudicio-
 96 rum remediis, salvi esse possimus. Non fuit igitur
 illud iudicium iudicii simile, iudices, non fuit:
 in quo non modus est habitus, non mos consue-
 rudoque servata, non causa defensa. Vis illa fuit,
 et, ut saepe iam dixi, ruina quaedam atque tem-
 pestas, et quidvis potius, quam iudicium, aut dis-
 ceptatio, aut quaestio. Quod si quis est, qui illud
 iudicium fuisse arbitretur, et qui his rebus iudica-
 ris standum putet: is tamen hanc causam ab illa de-
 bet seiungere. ab illo enim, sive quod in legem
 non iurasset, sive quod ex lege subfortitus iudicem
 non esset, multa petita esse dicitur: Cluentii autem
 ratio cum illis legibus, quibus a Iunio multa pe-
 97 tita est, nulla potest ex parte esse coniuncta. At
 etiam Bulbus est condemnatus. Adde, maiestatis;
 ut intelligas, hoc iudicium cum illo non esse con-
 iunctum. At est hoc illi crimen obiectum. Fateor:
 sed etiam legionem esse ab eo sollicitatam in Illy-
 rico, C. Cosconii literis et multorum testimoniis
 planum factum est. quod crimen erat proprium il-
 lius quaestionis, et quae res lege maiestatis tene-
 batur. At hoc obsuit ei maxime. Iam ista divina-

tio est : qua si uti licet, vide, ne mea coniectura multo sit verior. Ego enim sic arbitror, Bulbum, quod homo nequam, turpis, improbus, multis flagitiis contaminatus in iudicium sit adductus, idcirco facilius esse damnatum. tu mihi ex tota causa Bulbi, quod tibi commodum est, eligis, ut id esse secutos iudices dicas. Quapropter hoc Bulbi iudicium non plus obesse huic causae debet, quam illa, quae commemorata sunt ab accusatore, duo iudicia, P. Popillii, et T. Guttae : qui causam de ambitu dixerunt : qui accusati sunt ab iis, qui erant ipsi ambitus condemnati : quos ego non idcirco esse arbitror in integrum restitutos, quod planum fecerint, illos ob rem iudicandam pecuniam accepisse ; sed quod iudicibus probarint, quod in eodem genere, in quo ipsi offendissent, alios reprehendissent, se ad praemia legis venire oportere. Quapropter neminem dubitare existimo, quin illa damnatio ambitus nulla ex parte cum causa Cluentii vestroque iudicio coniuncta esse possit. Quid, quod Stalenus est condemnatus ? non dico hoc tempore, iudices, id quod nescio an dici oporteat, illum maiestatis esse damnatum : non recito testimonia hominum honestissimorum, quae in Stalenum sunt dicta ab iis, qui M. Aemilio, clarissimo viro, legati, et praefecti, et tribuni militares fuerunt, quorum testimoniis planum factum est, maxime eius opera, cum quaestor esset, in exercitu seditionem esse conflatam. Ne illa quidem testimonia recito, quae dicta sunt, de H-S IOC ; quae ille cum accepisset nomine iudicii Sabiniani, sicut in

Oppianici iudicio postea, retinuit atque suppressit.
 100 Omitto et haec, et alia permulta, quae illo iudicio
 in Stalenum dicta sunt: hoc dico, eandem tum
 fuisse P. et L. Cominiis, equitibus Romanis, hone-
 stissimis hominibus, et disertis, controversiam cum
 Staleno, quem accusabant, quae nunc mihi est cum
 Attio. Cominii dicebant idem, quod ego dico:
 Stalenum ab Oppianico pecuniam accepisse, ut iu-
 201 dicitur corrumperet: Stalenus conciliandae gratiae
 causa se accepisse dicebat. Irridebatur haec illius
 reconciliatio, et persona viri boni suscepta, sicut
 in statuis inauratis, quas posuit ad Iuturnae: qui-
 bus subscripsit, *Reges ab se in gratiam esse reductos.*
 Exagitabantur omnes eius fraudes atque fallaciae:
 tota vita in eiusmodi ratione versata aperiebatur:
 egestas domestica, quaestus forensis in medium pro-
 ferebatur: nummarius interpres pacis et concor-
 diae, non probabatur. Itaque tum Stalenus, cum
 idem defenderet, quod Attius, condemnatus est.
 302 Cominii cum hoc agerent, quod nos in tota causa
 egimus, probaverunt. Quamobrem si Staleni dam-
 natione, Oppianicum iudicium corrumpere voluif-
 se, Oppianicum iudici ad emendas sententias, de-
 disse pecuniam, iudicatum est: cum ita constitu-
 tum sit, uti in illa culpa aut Cluentius sit, aut
 Oppianicus: Cluentii nummus nullus iudici datus
 ullo vestigio reperitur: Oppianici pecunia post iu-
 dicitum factum a iudice ablata est: potest esse du-
 bium, quin illa damnatio Staleni, non modo non
 sit contra Cluentium, sed maxime nostram causam
 37 defensionemque confirmet? Ergo adhuc Iunii iudi-

cium video esse eiusmodi, ut incurfionem potius ¹⁰³ feditionis, vim multitudinis, impetum tribunitium, quam iudicium appellandum putem. Quodfi quis illud iudicium appellet, tamen hoc confiteatur necesse est, nullo modo illam multam, quae a Iunio petita fit, cum Cluentii causa posse coniungi. Illud igitur Iunianum per vim factum est: Bulbi, et Popillii, et Guttae, contra Cluentium non est: Staleni, etiam pro Cluentio est. Videamus ecquod aliud iudicium, quod pro Cluentio fit, proferre possimus.

Dixitne tandem causam C. Fidiculanus Falcula, qui Oppianicum condemnarat, cum praesertim, id quod fuit in illo iudicio invidiosissimum, paucos dies ex subfortitione sedisset? dixit, et bis quidem dixit. In summam enim L. Quintius invidiam concionibus eum quotidianis, feditiosis et turbulentis, adduxerat. Uno iudicio multa est ab eo petita, sicut ab Iunio, quod non suae decuriae munere, neque ex lege sedisset. paulo sedatiore tempore est accusatus, quam Iunius, sed eadem fere lege et crimine. Quia nulla in iudicio feditio, neque vis, neque turba versata est, prima actione facillime est absolutus. Non numero hanc absolutionem. nihilominus enim potest, ut illam multam non commiserit, accepisse tamen ob rem iudicandam, quam Stalenus, qui causam nusquam eadem lege dixit. proprium crimen illud quaestionis eius non fuit. Fidiculanus quid fecisse dice- ¹⁰⁴ batur? accepisse a Cluentio H-S cccc. Cuius erat ordinis? senatorii. Qua lege in eo genere a
Cicer. Oper. Vol. IV. X

senatore ratio repeti solet, de pecuniis repetun-
 dis, ea lege accusatus, honestissime est absolutus.
 Acta est enim causa more maiorum, sine vi, sine
 metu, sine periculo: dicta, et exposita, et demon-
 strata sunt omnia: adducti iudices sunt, non mo-
 do potuisse honeste ab eo reum condemnari, qui
 non perpetuo sedisset; sed, si aliud is iudex nihil
 scisset, nisi, quae praeiudicia de eo facta esse con-
 38 starent, audire praeterea nihil debuisse. Tum eti-
 105 am illi quinque, qui imperitorum hominum ru-
 musculos aucupati, tum illum absolverunt, iam su-
 am clementiam laudari magnopere nolebant: a qui-
 bus si qui quaereret, sedissentne iudices in C. Fa-
 bricium; sedisse se dicerent: si interrogarentur, num
 quo crimine is esset accusatus, praeterquam vene-
 ni eius, quod quaesitum Avito diceretur; negarent:
 si deinde essent rogati, quid iudicassent; condem-
 nasse se dicerent. nemo enim absolvit. Eodem mo-
 do quaesitum si esset de Scamandro, certe idem
 respondissent: tametsi ille una sententia est absolu-
 tus; sed illam unam nemo tum istorum suam dici
 106 vellet. Uter igitur facilius suae sententiae rationem
 reddet: isne, qui se et sibi, et rei iudicatae con-
 stitisse dicit: an ille, qui se in principem maleficii,
 lenem; in adiutores eius et conscios, vehementis-
 simum esse respondet? Quorum ego de sententia
 non debeo disputare. neque enim dubito, quin ii
 tales viri, suspitione aliqua percussi repentina, de
 statu suo declinarint. Quare eorum, qui absolve-
 runt, misericordiam non reprehendo: eorum, qui
 in iudicando superiora iudicia secuti sunt sua spon-

te, non Staleni fraude, constantiam comprobo: eorum vero, qui sibi non liquere dixerunt, sapientiam laudo: qui absolvere eum, quem nocentissimum cognorant, et quem ipsi bis iam antea condemnarant, nullo modo poterant; condemnare, cum tanta consilii infamia et tam atrocis rei suspicio esset iniecta, paulo posterius patefacta re, maluerunt. Ac ¹⁰⁷ ne ex facto solum sapientes illos iudicetis, sed etiam ex nominibus ipsis, quod ii fecerint, rectissime ac sapientissime factum probetis; quis P. Octavio Balbo ingenio prudentior, iure peritior, fide, religione, officio diligentior, aut sanctior commemorari potest? non absolvit. Quis Q. Confidio constantior? quis iudiciorum, atque eius dignitatis, quae in iudiciis publicis versari debet, peritior? quis virtute, consilio, auctoritate praestantior? ne is quidem absolvit. Longum est de singulorum virtute ita dicere: quae, quia cognita sunt ab omnibus, verborum ornamenta non quaerunt. Qualis vis M. Iuventius Pedito fuit ex vetere illa iudicum disciplina? qualis L. Cauius Mergus? M. Basilus? C. Caudinus? qui omnes in iudiciis publicis, iam tum florente republica, floruerunt. Ex eodem numero L. Cassius, Cn. Heuius, pari et integritate et prudentia: quorum nullius sententia est Oppianicus absolutus. Atque ex his omnibus, natu minimus, ingenio, et diligentia, et religione par iis, quos antea commemoravi, P. Satturius, in eadem sententia fuit. O innocentiam Oppianici singularem! quo in reo, qui absolvit, ambitiosus: qui distulit, cautus: qui condemnavit, constans existimatur, ¹⁰⁸

39 Haec tum agitante Quintio, neque in concione, neque in iudicio demonstrata sunt. neque enim ipse dici patiebatur, nec per multitudinem concitatam consistere cuiquam in dicendo licebat. Itaque ipse, postquam Iunium pervertit, causam totam reliquit. paucis enim diebus illis et ipse privatus est factus, et hominum studia deseruisse intelligebat. Quodsi, per quos dies Iunium accusavit, Fidiculanium accusare voluisset: respondendi Fidiculano potestas facta non esset. Ac primo quidem, omnibus illis iudiciis, qui Oppianicum condemnarant, minabatur. Iam insolentiam noratis hominis: noratis animos eius ac spiritus tribunitios. Quod erat odium? dii immortales! quae superbia? quanta ignoratio sui? quam gravis atque intolerabilis arrogancia? qui illud etiam ipsum acerbè tulerit, (ex quo illa nata sunt omnia,) non sibi ac defensionì suae condonatum esse Oppianicum: proinde quasi non satis signi esse debuerit, ab omnibus eum fuisse desertum, qui se ad patronum illum contulisset. Erat enim Romae summa copia patronorum, hominum eloquentissimorum atque amplissimorum, quorum certe aliquis defendisset equitem Romanum, in municipio suo nobilem, si honeste putasset eiusmodi

40 causam posse defendi. Nam Quintius quidem, quam

110 causam unquam antea dixerat, cum annos ad quinquaginta natus esset? quis eum unquam non modo in patroni, sed in laudatoris, aut advocati loco viderat? qui quod Rostra iamdiu vacua, locumque illum, post adventum L. Sullae a tribunitia voce desertum, oppresserat, multitudinemque iam desue-

aetam a concionibus ad veteris consuetudinis similitudinem revocaverat, idcirco cuidam hominum generi paulisper iucundior fuit. Atque idem quanto in odio postea suis illis ipsis fuit, per quos in altiore locum adscenderat? neque iniuria. Facite enim, ut non solum mores eius et arrogantiam, sed etiam vultum, atque amictum, atque illam usque ad talos demissam purpuram recordemini. Is, quasi non esset ullo modo ferendum, se ex iudicio discessisse victum, rem ab subselliis in Rostra detulit. Et iam querimur saepe, hominibus novis non satis magnos in hac civitate esse fructus? nego usquam unquam fuisse maiores; ubi, si quis ignobili loco natus, ita vivat, ut nobilitatis dignitatem virtute tueri posse videatur, usque eo pervenit, quoad eum industria cum innocentia prosecuta est. Si quis autem hoc uno nititur, quod sit ignobilis; procedit saepe longius, quam si idem ille esset cum iisdem suis vitiis nobilissimus. ut Quintius (nihil enim dicam de ceteris) si fuisset homo nobilis; quis eum cum illa superbia atque intolerantia ferre potuisset? Quod eo loco fuit; ita tulerunt, ut, si quid haberet a natura boni, prodesse ei putarent oportere: superbiam autem atque arrogantiam eius deridendam magis arbitrarentur propter humilitatem hominis, quam pertimescendam. Sed, ut illuc revertar: quo tempore Fidiculanus est absolutus, tu, qui ea iudicia facta commemoras, quaero, quid tunc esse existimas iudicatum? certe gratis iudicasse. At condempnarat: at causam totam non audierat: at in concionibus omnibus a L. Quintio vehementer erat

et saepe vexatus. Illa igitur omnia Quintiana, iniqua, falsa, turbulenta, popularia, seditiosa iudicia fuerunt. Esto: potuit esse innocens Falcula. Iam ergo aliquis Oppianicum gratis condemnavit: iam non eos Iunius subfortitus est, qui pecunia accepta condemnarent: iam potuit aliquis ab initio non sedisse, et tamen Oppianicum gratis condemnasse. Verum, si innocens Falcula, quaeso, quis nocens? si hic gratis condemnavit, quis accepit? Nego rem esse ullam in quemquam illorum obiectam, quae Fiduculanio obiecta non sit: neque aliquid fuisse in Fiduculanii causa, quod idem non esset in ceterorum,

114 Aut hoc iudicium reprehendas tu, cuius accusatio rebus iudicaris niti videbatur, necesse est: aut, si hoc verum esse concedis, Oppianicum gratis condemnatum esse fateare.

Quamquam satis magno argumento esse debet, quod ex tam multis iudicibus, absoluto Falcula, nemo reus factus est. Quid enim mihi damnatos ambitus colligitis, alia lege, certis criminibus, plurimis testibus? cum primum illi ipsi debuerint potius accusari de pecuniis repetundis, quam ambitus. nam, si in ambitus iudiciis hoc his obfuit, cum alia lege causam dicerent; certe, si propria lege huius peccati adducti essent, multo plus obfuisset.

115 Deinde, si tanta vis fuit istius criminis, ut, qua quisque lege ex illis iudicibus reus factus esset, tamen hac plaga periret; cur, in tanta multitudine accusatorum, tantis praemiis, ceteri rei facti non sunt? Hic profertur id, quod iudicium appellari non oportet, P. Septimio Scaevolae litem eo no-

mine esse aestimatam. Cuius rei quae consuetudo sit, quoniam apud homines peritissimos dico, pluribus verbis docere non debeo. Nunquam enim ea diligentia, quae solet adhiberi in ceteris iudiciis, eadem, reo damnato, adhibita est. In litibus aestimandis fere iudices, aut, quod sibi eum, quem semel condemnarunt, inimicum putant esse, si qua in eum lis capitis illata est, non admittunt: aut, quod se perfunctos iam esse arbitrantur, cum de reo iudicarunt, negligentius attendunt cetera. Itaque et maiestatis absoluti sunt permulti, quibus damnatis, de pecuniis repetundis, lites essent aestimatae: et hoc quotidie fieri videmus, ut, reo damnato de pecuniis repetundis, ad quos pervenisse pecunias in litibus aestimandis statutum sit, eos illi iudices absolvant: quod cum fit, non iudicia rescinduntur, sed hoc statuitur, aestimationem litium, non esse iudicium. Scaevola condemnatus est aliis criminibus, frequentissimis Apuliae testibus. omni contentione pugnatum est, ut lis haec capitis aestimaretur. quae res si rei iudicatae pondus habuisset, ille postea vel iisdem, vel aliis inimicis, reus hac lege ipsa factus esset.

Sequitur id, quod illi iudicium appellant, maiores autem nostri nunquam neque iudicium nominarunt, neque perinde, ut rem iudicatam, observaverunt, animadversio atque auctoritas censoria. Qua de re antequam dicere incipio, perpauca mihi de meo officio verba faciunda sunt: ut a me cum huiusce periculi, tum ceterorum quoque officiorum et amicitiarum ratio conservata esse videatur. Nam

mihi cum viris fortibus, qui censores proxime fuerunt, ambobus est amicitia: cum altero vero (sicut et plerique vestrum sciunt) magnus usus et summa
 118 utriusque officii constituta necessitudo est. Quare, quidquid de subscriptionibus eorum mihi dicendum erit, eo dicam animo, ut omnem orationem meam non de illorum facto, sed de ratione censoria habitam existimari velim: a Lentulo autem, familiari meo, qui a me pro eximia sua virtute summisque honoribus, quos a populo Romano adeptus est, honoris causa nominatur, facile hoc, iudices, impetrabo, ut, quam ipse adhibere consuevit in amicorum periculis fidem et diligentiam, tum vim animi, libertatemque dicendi; in hac mihi concedat, ut tantum mihi sumam, quantum sine huius periculo praeterire non possum. A me tamen, ut aequum est, omnia caute pederentimque dicentur, ut neque fides huius defensionis relicta, neque cuiusquam aut dignitas laesa, aut amicitia violata esse videatur.

119 Video igitur, iudices, animadvertisse censores in iudices quosdam illius consilii Iuniani, cum istam ipsam causam subscriberent. Hic primum illud commune proponam, nunquam animadversionibus censoriis hanc civitatem ita contentam, ut rebus iudicatis, fuisse. neque in re nota consumam tempus exemplis. ponam illud unum: C. Getam, cum a L. Metello et Cn. Domitio, censoribus, ex senatu eiectus esset, censorem ipsum postea esse factum: et, cuius mores a censoribus erant reprehensi, hunc postea et populi Romani, et eorum,

qui in ipsum animadverterant, moribus praefuisse. Quodsi illud iudicium putaretur: ut ceteri, turpi iudicio damnati, in perpetuum omni honore ac dignitate privantur; sic hominibus ignominia notatis, neque ad honorem aditus, neque in curiam reditus esset. Nunc, si quem Cn. Lentuli, aut L. Gellii libertus furti condemnarit, is, omnibus ornamentis amissis, nunquam ullam honestatis suae partem recuperabit: quos autem ipse L. Gellius et Cn. Lentulus, duo censores, clarissimi viri, sapientissimique homines, furti et captarum pecuniarum nomine, notaverunt, ii non modo in senatum redierunt, sed etiam illarum ipsarum rerum iudiciis absoluti sunt. Neminem voluerunt maiores nostri non modo de existimatione cuiusquam, sed ne pecuniaria quidem de re minima esse iudicem, nisi qui inter adversarios convenisset. Quapropter in omnibus legibus, quibus exceptum est, de quibus causis aut magistratum capere non liceat, aut iudicem legi, aut alterum accusare, haec ignominiae causa praetermissa est. Timoris enim causam, non vitae poenam in illa potestate esse voluerunt. Itaque non solum, iudices, illud ostendam, quod iam videtis, populi Romani suffragiis saepe numero censorias subscriptiones esse deletas, verum etiam iudiciis eorum, qui iurati statuere maiore cum religione et diligentia debuerunt. Primum iudices, senatores, equitesque Romani in compluribus iam reis, quos contra leges pecunias accepisse subscriptum est, suae potius religioni, quam censorum opinioni, paruerunt. Deinde praetores urbani, qui iurati de-

bent optimum quemque in selectos iudices referre, nunquam sibi ad rem censoriam ignominiam impedimento esse oportere duxerunt. Censores denique ipsi saepenumero superiorum censorum iudiciis (si ista iudicia appellari vultis) non steterunt. atque etiam ipsi inter se censores sua iudicia tanti esse arbitrantur, ut alter alterius iudicium non modo reprehendat, sed etiam rescindat: ut alter de senatu moveri velit, alter retineat, et ordine amplissimo dignum existimet: ut alter in aerarios referri, aut tribu moveri iubeat, alter vetet. Quare qui vobis in mentem venit, haec appellare iudicia, quae a populo Romano rescindi, ab iuratis iudicibus repudiari, a magistratibus negligi, ab iis, qui eandem potestatem adepti sunt, commutari, inter collegas discrepare videatis?

44 Quae cum ita sint: videamus, quid tandem cen-
 123 fores de illo iudicio corrupto iudicasse dicantur. Ac primum illud statuamus: utrum, quia censores subscripserint, ita sit; an, quia ita fuerit, illi subscripserint. Si ideo, quia subscripserint: videte, quid agatis, ne in unumquemque nostrum censoribus in posterum potestatem regiam permittatis: ne subscriptio censoria non minus calamitatis civibus, quam illa acerbissima proscriptio possit afferre: ne censorium stilum, cuius mucronem multis remediis maiores nostri retuderunt, aequè posthac,
 124 atque illum dictatorium gladium pertimescamus. Sin autem quod subscriptum est, quia verum est, idcirco grave debet esse; hoc quaeramus, verum sit, an falsum: removeantur auctoritates censoriae: tol-

latur id ex causa, quod in causa non est: dore, quam pecuniam Cluentius dederit, unde dederit, quemadmodum dederit: unum denique aliquod a Cluentio profectae pecuniae vestigium ostende. Vince deinde, virum bonum fuisse Oppianicum, hominem integrum: nihil de illo unquam secus esse existimatum: nihil denique praeiudicatum. tum auctoritatem censorum amplexato: tum illorum iudicium cum re coniunctum esse defendito. Dum vero ¹²⁵ eum fuisse Oppianicum constabit, qui tabulas publicas municipii sui corrupisse iudicatus sit: qui testamentum interleverit: qui, supposita persona, falsum testamentum obsignandum curarit: qui eum, cuius nomine id obsignatum est, interfecerit: qui avunculum filii sui in servitute ac vinculis necarit: qui municipes suos proscribendos, occidendosque curarit: qui eius uxorem, quem occiderat, in matrimonium duxerit: qui pecuniam pro portione dederit: qui socrum, qui uxorem, qui uno tempore fratris uxorem, speratosque liberos, fratremque ipsum, qui denique suos liberos interfecerit: qui, cum venenum privigno suo quaereret, manifesto sit deprehensus: cuius ministris consciisque damnatis, ipse adductus in iudicium pecuniam iudici dederit ad sententias iudicum corrupendas: dum haec, inquam, de Oppianico constabunt, nec ullo argumento Cluentianae pecuniae crimen tenebitur: quid est, quod te ista censoria sive voluntas, sive opinio adiuvaré, aut hunc innocentem opprimere posse videatur? Quid igitur censores secuti sunt? ⁴⁵ ne ipsi quidem, ut gravissime dicam, quidquam ¹²⁶

aliud dicent, praeter sermonem atque famam. nihil se testibus, nihil tabulis, nihil gravi aliquo argumento comperisse, nihil denique, causa cognita, statuisse dicent. Quodsi ita fecissent: tamen id non ita fixum esse deberet, ut convelli non liceret. Non utar exemplorum copia, quae summa est: non rem veterem, non hominem potentem aliquem, aut gratiosum proferam. Nuper hominem tenuem, scribam aedilitium, D. Matrinium cum defendissem apud M. Iunium, Q. Publicium praetores, et M. Plaetorium, C. Flaminium, aediles curules; persuasi, ut scribam iurati legerent eum, quem iidem isti censores aerarium reliquissent. Cum enim in homine nulla culpa reperiretur; quid ille meruisset, non quid de eo statutum esset, quaerendum esse duxerunt. Nam haec quidem, quae de iudicio corrupto subscripserint, quis est, qui ab illis satis cognita et diligenter iudicata arbitretur? in M. Aquillium et in T. Gurtam video esse subscriptum. Quid est hoc? duos esse corruptos solos pecunia? Quid ceteri? videlicet gratis condemnarunt. non est igitur circumventus, non est oppressus pecunia, non, ut illae Quintianae conciones habebant, omnes, qui Oppianicum condemnarunt, in culpa sunt ac suspicionem ponendi. Duos solos video auctoritate censorum affines ei turpitudini iudicari. Aut illud afferant, [aliquid esse] quod de iis duobus habuerint compertum, de ceteris comperisse. Nam illud quidem minime probandum est, ad notationes auctoritatemque censoriam exemplum illos a consuetudine militari transfulisse. Statuerunt enim ita maiores

nostri, ut, si a multis esset flagitium rei militaris admissum, fortitione in quosdam animadverteretur: ut metus videlicet ad omnes, poena ad paucos perveniret. Quod idem facere censores in delectu dignitatis, et in iudicio civium, et in animadversione vitiorum, qui convenit? nam miles, qui locum non tenuit, qui hostium impetum vimque pertinuit, potest idem postea et miles esse melior, et vir bonus, et civis utilis. Quare, ne in bello, propter hostium metum, delinqueret, amplior ei mortis et supplicii metus est a maioribus constitutus: ne autem nimium multi poenam capitis subirent, idcirco illa fortitio comparata est. Hoc tu ¹²⁹ idem facies, censor, in senatu legendo? Si erunt plures, qui ob innocentem condemnandum pecuniam acceperint, ut non animadvertas in omnes, sed carpas, ut velis, et paucos ex multis ad ignominiam fortiare? Habebit igitur, te sciente et vidente, curia senatorem, populus Romanus iudicem, respublica civem sine ignominia quemquam, qui ad perniciem innocentis, fidem suam et religionem pecunia commutarit? et qui pretio adductus eripuerit patriam, fortunas, liberos civi innocenti, is censoriae severitatis nota non inuretur? Tu es praefectus moribus, magister veteris disciplinae et severitatis, si aut retines quemquam sciens in senatu, scelere tanto contaminatum; aut statuis, qui in eadem culpa sit, non eadem poena affici convenire? et quam conditionem supplicii maiores in bello timiditati militis propositam esse voluerunt, eandem tu in pace constitues improbitati

senatoris? Quodsi exemplum hoc ex re militari ad animadversionem censoriam transferendum fuit; fortitione id ipsum factum esse oportuit. Sin autem fortiri ad poenam, atque hominum delictum fortunae iudicio committere, minime censorium est; certe in multorum peccato carpi paucos ad
 47 ignominiam et turpitudinem, non oportet. Verum
 130 omnes intelligimus, in istis subscriptionibus ventum quendam popularem esse quaesitum. Iactata res erat in concione a tribuno seditioso: incognita causa probatum illud erat: *Multitudinem illicitum est contra dicere*: nemo denique, ut defenderet contrariam partem, laborabat. In invidiam porro magnam illa iudicia venerant. etenim paucis postea mensibus alia vehemens erat in iudiciis ex notatione tabularum invidia versata. Praetermitti a censoribus, et negligi macula iudiciorum posse non videbatur. homines, quos ceteris vitiis atque omni dedecore infames videbant, eos hac quoque subscriptione notare voluerunt, et eo magis, quod illo ipso tempore, illis censoribus, erant iudicia cum equestri ordine communicata; ut viderentur per hominum idoneorum ignominiam sua auctoritate illa iudicia
 131 cum equestri ordine reprehendisse. Quodsi hanc apud eos ipsos censores mihi, aut alii causam agere licuisset; hominibus tali prudentia certe probavisset (res enim indicat), nihil ipsos habuisse cogniti, nihil comperti: ex tota ista subscriptione rumorem quendam et plausum popularem esse quaesitum. Nam in P. Popillium, qui Oppianicum condemnarat, subscripsit L. Gellius, quod is pecuniam acce-

pisset, quo innocentem condemnaret. Iam id ipsum quantae divinationis est, scire, innocentem fuisse reum, quem fortasse nunquam viderat, cum homines sapientissimi, iudices, ut nihil dicam de iis, qui condemnarunt, causa cognita, sibi dixerint non liquere?

Verum esto. condemnat Popillum Gellius: iu- 132
dicat, accepisse a Cluentio pecuniam. Negat hoc Lentulus, nam Popillum, quod erat libertini filius, in senatum non legit: locum quidem senatorium ludis, et cetera ornamenta relinquit, et eum omni ignominia liberat. quod cum facit, iudicat, eius sententia gratis esse Oppianicum condemnatum. et eundem Popillum postea Lentulus in ambitus iudicio pro testimonio diligentissime laudat. Quare, si neque L. Gellii iudicio stetit Lentulus, neque Lentuli existimatione contentus fuit Gellius; et, si uterque censor censoris opinione standum non putavit: quid est, quamobrem quisquam nostrum censorias subscriptiones omnes, fixas, et in perpetuum ratas putet esse oportere?

At in ipsum Avitum animadverterunt: nullam 48
quidem ob turpitudinem, nullum ob totius vitae, 133
non dicam vitium, sed erratum. neque enim hoc homine sanctior, neque probior, neque in omnibus officiis retinendis diligentior esse quisquam potest: neque illi aliter dicunt: sed eandem illam famam iudicii corrupti secuti sunt: neque ipsi secus existimant, quam nos existimari volumus, de huius pudore, integritate, virtute: sed putarunt praetermitti accusatorem non potuisse, cum animad-

versum esset in iudices. Qua de re tota si unum factum ex omni antiquitate protulero, plura non dicam. Non enim mihi exemplum summi et clarissimi viri, P. Africani, praetereundum videtur: qui cum esset censor, et in equitum censu C. Licinius Sacerdos prodiisset; clara voce, ut omnis concio audire posset, dixit, se scire, illum verbis conceptis peierasse. si quis contra dicere vellet, usurum esse eum suo testimonio. deinde cum contra nemo diceret, iussit equum traducere. Itaque is, cuius arbitrio et populus Romanus, et exterae gentes contentae esse consueverant, ipse sua scientia ad ignominiam alterius contentus non fuit. Quod si hoc Aviro facere licuisset, facile, illis ipsis iudicibus, et falsae suspicioni, et invidiae populariter excitatae restitisset.

Unum etiam est, quod me maxime conturbat, cui loco respondere posse vix videor, quod elogium recitasti de testamento Cn. Egnatii, patris, hominis honestissimi videlicet et sapientissimi, idcirco se exheredasse filium, quod is ob Oppianici damnationem pecuniam accepisset. De cuius hominis levitate et inconstantia plura non dicam. Hoc testamentum ipsum, quod recitas, eiusmodi est, ut ille, cum eum filium exheredaret, quem oderat, cum filio coheredes homines alienissimos coniungeret, quem diligebat. Sed tu, Atti, consideres, censeo, diligenter, utrum censorum iudicium grave velis esse, an Egnatii. Si Egnatii: leve est, quod censes de ceteris subscripserunt: ipsum enim Cn. Egnatium, quem tu gravem esse vis, ex senatu

eiecerunt. sin autem censorum : hunc Egnatium , quem pater censoria subscriptione exheredavit , censes in senatu , cum patrem eiicerent , retinuerunt.

At enim senatus univcrsus iudicavit , illud corruptum esse iudicium. Quomodo ? suscepit causam. 49
 An potuit rem delatam eiusmodi repudiare ? cum tribunus plebis , populo concitato , rem paene ad manus revocasset : cum vir optimus , et homo innocentissimus , pecunia circumventus esse diceretur : cum invidia flagraret ordo senatorius : potuit nihil decerni ? potuit illa concitatio multitudinis sine summo periculo reipublicae repudiari ? At quid est decretum ? quam iuste ? quam sapienter ? quam diligenter ? *Si qui sint , quorum opera factum sit , ut iudicium publicum corrumperetur.* Utrum videtur senatus id factum iudicare : an , si factum sit , molestè graviterque ferre ? Si ipse A. Cluentius sententiam de iudiciis rogaretur , aliam non diceret , atque si dixerunt , quorum sententiis Cluentium condemnatum esse dicitis. Sed quaero a vobis , num istam 137
 legem ex isto senatus consulto L. Lucullus consul , homo sapientissimus , tulerit : num anno post M. Lucullus et C. Cassius , in quos , tum consules designatos , idem illud senatus decreverit ? non tulerunt : et quod tu Aviti pecunia factum esse arguis , neque id ulla vel tenuissima suspitione confirmas , factum est primo illorum aequitate et sapientia consulum , ut id , quod senatus decreverat , ad illud invidiae praesens incendium restinguendum , id postea referendum ad populum non arbitrarentur. Ipse deinde populus Romanus , qui L. Quintii tribuni

plebis fictis querimoniis antea concitatus, rem illam et rogationem flagitarat, idem C. Iunii filii, pueri parvuli, lacrymis commotus, maximo clamore et concursu totam illam legem et quaestionem repu-
 138 diavit. Ex quo intelligi potuit id, quod saepe dictum est: ut mare, quod sua natura tranquillum sit, ventorum vi agitari atque turbari; sic et populum Romanum sua sponte esse placatum, hominum seditiosorum vocibus, ut violentissimis tempestatibus, concitari.

50 Est etiam reliqua permagna auctoritas, quam ego turpiter paene praeterii. mea enim esse dicitur. Recitavit ex oratione, nescio qua, Attius, quam meam esse dicebat, cohortationem quandam iudicum ad honeste iudicandum, et commemorationem tum aliorum iudiciorum, quae probata non essent, tum illius ipsius iudicii Iuniani: perinde quasi ego non ab initio huius defensionis dixerim, invidiosum illud fuisse iudicium: aut, cum de infamia iudiciorum disputarem, potuerim illud, quod tam
 139 populare esset, in illo tempore praeterire. Ego vero, si quid eiusmodi dixi, neque cognitum commemoravi, neque pro testimonio dixi: et illa oratio potius temporis mei, quam iudicii et auctoritatis fuit. Cum enim accusarem, et mihi initio proposuissem, ut animos et populi Romani et iudicum commoverem: cumque omnes offensiones iudiciorum non ex mea opinione, sed ex hominum rumore proferrem: istam rem, quae tam populariter esset agitata, praeterire non potui. Sed errat vehementer, si quis in orationibus nostris, quas in iudiciis

habuimus, auctoritates nostras consignatas se habere arbitratur. omnes enim illae orationes, causarum et temporum sunt, non hominum ipsorum ac patronorum. Nam si causae ipsae pro se loqui possent, nemo adhiberet oratorem. nunc adhibemur, ut ea dicamus, non quae nostra auctoritate constituentur; sed quae ex re ipsa causaque ducantur. Hominem ingeniosum, M. Antonium, aiunt solitum esse dicere, *idcirco se nullam unquam orationem scripserit, ut, si quid aliquando, quod non opus esset, ab se esset dictum; posset se negare dixisse*: perinde quasi, quid a nobis dictum, aut actum sit, id nisi literis mandaverimus, hominum memoria non comprehendatur. Ego vero in isto genere libentius cum multorum, tum hominis eloquentissimi et sapientissimi, L. Crassi, auctoritatem sequor: qui cum L. Plancium defenderet, accusante M. Bruto, homine in dicendo vehementi et calido, cum Brutus, duobus recitatoribus constitutis, ex duabus eius orationibus capita alterna, inter se contraria, recitanda curasset, quod in dissuasionem rogationis eius, quae contra coloniam Narbonensem ferebatur, quantum potest, de auctoritate senatus detrahit; in suasionem legis Serviliae summis ornatu senatum laudibus: et multa in equites Romanos cum ex ea oratione asperius dicta recitasset, quo animi illorum iudicium in Crassum incenderentur; aliquantum esse commotus dicitur. Itaque in respondendo primum exposuit utriusque rationem temporis, ut oratio ex re et causa habita videretur: deinde, ut intelligere posset Brutus, quem homi-

nem, et non solum qua eloquentia, verum etiam quo lepore et quibus facetiis praeditum laceffisset; tres et ipse excitavit recitatores cum singulis libellis, quos M. Brutus, pater illius accusatoris de iure civili reliquit. Eorum initia cum recitarentur, ea, quae vobis nota esse arbitror: *Forte evenit, ut ruri in Privernate essemus, ego & Brutus filius: fundum Privernatem flagitabat. In Albano eram ego & Brutus filius: Albanum poscebat. In Tiburte forte cum assedissemus, ego & Brutus filius: Tiburtem fundum requirebat: Brutum autem, hominem sapientem, quod filii nequitiam videret, quae praedia ei relinqueret, testificari dicebat voluisse. quodsi potuisset honeste scribere, se in balneis cum id aetatis filio fuisse, non praeterisset: eas se tamen ab eo balneas non ex libris patris, sed ex tabulis et ex censu quaerere. Crassus tum ita Brutum ultus est, ut illum recitationis suae poeniteret. moleste enim fortasse tulerat, se in iis orationibus reprehensum, quas de republica habuisset; in quibus forsitan magis requiratur constantia. Ego autem illa recitata esse non moleste fero. neque enim ab illo tempore, quod tum erat, neque ab ea causa, quae tum agebatur, aliena fuerunt: neque mihi quidquam oneris suscepi, cum ista dixi, quo minus honeste hanc causam et libere possem defendere. Quodsi velim confiteri, me causam A. Cluentii nunc cognoscere, antea fuisse in illa opinione populari; quis tandem id possit reprehendere? praesertim, iudices, cum a vobis quoque ipsis hoc impetrare sit aequissimum, quod ego et ab initio petivi, et nunc peto, ut, si quam*

huc graviolem de illo iudicio opinionem attulistis, hanc, causa perspecta, atque omni veritate cognita, deponatis.

Nunc, quoniam ad omnia, quae abs te dicta sunt, 52
 T. Atti, de Oppianici damnatione respondi: con- 143
 fiteare necesse est, te opinionem multum fefellisse, quod existimaris, me causam A. Cluentii non factorem eius, sed lege defensurum. Nam hoc per saepe dixisti, tibi sic renuntiari, me habere in animo causam hanc praesidio legis defendere. Itane est? ab amicis videlicet imprudentes prodimur; et est nescio quis de iis, quos amicos nobis arbitramur, qui nostra consilia ad adversarios deferat. Quisnam tibi hoc renuntiavit? quis tam improbus fuit? cui ego autem narraui? nemo, ut opinor, in culpa est: sed nimirum tibi istuc lex ipsa renuntiavit. Sed num tibi ita defendisse videor, ut tota in causa mentionem ullam fecerim legis? num secus hanc causam defendissem, hac si lege Avitus teneretur? certe, ut hominem confirmare oportet, nullus est locus a me purgandi istius invidiosi criminis praetermissus. Quid ergo est? quaeret fortasse quispiam, dis- 144
 pliceatne mihi, legum praesidio a capite periculum propulsare. Mihi vero, iudices, non displicet: sed utor instituto meo. In hominis honesti pudentisque iudicio, non solum meo consilio uti consuevi, sed multum etiam eius, quem defendo, et consilio et voluntati obtempero. Nam, ut haec ad me causa delata est, qui leges eas, ad quas adhibemur, et in quibus versamur, nosse deberem: dixi Avito statim, de eo, *Qui coisset, quo quis coi-*

demnaretur, illum esse liberum : teneri autem nostrum ordinem. Atque ille me orare et obsecrare coepit, ut ne sese lege defenderem. Cum ego, quae mihi viderentur, dicerem : traduxit me ad suam sententiam. affirmabat enim lacrymans, non se cupidiorum esse civitatis retinendae, quam existimationis. Morem homini gessi : et tamen idcirco feci, (neque enim id semper facere debemus,) quod videbam, per se ipsam causam copiosissime sine lege posse defendi. Videbam, in hac defensione, quam iam sum usus, plus dignitatis : in illa, qua me hic uti noluit, minus laboris futurum. Quodsi nihil aliud esset actum, nisi ut hanc causam obtinerem : lege recitata, perorassem.

53 Neque me illa oratio commovet, quod ait Attius, indignum esse facinus, si senator iudicio quemquam circumvenerit, legibus eum teneri : si eques
 146 Romanus hoc idem fecerit, non teneri. Ut tibi concedam, hoc indignum esse, (quod cuiusmodi sit, iam videro,) tu mihi concedas necesse est, multo esse indignius, in ea civitate, quae legibus teneatur, discedi a legibus. Hoc enim vinculum est huius dignitatis, qua fruimur in republica ; hoc fundamentum libertatis ; hic fons aequitatis. mens, et animus, et consilium, et sententia civitatis, posita est in legibus. Ut corpora nostra sine mente ; sic civitas sine lege, suis partibus, ut nervis, ac sanguine, et membris, uti non potest. Legum ministri, magistratus : legum interpretes, iudices : legum denique idcirco omnes servi sumus, ut liberi esse possimus. Quid est, Q. Naso, cur tu in isto loco sedes ? quae vis est,

qua abs te hi iudices, tali dignitate praediti, coercentur? vos autem, iudices, quamobrem ex tam magna multitudine civium tam pauci de hominum fortunis sententiam fertis? quo iure Attius, quae voluit, dixit? cur mihi tamdiu potestas dicendi datur? quid sibi autem illi scribae, quid lictores, quid ceteri, quos apparere huic quaestioni video, volunt? opinor haec omnia lege fieri, totumque hoc iudicium (ut antea dixi) quasi mente quadam regi legis, et administrari. Quid ergo est? haec quaestio sola ita gubernatur? quid M. Plaetorii et C. Flamini inter ficarios? quid C. Orchinii peculatus? quid mea de pecuniis repetundis? quid C. Aquillii, apud quem nunc de ambitu causa dicitur? quid reliquae quaestiones? circumspicite omnes reipublicae partes: omnia legum imperio et praescripto fieri videbitis. Si quis apud me te, T. Atti, ¹⁴⁸ reum velit facere: clames, te lege pecuniarum repetundarum non teneri. neque haec tua recusatio confessio sit captae pecuniae; sed laboris, sed periculi non legitimi declinatio. Nunc, quid agatur, ⁵⁴ et quid abs te iuris constituatur, vide. Iubet lex ea, qua lege haec quaestio constituta est, iudicem quaestionis, hoc est, Q. Voconium, cum iis iudicibus, qui ei obvenerint (vos appellat, iudices) quaerere de veneno. In quem quaerere? infinitum est. *Quicumque fecerit, vendiderit, emerit, habuerit, dederit.* Quid eadem lex statim adiungit? Recita. *Deque eius capite quaerito.* Cuius? qui coierit? convenerit? non ita est. Quid ergo est? dic. *Qui tribunus militum legionibus quatuor primis, quive quae-*

flor, tribunus plebis. Deinceps omnes magistratus nominavit. *Quive in senatu sententiam dixit, dixerit, Quid tum? Qui eorum coit, coierit, convenit, con-*
venerit, quo quis iudicio publico condemnaretur. Qui
eorum, quorum? videlicet, qui supra scripti sunt,
quid interest, utro modo scriptum sit? Etsi est
apertum, tamen ipsa lex docet. Ubi enim omnes
mortales alligat, ita loquitur: Qui venenum malum
fecit, fecerit. omnes viri, mulieres, liberi, servi in
iudicium vocantur. Si item de coitione voluisset:
adiunxisset, Quive coierit. Nunc ita est, Deque eius
capite quaerito, qui magistratum habuerit, quive in
senatu sententiam dixerit: qui eorum coit, coierit.

149 Num is est Cluentius? certe non est. Quis ergo est Cluentius? qui tamen defendi causam suam lege nolit. Itaque abiicio legem: morem Cluentio gero: tibi tamen, Atti, pauca, quae ab huius causa seiuncta sunt, respondebo. est enim quiddam in hac causa, quod Cluentius ad se; est aliquid, quod ego ad me putem pertinere. hic sua putat interesse, se re ipsa, et gesto negotio, non lege defendi: ego autem mea existimo interesse, me nulla in disputatione ab Attio videri esse superatum. non enim mihi haec causa sola dicenda est. omnibus hic labor meus propositus est, quicumque hac facultate defensionis contenti esse possunt. nolo, quemquam eorum, qui adsunt, existimare, me, quae de lege ab Attio dicta sunt, si reticuerim, comprobare. Quamobrem, Cluenti, de te tibi obsequor: neque ego legem recito, neque hoc loco pro te dico; sed ea, quae a me desiderari arbitror, non relinquam.

Iniquum tibi videtur, Atti, esse, non iisdem le- 55
gibus omnes teneri. Primum (ut id iniquissimum 150
esse confitear) huiusmodi est, ut commutatis eis
opus sit legibus, non ut iis, quae sunt, non pareamus.
Deinde quis unquam hoc senator accusavit,
ut, cum altio rem gradum dignitatis, beneficio populi
Romani esset consecutus, eo se putaret durioribus
legum conditionibus uti non oportere? Quam multa
sunt commoda, quibus caremus: quam multa molesta
ac difficilia, quae subimus? atque haec omnia tantum
honoris et amplitudinis commodis compensantur.
Converte nunc ad equestrem ordinem, atque in ceteros
ordines; easdem vitae conditiones non perferent.
putant enim, minus multos sibi laqueos legum,
et conditionum, ac iudiciorum propositos esse
oportere, qui in summum locum civitatis aut non
potuerint ascendere, aut non petiverint. Atque, ut
omittam leges alias omnes, 151
quibus nos tenemur, ceteri autem sunt ordines
liberari: hanc ipsam legem, *Ne quis iudicio circumveniretur*,
C. Gracchus tulit: eam legem pro plebe, non in
plebem tulit. Postea L. Sulla, homo a populi
causa remotissimus, tamen, cum eius rei quaestio-
nem hac ipsa lege constitueret, qua vos hoc tempore
iudicatis, populum Romanum, quem ab hoc genere
liberum acceperat, alligare novo quaestio-
nis genere ausus non est. Quod si fieri posse
existimasset; pro illo odio, quod habuit in eque-
stem ordinem, nihil fecisset libentius, quam om-
nem illam acerbitatem proscriptionis suae, quaes-
tus in veteres iudices, in hanc unam quaestio-

152 contulisset. Nec nunc quidquam agitur, (mihi cre-
 dite, iudices, et prospicite id, quod providendum
 est,) nisi, ut equester ordo in huiusce legis peri-
 culum includatur. Neque hoc agitur ab omnibus,
 sed a paucis. nam ii senatores, qui se facile tuen-
 tur integritate et innocentia, quales (ut vere di-
 cam) vos estis, et ceteri, qui sine cupiditate vi-
 xerunt, equites ordini senatorio dignitate proximos,
 concordia coniunctissimos esse cupiunt: sed ii, qui
 se volunt posse omnia, neque praeterea quidquam
 esse aut in homine ullo, aut in ordine; hoc uno
 metu se putant equites Romanos in potestatem
 suam redacturos, si constitutum esset, ut de iis,
 qui rem iudicarent, huiusmodi iudicia fieri possent.
 Vident enim auctoritatem huius ordinis confirmari:
 vident iudicia comprobari: hoc metu proposito,
 evellere se aculeum severitatis vestrae posse confi-
 153 dunt. Quis enim de homine audeat, paulo maio-
 ribus opibus praedito, vere et fortiter iudicare;
 cum videat, sibi de eo, quod coierit, aut consen-
 56 ferit, causam esse dicendam? O viros fortes, equi-
 tes Romanos, qui homini clarissimo ac potentis-
 simo, M. Druso, tribuno plebis resisterunt, cum
 ille nihil aliud ageret cum illa cuncta, quae tum
 erat, nobilitate, nisi uti, qui res iudicassent, hu-
 iusmodi quaestionibus in iudicium vocarentur.
 Tunc C. Flavius Pusio, Cn. Titinnius, C. Maecenas,
 illa robora populi Romani, ceterique huius-
 cemodi ordinis, non fecerunt idem, quod nunc
 Cluentius, ut aliquid culpae fuscipere se putarent,
 recusando: sed apertissime repugnarunt, cum haec

recusarent, et palam. fortissime atque honestissime dicerent, se potuisse iudicio populi Romani in amplissimum locum pervenire, si sua studia ad honores petendos conferre voluissent; sese vidisse, in ea vita qualis splendor inesset, quanta ornamenta, quae dignitas: quae se non contempsisse, sed ordine suo, patrumque suorum, contentos fuisse: et vitam illam tanquam et quietam, remotam a procellis invidiarum, et huiusmodi iudiciorum amfractu, sequi maluisse. aut sibi ad honores petendos aetatem integram restitui oportere: aut, quoniam id non posset, eam conditionem vitae, quam secuti, petitionem reliquissent, manere: iniquum esse, eos, qui honorum ornamenta, propter periculorum multitudinem, praetermiserunt, populi beneficiis esse privatos, iudiciorum novorum periculis non carere: senatorem hoc queri non posse, propterea quod ea conditione proposita petere coepisset; quodque permulta essent ornamenta, quibus eam mitigare molestiam posset: locus, auctoritas, domi splendor, apud exteris nationes nomen et gratia, toga praetexta, sella curulis, [insignia,] fasces, exercitus, imperia, provinciae: quibus in rebus cum summum recte factis maiores nostri praemium, tum plura peccatis pericula proposita esse voluerunt. Illi non hoc recusabant, ea ne lege accusarentur, qua nunc Avitus accusatur, quae tunc erat Sempronia, nunc est Cornelia: intelligebant enim, ea lege equestrem ordinem non teneri: sed ne nova lege alligarentur, laborabant. Avitus ne hoc quidem unquam recusavit, quo minus vel ea

154

155

lege rationem vitae suae redderet, qua non teneretur. Quae si vobis conditio placet: omnes id agamus, ut haec quam primum in omnes ordines quaestio perferatur.

- 57 Interea quidem, per deos immortales! quoniam omnia commoda nostra, iura, libertatem, salutem denique legibus obtinemus, a legibus non recedamus: simul et illud quam sit indignum, cogitemus, populum Romanum aliud nunc agere: vobis rempublicam et fortunas suas commisisse: ipsum sine cura esse: non metuere, ne lege ea, quam nunquam ipse iusserit, et quaestione, qua se solum liberumque esse arbitretur, per paucos iudices ad-
 156 stringatur. Agit enim sic causam T. Attius, adolescens bonus et disertus: omnes cives legibus teneri omnibus: vos attenditis, et auditis silentio, sicut facere debetis. A. Cluentius, eques Romanus, causam dicit ea lege, qua lege senatores, et ii, qui magistratum habuerunt, soli tenentur: mihi per eum, recusare, et in arce legis praesidia constituere defensionis meae, non licet. Si obtinuerit causam Cluentius, (sicuti vestra aequitate nixi confidimus,) existimabunt, id quod erit, obtinuisse propter innocentiam, quoniam ita defensus sit: in lege autem, quam attingere noluerit, praesidii nihil fuisse. Hic nunc est quiddam, quod ad me
 157 pertineat, de quo ante dixi, quod ego populo Romano praestare debeam, quoniam is meae vitae status est, ut omnis mihi cura atque opera posita sit in omnium periculis defendendis. Video, quanta, et quam periculosa, et quam infinita quae-

stio tentetur ab accusatoribus, cum eam legem, quae in nostrum ordinem scripta sit, in populum Romanum transferre conentur. qua in lege est, *qui coierit*: quod quam late pateat, videtis. *Convenierit*: aequè infinitum et incertum est. *Consenserit*. hoc vero cum incertum et infinitum, tum obscurum et occultum est. *Falsumve testimonium dixerit*. quis de plebe Romana testimonium dixit unquam, cui non hoc periculum, T. Attio auctore, paratum esse videatis? nam dicturum quidem certe, si hoc iudicium plebi Romanae propositum sit, neminem unquam esse confirmo. Sed hoc polliceor¹⁵⁸ omnibus, si cui forte hac lege negotium facessetur, qui lege non teneatur, si is uti me defensore voluerit, me eius causam legis praesidio defensurum; et vel his iudicibus, vel eorum similibus, facile probaturum, et omni me defensione usurum esse legis: qua nunc ut utar, ab eo, cuius voluntati mihi obtemperandum est, non conceditur. Non enim debeo⁵⁸ dubitare, iudices, quin, si qua ad vos causa huiusmodi delata sit eius, qui lege non teneatur, etiam si is invidiosus, aut multis offensus esse videatur, etiam si eum oderitis, etiam si inviti absoluturi sitis, tamen absolvatis; et religioni potius vestrae, quam odio pareatis. Est enim sapientis iudicis, cogitare,¹⁵⁹ tantum sibi a populo Romano esse permissum, quantum commissum et creditum sit; et non solum sibi potestatem datam, verum etiam fidem habitam esse meminisse: posse, quem oderit, absolvere; quem non oderit, condemnare: et semper, non quid ipse velit, sed quid lex et religio cogat, cogitare: animadver-

tere, qua lege reus citetur, de quo reo cognoscatur, quae res in quaestione versetur. Cum haec sunt videntur, tum vero illud est hominis magni, iudices, atque sapientis, cum illam, iudicandi causa, tabellam sumserit, non se putare esse solum, neque sibi, quodcumque concupierit, licere; sed habere in consilio legem, religionem, aequitatem, fidem: libidinem autem, odium, invidiam, metum, cupiditatesque omnes amovere: maximique aestimare conscientiam mentis suae, quam ab diis immortalibus accepimus; quae a nobis divelli non potest; quae si optimorum consiliorum atque factorum testis in omni vita nobis erit, sine ullo metu, et summa cum honestate vivemus. Haec si T. Attius aut cognovisset, aut cogitasset; profecto ne conatus quidem esset dicere, id quod multis verbis egit, iudicem, quod ei videatur, statuere, et non devinctum legibus esse oportere. quibus de rebus mihi pro Cluentii voluntate, nimium; pro reipublicae dignitate, parum; pro vestra prudentia, satis dixisse videor. Reliqua perpauca sunt, quae, quia vestrae quaestiones erant, idcirco illi statuerunt sibi fingenda esse, et proferenda, ne omnium turpissimi reperirentur, si in iudicium nihil, praeter invidiam, attulissent. Atque, ut existimetis, necessario me de his rebus, de quibus iam dixerim, pluribus egisse verbis, attendite reliqua. profecto intelligetis, ea, quae paucis demonstrari potuerunt, brevissime esse defensa.

161 Cn. Decio Samniti, ei, qui proscribitus est, iniuriam in calamitate eius ab huius familia factam

esse dixistis. Ab nullo ille liberalius, quam a Cluentio, tractatus est. huius illum opes in rebus eius incommodis sublevarunt. atque hoc cum ipse, tum omnes eius amici necessarii que cognorunt. Ancarii et Paceni pastoribus huius villicos vim et manus attulisse. Cum quaedam in collibus (ut solet) controversia pastorum esset orta; Aviti villici rem domini, et privatam possessionem defenderunt. cum esset expositulatio facta, causa illis demonstrata; sine iudicio controversiaque discessum est. P. Aelii testamento propinquus exheredatus cum esset, heres hic alienior institutus est. P. Aelius Aviti merito fecit: neque hic in testamento faciendo interfuit; idque testamentum ab huius inimico Oppianico est obsignatum. Florio legatum ex testamento institutum esse. non est ita. sed cum H-S xxx scripta essent, pro H-S ccc, neque ei satis cautum videretur; voluit eum aliquid acceptum referre liberalitati suae. primo deberi negavit: post sine controversia solvit. Coelii cuiusdam Samnitis uxorem post bellum ab hoc esse repetitam. Mulierem cum emisset de sectoribus, quo tempore eam primum liberam esse audivit, sine iudicio reddidit Coelio. Ennium esse quendam, cuius bona teneat Avitus. Est hic Ennius egens quidam, calumniator, mercenarius Oppianici, qui permultos annos quievit: deinde aliquando cum servo Aviti furti egit: nuper ab ipso Avito petere coepit. Hic illo privato iudicio, (mihi credite) nobis iisdem fortasse patronis, calumniam non effugiet. Atque etiam, ut nobis renuntietur, hominem multorum hospitem, A. Bin-

nium quendam, cauponem, de via Latina, subornatis: qui sibi a Cluentio, servisque eius, in taberna sua manus allatas esse dicat. Quo de homine, nihil etiam nunc dicere nobis est necesse. Si invitaverit, id quod solet, sic hominem accipiemus, ut moleste ferat, se de via decessisse. Habetis, iudices, quae in totam vitam de moribus A. Cluentii, quem illi invidiosum reum volunt esse, annos octo meditati accusatores collegerunt. quam levia, genere ipso! quam falsa, re! quam brevia, respon-
 60 su! Cognoscite nunc id, quod ad vestrum iusiurandum pertinet, quod vestri iudicii est, quod vobis oneris imposuit ea lex, qua coacti huc convenistis, de criminibus veneni: ut omnes intelligant, quam paucis verbis haec causa perorari potuerit, et quam multa a me dicta sint, quae ad huius voluntatem maxime, ad vestrum iudicium minime pertinerent.

165 Obiectum est, C. Vibium Capacem ab hoc A. Cluentio veneno esse sublatum. Opportune adest homo summa fide, et omni virtute praeditus, L. Plaetorius, senator, qui illius Capacis hospes fuit et familiaris. apud hunc ille Romae habitavit, apud hunc aegrotavit, huius domi est mortuus. At heres est Cluentius. Intestatum dico esse mortuum, possessionemque eius bonorum, praetoris edicto, huic, illius sororis filio, adolescenti pudentissimo, et in primis honesto, equiti Romano datam, Numerio Cluentio, quem videtis.

166 Alterum veneficii crimen, Oppianico huic adolescenti, cum eius in nuptiis, more Larinatium,

multitudo hominum pranderet, venenum Aviti consilio paratum: id cum daretur in mulso, Balbutium quendam, eius familiarem, interceptisse, bibisse, statimque esse mortuum. Haec ego si sic agerem, tanquam mihi crimen esset diluendum, haec pluribus verbis dicerem, quae nunc paucis percurrit oratio mea. Quid unquam Avitus in se admisit, ut hoc tantum ab eo facinus non abhorreere videatur? quid autem magnopere Oppianicum metuebat, cum ille verbum omnino in hac ipsa causa nullum facere potuerit; huic autem accusatores, matre viva, deesse non possent? quod iam intelligetis. An ut de causa eius periculi nihil decederet, ad causam novum crimen accederet? quod autem tempus veneni dandi illo die? in illa frequentia? per quem porro datum? unde sumtum? quae deinde interceptio potuli? cur non de integro autem datum? Multa sunt, quae dici possunt: sed non committam, ut videar non dicendo voluisse dicere. res enim iam se ipsa defendat. Nego, illum adolescentem, quem statim epoto poculo mortuum esse dixistis, omnino illo die esse mortuum. magnum et impudens mendacium. perspicite cetera. dico, illum, cum ad illud prandium crudior venisset, et, ut aetas illa fert, sibi tum non pepercisset; aliquot dies aegrotasse, et ita esse mortuum. Quis huic rei testis est? idem, qui sui luctus, pater: pater, inquam, illius adolescentis: quem, propter animi dolorem, pertenuis suspicio potuisset ex illo loco testem in A. Cluentium constituere: is hunc suo testimonio sublevat. quod recita. Tu autem, nisi molestum est,

paulisper exsurge, et perfer hunc dolorem commemorationis necessariae: in qua ego diutius non morabor, quoniam, quod fuit viri optimi, fecisti, uti ne cui innocenti moeror tuus calamitatem et falsum crimen afferret. TESTIMONIUM BALBUTHI PATRIS.

61 Unum etiam mihi reliquum eiusmodi crimen
 169 est, iudices, ex quo illud perspicere possitis, quod
 a me initio orationis meae dictum est: quidquid
 mali per hos annos A. Cluentius viderit, quidquid
 hoc tempore habeat sollicitudinis ac negotii, id omne
 a matre esse conflatum. Oppianicum veneno neca-
 tum esse, quod ei datum sit in pane per M. Afel-
 lium quendam, familiarem illius; idque Aviti con-
 silio factum esse, dicitis. In quo primum illud quae-
 ro, quae causa Avito fuerit, cur interficere Oppia-
 nicum vellet. Inimicitias enim inter ipsos fuisse con-
 fiteor: sed homines, inimicos suos morte affici vo-
 170 lunt, vel quod metuunt, vel quod oderunt. Quo
 tandem igitur Avitus metu adductus, tantum in se
 facinus suscipere conatus est? quid erat, quod iam
 Oppianicum poena affectum pro maleficiis, eiectum
 e civitate, quisquam timeret? quid metuebat? ne
 oppugnaretur a perdito? an ne accusaretur a con-
 demnato? an ne exfulis testimonio laederetur? Sin
 autem, quod oderat Avitus, idcirco illum vita frui
 noluit; adeone erat stultus, ut illam, quam tum
 ille vivebat, vitam esse arbitraretur, damnati, ex-
 fulis, deserti ab omnibus? quem propter animi im-
 portunitatem, nemo recipere testis, nemo adire,
 nemo alloqui, nemo respicere vellet? huius igitur

vitae Avitus invidabat? Hunc si acerbe et penitus ¹⁷¹ oderat; non eum quam diutissime vivere velle debebat? huic mortem maturabat inimicus, quod illi unum in malis perfugium erat calamitatis? qui si quid animi ac virtutis habuisset, (ut multi saepe fortes viri in eiusmodi dolore,) mortem sibi ipse conscisset: huic quamobrem id vellet inimicus offerre, quod ipse sibi optare deberet? Nam nunc quidem quid tandem illi mali mors attulit? nisi forte ineptiis ac fabulis ducimur, ut existimemus, illum apud inferos impiorum supplicia perferre, ac plures illic offendisse inimicos, quam hic reliquisse: a focrus, ab uxorum, a fratris, a liberum poenis actum esse praecipitem in sceleratorum sedem atque regionem. quae si falsa sunt, id quod omnes intelligunt, quid ei tandem aliud mors eripuit, praeter sensum doloris? Age vero, venenum per quem ⁶² datum? per M. Asellium. Quid huic cum Avito? ¹⁷² nihil; atque adeo, quod illé Oppianico familiarissime est usus, potius etiam similtas. Eine igitur, quem sibi offensioem, Oppianico familiarissimum sciebat esse, potissimum et suum scelus, et illius periculum committebat? cur deinde tu, qui pietate ad accusandum excitatus es, hunc Asellium esse inultum tamdiu finis? cur non Aviti exemplo usus es, ut per illum, qui attulisset venenum, de hoc praedudicaretur? Iam vero illud quam non probabile, ¹⁷³ quam inusitatum, iudices, quam novum, in pane datum venenum? Faciliusne potuit, quam in poculo? latius potuit, abditum aliqua in parte panis, quam si totum colliquefactum in portione esset? ce-

terius potuit comestum quam epotum in venas, atque in omnes partes corporis permanere? facilius fallere in pane (si esset animadversum) quam in poculo, cum ita confusum esset, ut secerni nullo modo posset? At 174 repentina morte periit. Quod si esset ita factum: tamen ea res, propter multorum eiusmodi mortem, satis firmam veneni suspicionem non haberet. si esset suspiciosum, tamen ad alios potius, quam ad Avitum pertineret. Verum in eo ipso homines impudentissime mentiuntur. Id ut intelligatis: et mortem eius, et, quemadmodum post mortem, in Avitum sit crimen a matre quaesitum, cognoscite.

175 Cum vagus et exful erraret, atque undique exclusus Oppianicus, in Falernum se ad C. Quintilium contulisset; ibi primum in morbum incidit, ac satis vehementer diuque aegrotavit. Cum esset una Saffia, et Statio Albio quodam, colono, homine valente, qui simul esse solebat, familiarius uteretur, quam vir dissolutissimus, incolumi fortuna, pati posset: et ius illud matrimonii castum atque legitimum, damnatione viri sublatum arbitraretur: Nicostratus quidam, fidelis Oppianici servulus, percuriosus et minime mendax, multa dicitur renuntiare domino solitus esse. Interea Oppianicus cum iam convalesceret, neque in Falerno improbitatem coloni diutius ferre posset, et huc ad urbem profectus esset, (solebat enim extra portam aliquid habere conducti,) cecidisse ex equo dicitur, et homo infirma valetudine latus offendisse vehementer, et, posteaquam ad urbem cum febris venerit, pau-

cis diebus esse mortuus. Mortis ratio, iudices, eiusmodi est, ut aut nihil habeat suspicionis, aut, si quid habet, id intra parietes in domestico scelere versetur. Post mortem eius Saffia statim moliri nefaria mulier coepit insidias filio: quaestionem habere de viri morte constituit. emit de A. Rupilio, quo erat usus Oppianicus medico, Stratonem quandam, quasi ut idem faceret, quod Avitus in emendo Diogene fecerat. De hoc Stratone et de affecla quodam servo suo quaesituram esse dixit. praeterea servum illum Nicostratum, quem nimium loquacem fuisse, ac nimium domino fidelem arbitrabatur, ab hoc adolescente Oppianico in quaestionem postulavit. Hic cum esset illo tempore puer, et illa quaestio de patris sui morte constitui diceretur: etsi illum servum, et sibi benevolum esse, et patri fuisse arbitrabatur; nihil tamen est ausus recusare. Advocantur amici et hospites Oppianici, et ipsius mulieris multi, homines honesti, atque omnibus rebus ornati. tormentis omnibus vehementissimis quaeritur. Cum essent animi fervorum et spe et metu tentati, ut aliquid in quaestione dicerent: tamen (ut arbitror) auctoritate advocatorum, et vi tormentorum adducti, in veritate manserunt, neque se quidquam scire dixerunt. Quaestio illo die de amicorum sententia dimissa est. Satis longo intervallo post iterum advocantur. habetur de integro quaestio: nulla vis tormentorum acerrimorum praetermittitur: averfari advocati, et iam vix ferre posse: furere crudelis atque importuna mulier, sibi nequaquam, ut sperasset, ea, quae co-

gitasset, procedere. Cum iam tortor, atque essent tormenta ipsa defessa, neque tamen illa finem facere vellet: quidam ex advocatis, homo et honoribus populi ornatus, et summa virtute praeditus, intelligere se dixit, non id agi, ut verum inveniretur, sed ut aliquid falsi dicere cogerentur. Hoc postquam ceteri comprobaverunt: ex omnium sententia constitutum est, fatis videri esse quaesitum.

178 Redditur Oppianico Nicostratus: Larinum ipsa proficiscitur cum suis, moerens, quod iam certe incolumem filium fore putabat, ad quem non modo verum crimen, sed ne ficta quidem suspicio perveniret: et cui non modo aperta inimicorum oppugnatione, sed ne occultae quidem matris insidiae nocere potuissent. Larinum postquam venit: quae a Stratone illo venenum antea viro suo datum, sibi persuasum esse simulasset, instructam ei continuo et ornatam, Larini medicinae exercendae causa,

64 tabernam dedit. Unum, alterum, tertium annum Saffia quiescebat, ut velle atque optare aliquid calamitatis filio potius, quam id frui et moliri videretur.

179 Tum interim Hortensio, Metello consulibus, ut hunc Oppianicum aliud agentem, ac nihil eiusmodi cogitantem, ad hanc accusationem detraheret, invito despondit ei filiam suam, illam, quam ex genere susceperat, ut eum nuptiis alligatum simul, et testamenti spe devinctum, posset habere in potestate. Hoc ipso fere tempore Strato ille medicus domi furtum fecit et caedem eiusmodi. Cum esset in aedibus armarium, in quo sciret esse nummorum aliquantum et auri: noctu duos

conservos dormientes occidit, in piscinamque deiecit: ipse armarii fundum exsecuit, et H-S.* et auri quinque pondo abstulit, uno ex servis puero non grandi conscio. Furto postredie cognito, omnis suspicio in eos servos, qui non comparebant, commovebatur. Cum exsecutio illa fundi in armario animadverteretur, quaerebant homines, quoniam modo fieri potuisset. Quidam ex amicis Saffiae recordatus est, se nuper in auctione quadam vidisse in rebus minutis aduncam, ex omni parte dentatam, et tortuosam venire ferrulam, qua illud potuisse ita circumsecari videretur. Ne multa: perquiritur a coactoribus. invenitur ea ferrula ad Strattonem pervenisse. Hoc initio suspicionis orto, et aperte infimulato Stratone, puer ille conscius perterritus: rem omnem dominae indicavit: homines in piscina inventi sunt: Strato in vincula coniectus est: atque etiam in taberna eius nummi, nequaquam omnes, reperiuntur. Constituitur quaestio de furto. nam quid quisquam suspicari aliud potest? An hoc dicitis? armario expilato, pecunia ablata, non omni recuperata, occisis hominibus, institutam esse quaestionem de morte Oppianici? cui probatis? quid est, quod minus verisimile proferre potuistis? Deinde, ut omittam cetera, triennio post mortem Oppianici de eius morte quaerebatur? Atque etiam incensa odio pristino, Nicostratum eundem illum tum sine causa in quaestionem postulavit. Oppianicus primo recusavit. posteaquam illa, abducturam se filiam, mutaturam esse testamentum, minaretur; mulieri crudelissimae servum fide-

lissimum, non in quaestionem tulit, sed plane ad sup-
 65 plicium dedit. Post triennium igitur agitata denique
 182 quaestio de viri morte habebatur: et de quibus ser-
 vis habebatur? Nova, credo, res obiecta, novi qui-
 dam homines in suspicionem vocati sunt, de Strato-
 ne, et de Nicostrato. Quid? Romae quaesitum de istis
 hominibus non erat? Itane tandem? mulier iam non
 morbo, sed scelere furiosa, cum quaestionem ha-
 buisset Romae, cum de T. Annii, L. Rutilii, P.
 Saturii, et ceterorum honestissimorum virorum sen-
 tentia constitutum esset, satis quaesitum videri: ea-
 dem de re triennio post, iisdem de hominibus,
 nullo adhibito, non dicam viro (ne colonum forte
 adfuisse dicatis) sed bono viro, in filii caput quae-
 183 stionem habere conata est. An hoc dicitis? mihi
 enim venit in mentem, quid dici posset, tametsi
 adhuc non esset dictum: cum haberetur de furto
 quaestio, Stratonem aliquid de veneno esse con-
 fessum? Hoc uno modo, iudices, saepe multorum
 improbitate depressa veritas emergit, et innocen-
 tiae defensio interclusa respirat: quod aut ii, qui
 ad fraudem callidi sunt, non tantum audent, quan-
 tum excogitant; aut illi, quorum eminent audacia,
 atque proiecta est, a consiliis malitiae deseruntur.
 quodsi aut confidens astutia, aut callida esset auda-
 cia, vix ullo obsisti modo posset. Utrum furtum fac-
 tum non est? at nihil clarius Larini fuit. An ad Stra-
 tonem suspicio non pertinuit? at is et ex ferrula
 infimulatus, et a puero conscio est indicatus. An
 id actum non est in quaerendo? Quae fuit alia
 igitur causa quaerendi? an id quod dicendum vobis

est, et quod tum Saffia dicitabat, cum de furto quaereretur, tum Strato iisdem in tormentis dixit de veneno. En hoc illud est, quod ante dixi: mulier abundat audacia: consilio et ratione deficitur. nam tabellae quaestionis plures proferuntur, quae recitatae vobisque editae sunt, illae ipsae, quas tum non obsignatas esse dixi: in quibus tabellis de furto litera nulla invenitur. Non venit in mentem, primam orationem Stratonis conscribere de furto, post aliquid adiungere dictum de veneno, quod non percontatione quaesitum, sed dolore expressum videretur. Quaestio de furto est, veneni iam suspicione, superiore quaestione, sublata; quod ipsum haec eadem mulier indicarat: quae ut Romae de amicorum sententia statuerat satis esse quaesitum, postea per triennium maxime ex omnibus servis Stratonem illum dilexerat, in honore habuerat, commodis omnibus affecerat. Cum igitur de furto quaereretur, et eo furto, quod ille sine controversia fecerat: tum ille de eo, quod quaerebatur, verbum nullum fecit? de veneno statim dixit? de furto, si non eo loco, quo debuit, ne in extrema quidem, aut media, aut in aliqua denique parte quaestionis, verbum fecit ullum? Iam videtis, 66 illam nefariam mulierem, iudices, eadem manu, qua, si detur potestas, interficere filium cupiat, hanc fictam quaestionem conscripsisse. Atque istam ipsam quaestionem, dicite, quis obsignavit? Unum aliquem nominare. neminem reperietis, nisi forte eiusmodi hominem, quem ego proferri malim, quam neminem nominari. Quid ais, T. Atti? tu 186

periculum capitis, tu indicium sceleris, tu fortunas alterius literis conscriptas in iudicium afferes; neque earum auctoritatem literarum, neque obfignatorem, neque testem ullum nominabis? et, quam tu pestem innocentissimo filio ex matris sinu depromseris, hanc hi tales viri comprobabunt? Esto: in tabellis nihil est auctoritatis: quid? ipsa quaestio, iudicibus: quid? amicis, hospitibusque Oppianici, quos adhibuerat antea: quid? huic tandem ipsi tempori, cur non reservata est? quid istis hominibus factum est, Stratone et
 187 Nicostrato? quaero abs te, Oppianice, seruo tuo Nicostrato quid factum esse dicas: quem tu, cum hunc brevi tempore accusaturus esses, Romam deducere, dare potestatem indicandi, incolumem denique seruare quaestioni, seruare his iudicibus, seruare huic tempori debuisti. Nam Stratonem quidem, iudices, in crucem actum esse exsecta scitote lingua: quod nemo est Larinatium, qui nesciat. Timuit mulier amens non suam conscientiam, non odium municipum, non famam omnium: sed, quasi non omnes eius sceleris testes essent futuri, sic metuit, ne condemnaretur extrema seruuli voce morientis.
 188 Quod hoc portentum, dii immortales? quod tantum monstrum in ullis locis? quod tam infestum scelus et immane, aut unde natum esse dicamus? Iam enim videtis profecto, iudices, non sine necessariis me ac maximis causis, principio orationis meae de matre dixisse. nihil est enim mali, nihil sceleris, quod illa non ab initio filio voluerit, optauerit, cogitauerit, effecerit. Mitto illam primam libidinis iniuriam: mit-

to nefarias generi nuptias : mitto cupiditate matris expulſam ex matrimonio filiam : quae nondum ad huiusce vitae periculum, ſed ad commune familiae dedecus pertinebant. nihil de alteris Oppianici nuptiis queror : quarum illa cum obſides filios ab eo mortuos accepiffet, tum denique in familiae luſtum atque in privignorum funus nupſit. Praetereo, quod Aurium Melinum, cuius illa quondam focus, paulo ante uxor fuiſſet, cum Oppianici eſſe opera proſcriptum occiſumque cognoſceret, eam ſibi domum ſedemque coniugii delegit, in qua quotidie ſuperioris viri mortis indicia et ſpolia fortunarum videret. Illud primum queror, de illo ſce- 189
lere, quod nunc denique patefactum eſt, Fabriciani veneni : quod iam tum recens, ſuſpicioſum ceteris, huic incredibile, nunc vero apertum iam omnibus ac manifeſtum videtur. Non eſt proſecto de illo veneno celata mater : nihil eſt ab Oppianico ſine conſilio mulieris cogitatum : quod niſi eſſet; certe poſtea, deprehenſa re, non illa ut ab improbo viro diſceſſiſſet, ſed ut a crudeliſſimo hoſte fugiſſet, domumque illam, in perpetuum, ſcelere omni affluentem, reliquiſſet. non modo id non 190
fecit, ſed ab illo tempore nullum locum praetermiſit, in quo non inſtrueret inſidias aliquas, ac dies omnes ac noctes tota mente mater de pernecie filii cogitaret. quae primum ut iſtum confirmaret Oppianicum accuſatorem filio ſuo, donis, muneribus, collocatione filiae, ſpe hereditatis obſtrinxit. Itaque 67
apud ceteros, novis inter propinquos ſuſceptis inimicitias, ſaepe fieri divortia atque affinitatum diſci-

dia videmus; haec mulier fati firmum accusato-
 rem filio suo fore neminem putavit, nisi qui in
 matrimonium sororem eius ante duxisset. ceteri no-
 vis affinitatibus adducti, veteres inimicitias saepe
 deponunt; illa sibi ad confirmandas inimicitias,
 191 affinitatis coniunctionem pignori fore putavit. Ne-
 que in eo solum diligens fuit, ut accusatorem filio
 suo compararet; sed etiam cogitavit, quibus eum
 rebus armaret. hinc enim illae sollicitationes fer-
 vorum et minis et promissis: hinc illae infinitae
 crudelissimaeque de morte Oppianici quaestiones:
 quibus finem aliquando non muliebris modus,
 sed amicorum auctoritas fecit. Ab eodem scelere
 illae triennio post habitae Larini quaestiones: e-
 iusdem amentiae falsae conscriptiones quaestio-
 num: ex eodem furore etiam illa conscelerata
 exsectio linguae: totius denique huius ab illa est
 192 et inventa, et adornata comparatio criminis. At-
 que his rebus cum instructum accusatorem filio
 suo Romam ipsa misisset; paulisper, conquirendo-
 rum et conducendorum testium causa, Larini est
 commorata: postea autem, cum appropinquare hu-
 ius iudicium ei nuntiatum est, confestim huc ad-
 volavit, ne aut accusatoribus diligentia, aut pecu-
 nia testibus deesset; aut ne forte mater hoc sibi op-
 tatissimum spectaculum huius sordium atque luctus,
 68 et tanti squaloris amitteret. Iam vero quod iter Ro-
 mam eius mulieris fuisse existimatis? quod ego,
 propter vicinitatem Aquinatium et Venafranorum,
 ex multis audivi et comperi: quos concursus in
 his oppidis? quantos et virorum et mulierum ge-

mitus esse factos? mulierem quandam Larino, atque illam usque a mari supero Romam proficisci, cum magno comitatu et pecunia, quo facilius circumvenire iudicio capitis, atque opprimere filium possit. Nemo erat illorum, paene dicam, quin ex-¹⁹³piandum illum locum esse arbitraretur, quacunque illa iter fecisset: nemo, quin terram ipsam violari, quae mater est omnium, vestigiis consceleratae matris putaret. Itaque nullo in oppido consistendi potestas ei fuit: nemo ex tot hospitibus inventus est, qui non contagionem adspetus fugeret: nocti se potius ac solitudini, quam ulli aut urbi aut hospiti committebat. Nunc vero quid agat,¹⁹⁴ quid moliat, quid denique quotidie cogitet, quem ignorare nostrum putat? quos appellarit, quibus pecuniam promiserit, quorum fidem pretio labefactare conata sit, tenemus. quin etiam nocturna sacrificia, quae putat occultiora esse, sceleratasque eius preces, et nefaria vota cognovimus: quibus illa etiam deos immortales de suo scelere testatur, neque intelligit, pietate, et religione, et iustis precibus, deorum mentes, non contaminata superstitione, neque ad scelus perficiendum caesis hostiis posse placari. cuius ego furorem, atque crudelitatem deos immortales a suis aris atque templis aspernatos esse confido.

Vos, iudices, quos huic A. Cluentio quosdam a-⁶⁹lios deos ad omne vitae tempus fortuna esse voluit,¹⁹⁵ huius importunitatem matris a filii capite depellite. multi saepe in iudicando peccata liberum, parentum misericordiae concesserunt: vos, ne huius honestif-

sine actam vitam matris crudelitati condonetis, ro-
 gamus: praesertim cum ex altera parte totum mu-
 nicipium videre possitis. Omnes scitote, iudices,
 (incredibile dictu est, sed a me verissime dicitur,)
 omnes Lavinates, qui valuerunt, venisse Romam,
 ut hunc studio frequentiaque sua, quantum possent,
 in tanto eius periculo sublevarent: pueris illud,
 hoc tempore, et mulieribus oppidum scitote esse
 traditum, idque in praesentia, in communi Italiae
 pace, domesticis copiis esse tutum. quos tamen ip-
 sos aequae, et eos, quos praesentes videtis, huius
 196 expectatio iudicii dies noctesque sollicitat. Non illi
 vos de unius municipis fortunis arbitrantur, sed de
 totius municipii statu, dignitate, commodisque om-
 nibus sententias esse laturos. summa est enim, iudi-
 ces, hominis in communem municipii rem diligen-
 tia, in singulos municipes benignitas, in omnes ho-
 mines iustitia et fides. praeterea nobilitatem illam
 inter suos, locumque a maioribus traditum, sic
 tuetur, ut maiorum gravitatem, constantiam, gra-
 tiam, liberalitatem assequatur. Itaque iis eum ver-
 bis publice laudant, ut non solum testimonium su-
 um iudiciumque significant, verum etiam curam a-
 nimi ac dolorem. quae dum laudatio recitatur, vos
 quaeso, qui eam detulistis, affurgite. LAUDATIO
 197 CLUENTII, ex decurionum Lavinatium decreto. Ex la-
 crymis horum, iudices, existimare potestis, omnes
 haec decuriones decrevisse lacrymantes. Age vero,
 vicinorum quantum studium, quam incredibilis be-
 nevolentia, quanta cura est? non illi in libellis lau-
 dationum decreta miserunt, sed homines honestissi-

mos, quos nossemus omnes, huc frequentes adesse, et hunc praesentes laudare voluerunt. Ad sunt Ferrentani, homines nobilissimi, Marrucini item pari dignitate: Theano Apulo, atque Luceria equites Romanos, honestissimos homines, laudatores videtis: Boviano, tutoque ex Samnio cum laudationes honestissimae missae sunt, tum homines amplissimi nobilissimique venerunt. Iam qui in agro Larinati 198 praedia, qui negotia, qui res pecuarias habent, honesti homines, et summo splendore praediti, difficile dictu est, quam sint solliciti, quam laborent. Non multi mihi ab uno sic diligi videntur, ut hic ab his universis. Quam non abesse ab huius iudi- 70 cio L. Volusienum, summo splendore hominem ac virtute praeditum, vellem? quam vellem praesentem posse P. Helvidium Rufum, equitem Romanum, omnium ornatissimum, nominare: qui, cum, huius causa, dies noctesque vigilaret, et cum me hanc causam doceret; in morbum gravem periculosumque incidit: in quo tamen non minus de capite huius, quam de sua vita laborat. Cn. Tudicii senatoris, viri optimi et honestissimi, par studium et testimonio et laudatione cognoscetis. Eadem spe, sed maiore verecundia, de te, P. Volumni, quoniam iudex es in A. Cluentium, dicimus. Et, ne longum sit, omnium vicinorum summam esse in hunc benevolentiam, confirmamus. Horum omnium studium, 199 curam, diligentiam, meumque una laborem, qui totam hanc causam, vetere instituto, solus peroravi, vestramque simul, iudices, aequitatem et mansuetudinem una mater oppugnat. At quae mater? quam

caecam crudelitate et scelere ferri videtis: cuius cupiditatem nulla unquam turpitudine retardavit: quae vitis animi in deterrimas partes iura hominum convertit omnia: cuius ea stultitia est, ut eam nemo hominem; ea vis, ut nemo feminam; ea crudelitas, ut nemo matrem appellare possit. atque etiam nomina necessitudinum, non solum naturae nomen et iura mutavit; uxor generi, noverca filii, filiae pellex: eo iam denique adducta est, ut sibi, praeter formam, nihil ad similitudinem hominis refer-
 200 varit. Quare, iudices, si scelus odistis, prohibete aditum matris a filii sanguine: date parenti hunc incredibilem dolorem ex salute, ex victoria liberum: patimini, matrem, ne orbata filio laetetur, victam potius vestra aequitate discedere. Sin autem, id quod vestra natura postulat, pudorem, bonitatem, virtutemque diligitis: levate hunc aliquando supplicem vestrum, iudices, tot annos in falsa invidia periculisque versatum; qui nunc primum post illam flammam, aliorum facto et cupiditate excitam, spe vestrae aequitatis erigere animum, et paulum respirare a metu coepit; cui posita sunt in vobis omnia; quem servatum esse plurimi cupiunt,
 201 servare soli vos potestis. Orat vos Avitus, iudices, et flens obsecrat, ne se invidiae, quae in iudiciis valere non debet; ne matri, cuius vota et preces a vestris mentibus repudiare debetis; ne Oppianico, homini nefario, condemnato iam et mortuo, con-
 71 donetis. Quodsi qua calamitas hunc in hoc iudicio affligerit innocentem: nae iste miser, iudices, si, id quod difficile factu est, in vita remanebit, saepe

et multum queretur, deprehensum esse illud quondam Fabricianum venenum. quodsi tum indicatum non esset; non huic aerumnosissimo venenum illud fuisset, sed multorum medicamentum laborum: postremo etiam fortassis mater exsequias illius funeris profecuta, mortem se filii lugere simulasset. nunc vero quid erit profectum, nisi ut huius ex mediis mortis insidiis vita ad luctum reservata; mors sepulchro patris privata esse videatur? Satis diu ²⁰² fuit in miseris, iudices: satis multos annos ex invidia laboravit. nemo huic tam iniquus, praeter parentem, fuit, cuius animum non iam expletum esse putemus: vos, qui aequi estis omnibus, qui, ut quisque crudelissime oppugnatur, eum lenissime sublevatis, conservate A. Cluentium: restituite incolumem municipio: amicis, vicinis, hospitibus, quorum studia videtis, reddite: vobis in perpetuum liberisque vestris obstringite. vestrum est hoc, iudices, vestrae clementiae: recte hoc repetitur a vobis, ut virum optimum atque innocentissimum, plurimisque mortalibus carum atque iucundissimum, his aliquando calamitatibus liberetis; ut omnes intelligant, in concionibus esse invidiae locum, in iudiciis veritati.

M. TULLII
CICERONIS
DE
LEGE AGRARIA
ORATIONES TRES
CONTRA
P. SERVILIUM RULLUM
TR. PL.

ARGUMENTUM.

P. Rullus Trib. pl. cum Tribunatum inisset ante Kal. Ian. legem tulit agrariam. Eius haec fere sententia fuit, ut decemviri a XVII tribubus creati & lege curiata summaque potestate ornati, agros omnes, qui extra Italiam L. Sulla & Q. Pompeio COSS. aut postea publici facti essent, venderent, in Africa tamen exceptis iis, de quibus foedere cautum esset, quos Hiempsal Mauritaniae Rex a Cn. Pompeio traditos possidebat: in Italia vero & silvas & possessiones omnes publicas, exceptis agris Campano & Stellate, quos non vendi, sed dividi quinque millibus colonorum lex iubebat; & ut iidem omnibus agris publicis vestigal imponerent, excepto Recentorico Siciliensi: & ut, qui agri privati essent, eos publicare; qui publici, liberare possent: quodque ad quemque eorum, qui exercitum habuissent, & bella gessissent ex praeda, manubiis, auro coronario pervenisset, perventurumve esset, quod neque consumtum in monumento, neque in aerarium relatum esset, id omnes uno

excepto Pompeio, ad Decemviros referrent: quaeque ex iis rebus omnibus redacta pecunia esset, ea decemviri agros in Italia emerent, qui plebi Rom. dividerentur. Hanc legem in Senatu, inito Consulatu, ipsis Kalendis Ianuariis, praesente Rullo, dissuasit prima oratione, cuius primae partes interiere. Sed cum Rullus, quamquam perspexerat Senatus voluntatem, tamen non abiiceret legis ferendae consilium, ad alteram orationem eodem die habendam, comitante Senatu, in concionem populi ascendit, qua gratis primum, pro more, actis, sensim accessit ad ipsam legem oppugnandam, eamque populo, aerario, reipublicae universae perniciosam, minimeque popularem esse ostendit. In quo cum non obscure videretur populi animos commovisse, eique, quod voluerat, persuasisse; Rullus, coram contendere cum Consule non ausus, absentem paulo post apud populum criminatus est, quasi gratum facturus Sullanorum agrorum possessoribus, legem atque adeo commoda plebis oppugnasset. Quod cum Cicero audisset, advocata concione tertiam orationem habuit, qua, quae in ipsum coniecta a Rullo erant, diluit, & ostendit, se nemini nisi reipublicae, Rullum autem focero suo Valgio consultum cupere: Rullum vero Sullanos agros non modo nemini adimere, sed eorum possessionem potius firmare. Ita confirmatis populi animis, cum etiam ostendisset L. Caecilius Trib. plebis se intercessurum, si Rullus legem ferre conaretur, consilium ferendae legis Rullus abiecit.

M. TULLII
CICERONIS
DE
LEGE AGRARIA
CONTRA
P. S. RULLUM TR. PL.
IN SENATU.
ORATIO QUINTADECIMA.

Desunt permulta.

QUAE res aperte petebatur, ea nunc occulte
 1 cuniculis oppugnatur. dicent enim decemviri, id
 quod et dicitur a multis, et saepe dictum est, post
 eosdem consules, regis Alexandri testamento, reg-
 num illud populi Romani esse factum. Dabitur igitur
 Alexandriam clam petentibus iis, quibus aper-
 tissime pugnantibus restitistis? haec, per deos im-
 mortales! utrum esse vobis consilia ficcorum, an
 vinolentorum somnia; et utrum cogitata sapientum,
 2 an optata furiosorum videntur? Videte nunc, pro-
 ximo capite, ut impurus helluo turbet rempubli-
 cam; ut a maioribus nostris possessiones relictas dis-
 perdat et dissipet; ut sit non minus in populi Ro-
 mani patrimonio nepos, quam in suo. Proscribit in
 sua lege vectigalia, quae decemviri vendant, hoc est,

proscribit auctiorem publicorum bonorum. agros
 emi vult, qui dividantur: quaerit pecuniam. videlicet
 excogitabit aliquid, atque afferet. nam superioribus
 capitibus dignitas populi Romani violabatur: nomen
 imperii in commune odium orbis terrae vocabatur:
 urbes pacatae, agri sociorum, regum status decem-
 viris donabantur: nunc praesens, certa, pecunia
 numerata, quaeritur. Exspecto, quid tribunus 3
 plebis vigilans et acutus excogitet. Veneat, inquit,
 silva Scantia. Utrum tandem hanc silvam in relictis
 possessionibus, an in censorum pascuis invenisti? si
 quid est, quod indagaris, inveneris, ex tenebris e-
 rueris, quamquam iniquum est, consume sane, quoniam
 commodum est, quoniam quidem tu attulisti. silvam
 vero tu Scantiam vendas, nobis consulibus, atque
 hoc senatu? tu ullum vectigal attingas? tu populi
 Romani subsidia belli? tu ornamenta pacis eripias?
 Tum vero hoc me inertiozem consulem iudicabo,
 quam illos fortissimos viros, qui apud maiores nostros
 fuerunt; quod, quae vectigalia, illis consulibus,
 populo Romano parta sunt, ea, me consule, ne
 retineri quidem potuisse iudicabuntur. Vendit Italiae
 possessiones ex ordine omnes. sane est 2
 in eo diligens, nullam enim praetermittit. persequi- 4
 tur in tabulis censoriis totam Siciliam. nullum aedificium,
 nullos agros relinquit. Audistis auctiorem populi
 Romani proscriptam a tribuno plebis, constitutam in
 mensem Ianuarium: et, credo, non dubitatis, quin
 idcirco haec, aerarii causa, non vendiderint ii, qui
 armis et virtute pepererunt, ut esset, quod nos,
 largitionis causa, venderemus.

- 5 Videte nunc, quoad fecerit iter, apertius, quam antea. nam superiore parte legis quemadmodum Pompeium oppugnarent, a me indicati sunt: nunc iam se ipsi indicabunt. Iubent venire agros Attalensium atque Olymperorum. hos populo Romano Servilii, fortissimi viri, victoria adiunxit. deinde agros in Macedonia regiones, qui partim T. Flaminini, partim L. Paulli, qui Persen vicit, virtute partiti sunt: deinde agrum optimum et fructuosissimum Corinthium, qui L. Mummi imperio ac felicitate ad vectigalia populi Romani adiunctus est: post autem agros in Hispania apud Carthaginem novam, duorum Scipionum eximia virtute possessos: tum vero ipsam veterem Carthaginem vendunt, quam P. Africanus nudatam tectis ac moenibus, sive ad notandam Carthaginensium calamitatem, sive ad testificandam nostram victoriam, sive ad oblatam aliquam religionem ad aeternam hominum memoriam
- 6 consecravit. His insignibus atque infulis imperii venditis, quibus ornatam vobis maiores vestri rempublicam tradiderunt, iubent eos agros venire, quos rex Mithridates in Paphlagonia, Ponto, Cappadociaque possederit. Num obscure videntur, prope hasta praekonis, insectari Cn. Pompeii exercitum, qui venire iubeant eos ipsos agros, in quibus ille etiam nunc bellum gerat atque versetur?
- 3 Hoc vero cuiusmodi est, quod eius auctio-
7 quam constituunt, locum sibi nullum definiunt? nam decemviris, quibus in locis ipsis videatur, vendendi potestas lege permittitur. Censoribus vectigalia locare, nisi in conspectu populi Romani non

licet. his vendere vel in ultimis terris licebit? At hoc etiam nequissimi homines, consumtis patrimoniis, faciunt, ut in atriis auctonariis potius, quam in triviis, aut in compitis auctonentur. hic permittit sua lege decemviris, ut, in quibus commodum sit tenebris, ut in qua velint solitudine, bona populi Romani possint divendere. Iam illa omnibus in 8 provinciis, regnis, liberis populis quam acerba, quam formidolosa, quam quaestuosa concursatio decemviralis futura sit, non videtis? Héreditatum obeundarum causa, quibus vos legationes dedistis, qui et privati, et privatum ad negotium exierunt, non maximis opibus, neque summa auctonitate praediti, tamen auditis profecto, quam graves eorum adventus fociis vestris esse soleant. Quamob- 9 rem quid putatis impendere hac lege omnibus gentibus terroris et mali, cum mittantur in orbem terrarum decemviri summo cum imperio, summa cum avaritia, infinitaque omnium rerum cupiditate? quorum cum adventus graves, cum fasces formidolosi, tum vero iudicium ac potestas erit non ferenda. licebit enim, quod videbitur, publicum iudicare; quod iudicaverint, vendere. etiam illud, quod homines sancti non facient, ut pecuniam accipiant, ne vendant; tamen id iis ipsum per legem licebit. hinc vos quas spoliationes, quas pactiones, quam denique in omnibus locis nundinationem iuris ac fortunarum fore putatis? Etenim quod superiore 10 parte legis praefinitum fuit, Sulla et Pompeio consulibus, id rursus liberum infinitumque fecerunt. Iubet eosdem decemviros omnibus agris publicis 4

pergrande vectigal imponere, ut iidem possint et liberare agros, quos commodum sit, et, quos ipsis libeat, publicare. quo in iudicio perspicere non potest, utrum severitas acerbior, an benignitas, quaestuosior sit futura.

Sunt tamen in tota lege exceptiones duae, non tam iniquae, quam suspiciosae. excipit, in vectigali imponendo, agrum Recentoricum Siciliensem: in vendendis agris, eos agros, de quibus cautum sit foedere. hi sunt in Africa, qui ab Hiempsale possidentur. Hic quaero, si Hiempsale satis est cautum foedere, et Recentoricus ager privatus est; quid attinuerit excipi? si et foedus illud habet aliquam dubitationem, et ager Recentoricus dicitur nonnunquam esse publicus; quem putet existimaturum, duas causas in orbe terrarum repertas, quibus gratis parceret? Nunc quisnam tam abstrusus usquam nummus videtur, quem non architecti huiusce legis olfecerint? provincias, civitates liberas, socios, amicos, reges denique exhauriunt: admovent manus vectigalibus populi Romani. non est satis.

12 Audite, audite vos, qui amplissimo populi senatusque iudicio exercitus habuistis, et bella gessistis. *Quod ad quemque pervenit, pervenerit, ex praeda, ex manubiis, ex auro coronario, quod neque consumptum in monumento, neque in aerarium relatum sit, id ad decemviros referri iubet.* Hoc capite multa sperant: in omnes imperatores heredesque eorum quaestionem suo iudicio comparant; sed maximam pecuniam se a Fausto ablaturus arbitrantur. quam causam suscipere iurati iudices noluerunt, hanc isti de-

cemviri suscipere. idcirco a iudicibus fortasse praetermissam esse arbitrantur, quod sit ipsis reservata. Deinde etiam in reliquum tempus diligentissime sancit, ut, quod quisque imperator habeat pecuniae, protinus ad decemviros deferat. Hic tamen excipit Pompeium; simillime, ut mihi videtur, atque in illa lege, qua peregrini Roma eiiciuntur, Glaucippus excipitur. non enim hac exceptione unus afficitur beneficio, sed unus privatur iniuria. Sed cui manubias remittit, huius vectigalia invadit. iubet enim pecuniam, si qua post nos consules ex novis vectigalibus recipiatur, hac uti decemviros. Quasi vero non intelligamus, haec eos vectigalia, quae Cn. Pompeius adiunxerit, vendere cogitare.

Videtis iam, patres conscripti, omnibus rebus et modis constructam et coacervatam pecuniam decemviralem. Minuetur huius pecuniae invidia. consumetur enim in agrorum emtionibus. Optime. Quis ergo emet agros istos? iidem decemviri: tu Rulle (missos enim facio ceteros) emes, quos vales: vendes, quos vales: utrumque horum facies, quanti vales. Cavet enim vir optimus, ne emat ab invito. quasi vero non intelligamus, ab invito emere, iniuriosum esse: ab non invito, quaestuosum. Quantum tibi agri vendet, ut alios omittere, focer tuus? et, si ego eius aequitatem animi probe novi, vendet non invitus. Facient idem ceteri libenter, ut possessionis invidiam pecunia commutent: accipiant, quod cupiant: dent, quod retinere vix possint. Nunc prospicite omnium rerum infinitam atque intolerandam licentiam. Pecuniam

nia coacta est ad agros emendos: ii porro ab invitis non ementur. Si consenserint possessores non vendere, quid futurum est? referetur pecunia? non licet. exigetur? vetat. Verum esto: nihil est, quod non emi possit, si tantum des, quantum velit venditor. Spolietur orbem terrarum, vendamus vectigalia, effundamus aerarium, ut, locupletatis aut invidiae aut pestilentiae possessoribus, agri tamen emanentur.

- 16 Quid tum? quae erit in istos agros deductio? quae totius rei ratio atque descriptio? Deducuntur, inquit, coloniae. Quot? quorum hominum? in quae loca? quis enim non videt, in coloniis esse haec omnia consideranda? Tibi nos, Rulle, et istis tuis, harum omnium rerum machinatoribus, totam Italiam inermem tradituros existimasti, quam praesidiis confirmaretis? coloniis occuparetis? omnibus vinculis devinctam et constrictam teneretis? Ubi enim cavetur, ne in Ianiculo coloniam constitutatis? ne urbem hanc urbe alia premere atque urgere possitis? Non faciemus, inquit. Primum nescio: deinde timeo: postremo non committam, ut vestro beneficio potius, quam nostro
6 consilio salvi esse possimus. Quod vero totam Ita-
17 liam vestris colonis complere voluistis, id cuiusmodi esset, neminemne nostram intellecturum existimavistis? Scriptum est enim: *Quae in municipia, quasque in colonias decemviri velint, deducant colonos, quos velint: et iis agros assignent, quibus in locis velint:* ut, cum totam Italiam militibus suis occuparint, vobis non modo dignitatis retinendae,

sed ne libertatis quidem recuperandae spes relinquatur. Atque haec a me suspicionibus et coniectura coarguuntur. Iam omnis omnium tolletur error: iam aperte ostendent, sibi nomen huius reipublicae, sedem urbis atque imperii, denique hoc templum Iovis optimi maximi, atque hanc arcem omnium gentium displicere. Capuam deduci colonos volunt: illam urbem huic urbi rursus opponere, illuc opes suas deferre, et imperii nomen transferre cogitant. qui locus, propter ubertatem agrorum, abundantiamque rerum omnium, superbiam et crudelitatem genuisse dicitur; ibi nostri coloni, delecti ad omne facinus, a decemviris collocabuntur. Et, credo, qua in urbe homines, in veteri dignitate fortunaque nati, copiam rerum moderate ferre non potuerunt, in ea isti vestri fatellites modeste insolentiam suam continebunt. ¹⁹ Maiores nostri Capua magistratus, senatum, consilium commune, omnia denique insignia reipublicae sustulerunt, neque aliud quidquam, nisi inane nomen Capuae reliquerunt: non crudelitate (quid enim illis fuit clementius, qui etiam externis hostibus victis sua saepissime reddiderunt?) sed consilio: quod videbant, si quod reipublicae vestigium illis moenibus contineretur, urbem ipsam imperio domicilium praebere posse. Vos haec, nisi evertere rempublicam cuperitis, ac vobis novam dominationem comparare, credo, quam perniciofa essent, non videretis? Quid enim cavendum ⁷ est in coloniis deducendis? si luxuries Hannibalem ²⁰ ipsum Capua corruptit: si superbia nata inibi ef-

se ex Campanorum fastidio videtur : si praesidium non praeponitur huic urbi ista colonia, sed opponitur? At quemadmodum armatur? dii immortales! nam bello Punico, quidquid potuit Capua, potuit ipsa per sese. nunc omnes urbes, quae circum Capuam sunt, a colonis per eosdem decemviros occupabuntur. hanc enim ob causam permittit ipsa lex, *in omnia, quae velint, oppida, colonos ut decemviri deducant, quos velint.* Atque his colonis agrum Campanum et Stellatam campum dividi iubet.

- ²¹ Non queror diminutionem vectigalium, non flagitium huius iacturae atque damni : praetermitto illa, quae nemo est, quin gravissime et verissime conqueri possit : nos caput patrimonii publici, pulcherrimam populi Romani possessionem, subsidium annonae, horreum belli, sub signo claustrisque reipublicae positum vectigal, fervare non potuisse : eum denique nos agrum P. Rullo concessisse, qui ager ipse per sese et Sullanae dominationi et Gracchorum largitioni restitisset. non dico, solum hoc in republica vectigal esse, quod, amissis aliis, remaneat; intermissis, non conquiescat; in pace niteat, in bello non obsolescat; militem sustentet, hostem non pertimescat. praetermitto omnem hanc orationem, et concioni reservo : de periculo salutis ac libertatis loquor. ²² Quid enim existimatis integrum vobis in republica fore, aut in vestra libertate ac dignitate retinenda, cum Rullus, atque ii, quos multo magis, quam Rullum, timetis, cum omni egentium atque improborum manu, cum omnibus copiis, cum omni argento et auro, Capuam et urbes cir-

ca [Capuam] occuparint? His ego rebus, patres conscripti, resistam vehementer atque acriter: neque patiar, homines ea, me consule, expromere, quae contra rempublicam diu cogitarint.

Errastis, Rulle, vehementer, et tu, et nonnulli col- 23
legae tui, qui sperastis, vos contra consulem, veritate, non ostentatione popularem, posse in ever-
tenda republica populares existimari. Lacesso vos;
in concionem voco; populo Romano disceptato- 8
re uti volo. Etenim, ut circumspiciamus omnia, 8
quae populo grata atque iucunda sunt; nihil tam
populare, quam pacem, quam concordiam, quam
otium reperiemus. sollicitam mihi civitatem suspi-
cione, suspensam metu, perturbatam vestris legi-
bus, et concionibus, et seditionibus tradidistis: spem
improbis ostendistis: timorem bonis iniecastis: fi-
dem de foro, dignitatem de republica sustulistis.
Hoc motu atque hac perturbatione animorum at- 24
que rerum, cum populo Romano vox et auctori-
tas consulis repente in tantis tenebris illuxerit: cum
ostenderit, nihil esse metuendum, nullum exerci-
tum, nullam manum, nullas colonias, nullam ven-
ditionem vectigalium, nullum imperium novum,
nullum regnum decemvirale, nullam alteram Ro-
mam, neque aliam sedem imperii, nobis consuli-
bus, futuram, summamque tranquillitatem pacis at-
que otii: verendum, credo, nobis erit, ne vestra
ista praeclara lex agraria magis popularis esse vi-
deatur. Cum vero scelera consiliorum vestrorum, 25
fraudemque legis, et insidias, quae ipsi populo
Romano a popularibus tribunis plebis fiant, osten-

dero; pertimescam, credo, ne mihi non liceat contra vos in concione consistere; praesertim cum mihi deliberatum et constitutum sit, ita gerere consulatum, quo uno modo geri graviter et libere potest, ut neque provinciam, neque honorem, neque ornamentum aliquod aut commodum, neque rem ullam, quae a tribuno plebis impediri possit, appetiturus sim. Dicit frequentissimo senatu consul, Kalendis Ianuarii, sese, si status hic reipublicae maneat, neque aliud negotium exstiterit, quod honeste subterfugere non possit, in provinciam non iturum. Sic me in hoc magistratu geram populo Romano, ut possim tribunum plebis reipublicae iratum coercere; mihi iratum, contemnere.

9 Quamobrem, per deos immortales! colligite vos, tribuni plebis: deserite eos, a quibus, nisi prospicitis, brevi tempore deseremini: conspirete nobiscum: consentite cum bonis: communem rempublicam communi studio atque amore defendite. Multa sunt occulta reipublicae vulnera, multa nefariorum civium perniciosae consilia: nullum externum periculum est; non rex, non gens ulla, non natio pertimescenda est: inclusum malum, intestinum ac domesticum est. huic pro se quisque nostrum mœderi, atque hoc omnes sanare velle debemus. Erratis, si senatum probare ea, quae dicuntur a me, putatis, populum autem esse in alia voluntate. Omnes, qui se incolumes volunt, sequentur auctoritatem consulis, soluti a cupiditatibus, liberi a delictis, cauti in periculis, non timidi in contentionibus. Quodsi quis vestrum spe ducitur, se posse turbulenta ra-

sione honori velificari suo: primum, me consule, id sperare desistat; deinde habeat me ipsum sibi documento, quem equestri ortum loco consulem videt, quae vitae via facillime viros bonos ad honorem dignitatemque perducatur. Quodsi vos vestrum mihi studium, patres conscripti, ad communem dignitatem defendendam profitemini, perficiam profecto id, quod maxime respublica desiderat, ut huius ordinis auctoritas, quae apud maiores nostros fuit, eadem nunc longo intervallo reipublicae restituta esse videatur.

M. TULLII
CICERONIS
DE
LÈGE AGRARIA
CONTRA
P. S. RULLUM TR. PL.
AD POPULUM.

ORATIO SEXTADECIMA.

1 **E**ST hoc in more positum, Quirites, instituto-
que maiorum, ut ii, qui beneficio vestro imagi-
nes familiae suae consecuti sunt, eam primam ha-
beant concionem, qua gratiam beneficii vestri cum
suorum laude coniungant. qua in oratione non-
nulli aliquando digni maiorum loco reperiuntur:
plerique autem hoc perficiunt, ut tantum maiori-
bus eorum debitum esse videatur, unde etiam, quod
posteris solveretur, redundaret. Mihi quidem apud
vos de meis maioribus dicendi facultas non datur:
non, quod non tales fuerint, quales nos illorum fan-
guine creatos, disciplinisque institutos videtis; sed
quod laude populari, atque honoris vestri luce ca-
2 ruerunt. De me autem ipso, vereor, ne arrogan-
tis sit, apud vos dicere; ingrati, tacere. nam et,
quibus studiis hanc dignitatem consecutus sim, me-
metipsum commemorare, perquam grave est; et

filere de tantis vestris beneficiis nullo modo possum. Quare adhibebitur a me certa ratio moderatioque dicendi, ut, quid a vobis acceperim, commemorem: quare dignus vestro summo honore singularique iudicio sim, ipse modice dicam, si necesse erit; vos eosdem existimaturos putem, qui iudicavistis. Me perlongo intervallo prope memoriae temporumque nostrorum, primum hominem novum, consulem fecistis, et eum locum, quem nobilitas praesidiis firmatum, atque omni ratione obvallatum tenebat, me duce, rescidistis, virtutique in posterum patere voluistis. neque me tantummodo consulem, quod est ipsum per sese amplissimum, sed ita fecistis, quomodo pauci nobiles in hac civitate consules facti sunt, novus ante me nemo. Nam profecto si recordari volueritis, de novis hominibus reperietis eos, qui sine repulsa consules facti sunt, diuturno labore, atque aliqua occasione esse factos, cum multis annis post petissent, quam praetores fuissent, aliquanto ferius, quam per aetatem ac per leges liceret; qui autem anno suo petierint, sine repulsa non esse factos: me esse unum ex omnibus novis hominibus, de quibus meminisse possimus, qui consulatum petierim, cum primum licitum sit; consul factus sim, cum primum petierim: ut vester honos ad mei temporis diem petitus, non ad alienae petitionis occasionem interceptus, nec diuturnis precibus efflagitatus, sed dignitate impetratus esse videatur. Est illud amplissimum, quod paulo ante commemoravi, Quirites, quod hoc honore ex novis hominibus primum me, multis post annis, affe-

cistis; quod prima petitione; quod anno meo: sed tamen magnificentius atque ornatius esse illo nihil potest, quod meis comitiis non tabellam, vindicem tacitae libertatis, sed vocem vivam prae vobis indicem vestrarum erga me voluntatum ac studiorum tulistis. Itaque me non extrema tribus suffragiorum, sed primi illi vestri concursus; neque singulae voces praekonum, sed una voce universus populus Romanus consullem declaravit. Hoc ego tam insigne, tam singulare vestrum beneficium, Quirites, cum ad animi mei fructum atque laetitiam duco esse permagnum, tum ad curam sollicitudinemque multo maius. Versantur enim, Quirites, in animo meo multae et graves cogitationes, quae mihi nullam partem neque diurnae, neque nocturnae quietis impertiunt: primum tuendi consulatus: quae cum omnibus est difficilis et magna ratio, tum vero mihi praeter ceteros; cui errato, nulla venia; recte facta, exigua laus et ab invitis expressa proponitur: non, dubitanti fidele consilium; non, laboranti certum subsidium nobilitatis ostenditur. Quod si solus in discrimen aliquod adducerer, ferrem, Quirites, animo aequiore: sed mihi videntur certi homines, si qua in re me non modo consilio, verum etiam casu lapsum esse arbitrabuntur, vos ubi-versos, qui me antetuleritis nobilitati, vituperaturi. mihi autem, Quirites, omnia potius perpetienda esse duco, quam non ita gerendum consultum, ut in omnibus meis factis atque consiliis vestrum de me factum consiliumque laudetur. Accedit etiam ille mihi summus labor ac difficillima ra-

tio consulatus gerendi, quod non eadem, qua superioribus consulibus, lege et conditione utendum esse decrevi: qui aditum huius loci conspectumque vestrum partim magnopere fugerunt, partim non vehementer secuti sunt. Ego autem non solum hoc in loco dicam, ubi est id dictu facillimum; sed in ipso senatu, in quo esse locus huic voci non videbatur, popularem me futurum esse consulem, prima mea illa oratione Kalendis Ianuariis dixi. Ne-
 que enim ullo modo facere possum, ut, cum me intelligam, non hominum potentium studio, non excellentibus gratiis paucorum, sed universi populi Romani iudicio consulem ita factum, ut nobilissimis hominibus longe praeponerer, non et in hoc magistratu et in omni vita sim popularis. Sed mihi ad huiusce verbi vim et interpretationem vehementer opus est vestra sapientia. versatur enim magnus error, propter insidiosas nonnullorum simulationes: qui cum populi non solum commoda, verum etiam salutem oppugnant et impediunt, oratione assequi volunt, ut populares esse videantur. Ego qualem Kalendis Ianuarii acceperim rempub-
 licam, Quirites, intelligo; plenam sollicitudinis, plenam timoris: in qua nihil erat mali, nihil adversi, quod non boni metuerent, improbi expectarent. omnia turbulenta consilia contra hunc reipublicae statum, et contra vestrum otium partim iniuri, partim, nobis consulibus designatis, inita esse dicebantur. sublata erat de foro fides, non ictu aliquo novae calamitatis, sed suspitione ac perturbatione iudiciorum, infirmatione rerum iudicata-

rum: novae dominationes, extraordinaria, non im-
4 peria, sed regna, quaeri putabantur. Quae cum ego
2 non solum suspicarer, sed plane cernerem (neque
enim obscure gerebantur): dixi in senatu, in hoc
magistratu me popularem consulem futurum. Quid
enim est tam populare, quam pax? qua non modo
ii, quibus natura sensum dedit, sed etiam tecta
atque agri mihi laetari videntur. Quid tam popu-
lare, quam libertas? quam non solum ab homini-
bus, verum etiam a bestiis expeti, atque omni-
bus rebus anteponi videtis. Quid tam populare,
quam otium? quod ita iucundum est, ut et vos,
et maiores vestri, et fortissimus quisque vir, ma-
ximos labores suscipiendos putet, ut aliquando in
otio possit esse, praesertim in imperio ac dignitate:
qui idcirco etiam maioribus nostris praecipuam lau-
dem gratiamque debemus, quod eorum labore est
factum, ut impune in otio esse possemus. Quare
qui possum non esse popularis, cum videam haec
omnia, Quirites, pacem externam, libertatem pro-
prium generis ac nominis vestri, otium domesti-
cum, denique omnia, quae vobis cara atque am-
pla sunt, in fidem, et quodam modo in patrocini-
10 nium mei consulatus esse collata? Neque enim,
Quirites, illud vobis iucundum aut populare debet
videri, largitio aliqua promulgata, quae verbis o-
stentari potest, re vera fieri, nisi exhausto aera-
rio, nullo pacto potest: neque vero illa popularia
sunt existimanda, iudiciorum perturbationes, re-
rum iudicatarum infirmationes, restitutio damnato-
rum; qui civitatum afflictarum, perditis iam rebus,

extremi exitiorum solent esse exitus : neque si qui agros populo Romano pollicentur, si aliud quiddam obscure moliuntur, aliud spe ac specie simulationis ostentant, populares existimandi sunt.

Nam vere dicam, Quirites, genus ipsum legis agrariae vituperare non possum. venit enim mihi in mentem, duos clarissimos, ingeniosissimos, amantissimos plebis Romanae viros, Ti. et C. Gracchos, plebem in agris publicis constituisse, qui agri a privatis antea possidebantur. non sum autem ego is consul, qui, ut plerique, nefas esse arbitrer, Gracchos laudare : quorum consiliis, sapientia, legibus, multas esse video reipublicae partes constitutas. Itaque, ut initio mihi, designato consuli, nuntiabatur, legem agrariam tribunos plebis designatos conscribere; cupiebam, quid cogitarent, cognoscere. etenim arbitrabar, quoniam eodem anno gerendi nobis essent magistratus, esse aliquam oportere inter nos reipublicae bene administrandae societatem. Cum familiariter me in eorum sermonem insinua-

rem ac darem; celabar, excludebar : et, cum ostenderem, si lex utilis plebi Romanae mihi videretur, auctorem me atque adiutorem futurum; tamen aspernabantur hanc liberalitatem meam; negabant, me adduci posse, ut ullam largitionem probarem. finem feci offerendi mei, ne forte mea sedulitas, aut insidiosa, aut impudens videretur. Interea non desistebant clam inter se convenire, privatos quosdam adhibere, ad suos coetus occultos noctem adiungere, et solitudinem : quibus rebus quanto in metu fuerimus, ex vestra sollicitudine, in qua illis

temporibus fuifis, facile affequi coniectura poteritis.

13 Ineunt tandem magiftratus tribuni plebis. concio tandem exspectata P. Ruili, quod et princeps erat agrariae legis, et truculentius se gerebat, quam ceteri. Iam designatus, alio vultu, alio vocis sono, alio incessu esse meditabatur: vestitu obsoletiore, corpore inculto et horrido, capillatior, quam ante, barbaque maiore: ut oculis et adfpectu denuntiare omnibus vim tribunitiam, et minitari reipublicae videretur. Legem hominis concionemque exspectabam. Lex initio nulla proponitur: concionem in primis advocari iubet: summa cum exspectatione concurratur. explicat orationem sane longam, et verbis valde bonis. Unum erat, quod mihi vitiosum videbatur, quod tanta ex frequentia inveniri nemo potuit, qui intelligere posset, quid diceret. hoc ille utrum infidiarum causa fecerit, an hoc genere eloquentiae delectetur, nescio. Tamen, si qui acutiores in concione steterant, de lege agraria nescio quid voluisse eum dicere, suspicabantur. Aliquando tandem, me designato, lex in publicum proponitur. concurrunt iussu meo plures uno tempore librarii: descriptam

6 legem ad me afferunt. Omni hoc vobis ratione con-

14 firmare possum, Quirites, hoc animo me ad legendam legem cognoscendamque venisse, ut, si eam vobis accommodatam atque utilem esse intelligerem, auctor eius atque adiutor essem. non enim natura, neque discidio, neque odio penitus infito, bellum nescio quod habet susceptum consulatus cum tribunatu, quia persaepe seditiosis atque improbis tribunis plebis boni et fortes consules obstiterunt,

et quia vis tribunitia nonnunquam libidini restitit consulari, non potestatum dissimilitudo, sed animorum disiunctio diffensionem facit. Itaque hoc animo ¹⁵ legem sumsi in manus, ut eam cuperem esse aptam vestris commodis, et eiusmodi, quam consul, re, non oratione, popularis, et honeste, et libenter posset defendere. Atque ego a primo capite legis, usque ad extremum, reperio, Quirites, nihil aliud cogitatum, nihil aliud susceptum, nihil aliud actum, nisi ut decem reges, aerarii, vectigalium, provinciarum omnium, totius reipublicae, regnorum, liberorum populorum, orbis denique terrarum, domini constituerentur, legis agrariae simulatione atque nomine. Sic confirmo, Quirites, hac lege agraria, pulchra atque populari, dari vobis nihil, condonari certis hominibus omnia: ostentari populo Romano agros, eripi etiam libertatem: privatorum pecunias augeri, publicas exhauriri: denique, quod est indignissimum, per tribunum plebis, quem maiores praesidem libertatis custodemque esse voluerunt, reges in civitate constitui. Quae cum exposuero, si falsa vobis ¹⁶ videbuntur esse; sequar auctoritatem vestram, mutabo meam sententiam. sin insidias fieri libertati vestrae, simulatione largitionis, intelligetis; nolite dubitare, plurimo sudore et sanguine maiorum vestrorum partam, vobisque traditam libertatem, nullo vestro labore, consule adiutore, defendere.

Primum caput est legis agrariae; quo, ut illi putant, tentamini leviter, quo animo libertatis vestrae diminutionem ferre possitis. Iubet enim *tribunum plebis, qui eam legem tulerit, creare decemviri-*

17 *ros per tribus septemdecim, ut, quem novem tribus fe-*
cerint, is decemvir fit. Hic quaero, quam ob cau-
 sam initium rerum ac legum suarum hinc duxerit,
 ut populus Romanus suffragio privaretur. toties le-
 gibus agrariis curatores constituti sunt, triumviri,
 quinqueviri, decemviri: quaero a populari tribuno
 plebeio, ecquando, nisi per xxxv tribus, creati
 sint. Etenim cum omnes potestates, imperia, cura-
 tiones ab universo populo Romano proficisci con-
 venit, tum eas profecto maxime, quae constituun-
 tur ad populi fructum aliquem et commodum; in
 quo et universi deligant, quem populo Romano
 maxime consulturum putent, et unusquisque stu-
 dio et suffragio suo viam sibi ad beneficium impe-
 trandum munire possit. Hoc tribuno plebis potif-
 simum venit in mentem, populum Romanum uni-
 versum privare suffragiis; paucas tribus, non cer-
 ta conditione iuris, sed fortis beneficio, fortuito,
 18 *ad usurpandam libertatem vocare.* *Item, inquit, eo-*
demque modo, capite altero, ut comitiis pontificis
maximi. Ne hoc quidem vidit, maiores nostros
 tam fuisse populares, ut, quod per populum creari
 fas non erat propter religionem sacrorum, in eo
 tamen, propter amplitudinem sacerdotii, voluerint
 populo supplicari. atque hoc idem de ceteris sa-
 cerdotiis Cn. Domitius, tribunus plebis, vir cla-
 rissimus, tulit; quod populus, per religionem, sa-
 cerdotia mandare non poterat, ut minor pars popu-
 li vocaretur: ab ea parte qui esset factus, is a collegio
 19 cooptaretur. Videte, quid intersit inter Cn. Domi-
 tium, tribunum plebis, hominem nobilissimum,

et P. Rullum, qui tentavit, ut opinor, patientiam vestram, cum se nobilem esse diceret. Domitius, quod per caeremonias populi fieri non poterat, ratione affecutus est, ut id, quoad posset, quoad fas esset, quoad liceret, populi ad partes daret: hic, quod populi proprium semper fuit, quod nemo imminuit, nemo immutavit, quin ii, qui populo agros essent assignaturi, ante acciperent a populo beneficium, quam darent, id totum eripere vobis atque e manibus extorquere conatus est. Ille, quod dari populo nullo modo poterat, tamen quodammodo dedit: hic, quod adimi nullo pacto poterat potestate, quadam ratione eripere conatur.

Quaeret quispiam, in tanta iniuria tantaque impudentia quid spectarit. Non defuit consilium: fides erga plebem Romanam, aequitas in vos libertatemque vestram, vehementer defuit. Iubet enim, comitia decemviris habere creandis eum, qui legem tulerit. Hoc dicam planius: Iubet Rullus, homo non cupidus, neque appetens, habere comitia Rullum. Nondum reprehendo. video fecisse alios. illud, quod nemo fecit, de minore parte populi, quo pertineat, videte. Habebit comitia: volet eos renuntiare, quibus regia potestas hac lege quaeritur. universo populo neque ipse committit, neque illi horum consiliorum auctores committi recte putant posse. Sortietur tribus idem Rullus. homo felix educet, quas volet, tribus. quos novem tribus decemviros fecerint, ab eodem Rulloeductae; hos omnium rerum (ut iam ostendam) dominos habebimus. atque ii, ut grati ac memores beneficii esse

videantur, aliquid se novem tribuum notis hominibus debere confitebuntur: reliquis vero sex et xx tribubus, nihil erit, quod non putent posse suo iure denegare. Quos tandem igitur decemviros creari vult? Se primum. Qui licet? leges enim sunt veteres, neque eae consulares, si quid interesse hoc arbitramini, sed tribunitiae, vobis maioribusque vestris vehementer gratae atque iucundae. Licinia est lex, atque altera Aebutia; quae non modo eum, qui tulerit de aliqua curatione ac potestate, sed etiam collegas eius, cognatos, affines excipit, ne eis

22 ea potestas curatiove mandetur. Etenim, si populo consulis, remove te a suspicione alicuius tui commodi: fac fidem, te nihil, nisi populi utilitatem et fructum quaerere: sine ad alios potestatem, ad te gratiam beneficii tui pervenire. nam hoc quidem vix est liberi populi, vix vestrorum animorum

9 ac magnificentiae. Quis legem tulit? Rullus. Quis maiorem partem populi suffragiis privavit? Rullus. Quis comitiis praefuit? Rullus. Quis tribus, quas voluit, vocavit, nullo custode sortitus? Rullus. Quis decemviros, quos voluit, renuntiavit? Idem Rullus. Quem principem renuntiavit? Rullum. Vix, mehercule, servis hoc eum suis, non vobis, omnium gentium dominis, probaturum arbitrarer. Optimae leges igitur hac lege sine ulla exceptione tollentur. Idem sibi sua lege curationem petet; idem, maiore parte populi suffragiis spoliata, comitia habebit: quos volet, atque in iis se ipsum renuntiabit; et videlicet collegas suos, adscriptores legis agrariae non repudiabit, a quibus ei locus primus in-

vidiae in praescriptione legis concessus est : ceteri fructus omnium rerum , qui in spe legis huius positi sunt , communi cautione , atque aequa sibi parte retinebuntur.

At videte hominis diligentiam , si aut Rullum cogitasse , aut si Rullo potuisse in mentem venire arbitramini. Viderunt ii , qui haec machinabantur , si vobis ex omni populo deligendi potestas esset data , quaecumque res esset , in qua fides , integritas , virtus , auctoritas quaereretur , vos eam sine dubitatione ad Cn. Pompeium principem delaturos. Etenim , quem unum ex cunctis delegissetis , ut eum omnibus omnium gentium bellis terra et mari praeponeretis ; certe in decemviris faciendis , sive fides haberetur , sive honos : et committi huic optime , et ornari hunc iustissime posse intelligebant. Itaque excipitur hac lege , non adolescentia , non legitimum aliquod impedimentum , non potestas , non magistratus ullus , aliis negotiis ac legibus impeditus ; reus denique , quo minus decemvir fieri possit , non excipitur. Cn. Pompeius excipitur , ne cum P. Rullo , taceo de ceteris , decemvir fieri possit. Praesentem cum profiteri iubet , quod nulla alia in lege unquam fuit , ne in his quidem magistratibus , quorum certus ordo est. Timebat enim , Pompeius si adesset , ne ferri non posset : aut , ne , si accepta lex esset , illum sibi collegam adscriberetis , custodem ac vindicem cupiditatum. Hic , quoniam video vos hominis dignitate , et contumelia legis esse commotos ; renovabo illud , quod initio dixi , regnum

comparari, libertatem vestram hac lege funditus tol-
 25 li. An vos aliter existimabatis, cum ad omnia ve-
 ftra pauci homines cupiditatis oculos adiecissent? non eos in primis id acturos, ut ex omni custodia vestrae libertatis, ex omni potestate, curatione, patrocinio vestrorum commodorum Cn. Pompeius depelleretur? Viderunt, et vident, si per imprudentiam vestram, negligentiam meam, legem incognitam acceperitis; fore, uti postea, cognitis insidiis, cum decemviros crearitis, tum vitiis omnibus, et sceleribus legis, Cn. Pompeii praesidium opponendum putetis. Et hoc parvum argumentum vobis erit, a certis hominibus dominationem, potestatemque omnium rerum quaeri, cum videatis, eum, quem custodem vestrae libertatis fore videant, expertem fieri dignitatis?

26 Cognoscite nunc, quae potestas decemviris, et quanta detur. Primum lege curiata decemviros ornat. Iam hoc inauditum, et plane novo more, uti curiata lege magistratus detur, qui nullis comitiis ante sit datus. Eam legem ab eo praetore, qui sit primus factus, ferri iubet. At quomodo? Ut ii decemviratum habeant, quos plebs designaverit. Oblitus est, nullos ab plebe designari. Et is orbem terrarum constringit novis legibus, qui, quid in secundo capite scriptum est, non meminit in tertio? Atque hic perspicuum est, quid iuris a maioribus acceperitis, quid ab hoc tribuno plebis vobis re-
 11 linquatur. Maiores de omnibus magistratibus bis vos sententiam ferre voluerunt. nam cum centuriata lex censoribus ferebatur, cum curiata ceteris patri-

ciis magistratibus; tum iterum de eisdem iudicabatur, ut esset reprehendendi potestas, si populum beneficii sui poeniteret. Nunc, quia prima illa comitia tenetis, centuriata et tributa; curiata tantum auspicio-²⁷rum causa remanserunt. Hic autem tribunus plebis, quia videbat, potestatem neminem iniussu populi aut plebis posse habere, curiatis ea comitiis, quae vos non finitis, confirmavit; tributa, quae vestra erant, sustulit. Ita, cum maiores binis comitiis voluerint vos de singulis magistratibus iudicare; hic homo popularis ne unam quidem populo comitiorum potestatem reliquit. Sed videte hominis²⁸ religionem et diligentiam. Vidit, et perspexit, sine curiata lege decemviros habere potestatem non posse, quoniam per novem tribus essent constituti. Iubet ferre de his legem curiatam: praetori imperat. quam id ipsum absurde, nihil ad me attinet. iubet enim, *qui primus sit praetor factus, eum legem curiatam ferre: sin is ferre non possit; qui postremus sit: ut aut iussisse in tantis rebus, aut profecto nescio quid spectasse videatur.* Verum hoc quod est aut ita perversum, ut ridiculum, aut ita malitiosum, ut obscurum sit, relinquamus: ad religionem hominis revertamur. Videt, sine lege curiata nihil agi per decemviros posse. Quid postea, si ea lata non erit?²⁹ Attendite ingenium. *Tum ii decemviri, inquit, eodem iure sint, quo qui optima lege.* Si hoc fieri potest, ut in hac civitate, quae longe iure libertatis ceteris civitatibus antecellit, quisquam nullis comitiis imperium aut potestatem assequi possit; quid attinet, tertio capite legem curiatam ferre iubere,

- quoniam quarto permittas, ut sine lege curiata idem iuris habeant, quod haberent, si optima lege a populo essent creati? Reges constituuntur, non decemviri, Quirites: iique ab his initiis fundamentisque nascuntur, ut non modo cum gerere coeperint, sed etiam cum constituentur, omne vestrum
- 12 ius, potestas, libertasque tollatur. At videte, quam
- 30 diligenter retineat ius tribunitiae potestatis. Consulibus legem curiatam ferentibus, a tribunis plebis saepe est intercessum. Neque tamen nos id querimus, esse hanc tribunorum plebis potestatem. tantummodo, si quis ea potestate temere est usus, existimamus. Hic tribunus plebis lege curiata, quam praetor ferat, adimit intercedendi potestatem. Atque hoc cum in eo reprehendendum est, quod per tribunum plebis tribunitia potestas minuitur; tum in eo deridendum, quod consuli, si legem curiatam non habet, attingere rem militarem non licet: huic [cui vetat, intercedendi] potestatem, etiamsi intercessum sit, tamen eandem constituit, quam, si lata esset lex: ut non intelligam, quare aut hic vetet intercedere, aut quemquam intercessurum putet; cum intercessio stultitiam intercessoris significatura sit, non rem impeditura.
- 31 Sint igitur decemviri, neque veris comitiis, hoc est, populi suffragiis, neque illis ad speciem, atque ad usurpationem vetustatis, per xxx lictores, auspicio- rum causa, adumbratis, constituti. Videte nunc, eos, qui a vobis nihil potestatis acceperint, quanto maioribus ornamentis afficiat, quam omnes nos affecti sumus, quibus vos amplissimas po-

testates dedistis. Iubet [auspicii] coloniarum deducendarum causa decemviros habere pullarios. *Eodem iure*, inquit, *quo habuerunt tresviri lege Sempronia*. Audes etiam, Rulle, mentionem facere legis Semproniae? nec te ea lex ipsa commonet, tresviros illos xxxv tribuum suffragio esse creatos? Et, cum tu a Ti. Gracchi aequitate ac pudore longissime remotus sis: id quod dissimillima ratione factum sit, eodem iure putas esse oportere? Dat praeterea potestatem, verbo praetoriam, re vera regiam: definit in quinquennium, facit sempiternam. tantis enim confirmat opibus et copiis, ut invitis eripi nullo modo possit. deinde ornat apparitoribus, scribis, librariis, praeconibus, architectis: praeterea mulis, tabernaculis, centuriis, supellectili: sumtum haurit ex aerario, suppeditat a focis: [iani- tores] ex equestri loco ducentos in annos singulos stipatores corporis constituit: eosdem ministros et satellites potestatis. Formam adhuc habetis, Quirites, et speciem ipsam tyrannorum: insignia videtis potestatis, nondum ipsam potestatem. Dixerit enim fortasse quispiam, Quid me ista laedunt, scriba, lictor, praeco, pullarius? Omnia sunt haec huiusmodi, Quirites, ut ea qui habeat sine vestris suffragiis, aut rex non ferendus, aut privatus furiosus esse videatur.

Perspicite, quanta potestas permittatur: non privatorum insaniam, sed intolerantiam regum esse dicetis. Primum permittitur infinita potestas innumera- bilis pecuniae conficiendae de vestris vectigalibus, non fruendis, sed alienandis: deinde orbis terrarum

- gentiumque omnium datur cognitio sine consilio, poena sine provocatione, animadversio sine auxilio.
- 34 Iudicare per quinquennium, vel de consulibus, vel de ipsis tribunis plebis poterunt. de illis interea nemo iudicabit, magistratus his gerere licebit; causam dicere non licebit. emere agros, a quibus volent, vel quos volent, quam volent magno, poterunt: colonias deducere novas, renovare veteres, totam Italiam suis coloniis ut complere liceat, permittitur: omnes provincias obeundi, liberos populos agris multandi, regnorum vel dandorum (vel adimendorum) summa potestas datur, cum velint: Romae esse, cum commodum sit: quacunque velint summo cum imperio, iudicioque omnium rerum vagari ut liceat, conceditur. interea dissolvant iudicia publica: de consiliis abducant, quos velint: singuli de maximis rebus iudicent: quaestori permittant: finitorem mittant: ratum sit, quod finitor
- 14 uni illi, a quo missus erit, renuntiaverit. Verbum
- 35 mihi deest, Quirites, cum ego hanc potestatem, regiam appello. sed profecto maior est quaedam. nullum enim regnum fuit unquam, quod non, si minus iure aliquo, at regionibus tamen certis, contineretur. hoc vero infinitum est, quo et regna omnia, et vestrum imperium, quod latissime patet, et ea, quae partim libera a vobis, partim etiam ignorata vobis sunt, permisso legis continentur.
- 36 Datur igitur eis primum, ut liceat eis vendere omnia, de quibus vendendis senatusconsulta facta sunt, M. Tullio, Cn. Cornelio consulibus. Cur hoc tam est obscurum atque caecum? quid? ista omnia,

de quibus senatus censuit, nominatim in lege perscribi nonne potuerunt? Duae sunt huius obscuritatis causae, Quirites: una pudoris, si quis pudor esse potest in tam insigni impudentia: altera sceleris. nam neque ea, quae senatus nominatim vendenda censuit, audet appellare; sunt enim loca publica urbis, sunt facella, quae post restitutam tribunitiam potestatem nemo attigit, quae maiores in urbe partim periculi perflugia esse voluerunt. Haec lege tribunitia decemviri vendent. Accedet eo mons Gaurus; accedent salicta ad Minturnas; adiungetur etiam illa via vendibilis Herculanea, multarum deliciarum, et magnae pecuniae: permulta alia, quae senatus propter angustias aerarii vendenda censuit; consules propter invidiam non vendiderunt. Verum 37 haec fortasse propter pudorem in lege reticentur. Sed illud magis est credendum et pertimescendum, quod audaciae decemvirali, corumpendarum tabularum publicarum, fingendorumque senatusconsultorum, quae facta nunquam sunt, cum ex eo numero, qui per eos annos consules fuerunt, multi mortui sint, magna potestas permittitur. nisi forte nihil est aequum, vos de eorum audacia suspicari, quorum cupiditati nimium angustus orbis terrarum esse videatur. Habetis unum venditionis genus, 15 quod magnum videri vobis intelligo: sed attendite 38 animos ad ea, quae consequuntur: hunc quasi gradum quendam atque aditum ad cetera factum intelligetis. Qui agri, quae loca, quae aedificia. Quid est praeterea? multa in mancipiis, in pecore, auro, argento, ebore, veste, supellectili, ceteris rebus. Quid di-

Cicer. Oper. Vol. IV. C 6

cam? invidiosum putasset hoc fore, si omnia nominasset? non metuit invidiam. Quid ergo? longum putavit, et timuit, ne quid praeteriret: adscripsit, *aliudve quid*. qua brevitate rem nullam esse exceptam videtis. Quidquid ergo sit extra Italiam, quod publicum populi Romani factum sit, L. Sulla, Q. Pompeio, consulibus, aut postea, id decemviros iubet vendere.

- 39 Hoc capite, Quirites, omnes gentes, nationes, provincias, regna, decemvirum ditioni, iudicio, potestatique permessa et condonata esse dico. Primum enim hoc quaero, qui tandem locus usquam sit, quem non possint decemviri dicere publicum populi Romani esse factum. nam, cum idem possit iudicare, qui dixerit; quid est, quod non liceat ei dicere, cui liceat eidem iudicare? Commodum erit Pergamum, Smyrnam, Tralles, Ephesum, Miletum, Cyzicum, totam denique Asiam, quae post L. Sullam, Q. Pompeium, consules, recuperata sit, populi Romani factam esse
- 40 dicere. Utrum oratio ad eius rei disputationem deerit: an, cum idem et differet, et iudicabit, impelli non poterit, ut falsum iudicet? an, si condemnare Asiam volet, terrorem damnationis et minas non, quanti volet, aestimabit? Quid (quod disputari contra nullo pacto potest, quoniam statutum a vobis est, et iudicatum,) quam hereditatem iam crevimus, regnum Bithyniae? quod certe publicum est populi Romani factum: numquid causae est, quin omnes agros, urbes, stativa, portus, totam denique Bithyniam decemviri vendituri sint?
- 16 Quid Mitylenae? quae certe vestrae, Quirites, belli lege, ac victoriae iure, factae sunt: urbs et natu-

ra, et situ, et descriptione aedificiorum et pulchritudine, in primis nobilis: agri iucundi et fertiles: nempe eodem capite inclusi continentur. Quid Alexandria, cunctaque Aegyptus? ut occulte latet? ut recondita est? ut furtim tota decemviris traditur? Quis enim vestrum hoc ignorat, dici, illud regnum testamento regis Alexandri, populi Romani esse factum? Hic ego consul populi Romani non modo nihil iudico, sed ne, quid sentiam, quidem profero. magna enim mihi res non modo ad statuendum, sed etiam ad dicendum videtur esse. Video, qui testamentum factum esse confirmet: auctoritatem senatus exstare hereditatis aditae sentio, rum, quando, Alexandro mortuo, legatos Tyrum misimus, qui ab illo pecuniam depositam nobis recuperarent. Haec L. Philippum saepe in senatu confirmasse membra teneo: eum, qui regnum illud teneat hoc tempore, neque genere, neque animo regio esse, inter omnes fere video convenire. Dicitur contra, nullum esse testamentum: non oportere populum Romanum omnium regnorum appetentem videri: demigraturos in illa loca nostros homines, propter agrorum bonitatem, et omnium rerum copiam. Hac tanta de re P. Rullus cum ceteris decemviris, collegis suis, iudicabit? et verum iudicabit? nam utrumque ita magnum est, ut nullo modo neque concedendum, neque ferendum sit. Volet esse popularis? populo Romano adiudicabit. Ergo idem ex sua lege vendet Alexandriam, vendet Aegyptum: urbis copiosissimae, pulcherrimorumque agrorum iudex, arbiter, dominus, rex denique opulentissimi regni

reperietur. Non sumet sibi tantum, non appetet ? iudicabit, Alexandriam regis esse: a populo Romano abiudicabit. Primum populi Romani hereditatem decemviri iudicent, cum vos volueritis de privatis hereditatibus centumviros iudicare? deinde quis aget causam populi Romani? ubi res ista agetur? qui sunt isti decemviri, quos perspiciamus, regnum Alexandriae Ptolemaeo gratis adiudicatos? Quodsi Alexandria petebatur; cur non eosdem cursus hoc tempore, quos, L. Cotta, L. Torquato consulibus, cucurrerunt? cur non aperte, ut antea? cur non item, ut cum decreto et palam regionem illam petierunt? an, quietis iis, qui per cursum rectum regnum tenere non potuerunt, nunc taetris tenebris et caligine se Alexandriam perventuros arbitrati sunt?

Atque illud circumspicite vestris mentibus, unaque *** legatos nostros, homines auctoritate tenui, qui rerum privatarum causa legationes liberas obeunt, tamen exterae nationes ferre vix possunt. grave est enim nomen imperii, atque id etiam in levi persona pertimescitur, propterea quod vestro, non suo nomine, cum hinc egressi sunt, abutuntur. Quid censetis, cum isti decemviri cum imperio, cum fascibus, cum illa delecta finitorum iuventute per orbem terrarum vagabuntur? quo tandem animo, quo metu, quo periculo miseras nationes futuras? Est in imperio terror; patientur: est in adventu sumtus; ferent: imperabitur aliquid muneris; non recusabunt. Illud vero quantum est, Quirites, cum is decemvir, qui aliquam in urbem aut expectatus, ut hospes, aut repente, ut dominus, venerit, illum ipsum locum, quo

venerit, illam ipsam sedem hospitem, in quam erit deductus, publicam populi Romani esse dicet? quanta calamitas populi, si dixerit? quantus ipsi quaestus, si negarit? Atque iidem, qui haec appetunt, queri nonnunquam solent, omnes terras Cn. Pompeio atque omnia maria esse permissa. Simile vero est, multa committi, et condonari omnia? labori et negotio praeponi, an praedae et quaestui? mitti ad focios liberandos, an ad opprimendos? denique, si quis est honos singularis, nihilne interest, utrum populus Romanus eum, cui velit, deferat; an is impudenter populo Romano per legis fraudem furripiatur?

Intellexistis, quot res et quantas decemviri, le- 18
gis permisso, vendituri sint. Non est satis. cum sese 47
fociorum, cum exterarum nationum, cum regum sanguine implerint; incidant nervos populi Romani, adhibeant manus vectigalibus vestris, irrumpant in aerarium. sequitur enim caput, quo capite non permittit quidem, si forte desit pecunia, quae tanta ex superioribus recipi potest, ut deesse non debeat; sed plane, quasi ea res vobis salutis futura sit, ita cogit atque imperat, ut decemviri vestra vectigalia vendant nominatim. Quam tu mihi ex ordine 48
recita de legis scripto populi Romani auctorem: quam mehercule ego praeconi huic ipsi luctuosam et acerbam praedicationem futuram puto. *Auctio.* Ut in suis rebus, ita in republica luxuriosus est nepos, qui prius silvas vendat, quam vineas. Italiam percensuisti: perge in Siciliam. *Auctionis pars ea, quae ad Siciliam pertinet.* nihil est in hac provincia, quod aut in oppidis, aut in agris maiores no-

stri proprium nobis reliquerint, quin id venire iu-
 49 beat. Quod partum recenti victoria maiores vobis
 in sociorum urbibus ac finibus, et vinculum pacis,
 et monumentum belli reliquerunt, id vos ab illis
 acceptum, hoc auctore, vendetis? Hic mihi pa-
 rumper mentes vestras, Quirites, commovere vi-
 deor, dum patefacio vobis, quas isti penitus ab-
 strusas insidias se posuisse arbitrentur contra Cn.
 Pompeii dignitatem: et mihi, quaeso, ignoscite,
 si appello talem virum saepius: vos mihi praetori,
 biennio ante, Quirites, hoc eodem in loco, per-
 sonam hanc imposuistis, ut, quibuscunque rebus
 possem, illius absentis dignitatem vobiscum una tue-
 rer. feci adhuc, quae potui, neque familiaritate illius
 adductus, nec spe honoris atque amplissimae dignita-
 tis: quam ego, etsi libente illo, tamen absente illo,
 50 per vos consecutus sum. Quamobrem cum intelli-
 gam, hanc totam fere legem ad illius opes ever-
 tendas, tanquam machinam, comparari; et resistam
 consiliis hominum, et perficiam profecto, quod ego
 video comparari, ut id vos universi non solum vi-
 19 dere, verum etiam tenere possitis. Iubet venire,
 quae Attalensium, quae Phaselitum, quae Olympe-
 norum fuerint, agrumque Agerensem, et Orindi-
 cum, et Gedusanum. haec P. Servilii imperio et
 victoria, clarissimi viri, vestra facta sunt. Adiun-
 git agros Bithyniae regio, quibus nunc publicani
 fruuntur: deinde Attalicos agros in Chersoneso: in
 Macedonia, qui regis Philippi sive Persae fuerunt;
 qui item a censoribus locati sunt, et certissimum
 51 vestigal. Adscribit idem auctioni Corinthios agros,

opimos et fertiles; et Cyrenenses, qui Appionis fuerunt; et agros in Hispania propter Carthaginem novam; et in Africa ipsam veterem Carthaginem vendit: quam videlicet P. Africanus non propter religionem sedium illarum ac vetustatis, de consilii sententia, consecravit, sed ut ipse locus, eorum, qui cum hac urbe de imperio certarunt, vestigia calamitatis ostenderet. Sed non fuit tam diligens, quam est Rullus: aut fortasse emtorem ei loco reperire non potuit. Verum inter hos agros regios, captos veteribus bellis virtute summorum imperatorum, adiungit regios agros Mithridatis, qui in Paphlagonia, qui in Ponto, qui in Cappadocia fuerunt, ut eos decemviri vendant. Itane vero? non ⁵² legibus datis, non auditis verbis imperatoris, nondum denique bello confecto, cum rex Mithridates, amisso exercitu, regno expulsus, tamen in ultimis terris aliquid etiam nunc moliatur, atque ab invicta Cn. Pompeii manu, Maeotide, et illis paludibus et iterum angustiis, atque altitudine montium defendatur: cum imperator in bello versetur: cum locis autem illis etiam nunc belli nomen reliquum sit: eos agros, quorum adhuc penes Cn. Pompeium omne iudicium et potestas, more maiorum, debet esse, decemviri vendent? Et, credo, P. ⁵³ Rullus (is enim sic se gerit, ut sibi iam decemvir designatus esse videatur) ad eam auctionem potissimum proficiscetur. Is videlicet antequam veniat ²⁰ in Pontum, literas ad Cn. Pompeium mittet; quarum ego iam exemplum ab istis compositum esse arbitror. *P. Servilius Rullus, tribunus plebis, de-*

cemvir, S. D. Cn. Pompeio, Cn. F. Non credo ad-
scripturum esse, Magno. non enim videtur id, quod
imminuere lege conatur, concessurus verbo. Te volo
curare, ut mihi Sinope praesto sis, auxiliumque ad-
ducas, dum eos agros, quos tuo labore cepisti, ego
mea lege vendam. An Pompeium non adhibebit? in
eius provincia vendet manubias imperatoris? po-
nite ante oculos vobis Rullum, in Ponto, inter
vestra atque hostium castra, hasta posita, cum suis
 54 *formosis finitoribus auctonantem. Neque in hoc so-*
lum inest contumelia, quae vehementer et insignis
est, et nova, ut ulla res parta bello, nondum legi-
buis datis, etiam tum imperatore bellum admini-
strante, non modo venierit, verum etiam locata sit.
Plus spectant homines certe, quam contumeliam:
sperant, si concessum sit inimicis Cn. Pompeii, cum
imperio, cum iudicio omnium rerum, cum infinita
potestate, cum innumerabili pecunia, non solum
aliis in locis vagari, verum etiam ad ipsius exerci-
tum pervenire; aliquid illi infidiarum fieri, aliquid
de eius exercitu, copiis, gloria, detrahi posse. pu-
tant, si quam spem in Cn. Pompeio exercitus ha-
beat, aut agrorum, aut aliorum commodorum, hanc
non habiturum, cum viderit, earum rerum omnium
 55 *potestatem ad decemviros esse translata. Patior*
non moleste, tam stultos esse, qui haec sperent;
tam impudentes, qui conentur. illud queror, tam
me ab iis esse contemptum, ut haec portenta, me
consule, potissimum cogitarent.

Atque in omnibus his agris aedificiisque vendendis, permittitur decemviris, ut vendant, quibus cure-

que in locis videatur. O perturbatam rationem! o libidinem refrenandam! o consilia dissoluta atque per-
dita! Vestigalia locare nusquam licet, nisi in hac 21
urbe, hoc ex loco, hac vestrum frequentia. venire
vestras res proprias, et in perpetuum a vobis alie-
nari in Paphlagoniae tenebris atque in Cappadociae
solitudine licebit? L. Sulla cum bona indemnatorum 56
civium funesta illa auctione sua venderet, et se prae-
dam suam diceret vendere, tamen ex hoc loco ven-
didit; nec, quorum oculos offendebat, eorum ipso-
rum conspectum fugere ausus est. decemviri vestra
vestigalia non modo vobis quidem arbitris, sed ne
praecone quidem publico teste vendent?

Sequitur, *Omnes agros extra Italiam*, infinito ex
tempore, non, ut antea, ab Sulla et Pompeio con-
sulibus. Cognitio decemvirum, privatus sit, an pub-
licus: sicque agro pergrande vestigal imponitur.
Hoc quantum iudicium, quam intolerandum, quam 57
regium sit, quem praeterit? posse, quibuscunque
locis velint, nulla disceptatione, nullo consilio,
privata publicare, publica liberare? Excipitur hoc
capite ager in Sicilia Recentoricus: quem ego ex-
cipi, et propter hominum necessitudinem, et propter
aequitatem, Quirites, saepe vehementer gaudeo.
Sed quae haec impudentia? qui agrum Recentor-
ricum possident, vetustate possessionis se, non iure;
misericordia senatus, non agri conditione defendunt.
nam illum agrum publicum esse fatentur: se moveri
possessionibus, amicissimis sedibus, ac diis penatibus,
negant oportere. At, si est privatus ager Recentor-
ricus, quid eum excipis? sin autem publicus; quae

est ista aequitas, ceteros, etiamfi privati sint, permittere, ut publici iudicentur; hunc excipere nominatim, qui publicus esse fateatur? Ergo eorum ager excipitur, qui apud Rullum alia ratione valuerunt: ceteri agri omnes, qui ubique sunt, sine ullo delectu, sine populi Romani notione, sine iudicio ²² natus, decemviris addicentur. Atque etiam est alia, ⁵⁸ superiore capite, quo omnia veneunt, quaestiuosa exceptio: quae teget eos agros, de quibus foedere cautum est. Audivit, hanc rem non a me, sed ab aliis agitari saepe in senatu, nonnunquam ex hoc loco, possidere agros in ora maritima regem Hiempfalem, quos P. Africanus populo Romano adiudicavit; et tamen postea per C. Cottam consulem cautum esse foedere. Hoc quia vos foedus non iusseritis, veretur Hiempfal, ut satis firmum sit et ratum. Quid? cuiusmodi est illud? tollitur vestrum iudicium: foedus totum excipitur: comprobatur. Quod minuit aucionem decemviralem, laudo: quod regi amico cavet, non ⁵⁹ reprehendo: quod non gratis fit, indico. Volitat enim ante oculos istorum Iubae regis filius, adolescens non minus bene nummatus, quam bene capillatus.

Vix iam videtur locus esse, qui tantos acervos pecuniae capiat. auget, addit, accumulatur: *Aurum, argentum ex praeda, ex manubiis, ex coronario, ad quoscunque pervenit, neque relatum est in publicum, neque in monumento consumptum*, id profiteri apud decemviros, et ad eos referre iubet. Hoc capite etiam quaestionem de clarissimis viris, qui populi Romani bella gesserunt, iudiciumque de pecuniis repetundis, ad decemviros translatum videtis. Horum

erit iudicium, quantae cuiusque manubiae fuerint, quid relatum, quid residuum sit. In posterum vero lex haec imperatoribus vestris constituitur, ut, *quicumque de provincia decesserit, apud eosdem decemviros, quantum habeat praedae, manubiarum, auri coronarii, profiteatur.* Hic tamen vir optimus eum, quem amat, ⁶⁰ excipit, Cn. Pompeium. Unde iste amor tam improvisus ac tam repentinus? qui honore decemviratus excluditur prope nominatim: cuius iudicium, legumque datio, captorum agrorum ipsius virtute cognitio tollitur: cuius non in provinciam, sed in ipsa castra decemviri cum imperio, infinita pecunia, maxima potestate, et iudicio rerum omnium, mittuntur: cui ius imperatorium, quod semper omnibus imperatoribus est conservatum, soli eripitur: is excipitur unus, ne manubias referre debeat. Utrum tandem hoc capite, honos haberi homini, an invidia quaeri videtur? Remittit hoc Rullo Cn. Pom- ²³ peius: beneficio isto legis, benignitate decemvirali ⁶¹ nihil utitur. nam si est aequum, praedas ac manubias suas imperatores, non in monumenta deorum immortalium, neque in urbis ornamenta conferre, sed ad decemviros, tanquam ad dominos, deportare: nihil sibi appetit praecipue Pompeius, nihil: vult se in communi, atque in eodem, quo ceteri, iure versari. Sin est iniquum, Quirites; si turpe, si intolerandum, hos decemviros, portitores omnibus omnium pecuniis constitui, qui non modo reges, atque exterarum nationum homines, sed etiam imperatores nostros excutiant; non mihi videntur honoris causa excipere Pompeium, sed metuere, ne ille

eandem contumeliam, quam ceteri, ferre non possunt. Pompeius autem cum hoc animo sit, ut, quid-
 62 sit. Pompeius autem cum hoc animo sit, ut, quid-
 quid vobis placeat, sibi ferendum putet; quod vos
 ferre non poteritis, id profecto perficiat, ne diutius
 inviti ferre cogamini. Verumtamen cavet, ut, *Si quæ*
pecunia post nos consules ex novis vectigalibus recipia-
tur, ea decemviri utantur: nova porro vectigalia vi-
 det ea fore, quæ Pompeius adiunxerit. Ita remissis
 manubiis, vectigalibus eius virtute partis se frui pu-
 tat oportere. Parta sit pecunia, Quirites, decemviris
 tanta, quanta sit in terris; nihil prætermisum sit: sed
 omnes urbes, agri, regna denique, postremo etiam
 vectigalia vestra venierint: accesserint in cumulum
 manubiae vestrorum imperatorum: quantæ et quam
 immanes divitiæ decemviris in tantis auctionibus,
 tot iudiciis, tam infinita potestate rerum omnium
 quaerantur, videtis.

24 Cognoscite nunc alios immensos atque intolera-
 63 biles quaestus, ut intelligatis, ad certorum homi-
 num importunam avaritiam hoc populare legis agrariae
 nomen esse quaesitum. Hac pecunia iubet agros
 emi, quo deducamini. Non consuevi homines ap-
 pellare asperius, Quirites, nisi laceffitus. Vellem
 fieri posset, ut a me sine contumelia nominarentur
 ii, qui se decemviros sperant futuros: iam videre-
 tis, quibus hominibus omnium rerum, et vendenda-
 64 rum, et emendarum potestatem permetteretis. Sed,
 quod ego nondum statuo mihi esse dicendum, vos
 tamen id potestis cum animis vestris cogitare. Unum
 hoc certe videor mihi verissime posse dicere: tum,
 cum haberet haec respublica Lucinos, Calatinos,

Acidinos, homines non solum honoribus populi, rebusque gestis, verum etiam patientia paupertatis ornatos; et tum, cum erant Catones, Philippi, Laelii, quorum sapientiam temperantiamque in publicis privatisque, forensibus domesticisque rebus perspexeratis: tamen huiusmodi res commissa nemini est, ut idem iudicaret et venderet, et hoc faceret per quinquennium toto in orbe terrarum: idemque agros vectigales populi Romani abalienaret; et cum summam tantae pecuniae, nullo teste, sibi ipse ex sua voluntate fecisset, tum denique emeret, a quibus vellet, quod videretur. Committite vos nunc, 65 Quirites, his hominibus haec omnia, quos odorari hunc decemviratum suspicamini: reperietis, partem esse eorum, quibus ad habendum, partem, quibus ad consumendum, nihil satis esse videatur. Hic ego 25 iam illud, quod expeditissimum sit, ne disputo quidem, Quirites, non esse hanc vobis a maioribus relictam consuetudinem, ut emantur agri a privatis, quo plebs publice deducatur: omnibus legibus agris publicis privatos esse deductos: huiusmodi me aliquid ab hoc horrido ac truce tribuno plebis exspectasse: hanc vero emendi et vendendi quaestuosissimam ac turpissimam mercaturam, alienam actione tribunitia, alienam dignitate populi Romani semper putavi. Libet agros emi. Primum quaero, quos 66 agros? et quibus in locis? nolo suspensam et incertam plebem Romanam obscura spe et caeca expectatione pendere. Albanus ager est, Setinus, Privernas, Fundanus, Vescinus, Falernus, Linternus, Cumanus, Casinas. audio. Ab alia porta, Capenas,

Faliscus, Sabinus, Reatinus, Venafranus, Alifanus, Trebulanus. Habes tantam pecuniam, qua hosce omnes agros, et ceteros horum similes non modo emere, verum etiam coacervare possis: cur eos non definis, neque nominas, ut saltem deliberare plebs Romana possit, quid intersit sua, quid expediat, quantum tibi in emendis, et in vendendis rebus committendum putet? Definio, inquit, Italiam. Satis certa regio. etenim quantum interest, utrum in Massici radices, an in Apuliam, aliove deducamini? Age, non definis locum. quid? naturam agri? Vero, inquit, *qui arari, aut coli possit.* Qui possit arari, inquit, aut coli: non qui aratus, aut cultus sit. Utrum haec lex est, an tabula Neratiana auctionis? in qua scriptum fuisse aiunt: *Iugera cc, in quibus olivetum fieri potest: iugera ccc, ubi institui vineae possunt.* Hoc tu emes ista innumerabili pecunia, quod arari, aut coli possit? Quod solum tam exile et macrum est, quod aratro perstringi non possit? aut quod est tam asperum saxetum, in quo agricolarum cultus non elaboret? Idcirco, inquit, agros nominare non possum, quia tangam nullum ab invito. Hoc quoque multo est quaestuosius, quam si ab invito fumeret. inibitur enim ratio quaestus de vestra pecunia: et tum denique ager emetur, cum idem expedierit emtori et venditori.

26 Sed videte vim legis agrariae. ne ii quidem, qui
 68 agros publicos possident, decedent de possessione, nisi erunt deducti optima conditione, et pecunia maxima. Conversa ratio. Antea, cum erat a tribuno plebis mentio legis agrariae facta, continuo

qui agros publicos, aut qui possessiones invidiosas tenebant, pertimescebant. Haec lex eos homines fortunis locupletat, invidia liberat. Quam multos enim, Quirites, existimatis esse, qui latitudinem possessionum tueri, qui invidiam Sullanorum agrorum ferre non possint? qui vendere cupiant, emptorem non reperiant? perdere iam denique illos agros ratione aliqua velint? Qui paulo ante, diem noctemque, tribunitium nomen horrebant, vestram vim metuebant, mentionem legis agrariae pertimescebant; ii nunc etiam ultro rogabuntur atque orabuntur, ut agros partim publicos, partim plenos invidiae, plenos periculi, quanti ipsi velint, decemviris tradant. Atque hoc carmen hic tribunus plebis non vobis, sed sibi intus canit. Habet 69 focerum, virum optimum, qui tantum agri in illis reipublicae tenebris occupavit, quantum concupivit. Huic subvenire vult succumbenti iam, oppresso, Sullanis oneribus gravi, sua lege, ut liceat illi invidiam deponere, pecuniam condere. Et vos non dubitatis, quin vectigalia vestra vendatis, plurimo maiorum vestrorum sanguine et sudore quaesita, ut Sullanos possessores divitiis augeatis, periculo liberetis? Nam ad hanc emtionem decemvi- 70 ralem duo genera agrorum spectant, Quirites. eorum unum, propter invidiam, domini fugiunt: alterum propter vastitatem. Sullanus ager, a certis hominibus latissime continuatus, tantam habet invidiam, ut veri ac fortis tribuni plebis stridorem unum perferre non possit. hic ager omnis, quoquo pretio coemptus erit, tamen ingenti pecunia vo-

bis inducetur. Alterum genus agrorum, propter sterilitatem incultum, propter pestilentiam vastum atque desertum, emetur ab iis, qui eos vident sibi esse, si non vendiderint, relinquendos. Et nimirum istud est, quod ab hoc tribuno plebis dictum est in senatu: urbanam plebem nimium in republica posse: *exhaustiendam esse*: hoc enim verbo est usus: quasi de aliqua sentina, ac non de optimorum civium genere loqueretur. Vos vero, Quirites, si me audire vultis, retinete istam possessionem gratiae, libertatis, suffragiorum, dignitatis, urbis, fori, ludorum, festorum dierum, ceterorum omnium commodorum: nisi forte mavultis, relictis his rebus, atque hac luce reipublicae, in Sipontina ficcitate, aut in Salapinorum pestilentiae finibus, Rullo duce, collocari. At dicat, quos agros emturus sit: ostendat, et quid, et quibus daturus sit. Ut vero, cum omnes urbes, agros, vestigalia, regna venderit, tum arenam aliquam, aut paludes emat; id vos potestis, quaeso, concedere? Quanquam illud est egregium, quod hac lege ante omnia veneunt, ante pecuniae coguntur et coacervantur, quam gleba una ematur. deinde emi iubet: ab invito vetat. Quaero, si, qui velint vendere, non fuerint, quid pecunia fiet? Referre in aerarium lex vetat: exigi prohibet. Igitur pecuniam omnem decemviri tenebunt: vobis ager non emetur. vestigalibus abalienatis, fociis vexatis, regibus atque omnibus gentibus exinanitis, illi pecunias habebunt, vos agros non habebitis. Facile, inquit, adducentur pecuniae magnitudine, ut velint vendere. Ergo ea lex est,

qua nostra vendamus, quanti possimus : aliena emamus, quanti possessores velint. Atque in hos agros, 73 qui hac lege emti sint, colonias ab iis decemviris deduci iubet ?

Quid ? omnine eiusmodi locus est, ut nihil interfit reipublicae, colonia deducatur in eum locum, necne ? an est locus, qui coloniam postulet ? est, qui plane recuset ? Quo in genere sicut in ceteris reipublicae partibus, est operae pretium diligentiam maiorum recordari ; qui colonias sic idoneis in locis contra suspicionem periculi collocarunt, ut esse non oppida Italiae, sed propugnacula imperii viderentur. Hi deducunt colonias in eos agros, quos emerint. Etiamne si reipublicae non ex- 74 pediat ? *Et in quae loca praeterea videbitur.* Quid igitur est causae, quin coloniam in Ianiculum possint deducere ; et suum praesidium in capite atque cervicibus vestris collocare ? Tu non definias, quot colonias, in quae loca, quo numero colonorum deduci velis ? tu occupes locum, quem idoneum ad vim tuam iudicaris ? compleas numero ? confirmes praesidio, quo velis ? populi Romani vectigalibus atque omnibus copiis ipsum populum Romanum coerceas ? opprimas ? redigas in istam decemviralem ditionem ac potestatem ? Ut vero to- 18 tam Italiam suis praesidiis obsidere atque occupare 75 cogitet, quaeso, Quirites, cognoscite. Permittit decemviris, ut in omnia municipia, in omnes colonias totius Italiae colonos deducant, quos velint ; iisque colonis agrum dari iubet. Num obscure maiores opes, quam libertas vestra pati potest, et ma-

iora praesidia quaeruntur? num obscure regnum constituitur? num obscure libertas vestra tollitur? Nam, cum iidem omnem pecuniam, maximam multitudinem, id est, totam Italiam, suis opibus obsidebunt; iidem vestram libertatem suis praesidiis et coloniis interclusam tenebunt: quae spes tandem, quae facultas recuperandae vestrae libertatis relinquetur?

76 At enim ager Campanus hac lege dividetur, orbis terrae pulcherrimus; et Capuam colonia deducetur, urbem amplissimam atque ornatissimam: atque quid ad haec possumus dicere? De commodo vestro prius dicam, Quirites: deinde ad amplitudinem et dignitatem revertar: ut, si quis agrī aut oppidi bonitate delectetur, ne quid exspectet: si quem rei dignitas commovet, ut huic simulatae largitioni resistat. Ac primum de oppido dicam, si quis est forte, quem Capua magis, quam Roma delectat. Quinque millia colonorum Capuam scribi iubet. ad hunc numerum quingenos sibi singuli fument. Quaesio, nolite vosmetipsos consolari: vere et diligenter considerate. num vobis, aut vestri similibus, integris, quietis, otiosis hominibus, in hoc numero locum fore putatis? Si est omnibus vobis, aut maiori vestrum parti: quamquam me vester honos vigilare dies atque noctes, et intentis oculis omnes reipublicae partes intueri iubet; tamen paulisper, si ita commodum vestrum feret, connivebo. sed si quinque hominum millibus, ad vim, facinus, caedemque delectis, locus atque urbs, quae bellum facere atque instruere possit, quaeritur; tamenne patiemini, vestro nomine contra vos

firmari opes? armari praefidia? urbes, agros, copias comparari? Nam agrum quidem Campanum, quem vobis ostentant, ipsi concupiverunt: deducunt suos, quorum nomine ipsi teneant et fruuntur: coement praeterea: ista dena iugera continuabunt. Nam, si dicent per legem id non licere: ne per Corneliam quidem licet. at videmus (ut longinqua mittamus) agrum Praenestinum a paucis possideri: neque istorum pecuniis quidquam aliud deesse video, nisi eiusmodi fundos, quorum subsidio familiarum magnitudines, et Cumanorum ac Puteolanorum praediorum sumtus sustentare possint. Quodsi vestrum commodum spectat; veniat, et coram mecum de agri Campani divisione disputet. Quaesivi ex eo Kalendis Ian. quibus hominibus, et quemadmodum illum agrum esset distributurus. respondit, a Romilia tribu se initium esse facturum. Primum, quae est ista superbia et contumelia, ut populi pars amputetur, ordo tribuum negligatur? ante rusticis detur ager, qui habent, quam urbanis, quibus ista agri spes et iucunditas ostenditur? aut, si hoc ab se dictum negat, et satisfacere omnibus vobis cogitat; proferat: in iugera dena describat: a Suburana usque ad Arniensem nomina vestra proponat. Si non modo dena iugera dari vobis, sed ne constipari quidem tantum numerum hominum posse in agrum Campanum intelligetis; tamenne vexari rempublicam, contemni maiestatem populi Romani, deludi vosmetipsos diutius a tribuno plebis patiemini? Quodsi posset ager iste ad vos pervenire; nonne eum tamen in patri-

monio vestro remanere malletis? unumne fundum
 pulcherrimum populi Romani, caput vestrae pecu-
 niae, pacis ornamentum, subsidium belli, funda-
 mentum vectigalium, horreum legionum, solatium
 annonae, desperire patiimini? An obliti estis, Ita-
 lico bello, amissis ceteris vectigalibus, quantos agri
 Campani fructibus exercitus alueritis? An ignora-
 tis, cetera illa magnifica populi Romani vectigalia,
 perlevi saepe momento fortunae, inclinatione tem-
 poris pendere? Quid nos Asiae portus, quid Syriae
 rura, quid omnia transmarina vectigalia iuvabunt,
 tenuissima suspicione praedonum, aut hostium in-
 81 iecta? At vero hoc agri Campani vectigal cum eius-
 modi est, ut domi sit, et omnibus praesidiis oppi-
 dorum tegatur: tum neque bellis infestum, nec
 fructibus varium, nec coelo ac loco calamitosum
 esse solet. Maiores nostri non solum id, quod a Cam-
 panis ceperant, non imminuerunt, verum etiam,
 quod ei tenebant, quibus adimi iure non poterat,
 coemerunt. Qua de causa nec duo Gracchi, qui
 de plebis Romanae commodis plurimum cogitave-
 runt, nec L. Sulla, qui omnia sine ulla religione,
 quibus voluit, est dilargitus, agrum Campanum at-
 tingere ausus est. Rullus exstitit, qui ex ea posses-
 sione rempublicam demoveret, ex qua nec Grac-
 chorum benignitas eam, nec Sullae dominatio deie-
 30 cisset. Quem agrum nunc praetereuntes vestrum esse
 dicitis, et quem per iter qui faciunt, externi ho-
 mines, vestrum esse audiunt; is cum erit divisus,
 82 neque erit, neque vester esse dicetur. At qui ho-
 mines possidebunt? Primo quidem acres, ad vim

promti, ad seditionem parati, qui simulac decem-
 viri concrepuerint, armati in cives, et expediti ad
 caedem esse possint. deinde ad paucos, opibus et
 copiis affluentes, totum agrum Campanum perferri
 videbitis. Vobis interea, qui illas a maioribus pul-
 cherrimas vectigalium sedes armis captas accepistis,
 gleba nulla de paternis atque avitis possessionibus
 relinquetur: ac tantum intererit inter vestram et
 privatorum diligentiam, quod, cum a maioribus
 nostris P. Lentulus; qui princeps senatus, in ea loca
 missus esset, ut privatos agros, qui in publicum
 Campanum incurrebant, pecunia publica coemeret,
 dicitur renuntiasse, nulla se pecunia fundum cuius-
 dam emere potuisse; eumque, qui nollet vendere,
 ideo negasse se adduci posse, uti venderet, quod,
 cum plures fundos haberet, ex illo solo fundo nun-
 quam malum nuntium audisset. Itane vero? priva- 83
 tum haec causa commovit: populum Romanum,
 ne agrum Campanum privatis gratis, Rullo rogan-
 te, tradat, non commovebit? Atqui idem popu-
 lus Romanus de hoc vectigali potest dicere, quod
 ille de suo fundo dixisse dicitur. Asia multos annos
 vobis fructum Mithridatico bello non tulit: Hispa-
 niarum vectigal temporibus Sertorianis nullum fuit:
 Siciliae civitatibus bello fugitivorum M. Aquilius
 etiam mutuam frumentum dedit. at ex hoc vec-
 ticali nunquam malus nuntius auditus est. Cetera
 vectigalia belli difficultatibus affliguntur: hoc vec-
 ticali etiam belli facultates sustentantur. Deinde in 84
 hac assignatione agrorum ne illud quidem dici po-
 test, quod in ceteris, agros desertos a plebe at-

- que a cultura hominum liberorum esse non oportere. Sic enim dico : si Campanus ager dividatur, exturbari et expelli plebem ex agris, non constitui et collocari. Totus enim ager Campanus colitur et possidetur a plebe, et a plebe optima et modestissima : quod genus hominum optime moratum, optimorum et aratorum et militum, ab hoc plebicola tribuno funditus eiicitur. Atque illi miseri, nati in illis agris et educati, glebis subigendis exercitati, quo se subito conferant, non habebunt : his robustis, et valentibus, et audacibus decemvirum satellitibus agri Campani possessio tota traderetur, et, ut vos nunc de vestris maioribus praedicatis, Hunc agrum nobis maiores nostri reliquerunt ; sic vestri posterius de vobis praedicabunt, Hunc agrum patres nostri acceptum a patribus suis perdiderunt.
- §5 Equidem existimo, si iam campus Martius dividatur, et unicuique vestrum, ubi consistat, bini pedes assignentur ; tamen promiscue toto, quam proprie parva frui parte malitis. Quare, etiamsi ad vos esset singulos aliquid ex hoc agro perventurum, qui vobis ostenditur, aliis comparatur ; tamen honestius eum vos universi, quam singuli possideretis. Nunc vero, cum ad vos nihil pertineat, sed paretur aliis, eripiatur vobis : nonne acerrime, tanquam armato hosti, sic huic legi pro vestris agris resistetis ? Adiungit Stellatam campum agro Campano ; et in eo duodena describit in singulos homines iugera. Quasi vero paulum differat ager Campanus ac Stellatis.
- §6 Et multitudo, Quirites, quaeritur, qua illa omnia oppida compleantur. Nam dixi antea, lege per-

mitti, ut, quae velint municipia, quas velint veteres colonias, colonis suis occupent. Calerum municipium complebunt: Theanum oppriment: Atellam, Cumas, Neapolin, Pompeios, Nuceriam suis praefidiis devincient: Puteolos vero, qui nunc in sua potestate sunt, suo iure libertateque utuntur, totos novo populo atque adventitiis copiis occupabunt. Tunc illud Campanae vexillum coloniae, vehementer 32 huic imperio timendum, Capuae a decemviris inferetur: tunc contra hanc Romam, communem patriam omnium nostrum, illa altera Roma quaeretur. In id oppidum homines nefarii rempublicam 87 nostram transferre conantur, quo in oppido maiores vestri nullam omnino rempublicam esse voluerunt: qui tres solum urbes in terris omnibus, Carthaginem, Corinthum, Capuam statuerunt posse imperii gravitatem ac nomen sustinere. Deleta Carthago est, quod cum hominum copiis, tum ipsa natura ac loco, succincta portibus, armata muris, excurrere ex Africa, imminere ita fructuosissimis insulis populi Romani videbatur. Corinthi vestigium vix relictum est. erat enim posita in angustiis atque in faucibus Graeciae, sic, ut terra claustra locorum teneret, et duo maria, maxime navigationi diversa, paene coniungeret, cum pertenui discrimine separarentur. Haec, quae procul erant a conspectu imperii, non solum affligerunt, sed etiam, ne quando recreata exfurgere atque erigere se possent, funditus, ut dixi, sustulerunt. De Capua multum est et diu 88 consultum: exstant literae, Quirites, publicae: sunt senatusconsulta complura. Statuerunt homines sa-

pientes, si agrum Campanis ademissent, magistratus, senatum, publicum ex illa urbe consilium sustulissent, imaginem reipublicae nullam reliquissent; nihil fore, quod Capuam timeremus. Itaque hoc perscriptum in monumentis veteribus reperietis, ut esset urbs, quae res eas, quibus ager Campanus coheretur, suppeditare posset: ut esset locus comportandis condendisque fructibus: ut aratores, cultu agrorum defessi, urbis domiciliis uterentur; idcirco
 33 illa aedificia non esse deleta. Videte, quantum in-
 89 tervallum sit interiectum inter maiorum nostrorum consilia, et inter istorum hominum dementiam. Illi Capuam, receptaculum aratorum, nundinas rusticorum, cellam atque horreum Campani agri esse voluerunt: hi, expulsis aratoribus, effusis ac dissipatis fructibus vestris, eandem Capuam sedem novae reipublicae constituunt, molem contra veterem rempublicam comparant. Quodsi maiores nostri existimassent, quemquam in tam illustri imperio, et tam praeclara populi Romani disciplina, Bruti aut P. Rulli similem futurum, (hos enim nos duos adhuc vidimus, qui hanc rempublicam Capuam totam transferre vellent,) profecto nomen illius urbis non
 90 reliquissent. Verum arbitrabantur, Corintho et Carthagini, etiamsi senatum et magistratus sustulissent, agrumque civibus ademissent, tamen non defore, qui illa restituerent, atque qui ante omnia commutarent, quam nos audire possemus: hic vero, in oculis senatus populi que Romani nihil posse existere, quod non ante exstingui atque opprimi posset, quam plane exortum ac natum esset. Neque vero

ea res sefellit homines, divina mente et consilio praeditos. nam post Q. Fulvium, Q. Fabium consules, quibus consulibus Capua devicta atque capta est, nihil est in ea urbe contra hanc rempublicam, non dico factum, sed omnino excogitatum. Multa postea bella gesta cum regibus, Philippo, Antiocho, Persa, Pseudophilippo, Aristonico, Mithridate, et ceteris: multa praeterea bella gravia Carthaginensium, Corinthium, Numantinum: multae in hac republica seditiones domesticae, quas praetermitto: bella cum focis, Fregellanum, Marficum: quibus omnibus domesticis externisque bellis Capua non modo non obfuit, sed opportunissimam se nobis praebuit et ad bellum instruendum, et ad exercitus ornandos, et tectis ac sedibus suis recipiendos. Homines non ⁹¹ inerant in urbe, qui malis concionibus, turbulentis senatusconsultis, iniquis imperiis rempublicam miscerent, et rerum novarum causam aliquam quaerent. neque enim concionandi potestas erat cuiquam, nec consilii capiundi publici: non gloriae cupiditate efferebantur, propterea quod, ubi honos publice non est, ibi gloriae cupiditas esse non potest: non contentione, non ambitione discordes. nihil enim supererat, de quo certarent: nihil, quod contra peterent: nihil, ubi diffiderent. Itaque illam Campanam arrogantiam, atque intolerandam ferociam, ratione et consilio maiores nostri ad inertissimum et desidiosissimum otium perduxerunt. Sic et crudelitatis infamiam effugerunt, quod urbem ex Italia pulcherrimam non sustulerunt: et multum in posterum providerunt, quod, nervis urbis omnibus

exfectis, urbem ipsam solutam ac debilitatam resi-
 34 querunt. Haec consilia maiorum M. Bruto, ut antea
 92 dixi, reprehendenda, et P. Rullo visa sunt: neque
 te, P. Rulle, omina illa M. Bruti atque auspicia, a
 simili furore deterrent. Nam et ipse, qui deduxit,
 et qui magistratum Capuae, ea lege creati, ceperunt,
 et qui aliquam partem illius deductionis, honoris,
 muneris attigerunt, omnes acerbissimas impiorum
 poenas pertulerunt. Et quoniam Bruti, atque tempo-
 ris illius feci mentionem, commemorabo id, quod
 egomet vidi, cum venissem Capuam, coloniam de-
 ductam L. Confidio et Sext. Saltio (quemadmodum
 ipsi loquebantur) praetoribus; ut intelligatis, quan-
 tam locus ipse afferat superbiam; quae paucis die-
 bus, quibus illo colonia deducta fuit, perspicui atque
 93 intelligi potuit. Nam primum, id quod dixi, cum
 ceteris in coloniis duumviri appellentur, hi se prae-
 tores appellari volebant. Quibus primus annus hanc
 cupiditatem attulisset, nonne arbitramini paucis an-
 nis fuisse consulum nomen appetituros? Deinde an-
 teibant lictores, non cum bacillis, sed, ut hic prae-
 toribus anteeunt, cum fascibus duobus. erant ho-
 stiae maiores in foro constitutae, quae ab his prae-
 toribus de tribunali, sicut a nobis consulibus, de
 consilii sententia probatae, ad praeconem et ad ti-
 bicinem immolabantur. deinde patres conscripti vo-
 cabantur. Iam vero vultum Confidii videre, feren-
 dum vix erat. Quem hominem vegrandi macie tor-
 ridum, Romae contemptum atque abiectum videba-
 mus, hunc Capuae Campano supercilio ac regio
 spiritu cum videremus, Magios, Blossios mihi vi-

debar illos videre, ac Iubellios. Iam vero qui me- 94
 tus erat tunicatorum illorum? et in Albana et Se-
 plasia, quae concursatio percontantium, quid prae-
 tor edixisset? ubi coenaret? quid enuntiaffet? Nos
 autem, hinc Roma qui veneramus, iam non hos-
 pites, sed peregrini, atque advenae nominabamur.
 Haec qui prospexerint, maiores nostros dico, Qui- 35
 rites, non eos in deorum immortalium numero ve- 95
 nerandos a nobis et colendos putatis? Quid enim
 viderunt? hoc, quod nunc vos, quaeso, perspici-
 te, atque cognoscite. Non ingenerantur hominibus
 mores tam a stirpe generis ac seminis, quam ex iis
 rebus, quae ab ipsa natura loci, et a vitae consuetu-
 dine suppeditantur, quibus alimur et vivimus. Car-
 thaginienses, fraudulentis, et mendaces, non gene-
 re, sed natura loci, quod, propter portus suos,
 multis et variis mercatorum et advenarum sermo-
 nibus, ad studium fallendi, studio quaestus voca-
 bantur. Ligures, montani, duri atque agrestes. do-
 cuit ager ipse, nihil ferendo, nisi multa cultura,
 et magno labore quaesitum. Campani, semper
 superbi bonitate agrorum, et fructuum magnitu-
 dine, urbis salubritate, descriptione, pulchritudi-
 ne. Ex hac copia, atque omnium rerum affluentia,
 primum illa nata sunt: arrogantia, quae a ma-
 ioribus nostris alterum Capua consulem postulavit;
 deinde ea luxuries, quae ipsum Hannibalem, armis
 etiam tum invictum, voluptate vicit. Huc isti de- 96
 cemviri cum numerum colonorum ex lege Rulli de-
 duxerint, centum decuriones, decem augures, sex
 pontifices constituerint: quos illorum animos, quos

impetus, quam ferociam fore putatis? Romam in montibus positam et convallibus, coenaculis sublatam atque suspensam, non optimis viis, angustissimis semitis, prae sua Capua, planissimo in loco explicata, ac prae illis semitis irridebunt atque contemnent; agros vero, Vaticanum, et Pupiniam, cum suis opimis atque uberibus campis conferendos scilicet putabunt. oppidorum autem finitimorum illam copiam cum hac, per risum ac per iocum, contendunt: Labicos, Fidenas, Collatiam, ipsum hercle Lanuvium, Ariciam, Tusculum, cum Calibus, Theano, Neapoli, Puteolis, Cumis, Pompeiis, Nuceria comparabunt. Quibus illi rebus elati et inflati, fortasse non continuo, sed certe, si paulum assumerint vetustatis ac roboris, non continebuntur: progredientur longius, efferentur. Singularis homo privatus, nisi magna sapientia praeditus, vix facile sese regionibus officii, magnis in fortunis et copiis, continet; nedum isti, ab Rullo et Rulli similibus conquisiti atque electi coloni, Capuae, in domicilio superbiae, atque in sedibus luxuriae collocati, non statim conquisituri sint aliquid sceleris et flagitii. immo vero etiam hoc magis, quam illi veteres germanique Campani, quod in vetere fortuna illos natos et educatos, nimiae tamen rerum omnium copiae depravabant; hi ex summa egestate, in eandem rerum abundantiam traducti, non solum copia, verum etiam insolentia commovebuntur.

36 Haec tu, P. Rulle, M. Bruti sceleris vestigia,
 28 quam monumenta maiorum sapientiae sequi maluisti: haec tu cum istis tuis actoribus excogitasti, ut

vetera vectigalia venderetis, et expleretis nova: ut urbi Capuam ad certamen dignitatis opponeretis: ut sub vestrum ius, iurisdictionem, potestatem, urbes, nationes, provincias, liberos populos, reges, terrarum denique orbem subiungeretis: ut, cum omnem pecuniam ex aerario exhaustissetis, ex vectigalibus redegetissetis, ab omnibus regibus, gentibus, imperatoribus nostris coegissetis, tamen omnes vobis pecunias ad nutum vestrum penderent: ut iidem partim invidiosos agros a Sullanis possessoribus, partim desertos ac pestilentes, a vestris necessariis, a vobismetipsis emtos, quanti velletis, populo Romano induceretis: ut omnia municipia coloniasque Italiae novis colonis occuparetis: ut quibuscunque in locis vobis videretur, ac quam multis videretur, colonias collocaretis: ut omnem rempublicam vestris militibus, vestris urbibus, vestris praesidiis cingeretis, atque oppressam teneretis: ut ipsum Cn. Pompeium, cuius praesidio saepissime populus Romanus contra acerrimos hostes, et contra improbissimos cives victor exstitit, proscribere, atque horum conspectu privare possentis: ut nihil auro et argento violari, nihil numero et suffragiis declarari, nihil vi ac manu perfringi possent, quod non vos oppressum atque ereptum teneretis: ut volitaretis interea per gentes, per regna omnia cum imperio summo, cum iudicio infinito, cum omni pecunia: ut veniretis in castra Cn. Pompeii, atque ipsa castra, si commodum vobis esset, venderetis: ut interea magistratus reliquos, legibus omnibus soluti, sine metu iudiciorum, sine periculo, petere pos-

fetis : ut nemo ad populum Romanum vos adducere, nemo producere, non senatus cogere, non consul coercere, non tribunus plebis retinere possit.

100 Haec ego vos concupiisse pro vestra stultitia atque intemperantia non miror : sperasse, me consule, assequi posse, demiror. Nam cum omnium consulum gravis in republica custodienda cura ac diligentia debet esse, tum eorum maxime, qui non in cunabulis, sed in campo sunt consules facti. nulli populo Romano pro me maiores mei sponderunt : mihi creditum est : a me petere, quod debeo, me ipsum appellare debetis. Quemadmodum, cum petebam, nulli me vobis auctores generis mei commendarunt ; sic, si quid deliquero, nullae sunt
37 imagines, quae me a vobis deprecentur. Quare, modo ut vita suppetat : quamquam ego sum is, qui eam possim ab istorum scelere insidiisque defendere : polliceor hoc vobis, Quirites, bona fide : rempublicam vigilantini homini, non timido ; diligenti, non ignavo commisitistis. Ego is consul, qui
101 concionem metuum ? qui tribunum plebis perhorrescam ? qui saepe et sine causa tumultuer ? qui timeam, ne mihi in carcere habitandum sit, si tribunus plebis duci iussisset ? Ego nondum vestris armis armatus, insignibusque amplissimis ornatus, imperio, auctoritate, non horruui in hunc locum progredi, vobisque auctoribus improbitati hominis resistere : nunc verear, ne respublica, tantis munita praesidiis, ab istis vinci, aut opprimi possit ? Si antea timuisssem, hac concione, hoc populo, certe non vererer. Quis enim unquam tam fecunda

concione legem agrariam suavit, quam ego dissuavit
 si hoc dissuadere est, ac non disturbare ac perversere. Ex quo intelligi, Quirites, potest, nihil esse ¹⁰²
 tam populare, quam id, quod ego vobis in hunc
 annum consul popularis affero, pacem, tranquillitatem, otium. Quae nobis designatis timebatis, ea
 ne accidere possent, consilio meo ac ratione provisae sunt. non modo vos eritis in otio, qui semper
 esse volueritis, verum etiam istos, quibus otiosi negotium faceffimus, otiosissimos reddam. Etenim
 illis honores, potestates, divitiae, ex tumultu atque ex dissensionibus civium comparari solent: vos,
 quorum gratia in suffragiis consistit, libertas in legibus, honos in iudiciis et aequitate magistratus;
 et res familiares in pace, omni ratione otium tenere debetis. Nam, si ii, qui propter desidiam in ¹⁰³
 otio vivunt, tamen in sua turpi inertia capiunt voluptatem: sub ipso otio, quo vos fortunam regitis,
 si hunc statum, quem habetis, esse meliorem non ignoratis, non ut quaesitum, sed vita partum otium
 tenueritis. Quod ego et concordia, quam mihi constitui cum collega, invitissimis iis hominibus, quos
 in consulatu inimicos esse et animis et corporis actibus providi: omnibus prospexi sane, et revocavi.
 idem tribunis plebis denuntiavi, ne quid turbulenti, me consule, conflarent. Summum et firmissimum
 est illud communibus fortunis praesidium, Quirites, ut, quales vos hodierno die maxima concione
 mihi pro salute vestra praebeuistis, tales reliquis temporibus reipublicae praebeatis. pro certo
 polliceor hoc vobis, atque confirmo, me esse per-

fecturum, ut iam tandem illi, qui honori inviderunt meo, tamen vos universos in consule diligendo plurimum vidisse fateantur.

M. TULLII
CICERONIS
DE
LEGE AGRARIA
CONTRA
P. S. RULLUM TR. PL.
AD POPULUM

ORATIO SEPTIMADECIMA.

1 **C**OMMODIUS fecissent tribuni plebis, Quiri-
1 tes, si, quae apud vos de me detulerunt, ea co-
ram potius, me praesente, dixissent. nam et ae-
quitatem vestrae disceptationis, et consuetudinem
superiorum, et ius suae potestatis retinuis-
sent. sed quoniam adhuc praesens certamen contentionem-
que fugerunt: nunc, si videtur eis, in meam con-
cionem prodeant, et, quo provocati a me veni-
2 re noluerunt, revocati saltem revertantur. Video
quosdam, Quirites, strepitu significare nescio quid,
et non eosdem vultus, quos proxima mea concio-
ne praebuerunt, in hanc concionem mihi retulisse.
Quare a vobis, qui nihil de me credidistis, ut eam

voluntatem, quam semper habuistis erga me, retineatis, peto: a vobis autem, quos leviter immutatos esse sentio, parvam exigui temporis usuram bonae de me opinionis postulo, ut eam, si, quae dixerò, vobis probaro, perpetuo retineatis; sin aliter, hoc ipso in loco depositam atque abiectam relinquatis. Completi sunt animi auresque vestrae, 3 Quirites, me gratificantem septem tyrannis, ceterisque Sullanarum assignationum possessoribus, agrariae legi et commodis vestris obsistere. Haec si qui crediderunt, illud prius crediderint necesse est, hac lege agraria, quae promulgata sit, adimi Sullanos agros, vobisque dividi, aut denique minui privatorum possessiones, ut in eas vos deducamini. Si ostendo, non modo non adimi cuiquam glebam de Sullanis agris, sed etiam genus id agrorum certo capite legis impudentissime confirmari atque sanciri: si doceo, agris his, qui a Sulla sunt dati, sic diligenter Rullum sua lege consulere, ut facile appareat, eam legem, non a vestrorum commodorum patrono, sed a Valgii genero esse conscriptam: num quid est causae, Quirites, quin illa criminatione, qua in me absentem usus est, non solum meam, sed etiam vestram diligentiam prudentiamque despexerit?

Caput est legis XL, de quo ego consulto, Quirites, neque apud vos ante feci mentionem, ne aut 4 refricare obductam iam reipublicae cicatricem viderer, aut aliquid, alienissimo tempore, novae disensionis commovere. Neque vero nunc ideo disputabo, quod hunc statum reipublicae non magis

nopere defendendum putem; praesertim, qui otii et concordiae patronum me in hunc annum reipublicae professus sim: sed ut doceam Rullum, post-hac in his saltem tacere rebus, in quibus de se et
 5 de suis factis taceri velit. Omnium legum iniquissimam dissimillimamque legis esse arbitror eam, quam L. Flaccus, interrex, de Sulla tulit, *ut omnia, quaecunque ille fecisset, essent rata*. Nam cum ceteris in civitatibus, tyrannis institutis, leges omnes extinguantur atque tollantur, hic reipublicae tyrannum lege constituit. Est invidiosa lex, sicut dixi: verumtamen habet excusationem. non enim
 6 videtur hominis lex esse, sed temporis. Quid, si est haec multo impudentior? Nam Valeria lege, Corneliisque legibus eripitur, cum datur: coniungitur impudens gratificatio cum acerba iniuria: sed tamen habet in illis legibus spem nonnullam ille, cui ademptus est; aliquem scrupulum, cui datus est. Rulli cautio est haec, *Quae post C. Marium, Cn. Papium, consules*. Quam procul a suspicione fugit, quod eos consules, qui adversarii Sullae maxime fuerunt, potissimum nominavit? Si enim Sullam dictatorem nominasset; perspicuum fore, et invidiosum arbitratus est. Sed quem vestrum tam tardo ingenio fore putavit, cui post eos consules, Sullam dictatorem fuisse, in mentem venire non
 7 posset? Quid ergo ait Marianus tribunus plebis, qui nos Sullenos in invidiam rapit? *Quae post Marium et Carbonem consules agri, aedificia, lacus, stagna, loca, possessiones, (coelum et mare praetermisit, cetera complexus est,) publice data, assign-*

nata, vendita, concessa sunt. A quo, Rulle? Post Marium et Carbonem consules quis assignavit? quis dedit? quis concessit, praeter Sullam? *Ea omnia eo iure sint.* Quo iure? labefactat videlicet nescio quid. nimium acer, nimium vehemens tribunus plebis Sullana rescindit. *Ut quae optimo iure privatae sint.* Etiamne meliore, quam paterna et avita? meliore. At hoc Valeria lex non dicit: Corneliae ⁸ leges non fanciunt: Sulla ipse non postulat. Si isti agri partem aliquam iuris, aliquam similitudinem propriae possessionis, aliquam spem diuturnitatis attingunt; nemo est tam imprudens istorum, quin agi secum praeclare arbitretur. Tu vero, Rulle, quid quaeris? quod habent, ut habeant? quis vetat? ut privatum? At ita latum est, ut melior tui foci fundus Irpinus sit, sive ager Irpinus, (totum enim possidet) quam meus paternus avitumque fundus Arpinas. Id enim caves. optimo enim iure ea ⁹ sunt profecto praedia, quae optima conditione sunt. Libera, meliore iure sunt, quam serva. capite hoc, omnia, quae serviebant, non servient. Soluta meliore in causa sunt, quam obligata: eodem capite obligata omnia, si modo Sullana sunt, liberabuntur. Immunia commodiore conditione sint, quam illa, quae pensitant. ego Tusculanis pro aqua Crabra vestigal pendam, quia a municipio fundum accepi: si a Sulla mihi datus esset, Rulli lege non penderem. Video vos, Quirites, sicuti res ipsa co- ³ git, commoveri vel legis, vel orationis impuden- ¹⁰ tia: legis, quae ius melius Sullanis praediis constituat, quam paternis; orationis, quae eiusmodi

- causa infimulare quemquam audeat, rationes Sullae nimium vehementer defendere. At si illa solum sanciret, quae a Sulla essent data, tacerem: modo ipse se Sullanum esse confiteretur. sed non modo illis cavet, verum etiam aliud quoddam genus donationis inducit; et is, qui a me Sullanas possessiones defendi criminatur, non eas solum sancit; verum ipse novas assignationes instituit, et repentinus Sulla nobis exoritur. Nam attendite, quantas concessiones agrorum hic noster obiurgator uno verbo facere conetur. *Quae data, donata, concessa, vendita.* Patior. audio. Quid deinde? *possessa.* Haec tribunus plebis promulgare ausus est, ut, quod quisque post Marium et Carbonem consules possidet, id eo iure teneret, quo qui optimo privatum? etiamne si vi eiecit? etiamne si clam, si precario venit in possessionem? Ergo hac lege ius civile, causae possessionum, praetorum interdicta tollentur.
- 12 Non mediocris res, neque parvum sub hoc verbo furtum, Quirites, latet. Sunt enim multi agri lege Cornelia publicati, nec cuiquam assignati, neque venditi, qui a paucis hominibus impudentissime possidentur. his cavet, hos defendit, hos privatos facit: hos, inquam, agros, quos Sulla nemini dedit, Rullus non vobis assignare vult, sed eis condonare, qui possident. Causam quaero, cur ea, quae maiores vobis in Italia, Sicilia, duabus Hispaniis, Macedonia, Asia quaesiverunt, venire patiamini, cum ea, quae vestra sunt, condonari possessoribus
- 13 eadem lege videatis. iam, totam legem, intelligetis, cum ad paucorum dominationem scripta sit,

tum ad Sullanae assignationis rationes esse accommodatissimam. nam focer huius, vir multum bonus est: neque ego nunc de illius bonitate, sed de generi impudentia disputo. Ille enim, quod habet, retinere vult; neque se Sullanum esse dissimulat. hic, ut ipse habeat, quod non habet, quae dubia sunt, per vos sancire vult: et, cum plus appetat, quam ipse Sulla; quibus ego rebus resisto, Sullanas res defendere criminor. Habet agros nonnullos, inquit, focer meus desertos atque longinquos; vendet eos mea lege, quanti volet. habet incertos, ac nullo iure possessos; confirmabuntur optimo iure. habet publicos; reddam privatos. denique eos fundos, quos in agro Casinati optimos et fructuosissimos continuavit, cum usque eo vicinos proscriberet, quoad oculis conformando ex multis praediis unam fundi regionem formamque perficeret: quos nunc cum aliquo metu tenet, sine ulla cura possidebit.

Et quoniam, qua de causa et quorum causa ille hoc promulgavit, ostendi; doceat ipse, num ego quem possessorem defendam, cum agrariae legi resisto. Silvam Scantiam vendis. respublica possidet: defendo. Campanum agrum dividis: vos estis in possessione: non cedo. Deinde Italiae, Siciliae, ceterarumque provinciarum possessiones, venales ac proscriptas hac lege video: vestra sunt praedia, vestrae possessiones. resistam, atque repugnabo; neque patiar, a quoquam populum Romanum de suis possessionibus, me consule, demoveri: praesertim cum vobis nihil quaeratur. Hoc enim vos in erro-

re versari diutius non oportet. Num quis vestrum ad vim, ad facinus, ad caedem accommodatus est? nemo. Atqui ei generi hominum, mihi credite, Campanus ager, et praeclara illa Capua servatur: exercitus contra vos, contra libertatem vestram, contra Cn. Pompeium constituitur: contra hanc urbem, Capua: contra vos, manus hominum audacissimorum: contra Cn. Pompeium, decem duces comparantur. Veniant coram, et, quoniam me in vestram concionem, vobis flagitantibus, convocaverunt, disferant.

M. TULLII
CICERONIS
PRO
C. RABIRIO
PERDUELLIONIS REO
AD
QUIRITES
ORATIO OCTAVADECIMA

ARGUMENTUM.

Cum C. Mario & L. Valerio COSS. seditiosus Trib. pl. Saturninus, permiffa COSS. SCto republica, interfectus effet, sex & triginta annis post, Cicerone Confule C. Rabirius perduellionis reus factus est a T. Attio Labieno, qui hominem sacrosanctum Saturninum a Rabirio interfectum dicebat. Causa acta est primo ad Duumviros ex antiquo more, sed forte a praetore datos, non a populo, more & instituto Romano creatos. Ii erant Iulius Caesar & Lucius Caesar. Iulius Rabirium cupidissime condemnat. Hac acerbitate permotus Rabirius provocat ad populum. Itaque causa postea acta est ad populum in Campo Martio comitatu maximo. Hic aut potius ante comitia in concione populi defendit Rabirium consul Cicero, sed in semihorae curriculum coactus a Tribuno Labieno. Sed nihilominus a populo condemnatus effet, nisi Metellus Celer, augur & praetor, cum a multitudine se non audiri, & Rabirium cupide condemnari videret, vexillum de Ianiculo detraxisset, ut iam nihil sciscere populo liceret. Comitibus ergo tunc solutis, abiecit Labienus actionem, et Rabirius ita est liberatus.

ETSI, Quirites, non est meae consuetudinis,
 1 initio dicendi rationem reddere, qua de causa quem-
 que defendam, propterea, quod cum omnibus ci-
 vibus in eorum periculis semper fatis iustam mihi
 causam necessitudinis esse duxi: tamen in hac de-
 fensione capitis, famae, fortunarumque omnium C.
 Rabirii, proponenda ratio videtur esse officii mei;
 propterea quod, quae iustissima mihi causa ad hunc
 defendendum esse visa est, eadem vobis ad absol-
 2 vendum debet videri. Nam me cum amicitiae ve-
 tustas, tum dignitas hominis, tum ratio humanitatis,
 tum meae vitae perpetua consuetudo, ad C. Rabi-
 rium defendendum est adhortata: tum vero, ut id
 studiosissime facerem, salus reipublicae, consulare
 officium, consulatus denique ipse, mihi una vobis-
 cum cum salute reipublicae commendatus, coegit.
 Non enim C. Rabirium culpa delicti, non invidia vi-
 tae, non denique veteres, iustae, gravesque inimi-
 citiae civium, in discrimen capitis vocaverunt: sed
 ut illud summum auxilium maiestatis atque imperii,
 quod nobis a maioribus est traditum, de republica
 tolleretur: ut nihil posthac auctoritas senatus, nihil
 3 consulare imperium, nihil consensio bonorum con-
 tra pestem ac perniciem civitatis valeret; idcirco
 [in his rebus evertendis] unius hominis senectus, in-
 firmitas solitudoque tentata est. Quamobrem, si est
 boni consulis, cum cuncta auxilia reipublicae labe-
 factari, convellique videat, ferre opem patriae,
 succurrere saluti fortunisque communibus, implo-
 rare civium fidem, suam salutem posteriorem sa-

lute communi ducere ; est etiam honorum et fortium civium, quales vos omnibus reipublicae temporibus exististis, intercludere omnes seditionum vias, munire praesidia reipublicae, summum in consulibus imperium, summum in senatu consilium, putare : ea qui secutus sit, laude potius et honore, quam poena et supplicio dignum iudicare. Quamobrem labor in hoc defendendo, praecipue meus est : studium vero conservandi hominis, commune mihi vobiscum esse debet. Sic enim existimare debetis, Quirites, post hominum memoriam rem nullam maiorem, magis periculosam, magis ab omnibus vobis providendam, neque a tribuno plebis susceptam, neque a consule defensam, neque ad populum Romanum esse delatam. Agitur enim nihil aliud in hac causa, Quirites, quam ut nullum sit posthac in republica publicum consilium ; nulla bonorum consensus contra improborum furorem et audaciam ; nullum extremis reipublicae temporibus perflugium et praesidium salutis. Quae cum ita sint, primum, quod in tanta dimicatione capitis, famae, fortunarumque omnium fieri necesse est, ab Iove Optimo Maximo, ceterisque diis deabusque immortalibus, quorum ope et auxilio multo magis haec respublica, quam ratione hominum et consilio gubernatur, pacem ac veniam peto ; precorque ab iis, ut hodiernum diem, et ad huius salutem conservandam, et ad rempublicam constituendam, illuxisse patiantur. Deinde vos, Quirites, quorum potestas proxime ad deorum immortalium numen accedit, oro atque obsecro, quoniam uno tempo-

re vita C. Rabirii, hominis miserrimi atque innocentissimi, et salus reipublicae, vestris manibus suffragiisque permittitur, adhibeatis in hominis fortunis misericordiam, in reipublicae salute sapientiam, quam soletis.

- 6 Nunc, quoniam, T. Labiene, diligentiae meae temporis angustiis obstitisti, meque ex comparato et constituto spatio defensionis, in semihorae curriculum coegisti, parebitur, et, quod iniquissimum est, accusatoris conditioni, et, quod miserrimum, inimici potestati. Quamquam in hac praescriptione semihorae patroni mihi partes reliquisti; consulis, ademisti: propterea, quod ad defendendum propemodum satis erit hoc mihi temporis, ad conque-
- 7 rendum parum. nisi forte de locis religiosis, ac de lucis, quos ab hoc violatos esse dixisti, pluribus verbis tibi respondendum putas: quo in crimine nihil est unquam abs te dictum, nisi a C. Macro obiectum esse crimen id C. Rabirio. In quo ego demiror, meminisse te, quid obiecerit C. Rabirio Macer inimicus, oblitum esse, quid aequi et iurati
- 3 iudices iudicarint. An de peculatu facto, an de tabulario incenso, longa oratio est expromenda? quo in crimine propinquus C. Rabirii iudicio clarissimo C. Curius, pro virtute sua, est honestissime liberatus: ipse vero Rabirius non modo in iudicium horum criminum, sed ne in tenuissimam quidem suspicionem verbo est unquam vocatus. An de sororis filio diligentius respondendum est? quem ab hoc necatum esse dixisti, cum ad iudicii moram
- 8 familiaris funeris excusatio quaereretur. Quid enim

est tam verisimile, quam cariorum huic fororis maritum, quam fororis filium fuisse? atque ita cariorum, ut alter vita crudelissime privaretur, cum alteri ad prolationem iudicii biduum quaeretur? An de servis alienis contra legem Fabiam retentis, aut de civibus Romanis contra legem Porciam verberatis, aut necatis, plura dicenda sunt, cum tanto studio C. Rabirius totius Apuliae, singulari voluntate Campaniae vicinitatis ornetur? cumque ad eius propulsandum periculum non modo homines, sed prope regiones ipsae concurrerint, aliquanto etiam latius excitatae, quam ipsius vicinitatis nomen ac termini postulabant? Nam quid ego ad id longam orationem comparem, quod est in eadem multae irrogatione praescriptum, hunc nec suae, nec alienae pudicitiae pepercisse? Quin etiam suspicor, eo mihi semihoram a Labieno praestitutam esse, ut ne plura de pudicitia dicerem. Ergo ad haec crimina, quae patroni diligentiam desiderant, intelligis mihi semihoram istam nimium longam fuisse.

Illam alteram partem de nece Saturnini, nimis exiguum atque angustum esse voluisti: quae non oratoris ingenium, sed consulis auxilium implorat et flagitat. Nam de perduellionis iudicio, quod a me sublatum esse criminari soles, meum crimen est, non Rabirii. Quod utinam, Quirites, ego id aut primus, aut solus ex hac republica sustulisset! utinam quod ille crimen esse vult, proprium testimonium meae laudis esset! Quid enim optari potest, quod ego mallet, quam me in consulatu meo carnificem de foro, crucem de campo sustulisset? Sed ista laus

primum est maiorum nostrorum, Quirites, qui, ex-
 pulsus regibus, nullum in libero populo vestigium
 crudelitatis regiae retinuerunt: deinde multorum
 virorum fortium, qui vestram libertatem non acer-
 bitate suppliciorum infestam, sed lenitate legum mu-
 4 nitam esse voluerunt. Quamobrem uter nostrum
 11 tandem, Labiene, popularis est? tunc, qui civibus
 Romanis in concione ipsa carnificem, qui vincla ad-
 hiberi putas oportere: qui in campo Martio, co-
 mitiis centuriatis, auspicato in loco, crucem ad ci-
 vium supplicium defigi et consitui iubes: an ego,
 qui funestari concionem contagione carnificis veto?
 qui expiandum forum populi Romani ab illis nefa-
 rii sceleris vestigiis esse dico? qui castam concio-
 nem, sanctum campum, inviolatum corpus omnium
 12 civium Romanorum, integrum ius libertatis defendo
 servari oportere? Popularis vero tribunus plebis,
 custos defensorque iuris et libertatis. Porcia lex vir-
 gas ab omnium civium Romanorum corpore amo-
 vit: hic misericors flagella retulit. Porcia lex liber-
 tatem civium lictori eripuit: Labienus, homo popu-
 laris, carnifici tradidit. C. Gracchus legem tulit, ne
 de capite civium Romanorum iniussu vestro iudi-
 carentur: hic popularis a duumviris, iniussu vestro,
 non iudicari de cive Romano, sed indicta causa ci-
 13 vem Romanum capitis condemnari coegit. Tu mihi
 etiam legis Porciae, tu C. Gracchi, tu horum liber-
 tatis, tu cuiusquam denique hominis popularis men-
 tionem facis, qui non modo supplicii inusitatis, sed
 etiam verborum inaudita crudelitate, violare liber-
 tatem huius populi, tentare mansuetudinem, com-

mutare disciplinam conatus es? Namque haec tua, quae te hominem clementem popularemque delectant, *I lic̄tor, colliga manus*: non modo huius libertatis mansuetudinisque non sunt, sed ne Romuli quidem, aut Numae Pompilii: Tarquini, superbissimi atque crudelissimi regis, ista sunt cruciatus carmina: quae tu, homo lenis ac popularis, libentissime commemoras, *Caput obrubito, arbori infelici suspendito*: quae verba, Quirites, iampridem in hac republica non solum tenebris vetustatis, verum etiam luce libertatis oppressa sunt. An vero, si actio ista popularis esset, et, si ullam partem aequitatis haberet aut iuris, C. Gracchus eam reliquisset? Scilicet tibi gravio- 5 rem dolorem patruī tui mors attulit, quam C. Graccho, fratris: et tibi acerbior eius patruī mors est, quem nunquam vidisti, quam illi, eius fratris, quicum concordissime vixerat: et similis viri tu ulcisceris patruī mortem, atque ille persequeretur fratris sui, si ista ratione agere voluisset: et par desiderium sui reliquit apud populum Romanum Labienus iste, patruus vester, quisquis fuit, ac Ti. Gracchus reliquerat? An pietas tua maior, quam Gracchi? an animus? an consilium? an opes? an auctoritas? an eloquentia? quae, si in illo minima fuissent, tamen prae tuis facultatibus maxima putarentur. Cum vero his rebus omnibus C. Gracchus 15 omnes vicerit: quantum intervallum tandem inter te atque illum interiectum putas? Sed moreretur prius acerbissima morte millies Gracchus, quam in eius concione carnifex consisteret: quem non modo foro, sed etiam coelo hoc ac spiritu censoriae leges,

atque urbis domicilio carere voluerunt. Hic se popularem dicere audet, me alienum a commodis vestris; cum iste omnes et suppliciorum et verborum acerbitates, non ex memoria vestra ac patrum vestrorum, sed ex annalium monumentis, atque ex regum commentariis conquiescit: ego omnibus meis opibus, omnibus consiliis, omnibus dictis atque factis repugnarem, et resisterem crudelitati? Nisi forte hanc conditionem vobis esse vultis, quam ferri, si libertatis spem propositam non haberent, ferre nullo modo possent. Misera est ignominia iudiciorum publicorum, misera multatio honorum, miserum exilium; sed tamen in omni calamitate retinetur aliquod vestigium libertatis. mors denique si proponitur, in libertate morimur. carnifex vero, et obductio capitis, et nomen ipsum crucis, absit non modo a corpore civium Romanorum, sed etiam a cogitatione, oculis, auribus. harum enim omnium rerum, non solum eventus atque perpeffio, sed etiam conditio, expectatio, mentio ipsa denique, indigna cive Romano, atque homine libero est. An vero servos nostros horum suppliciorum omnium metu, dominorum benignitas una vindicta liberabit: nos a verberibus, ab unco, a crucis denique terrore, neque res gestae, neque acta aetas, neque nostri honores vindicabunt? Quamobrem fateor, atque etiam, T. Labiene, profiteor, et prae me fero, te ex illa crudeli, importuna, non tribunitia actione, sed regia, meo consilio, virtute, auctoritate esse depulsum. Qua tu in actione quamquam omnia exempla maiorum, omnes leges, omnem

auctoritatem senatus, omnes religiones, atque auspicioꝝ publica iura neglexisti; tamen a me haec, in hoc tam exiguo meo tempore, non audies. liberum tempus nobis dabitur ad istam disceptationem.

Nunc de Saturnini crimine, ac de clarissimi patris tui morte dicemus. Arguis, occisum esse a C. Rabirio L. Saturninum: et id C. Rabirius multorum testimoniis, Q. Hortensio copiosissime defendente, antea falsum esse docuit. Ego autem, si mihi esset integrum, susciperem hoc crimen, agnoscerem, confiterer. Utinam hanc mihi facultatem causa concederet, ut possem hoc praedicare, C. Rabirii manu, L. Saturninum, hostem populi Romani interfectum! Nihil me clamor iste commovet, sed consolatur, cum indicat esse quosdam cives imperitos, sed non multos. nunquam, mihi credite, populus Romanus hic, qui silet, consulem me fecisset, si vestro clamore perturbatum iri arbitraretur. Quanto iam levior est acclamatio! quin continetis vocem, indicem stultitiae vestrae, testem paucitatis? Libenter, inquam, confiterer, si vere possem, aut etiam, si mihi esset integrum, C. Rabirii manu L. Saturninum esse occisum; et id facinus pulcherrimum esse arbitrarer: sed, quoniam id facere non possum, confitebor id, quod ad laudem minus valebit, ad crimen non minus. Confiteor, interficiendi Saturnini causa, C. Rabirium arma cepisse. Quid est, Labiene? quam a me gravioꝝ confessionem, aut quod in hunc maius crimen exspectas? Nisi vero interesse aliquid putas inter eum, qui hominem occidit, et eum, qui cum telo occidendi hominis causa fuit. Si interfici

Saturninum nefas fuit; arma sumta esse contra Saturninum sine scelere non possunt. si arma iure sumta concedis; interfectum iure concedas necesse est.

Paucula quaedam deesse videntur.

7 Fit senatusconsultum, ut C. Marius, L. Valerius
 20 consules, adhiberent tribunos plebis et praetores,
 quos eis videretur; operamque darent, ut imperium
 populi Romani, maiestasque conservaretur. Adhi-
 bent omnes tribunos plebis praeter Saturninum, om-
 nes praetores praeter Glauciam: qui rempublicam
 salvam esse vellent, arma capere et se sequi iubent.
 Patent omnes, ex aedificiis armamentariisque publi-
 cis arma populo Romano, C. Mario consule distri-
 buente, dantur. Hic iam, ut omittam cetera, de te
 ipso, Labiene, quaero: cum Saturninus Capitolium
 teneret, armatus esset una C. Glaucia, C. Saufeius,
 etiam ille ex compedibus atque ergastulo Gracchus:
 addam (quoniam ita vis) eodem Q. Labienum, pa-
 truum tuum: in foro autem C. Marius, et L. Vale-
 rius Flaccus consules, post cunctus senatus, atque
 ille senatus, quem etiam vos ipsi, qui hos patres
 conscriptos, qui nunc sunt, in invidiam vocatis,
 quo facilius de hoc senatu detrahere possitis, lau-
 dare consuevistis: cum equester ordo; at quorum
 equitum, dii immortales! patrum nostrorum, atque
 eius aetatis, quae tum magnam partem reipublicae
 atque omnem dignitatem iudiciorum tenebat: cum
 omnes omnium ordinum homines, qui in salute rei-
 publicae salutem suam repositam esse arbitrabantur,
 arma cepissent: quid tandem C. Rabirio facien-
 21 dum fuit? De te ipso, inquam, Labiene, quaero:

cum ad arma consules ex senatusconsulto vocavissent: cum armatus M. Aemilius, princeps senatus, in comitio constitisset; qui, cum ingredi vix posset, non ad insequendum sibi tarditatem pedum, sed ad fugiendum impedimento fore putabat: cum denique Q. Scaevola, confectus senectute, praepeditus morbo, mancus, et membris omnibus captus ac debilis, hastili nixus, et animi vim, et infirmitatem corporis ostenderet: cum L. Metellus, Ser. Galba, C. Serranus, P. Rutilius, C. Fimbria, Q. Catulus, omnesque, qui tum erant, consulares, pro salute communi arma cepissent: cum omnes praetores, cuncta nobilitas ac iuventus accurreret, Cn. et L. Domitii, L. Crassus, Q. Mucius, C. Claudius, M. Drusus: cum omnes Octavii, Metelli, Iulii, Cassii, Catones, Pompeii: cum L. Philippus, L. Scipio, cum M. Lepidus, cum D. Brutus, cum hic ipse P. Servilius, quo tu imperatore, Labiene, meruisti: cum hic Q. Catulus, admodum tum adolescens, cum hic C. Curio, cum denique omnes clarissimi viri cum consulibus essent: quid tandem C. Rabirium facere convenit? utrum inclusum atque abditum latere in occulto, atque ignaviam suam tenebrarum ac parietum custodiis tegere; an in Capitolium pergere, atque ibi se cum tuo patruo, et ceteris, ad mortem, propter vitae turpitudinem, confugientibus, congregare? an cum Mario, Scauro, Catulo, Metello, Scaevola, cum bonis denique omnibus coire, non modo salutis, verum etiam periculi societatem? Tu denique, Labiene, quid faceres tali in re ac tempore? cum ig-

naviae ratio te in fugam atque in latebras impelleret; improbitas et furor L. Saturnini in Capitolium arcefferet; consules ad patriae salutem ac libertatem vocarent: quam tandem auctoritatem, quam vocem, cuius sectam sequi, cuius imperio parere potissimum velles? Patruus, inquit, meus cum Saturnino fuit. Quid? pater quicum? quid? propinqui vestri, equites Romani? quid? omnis praefectura, regio, vicinitas vestra? quid? ager Picenus universus, utrum tribunitium furorem, an consular²³em auctoritatem secutus est? Equidem hoc affirmo, quod tu nunc de tuo patruo praedicas, neminem unquam adhuc de sese esse confessum: nemo est, inquam, inventus tam profligatus, tam perditus, tam ab omni non modo honestate, sed etiam simulatione honestatis relictus, qui se in Capitolio fuisse cum Saturnino fateretur. At fuit vester patruus. Fuerit: et fuerit nulla desperatione rerum suarum, nullis domesticis vulneribus coactus: induxerit eum L. Saturnini familiaritas, ut amicitiam patriae praeponeret. idcircone oportuit C. Rabirium desciscere a republica? non comparere in illa armata multitudi²⁴ne bonorum? consulum voci atque imperio non obedire? Atqui videmus, haec in rerum natura tria fuisse: ut aut cum Saturnino esset, aut cum bonis, aut lateret. Latere, mortis erat instar turpissimae: cum Saturnino esse, furoris et sceleris: virtus, et honestas, et pudor cum consulibus esse cogebat. Hoc tu igitur in crimen vocas, quod cum iis fuerit C. Rabirius, quos amentissimus fuisset, si oppugnasset; turpissimus, si reliquisset? At C. Decianus, de quo tu saepe

commemoras, quia, cum hominem omnibus insignem notis turpitudinis, P. Furium, accusaret summo studio bonorum omnium, queri est ausus in concione de morte Saturnini, condemnatus est: et Sex. Titius, quod habuit imaginem L. Saturnini domi suae, condemnatus est. Statuerunt equites Romani illo iudicio, improbum civem esse, et non retinendum in civitate, qui hominis, hostilem in modum feditiosi, imagine aut mortem eius honestaret, aut desideria imperitorum misericordia commoveret, aut suam significaret imitandae improbitatis voluntatem. Itaque mihi mirum videtur, unde hanc tu, 25 Labiene, imaginem, quam habes, inveneris. nam Sex. Titio damnato, qui istam habere auderet, inventus est nemo. Quod tu si audisses, aut si per aetatem scire potuisses: nunquam profecto istam imaginem, quae domi posita, pestem atque exsilium Sex. Titio attulisset, in Rostra atque in concionem attulisses, nec tuas unquam rationes ad eos scopulos appulisses, ad quos Sex. Titii afflictam navem, et in quibus C. Deciani naufragium fortunarum videres. Sed in his rebus omnibus imprudentia laboris. causam enim suscepisti antiquiorem memoria tua: quae causa ante mortua est, quam tu natus esses: qua in causa tute profecto fuisses, si per aetatem esse potuisses, eam causam in iudicium vocas. An non intelligis, primum quos homi- 26 nes, et quales viros mortuos summi sceleris arguas? deinde quot ex iis, qui vivunt, eodem crimine in summum capitis periculum arcessas? Nam si C. Rabirius fraudem capitalem admisit, quod arma con-

tra L. Saturninum tulit; huic quidem afferet aliquam deprecationem periculi aetas illa, qua tum fuit: Q. vero Catulum, patrem huius, in quo summa sapientia, eximia virtus, singularis humanitas fuit; M. Scaurum, illa gravitate, illo consilio, illa prudentia; duos Mucios, L. Craffum, M. Antonium, qui tum extra urbem cum praesidio fuit; quorum in hac civitate longe maxima consilia atque ingenia fuerunt: ceteros pari dignitate praeditos, custodes gubernatoresque reipublicae, quemadmodum mortuos defendemus? Quid de illis honestissimis viris atque optimis civibus, equitibus Romanis, dicemus, qui tum una cum senatu salutem reipublicae defenderunt? quid de tribunis aeriis, ceterorumque ordinum omnium hominibus, qui tum arma pro communi libertate ceperunt? Sed quid ego de iis omnibus, qui consulari imperio paruerunt, loquor? de ipsorum consulum fama quid futurum est? L. Flaccum, hominem cum semper in republica, tum in magistratibus gerendis, in sacerdotio caeremoniisque, quibus praeerat, diligentissimum, nefarii sceleris ac parricidii mortuum condemnabimus? adiungemus ad hanc labem ignominiamque mortis, etiam C. Marii nomen? C. Marium, quem vere patrem patriae, parentem, inquam, vestrae libertatis, atque huiusce reipublicae possumus dicere, sceleris ac parricidii nefarii mortuum condemnabimus? Etenim, si C. Rabirio, quod iit ad arma, crucem T. Labienus in campo Martio defigendam putavit: quod tandem excogitabitur in eum supplicium, qui vocavit? Ac, si fides Saturnino data est,

quod abs te saepissime dicitur : non eam C. Rabirius, sed C. Marius dedit ; idemque violavit, si in fide non stetit. Quae fides, Labiene, qui potuit sine senatusconsulto dari ? Adeone hospes huiusce urbis, adeone ignarus es disciplinae consuetudinisque nostrae, ut haec nescias ? ut peregrinari in aliena civitate, non in tua magistratum gerere videre ? Quid iam ista C. Mario, inquit, nocere possunt, quoniam sensu et vita caret ? Itane vero ? tantis in laboribus C. Marius periculisque vixisset, si nihil longius, quam vitae termini postulabant, spe atque animo de se, et gloria sua cogitasset ? At credo, cum innumerabiles hostium copias in Italia fudisset ; atque obsidione rempublicam liberasset, omnia sua secum una moritura arbitratur. Non est ita, Quirites : neque quisquam nostrum in republicae periculis cum laude ac virtute versatur, quin spe posteritatis fructuque ducatur. Itaque cum multis aliis de causis virorum bonorum mentes divinae mihi atque aeternae videntur esse, tum maxime, quod optimi et sapientissimi cuiusque animus ita praesentit in posterum, ut nihil, nisi sempiternum spectare videatur. Quapropter equidem et C. Marii, et ceterorum virorum sapientissimorum ac fortissimorum civium, mentes, quae mihi videntur ex hominum vita ad deorum religionem et sanctionem demigrasse, testor, me pro illorum fama, gloria, memoria, non secus, ac pro patriis fanis atque delubris propugnandum putare : ac, si pro illorum laude mihi arma capienda essent, non minus strenue caperem, quam illi pro communi sa-

lute ceperunt. Etenim, Quirites, exiguum nobis vitae curriculum natura circumscripsit, immensum
 11 gloriae. Quare, si eos, qui iam de vita decesserunt, ornabimus: iustiozem nobis mortis conditionem relinquemus. Sed, si illos, Labiene, quos iam videre non possumus, negligis: ne his quidem, quos vi-
 31 des, consuli putas oportere? Neminem esse dico ex iis omnibus, qui illo die Romae fuerint, quem tu diem in iudicium vocas, pubesque tum fuerit, quin arma ceperit, quin consules secutus sit. omnes ii, quorum tu ex aetate coniecturam facere potes, quid tum fecerint, abs te rei capitis, C. Rabirii nomine, citantur. At occidit Saturninum Rabirius. Utinam fecisset! non supplicium deprecarer, sed praemium postularem. Etenim, si Scervae, servo Q. Crotonis, qui occidit L. Saturninum, libertas data est: quod equiti Romano praemium dari par fuisset? et, si C. Marius, quod fistulas, quibus aqua suppeditabatur Iovis Optimi Maximi templis ac sedibus, praecidi imperarat, quod in clivo Capitolino improborum civium...

Desunt non pauca.

M. TULLII
CICERONIS
CATILINARIAE
QUATUOR.

ARGUMENTUM.

L. Sergius Catilina, patricii generis, cum post Praeturam ex Africam administratam repetundarum et inter sicarios, quamquam frustra, accusatus esset, his Consulatum frustra petit. Idem etiam bis coniuravit contra rempublicam. Et prima quidem coniuratio, qua L. Torquatum et L. Cottam COSS. voluit interficere, casu dirempta est: altera autem occultis consiliis agitata, in Consulatum Ciceronis erupit, cui ob hoc ipsum eo cupidius populus Romanus Consulatum mandavit, quod de ea rumor in vulgus exierat. Hic cum esset tota res ad Ciceronem a Q. Curio coniurato per Fulviam delata, et Catilinam nihilominus in senatu a. d. VIII. Id. Nov. vel ut aliis placet a. d. VI. Id. Nov. vidisset, ita indignitate rei commotus est Cicero, ut gravissimè in ipsum oratione inveheretur, qua totam rem sibi cognitam esse ostenderet, eique, ut urbe exiret, suaderet. Atque haec est *prima in Senatu habita oratio*. Huic orationi iratissimus cum respondisset Catilina, minatus: se incendium suum patriae ruina restincturum; e Senatu se proripuit, ac nocte proxima cum quibusdam consciis ex urbe abiit. Quo mane cognito, Cicero in concionem populi profectus, dum Senatus conveniret, habuit *secundam* Orationem, qua de abitu Catilinae triumphat. Sed quoniam intelligebat, quantum invidiae sibi conflasset partim ab his, qui nimis crudeliter eiectum a Cicerone Catilinam innocentem iactabant, partim vero ab iis, qui non dimittendum,

sed puniendum fuisse putabant: hanc invidiam a se studet amoliri, cum coniurationem certo factam esse ostendendo, tum lenitatis suae rationem afferendo. Demonstrat praeterea, quantum periculi reipublicae immineat cum a Catilina, tum imprimis ab reliquis coniuratis, qui in urbe remanserant; quorum sex genera facit, & de singulis quid sentiat, dicit. Paulo post legatorum Allobrogum a coniuratis sollicitatorum iudicio, cum comprehensi essent Lentulus eiusque socii, & cognita ab Senatu re, in custodiam traditi, Cicero invidia levatus, *iterum*, forte pridie Non. Dec. prodit in concionem, & quae a se deprehendendae coniurationis causa, quae ad pontem Mulvium, quae in senatu acta, dicta, decreta sint, comprehensis coniuratis, demonstravit, & se populo commendavit, simulque ad supplicationem sibi togato primum reip. conservatae causa decretam celebrandam cohortatus est. Proximo die, Nonis Decembribus, in Senatu de poena coniuratorum agebatur. Hic cum duae essent sententiae, altera Silani, COS. designati, qui capitis poenam decernebat, altera vero Iul. Caesaris, qui mortis poenam removebat, ceterorum suppliciorum acerbitates omnes, imprimis vincula sempiterna, decernebat; Cicero Senatum *quarta* oratione ad severitatem cohortatus est, & Silani sententiam severiorem leniori Caesaris praefendam esse docebat. Eum deinde consecutus Cato plane solvit Caesaris sententiam. Est itaque in Silani & Catonis sententiam scitum factum, atque in carcere supplicium de coniuratis sumtum. Quo facto, domum pergentem universus senatus & populus est profecutus, eumque Conservatorem non modo & Liberatorem, sed primum etiam Patrem Patriae appellavit, cum interea viae, per quas ibat, laetis ubique ignibus collucerent. Haec facta sunt Nonis Decembr. Atque hae sunt illae Nonae, quarum commemoratione toties, neque immerito, Cicero gloriatur.

M. T U L L I I
C I C E R O N I S

I N

L. C A T I L I N A M

P R I M A

HABITA IN SENATU.

ORATIO NONADECIMA.

QUOUSQUE tandem abutere, Catilina, patientia nostra? quamdiu etiam furor iste tuus nos eludet? quem ad finem sese effrenata iactabit audacia? nihilne te nocturnum praesidium Palatii, nihil urbis vigiliae, nihil timor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora vultusque moverunt? patere tua consilia non sentis? contractam omnium horum conscientia teneri coniurationem tuam non vides? quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis, quem nostrum ignorare arbitraris? O tempora! o mores! Senatus haec intelligit, consul videt: hic tamen vivit. Vivit? immo vero etiam in senatum venit: sit publici consilii particeps: notat et designat oculis ad caedem unumquemque nostrum. Nos autem, viri fortes, satisfacere reipublicae videmur, si istius furcrae ac tela vitemus. Ad mortem te, Catilina, duci, iussu con-

fulis, iampridem oportebat: in te conferri pestem istam, quam tu in nos omnes iamdiu machinaris.

3 An vero vir amplissimus, P. Scipio, pontifex maximus, Ti. Gracchum, mediocriter labefactantem statum reipublicae, privatus interfecit: Catilinam vero, orbem terrae caede atque incendiis vastare cupientem, nos consules perferemus? nam illa nimis antiqua praetereo, quod C. Servilius Ahala Sp. Melium, novis rebus studentem, manu sua occidit. Fuit, fuit ista quondam in hac republica virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum, quam acerbissimum hostem coercerent. Habemus senatusconsultum in te, Catilina, vehemens et grave: non deest reipublicae consilium, neque auctoritas huius ordinis: nos, nos, dico aperte, consules desumus. Decrevit quondam senatus, ut L.

4 Opimius consul videret, ne quid respublica detrimenti caperet. nox nulla intercessit: interfectus est propter quasdam seditionum suspiciones C. Gracchus, clarissimo patre, avo, maioribus: occisus est cum liberis M. Fulvius, consularis. Simili senatusconsulto, C. Mario et L. Valerio consulibus, permessa est respublica. num unum diem postea L. Saturninum tribunum plebis, et C. Servilium praetorem, mors ac reipublicae poena remorata est? At nos vicesimum iam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis. habemus enim huiusmodi senatusconsultum, verumtamen inclusum in tabulis, tantquam gladium in vagina reconditum; quo ex senatusconsulto confestim interfectum te esse, Catilina, convenit. Vivis: et vivis non ad deponen-

dam, sed ad confirmandam audaciam. Cupio, patres conscripti, me esse clementem: cupio in tantis reipublicae periculis me non dissolutum videri: sed iam me ipse inertiae nequitiaeque condemno. Castra sunt in Italia contra rempublicam in Etruriae 5 faucibus collocata: crescit in dies singulos hostium numerus: eorum autem imperatorem castrorum, ducemque hostium, intra moenia, atque adeo in senatu videmus, intestinam aliquam quotidie perniciem reipublicae molientem. Si te iam, Catilina, comprehendi, si te interfici iussero; credo, erit verendum mihi, ne non hoc potius omnes boni ferius a me, quam quisquam crudelius factum esse dicat. Verum ego hoc, quod iam pridem factum esse oportuit, certa de causa nondum adducor ut faciam. tum denique interficiam te, cum iam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inveniri poterit, qui id non iure factum esse fateatur. Quamdiu quisquam erit, qui te defendere audeat, 6 vives: et vives ita, ut nunc vivis, multis meis et firmis praesidiis obsessus, ne commovere te contra rempublicam possis. multorum te etiam oculi et aures non sentientem, sicut adhuc fecerunt, speculabuntur atque custodient.

Etenim quid est, Catilina, quod iam amplius 3 exspectes, si neque nox tenebris obscurare coetus nefarios, nec privata domus parietibus continere vocem coniurationis tuae potest? si illustrantur, si erumpunt omnia? Muta iam istam mentem: mihi crede: obliviscere caedis, atque incendiorum. teneris undique: luce sunt clariora nobis tua consilia

7 omnia : quae etiam mecum licet recognoscas. Meministine, me ante diem XII Kalendas Novembr. dicere in senatu, certo die fore in armis, qui dies futurus esset ante diem VI Kal. Novembris, C. Manlium, audaciae satellitem atque administrum tuae? Num me sefellit, Catilina, non modo res tanta, tam atrox, tam incredibilis, verum, id quod multo magis est admirandum, dies? Dixi ego idem in senatu, caedem te optimatum contulisse in ante diem V Kalendas Novembris, tum cum multi principes civitatis Roma non tam sui conservandi, quam tuorum consiliorum reprimendorum causa profugerunt. Num infitiri potes, te illo ipso die meis praesidiis, mea diligentia circumclusum, commovere te contra rempublicam non potuisse, cum tu, discessu ceterorum, nostra tamen, qui remansissemus, cedere contentum te esse dicebas? Quid? cum tute Praeneste Kalendis ipsis Novembris occupaturum nocturno impetu esse confideres; sensitine, illam coloniam meo iussu, praesidiis, custodiis, vigiliisque esse munitam? Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod ego non modo non audiam, sed etiam non videam, 4 planeque sentiam. Recognosce tandem mecum noctem illam superiorem. iam intelliges multo me vigilare acrius ad salutem, quam te ad perniciem rei publicae. Dico te priori nocte venisse inter falcarios (non agam obscure) in M. Leccae domum: convenisse eodem complures eiusdem amentiae scelerisque socios. Num negare audes? Quid taces? 9 convincam, si negas. video enim esse hic in senatu quosdam, qui tecum una fuere. O dii immortales!

ubinam gentium sumus? in qua urbe vivimus? quam rempublicam habemus? Hic, hic sunt, in nostro numero, patres conscripti, in hoc orbis terrae sanctissimo gravissimoque consilio, qui de meo, nostroque omnium interitu, qui de huius urbis, atque adeo orbis terrarum exitio cogitent. hosce ego video consul, et de republica sententiam rogo; et, quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce vulnero. Fuisti igitur apud Leccam illa nocte, Catilina: distribuisti partes Italiae: statuisti quo quemque proficisci placeret: delegisti, quos Romae relinqueres, quos tecum educeres: descripsisti urbis partes ad incendia: confirmasti, te ipsum iam esse exiturum: dixisti paululum tibi esse etiam tum morae, quod ego viverem. Reperti sunt duo equites Romani, qui te ista cura liberarent, et sese illa ipsa nocte paulo ante lucem me meo in lectulo interfecuros pollicerentur. Haec ego omnia, vix dum etiam coetu vestro dimisso, comperi: domum meam maioribus praefidiis munivi, atque firmavi: exclusi eos, quos tu mane ad me salutatum miseras, cum illi ipsi venissent; quos ego iam multis ac summis viris ad me id temporis venturos esse praedixeram.

Quae cum ita sint, Catilina, perge quo coepisti; egredere aliquando ex urbe; patent portae; proficiscere. nimium diu te imperatorem illa tua Manliana castra desiderant. educ tecum etiam omnes tuos: si minus, quam plurimos. purga urbem. magno me metu liberabis, dummodo inter me atque te murus intersit. nobiscum versari iam diutius non potes: non feram, non patiar, non finam.

- 11 Magna diis immortalibus habenda est, atque huic ipsi Iovi Statori, antiquissimo custodi huius urbis gratia, quod hanc tam taetram, tam horribilem, tamque infestam reipublicae pestem toties iam eflugimus. Non est saepius in uno homine salus summa periclitanda reipublicae. Quamdiu mihi, consuli designato, Catilina, infidatus es, non publico me praesidio, sed privata diligentia defendi. cum proximis comitiis consularibus me consulem in campo, et competitores tuos interficere voluisti, compressi tuos nefarios conatus amicorum praesidio et copiis, nullo tumultu publice concitato: denique, quotiescunque me petisti, per me tibi obstiti; quamquam videbam, perniciem meam cum magna calamitate reipublicae esse coniunctam. nunc iam
- 12 aperte rempublicam universam petis. Tempa deorum immortalium, tecta urbis, vitam omnium civium, Italiam denique totam, ad exitium et vastitatem vocas.

Quare, quoniam id, quod primum atque huius imperii disciplinaeque maiorum proprium est, facere nondum audeo: faciam id, quod est ad severitatem lenius, et ad communem salutem utilius. nam, si te interfici iussero, residet in republica reliqua coniuratorum manus. sin tu (quod te iam dudum horror) exieris, exhaurietur ex urbe tuorum comitum magna et perniciofa sentina [reipublicae].

13 Quid est, Catilina? num dubitas id, me imperante, facere, quod iam tua sponte faciebas? Exire ex urbe consul hostem iubet. interrogas me, num in exilium? non iubeo; sed si me consulis,

suadeo. Quid enim, Catilina, est, quod te iam in 6
hac urbe delectare possit? in qua nemo est, extra
istam coniurationem perditorum hominum, qui te
non metuat; nemo, qui non oderit. Quae nota do-
mesticae turpitudinis non iniusta vitae tuae est? quod
privatarum rerum dedecus non haeret infamiae? quae
libido ab oculis, quod facinus a manibus un-
quam tuis, quod flagitium a toto corpore absuit?
cui tu adolescentulo, quem corruptelarum illece-
bris irretisses, non aut ad audaciam ferrum, aut
ad libidinem facem praetulisti? Quid vero? nuper, 14
cum morte superioris uxoris novis nuptiis domum
vacuefecisses, nonne etiam alio incredibili scelere
hoc scelus cumulasti? quod ego praetermitto, et
facile patior fileri, ne in hac civitate tanti facino-
ris immanitas aut exstitisse, aut non vindicata esse
videatur. Praetermitto ruinas fortunatarum tuarum,
quas omnes impendere tibi proximis Idibus senties:
ad illa venio, quae non ad privatam ignominiam
vitorum tuorum, non ad domesticam tuam diffi-
cultatem ac turpitudinem, sed ad summam reipubli-
cae, atque ad omnium nostrum vitam salutemque
pertinent. Potestne tibi huius vitae lux, Catilina, 15
aut huius coeli spiritus esse iucundus, cum scias,
horum esse neminem, qui nesciat, te pridie Ka-
lendas Ian. Lepido et Tullo consulibus, stetisse in
comitio cum telo? manum, consulum et principum
civitatis interficiendorum causa, paravisse? sceleri
ac furori tuo non mentem aliquam, aut timorem
tuum, sed fortunam reipublicae obstitisse? Ac iam
illa omitto. neque enim sunt aut obscura, aut non

multa post commissa. Quoties tu me designatum, quoties consulem interficere conatus es? quot ego tuas p̄titiones ita coniectas, ut vitari non posse viderentur, parva quadam declinatione, et, ut aiunt, corpore effugi. nihil agis, nihil assequeris, nihil moliris, quod mihi latere valeat in tempore: neque tamen conari ac velle desistis. Quoties
 16 iam tibi extorta est sica ista de manibus? quoties vero excidit casu aliquo et elapsa est? tamen ea carere diutius non potes: quae quidem quibus abs te initiata sacris ac devota sit, nescio, quod eam necesse putas consulis in corpore defigere.
 7 Nunc vero, quae tua est ista vita? sic enim iam tecum loquar, non ut odio permotus esse videar, quo debeo, sed ut misericordia, quae tibi nulla debetur. Venisti paulo ante in senatum. quis te ex hac tanta frequentia, ex tot tuis amicis ac necessariis salutavit? Si hoc post hominum memoriam contigit nemini, vocis expectas contumeliam, cum sis gravissimo iudicio taciturnitatis oppressus? Quid, quod adventu tuo ista subsellia vacuefacta sunt? quod omnes consulares, qui tibi per saepe ad caedem constituti fuerunt, simulatque assedisti, partem istam subselliorum nudam atque inanem re-
 17 liquerunt? Quo tandem animo hoc tibi ferendum putas? Servi mehercule mei si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem: tu tibi urbem non arbitraris? et, si me meis civibus iniuria suspectum tam graviter atque offensum viderem; carere me ad spectu civium, quam infestis oculis omnium con-

spici mallet: tu, cum conscientia scelerum tuorum agnoscas odium omnium iustum, et iam tibi diu debitum, dubitas, quorum mentes sensusque vulneras, eorum adspectum praesentiamque vitare? Si te parentes timerent atque odissent tui, neque eos ulla ratione placare posses; ut opinor, ab eorum oculis aliquo concederes: nunc te patria, quae communis est omnium nostrum parens, odit ac metuit; et iamdiu de te nihil iudicat, nisi de parricidio suo cogitare. huius tu neque auctoritatem verebere, neque iudicium sequere, neque vim pertimesces? quae tecum, Catilina, sic agit, et quodammodo tacita loquitur: Nullum aliquot iam annis facinus exstitit, nisi per te: nullum flagitium sine te: tibi uni multorum civium neces, tibi vexatio direptioque sociorum, impunita fuit ac libera: tu non solum ad negligendas leges ac quaestiones, verum etiam ad evertendas perfringendasque valuisti. Superiora illa, quamquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tuli: nunc vero me totam esse in metu propter te unum; quidquid increpuerit, Catilinam timeri; nullum videri contra me consilium iniri posse, quod a tuo scelere abhorreat; non est ferendum. Quamobrem discede, atque hunc mihi timorem eripe: si est verus, ne opprimar; sin falsus, ut tandem aliquando timere desinam. Haec si tecum, ut dixi, patria loquatur, nonne im-

petrare debeat, etiamsi vim adhibere non possit? Quid? quod tu te ipse in custodiam dedisti? quid? quod, vitandae suspicionis causa, apud M. Lepidum te habitare velle dixisti? a quo non recep-

rus, etiam ad me venire ausus es; atque, ut domi meae te affervarem, rogasti. cum a me quoque id responsum tulisses, me nullo modo posse iisdem parietibus tuto esse tecum, qui magno in periculo essem, quod iisdem moenibus contineremur; ad Q. Metellum praetorem venisti. a quo repudiatus, ad sodalem tuum, virum optimum, M. Marcellum demigrasti: quem tu videlicet et ad custodiendum te diligentissimum, et ad suspicandum sagacissimum, et ad vindicandum fortissimum fore putasti. Sed quam longe videtur a carcere atque a vinculis abesse debere, qui se ipse iam dignum custodia iudicaverit? Quae cum ita sint, Catilina, dubitas, si hic morari aequo animo non potes, abire in aliquas terras, et vitam istam, multis suppliciis iustis debitisque ereptam, fugae solitudinique mandare?

Refer, inquis, ad senatum (id enim postulas) et, si hic ordo placere sibi decreverit, te ire in exilium, obtemperaturum te esse dicis. Non referam id, quod abhorret a meis moribus; et tamen faciam, ut intelligas, quid hi de te sentiant. Egredere ex urbe, Catilina: libera rempublicam metu: in exilium, si hanc vocem exspectas, proficiscere. Quid est, Catilina? ecquid attendis, ecquid animadvertis horum silentium? patiuntur, tacent. quid exspectas auctoritatem loquentium, quorum voluntatem tacitorum perspicias? At si hoc idem huic adolescenti optimo, P. Sextio, si fortissimo viro, M. Marcello dixissem; iam mihi consuli, hoc ipso in templo, iure optimo senatus vim et manus intulisset. de te autem, Catilina, cum

quiescunt, probant: cum patiuntur, decernunt: cum tacent, clamant. neque hi solum, quorum tibi auctoritas est videlicet cara, vita vilissima; sed etiam illi equites Romani, honestissimi atque optimi viri, ceterique fortissimi cives, qui circumstant senatum, quorum tu et frequentiam videre, et studia perspicere, et voces paulo ante exaudire potuisti. quorum ego vix abs te iamdiu manus ac tela contineo; eosdem facile adducam, ut te haec, quae iampridem vastare studes, relinquentem, usque ad portas prosequantur.

Quamquam quid loquor? te ut ulla res frangat? ⁹ tu ut unquam te corrigas? tu ut ullam fugam meditare? tu ut ullum exsilium cogites? Utinam tibi istam mentem dii immortales duint! tametsi video, si mea voce perterritus ire in exsilium animum induxeris, quanta tempestas invidiae nobis, si minus in praesens tempus, recenti memoria scelerum tuorum, at in posteritatem impendat. Sed est mihi tanti; dummodo ista privata sit calamitas, et a reipublicae periculis seiungatur. Sed tu ut vitiis tuis commoveare, ut legum poenas pertimescas, ut temporibus reipublicae concedas, non est postulandum. neque enim is es, Catilina, ut te aut pudor a turpitudine, aut metus a periculo, aut ratio a furore revocarit. Quamobrem, ut saepe iam dixi, proficiscere: ac, si mihi inimico, ut praedicas, tuo conflare vis invidiam; recta perge in exsilium: vix feram sermones hominum, si id feceris: vix molem istius invidiae, si in exsilium ieris iussu consulis, sustinebo. sin autem servire meae laudi et gloriae ma-

vis; egredere cum importuna sceleratorum manu: confer te ad Manlium: concita perditos cives: fcerne té a bonis: infer patriae bellum: exsulata impio latrocinio, ut a me non eieetus ad alienos, sed in-
 24 vitatus ad tuos esse videaris. Quamquam quid ego te invitem, a quo iam sciam esse praemissos, qui tibi ad forum Aurelium praestolarentur armati? sciam pactam et constitutam esse cum Manlio diem? a quo etiam aquilam illam argenteam, quam tibi ac tuis omnibus perniciosam esse confido et funestam futuram, cui domi tuae sacrarium scelerum tuorum constitutum fuit, sciam esse praemissam? Tu ut illa diutius carere possis, quam venerari, ad caedem proficiscens, solebas? a cuius altaribus saepe istam
 10 impiam dexteram ad necem civium transtulisti? Ibis
 25 tandem aliquando, quo te iampridem tua ista cupiditas effrenata ac furiosa rapiebat. neque enim tibi haec res affert dolorem, sed quandam incredibilem voluptatem. ad hanc te amentiam natura peperit, voluntas exercuit, fortuna servavit. nunquam tu non modo otium, sed ne bellum quidem, nisi nefarium concupisti. nactus es ex perditis, atque ab omni non modo fortuna, verum etiam spe derelictis, confla-
 26 tam improborum manum. Hic tu qua laetitia perfruere? quibus gaudiis exsultabis? quanta in voluptate bacchabere, cum in tanto numero tuorum neque audies virum bonum quemquam, neque videbis? Ad huius vitae studium meditati illi sunt, qui feruntur, labores tui: iacere humi non modo ad obsidendum stuprum, verum etiam ad facinus ob- eundum: vigilare non solum insidiantem somno ma-

ritorum, verum etiam bonis occiforum. Habes, ubi oftentes illam praeclaram tuam patientiam famis, frigoris, inopiae rerum omnium; quibus te brevi tempore confectum effe fenties. Tantum pro-²⁷ feci tum, cum te a confulatu repuli, ut exful potius tentare, quam conful vexare rempublicam poffes; atque ut id, quod effet a te fcelerate fufceptum, latrocinium potius, quam bellum nominaretur.

Nunc, ut a me, patres confcripti, quandam pro-¹¹ pe iuftam patriae querimoniam deteſter ac deprecet; percipite, quaefo, diligenter, quae dicam, et ea penitus animis veſtris mentibuſque inandate. Et enim, ſi mecum patria, quae mihi vita mea multo eſt carior; ſi cuncta Italia; ſi omnis reſpublica loquatur: M. Tulli, quid agis? tune eum, quem eſſe hoſtem comperiſti, quem ducem belli futurum vides, quem exſpectari imperatorem in caſtris hoſtium ſentis, auctorem ſcleris, principem coniurationis, evocantem ſervorum et civium perditorum, exire patieris, ut abs te non emiſſus ex urbe, ſed immiſſus in urbem eſſe videatur? nonne hunc in vincula duci, non ad mortem rapi, non ſummo ſupplicio maſtari imperabis? Quid tandem impedit te? moſne²⁸ maiorum? at perſaepe etiam privati in hac reſpublica pernicioſos cives morte multarunt: an leges, quae de civium Romanorum ſupplicio rogatae ſunt? at nunquam in hac urbeⁱⁱ, qui a reſpublica deſecerunt, civium iura tenuerunt: an invidiam poſteritatis times? praeclaram vero populo Romano refers gratiam, qui te, hominem per te cognitum, nulla commendatione maiorum, tam mature ad ſummum

imperium per omnes honorum gradus extulit, si propter invidiam, aut alicuius periculi metum, salutem civium tuorum negligis. Sed, si quis est invidiae metus; num est vehementius severitatis ac fortitudinis invidia, quam inertiae ac nequitiae pertimescenda? an, cum bello vastabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardebunt, tum te non existimas invidiae incendio conflagaturum? His ego sanctissimis reipublicae vocibus, et eorum hominum, qui idem sentiunt, mentibus, pauca respondebo. Ego, si hoc optimum factu iudicarem, patres conscripti, Catilinam morte multari; unius usuram horae gladiatori isti ad vivendum non dedissem. Etenim, si summi viri, et clarissimi cives, Saturnini, et Gracchorum, et Flacci, et superiorum complurium sanguine non modo se non contaminarunt, sed etiam honestarunt; certe mihi verendum non erat, ne quid, hoc parricida civium interfecto, invidiae mihi in posteritatem redundaret. Quodsi ea mihi maxime impenderet; tamen hoc animo semper fui, ut invidiam virtute partam, gloriam, non invidiam putarem. Quamquam nonnulli sunt in hoc ordine, qui aut ea, quae imminent, non videant; aut ea, quae vident, dissimulent: qui spem Catilinae molli-
bus sententiis aluerunt, coniurationemque nascentem non credendo corroboraverunt. quorum auctoritatem secuti multi, non solum improbi, verum etiam imperiti, si in hunc animadvertissem, crudeliter et regie factum esse dicerent. Nunc intelligo, si iste, quo intendit, in Manliana castra pervenerit, neminem tam stultum fore, qui non videat coniu-

rationem esse factam; neminem tam improbum, qui non fateatur. Hoc autem uno interfecto, intelligo hanc reipublicae pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse. Quod si se eiecerit, secumque suos eduxerit, et eodem ceteros undique collectos naufragos aggregaverit: exstinguetur atque delebitur non modo haec tam adulta reipublicae pestis, verum etiam stirps ac semen malorum omnium. Etenim iamdiu, patres conscripti, in his periculis coniurationis insidiisque versamur: sed, nescio quo pacto omnium scelerum, ac veteris furoris, et audaciae maturitas in nostri consulatus tempus erupit. Quod si ex tanto latrocinio iste unus tolletur; videbimur fortasse ad breve quoddam tempus cura et metu esse relevati: periculum autem residebit, et erit inclusum penitus in venis atque in visceribus reipublicae. Ut saepe homines aegri morbo gravi, cum aestu febrique iactantur, si aquam gelidam biberint, primo relevari videntur; deinde multo gravius vehementiusque affliguntur: sic hic morbus, qui est in republica, relevatus istius poena, vehementius civibus reliquis ingravescet. Quare, patres conscripti, secedant improbi, secernant se a bonis, unum in locum congregentur; muro denique, id quod saepe iam dixi, secernantur a nobis: desinant insidiari domi suae consuli, circumstare tribunal praetoris urbani, obsidere cum gladiis curiam, malleolos et faces ad inflammandam urbem comparare: sit denique inscriptum in fronte uniuscuiusque, quid de republica sentiat. Polliceor hoc vobis, patres conscripti, tantam in nobis consulibus

fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Romanis virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, ut Catilinae profectioe omnia patefacta, illustrata, oppressa, vindicata esse videatis.

- 33 Hisce omnibus, Catilina, cum summa reipublicae salute, et cum tua peste ac pernicie, cumque eorum exitio, qui se tecum omni scelere parricidioque iunxerunt, proficiscere ad impium bellum ac nefarium. Tum tu, Iupiter, qui iisdem, quibus haec urbs, auspiciis a Romulo es constitutus; quem Statorem huius urbis atque imperii vere nominamus: hunc et huius socios a tuis aris ceterisque templis, a tectis urbis ac moenibus, a vita fortunisque civium omnium arcebis: et omnes inimicos bonorum, hostes patriae, latrones Italiae, scelerum foedere inter se ac nefaria societate coniunctos, aeternis suppliciis vivos mortuosque maetabis.
-

M. TULLII
CICERONIS
IN

L. CATILINAM

SECUNDA

AD QUIRITES.

ORATIO VICESIMA.

TANDEM aliquando, Quirites, L. Catilinam, ¹ furentem audacia, scelus anhelantem, pestem patriae nefarie molientem, vobis atque huic urbi ferrum flammamque minitantem, ex urbe vel eiecimus, vel emisimus, vel ipsum egredientem verbis profecuti sumus. Abiit, excessit, evasit, erupit. nulla iam perniciēs a monstro illo atque prodigio moenibus ipsis intra moenia comparabitur. Atque hunc quidem unum huius belli domestici ducem sine controversia vicimus. non enim iam inter latera nostra fica illa versabitur: non in campo, non in foro, non in curia, non denique intra domesticos parietes pertimescemus. loco ille motus est, cum est ex urbe depulsus. palam iam cum hoste, nullo impediēte, bellum iustum geremus. Sine dubio perdidimus hominem, magnificeque vicimus, cum illum ex occultis infidiis in apertum latrocinium coniecimus. Quod ² vero non cruentum mucronem, ut voluit, extulit, quod vivis nobis egressus est, quod ei ferrum de

manibus extorsimus, quod incolumes cives, quod stantem urbem reliquit: quanto tandem illum moerore afflictum esse et profligatum putatis? Iacet ille nunc prostratus, Quirites, et se percussum atque abiectum esse sentit, et retorquet oculos profecto saepe ad hanc urbem; quam ex suis faucibus ereptam esse luget: quae quidem laetari mihi videtur, quod tantam pestem evomuerit forasque proiecerit.

- 2 At si quis est talis, quales esse omnes oportebat,
 3 qui in hoc ipso, in quo exultat et triumphat oratio mea, me vehementer accuset, quod tam capitalem hostem non comprehenderim potius, quam emiserim; non est ista mea culpa, Quirites, sed temporum. Interemtum esse L. Catilinam, et gravissimo supplicio affectum iam pridem oportebat; idque a me et mos maiorum, et huius imperii severitas, et respublica postulabat. Sed quam multos fuisse putatis, qui, quae ego deferrem, non crederent? quam multos, qui propter stultitiam non putarent? quam multos, qui etiam defenderent? quam multos, qui propter improbitatem faverent? Ac si, sublato illo, depelli a vobis omne periculum iudicarem; iam pridem ego L. Catilinam non modo invidiae meae, verum etiam vitae periculo sustulissetem. Sed cum viderem, ne vobis quidem omnibus re etiam tum probata, si illum, ut erat meritis, morte multasset, fore, ut eius socios invidia oppressus persequi non possem; rem huc deduxi, ut tum palam pugnare possentis, cum hostem aperte videretis. Quem quidem ego hostem, Quirites, quam vehementer foris esse timendum putem, licet hinc

intelligatis, quod illud etiam moleste fero, quod ex urbe parum comitatus exierit. Utinam ille omnes secum suas copias eduxisset! Tongilium mihi eduxit; quem amare in praetexta calumnia coeperat: Publicium et Munatium; quorum aes alienum contractum in popina nullum reipublicae motum afferre poterat: reliquit quos viros? quanto alieno aere? quam valentes? quam nobiles? Itaque ego illum 3 exercitum, et Gallicanis legionibus, et hoc delectu, 5 quem in agro Piceno et Gallico Q. Metellus habuit, et his copiis, quae a nobis quotidie comparantur, magnopere contemno, collectum ex fenibus desperatis, ex agresti luxuria, ex rusticis decoctoribus, ex iis, qui vadimonia deferere, quam illum exercitum, maluerunt: quibus ego non modo si aciem exercitus nostri, verum etiam si edictum praetoris ostendero, concident. Hos, quos video volitare in foro, quos stare ad curiam, quos etiam in senatum venire; qui nitent unguentis, qui fulgent purpura, malletm secum suos milites eduxisset: qui si hic permanent, mementote, non tam exercitum illum esse nobis, quam hos, qui exercitum deseruerunt, pertimescendos. Atque hoc etiam sunt timendi magis, quod, quid cogitent, me scire sentiunt, neque tamen permoventur. Video, cui Apulia sit attributa, 6 qui habeat Etruriam, qui agrum Picenum, qui Gallicum, qui sibi has urbanas infidias caedis atque incendiorum depoposcerit. omnia superioris noctis consilia ad me delata esse sentiunt: patefeci in senatu hesternio die: Catilina ipse pertimuit, profugit: hi quid expectant? nae illi vehementer errant, si

illam meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram.

- 4 Quod exspectavi, iam sum affectus, ut vos omnes factam esse aperte coniurationem contra rempublicam videretis. nisi vero si quis est, qui Catilinae similes cum Catilina sentire non putet. Non est iam lenitati locus: severitatem res ipsa flagitat. unum etiam nunc concedam: exeant, proficiscantur, ne patiantur desiderio sui Catilinam miserum tabescere. demonstrabo iter: Aurelia via profectus est. si accelerare volent, ad vesperam con-
- 7 sequentur. O fortunatam rempublicam, si quidem hanc sentinam huius urbis eiecerit! Uno mehercule Catilina exhausto, relevata mihi et recreata respublica videtur. Quid enim mali aut sceleris fingi aut excogitari potest, quod non ille conceperit? quis tota Italia veneficus, quis gladiator, quis latro, quis sicarius, quis parricida, quis testamentorum subiecto, quis circumscriptor, quis ganeo, quis nepos, quis adulter, quae mulier infamis, quis corruptor iuventutis, quis corruptus, quis perditus inveniri potest, qui se cum Catilina non familiarissime vixisse feteatur? quae caedes per hosce
- 8 non per illum? Iam vero quae tanta in ullo unquam homine iuventutis illecebra fuit, quanta in illo? qui alios ipse amabat turpissime, aliorum amori flagitiosissime serviebat: aliis fructum libidinum, aliis mortem parentum, non modo impellendo, verum etiam adiuvando, pollicebatur. Nunc vero quam subito, non solum ex urbe, verum

etiam ex agris, ingentem numerum perditorum hominum collegerat? nemo, non modo Romae, sed nec ullo in angulo totius Italiae, oppressus aere alieno fuit, quem non ad hoc incredibile sceleris foedus adsciverit. Atque ut eius diversa studia in 5
diffimili ratione perspicere possitis; nemo est in ludo gladiatorio paulo ad facinus audacior, qui se non intimum Catilinae esse fateatur: nemo in scena levior et nequior, qui se non eiusdem prope sodalem fuisse commemoret. Atque idem tamen, stuprorum et scelerum exercitatione affuefactus, frigore, et fame, et siti, ac vigiliis perferendis, fortis ab istis praedicabatur, cum industriae subsidia, atque instrumenta virtutis, in libidine audaciaque consumeret. Hunc vero si sui fuerint comites se- 10
cuti: si ex urbe exierint desperatorum hominum flagitiosi greges: o nos beatos, o rempublicam fortunatam, o praeclaram laudem consulatus mei! Non enim iam sunt mediocres hominum libidines, non humanae ac tolerandae audaciae: nihil cogitant, nisi caedes, nisi incendia, nisi rapinas: patrimonia sua profuderunt: fortunas suas abligurrierunt: res eos iampridem, fides deficere nuper coepit: eadem tamen illa, quae erat in abundantia, libido permanet. Quodsi in vino et alea comissationes solum et scorta quaererent; essent illi quidem desperandi, sed tamen essent ferendi. hoc vero quis ferre possit, inertes homines fortissimis viris insidiari, stultissimos prudentissimis, ebriosos sobriis, dormientes vigilantibus? qui mihi accubantes in conviviis, complexi mulieres impudicas, vino languidi, con-

fecti cibo, fertis redimiri, unguentis oblitum, debilitati stupris, eructant sermonibus suis caedem
 11 bonorum, atque urbis incendia. Quibus ego confido impendere fatum aliquod; et poenas iamdiu improbitati, nequitiae, sceleri, libidini debitas, aut instare iam plane, aut certe iam appropinquare. Quos si meus consulatus, quoniam sanare non potest, sustulerit; non breve nescio quod tempus, sed multa secula propagarit reipublicae. Nulla est enim natio, quam pertimescamus: nullus rex, qui bellum populo Romano facere possit. omnia sunt externa, unius virtute, terra marique pacata: domesticum bellum manet: intus insidiae sunt: intus inclusum periculum est: intus est hostis. cum luxuria nobis, cum amentia, cum scelere certandum est. Huic ego me bello, Quirites, profiteor ducem: suscipio inimicitias hominum perditorum. quae sanari poterunt, quacunque ratione sanabo: quae resecanda erunt, non patiar ad perniciem civitatis manere. Proinde aut exeant, aut quiescant: aut, si et in urbe, et in eadem mente permanent; ea, quae merentur, expectent.

6 At etiam sunt, Quirites, qui dicant, a me in
 12 exilium eiectionem esse Catilinam. Quod ego si verbo assequi possem, istos ipsos eiicerem, qui haec loquuntur. Homo videlicet timidus et permodestus vocem consulis ferre non potuit: simul atque ire in exilium iussus est, paruit, ivit. Hesterno die cum domi meae paene interfectus essem, senatum in aedem Iovis Statoris vocavi: rem omnem ad patres conscriptos detuli. Quo cum Catilina venif-

fet; quis eum senator appellavit? quis salutavit? quis denique ita adspexit, ut perditum civem, ac non potius, ut importunissimum hostem? Quin etiam principes eius ordinis partem illam subteliorum, ad quam ille accesserat, nudam atque inane[m] reliquerunt. Hic ego vehemens ille con-¹³ sul, qui verbo cives in exsilium eiicio, quaesivi a Catilina, an nocturno conventu apud M. Leccam fuisset, necne. Cum ille homo audacissimus, conscientia convictus, primo reticuisset; patefeci cetera; quid ea nocte egisset, [ubi fuisset,] quid in proximam constituisset, quemadmodum esset ei ratio totius belli descripta, edocui. cum haesitaret, cum teneretur; quaesivi, quid dubitaret eo proficisci, quo iampridem pararat: cum arma, cum secures, cum fasces, cum tubas, cum signa militaria, cum Aquilam illam argenteam, cui ille etiam sacrarium scelerum domi suae fecerat, scirem esse praemissam. In exsilium eiiciebam, quem iam¹⁴ ingressum esse in bellum videbam? Etenim, credo, Manlius iste, centurio, qui in agro Fesulano castra posuit, bellum populo Romano suo nomine indixit: et illa castra nunc non Catilinam ducem expectant: et ille eiectus in exsilium, se Massiliam, ut aiunt, non in haec castra conferet. O⁷ conditionem miseram, non modo administrandae, verum etiam conservandae reipublicae! Nunc, si L. Catilina, consiliis, laboribus, periculis meis circumclusus ac debilitatus, subito pertimuerit, sententiam mutaverit, deseruerit suos, consilium belli faciundi abiecerit, ex hoc cursu sceleris et belli, iter

ad fugam atque in exsilium converterit : non ille a me spoliatus armis audaciae, non obstupefactus ac perterritus mea diligentia, non de spe conatuque depulsus, sed indemnatus, innocens, in exsilium eiectus a consule, vi et minis esse dicetur : et erunt, qui illum, si hoc fecerit, non improbum, sed miserum ; me non diligentissimum consulem, sed crudelissimum tyrannum existimari velint. Est mihi tanti, Quirites, huius invidiae falsae atque iniquae tempestatem subire, dummodo a vobis huius horribilis belli ac nefarii periculum depellatur. Dicatur sane eiectus esse a me, dummodo eat in exsilium. sed mihi credite, non est iturus. Nunquam ego a diis immortalibus optabo, Quirites, invidiae meae levandae causa, ut L. Catilinam ducere exercitum hostium, atque in armis volitare audiat ; sed triduo tamen audietis : multoque magis illud timeo, ne mihi sit invidiosum aliquando, quod illum emiserim potius, quam quod eiecerim. sed cum sint homines, qui illum, cum profectus sit, eiectum esse dicant, videm, si interfectus esset, quid dicerent ? Quamquam isti, qui Catilinam Massiliam ire dicunt, non tam hoc queruntur, quam verentur. Nemo est istorum tam misericors, qui illum non ad Manlium, quam ad Massilienses ire malit. Ille autem, si mehercule hoc, quod agit, nunquam ante cogitasset, tamen latrocinantem se interfici mallet, quam exsulem vivere. nunc vero, cum ei nihil adhuc praeter ipsius voluntatem cogitationemque acciderit, nisi quod vivis nobis Roma profectus est ; optemus potius, ut eat in exsilium, quam queramur.

Sed cur tamdiu de uno hoste loquimur; et de 8
eo hoste, qui iam fatetur se esse hostem; et quem, 17
quia, quod semper volui, murus interest, non ti-
meo: de his, qui dissimulant, qui Romae remanent,
qui nobiscum sunt, nihil dicimus? quos quidem ego,
si ullo modo fieri possit, non tam ulcisci studeo,
quam sanare, et ipsos placare reipublicae; neque,
id quare fieri non possit, si me audire volent, intel-
ligo. Exponam enim vobis, Quirites, ex quibus ge-
neribus hominum istae copiae comparentur: dein-
de singulis medicinam consilii atque orationis meae,
si quam potero, afferam. Unum genus est eorum, 18
qui magno in aere alieno, maiores etiam posses-
siones habent; quarum amore adducti, dissolvi nullo
modo possunt. Horum hominum species est hone-
stissima; sunt enim locupletes: voluntas vero et
causa impudentissima. Tu agris, tu aedificiis, tu ar-
gento, tu familia, tu rebus omnibus ornatus et co-
piosus sis; et dubites de possessione detrahere, ac-
quirere ad fidem? Quid enim exspectas? bellum?
quid? ergo in vastatione omnium tuas possessiones
sacrosanctas futuras putas? an tabulas novas? errant,
qui istas a Catilina exspectant. meo beneficio tabu-
lae novae proferentur, verum auctionariae. neque
enim isti, qui possessiones habent, alia ratione ulla
salvi esse possunt. quod si maturius facere voluis-
sent, neque (id quod stultissimum est) certare cum
ufuris fructibus praediorum; et locupletioribus his
et melioribus civibus uteremur. Sed hosce homi-
nes minime puto perimescendos, quod aut dedu-
ci de sententia possunt; aut, si permanebunt, ma-

gis mihi videntur vota facturi contra rempublicam,
 9 quam arma laturo. Alterum genus est eorum, qui
 19 quamquam premuntur aere alieno, dominationem ta-
 men expectant: rerum potiri volunt: honores, quos
 quieta republica desperant, perturbata consequi se
 posse arbitrantur. Quibus hoc praecipendum vide-
 tur, unum scilicet et idem, quod ceteris omnibus,
 ut desperent, se id, quod conantur, consequi posse:
 primum omnium me ipsum vigilare, adesse, pro-
 videre reipublicae. deinde magnos animos esse in
 bonis viris, magnam concordiam, maximam mul-
 tudinem; magnas praeterea copias militum; deos
 denique immortales huic invicto populo, clarissimo
 imperio, pulcherrimae urbi, contra tantam vim sce-
 leris, praesentes auxilium esse laturos. Quodsi iam
 sint id, quod cum summo furore cupiunt, adepti;
 num illi in cinere urbis, et sanguine civium, quae
 mente conscelerata ac nefaria concupierunt, se con-
 sules ac dictatores, aut etiam reges sperant futuros?
 non vident id se cupere, quod si adepti fuerint,
 fugitivo alicui, aut gladiatori concedi sit necesse?
 20 Tertium genus est aetate iam affectum, sed tamen
 exercitatione robustum: quo ex genere est ipse Man-
 lius, cui nunc Catilina succedit. Hi sunt homines
 ex iis coloniis, quas Sulla constituit: quas ego uni-
 versas civium esse optimorum, et fortissimorum vi-
 rorum sentio: sed tamen hi sunt coloni, qui se in
 insperatis repentinisque pecuniis sumtuosius inso-
 lentiusque iactarunt. hi dum aedificant, tanquam
 beati: dum praediis, lecticis, familiis magnis, con-
 vivis apparatus delectantur, in tantum aes alienum

inciderunt, ut, si salvi esse velint, Sulla sit iis ab inferis excitandus: qui etiam nonnullos agrestes, homines tenues atque egentes, in eandem illam spem rapinarum veterum impulerunt. Quos ego utrosque, Quirites, in eodem genere praedatorum direptorumque pono. Sed eos hoc moneo: desinant furere, ac proscriptiones et dictaturas cogitare. Tantis enim illorum temporum dolor iniustus est civitati, ut iam ista non modo homines, sed ne pecudes quidem mihi passurae esse videantur. Quartum genus est sane varium, et mistum, et turbulentum: ¹⁰ qui iampridem premuntur; qui nunquam emergent: qui partim inertia, partim male gerendo negotio, partim etiam suntibus, in vetere aere alieno vacillant: qui vadimoniis, iudiciis, proscriptionibus bonorum defatigati, permulti et ex urbe, et ex agris se in illa castra conferre dicuntur. Hosce ego non tam milites acres, quam infitiores lentos esse arbitror. qui homines primum si stare non possunt, corruant; sed ita, ut non modo civitas, sed ne vicini quidem proximi sentiant. nam illud non intelligo, quamobrem, si vivere honeste non possunt, perire turpiter velint; aut cur minore dolore perituros se cum multis, quam si soli pereant, arbitrentur. Quintum genus est parricidarum, sicario- ²¹ rum, denique omnium facinorosorum: quos ego a Catilina non revoco. nam neque divelli ab eo possunt: et pereant sane in latrocinio, quoniam sunt ita multi, ut eos capere carcer non possit. Postremum autem genus est, non solum numero, verum etiam genere ipso atque vita; quod proprium est

Catilinae, de eius delectu, immo vero de complexu eius ac finu: quos pexo capillo, nitidos, aut imberbes, aut bene barbatos videtis: manicatis, et talaribus tunicis; velis amictos, non togis: quorum omnis industria vitae, et vigilandi labor in antelucanis coenis expromitur. In his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes impuri impudicique versantur. hi pueri tam lepidi ac delicati, non solum amare et amari, neque cantare et saltare, sed etiam ficas vibrare, et spargere venena didicerunt: qui nisi exeunt, nisi pereunt, etiamsi Catilina perierit, scitote hoc in republica seminarium Catilinarium futurum. Verumtamen quid sibi isti miseri volunt? num suas secum mulierculas sunt in castra ducturi? quemadmodum autem illis carere poterunt, his praesertim iam noctibus? quo autem pacto illi Apenninum, atque illas pruinas ac nives perferent? nisi idcirco se facilius hiemem toleraturos putant, quod nudi in conviviis saltare didicerunt.

24 O bellum magnopere pertimescendum, cum hanc fit habiturus Catilina scortorum cohortem praetoriam. Instruite nunc, Quirites, contra has tam praeclaras Catilinae copias vestra praesidia vestrosque exercitus: et primum gladiatori illi confecto et faucio, consules imperatoresque vestros opponite: deinde contra illam naufragorum eiectam ac debilitatam manum, florem totius Italiae ac robur educite. Iam vero urbes coloniarum ac municipiorum respondebunt Catilinae tumulis silvestribus. Neque vero ceteras copias, ornamenta, praesidia vestra, cum illius latronis inopia atque egestate conferre

debeo. Sed, si, omiſſis his rebus omnibus, quibus ²⁵ nos ſuppeditamus, eget ille, ſenatu, equitibus Romanis, populo, urbe, aerario, veſtigalibus, cuncta Italia, provinciis omnibus, exteris nationibus, ſi, his rebus omiſſis, ipſas cauſas, quae inter ſe confligunt, contendere velimus; ex eo ipſo, quam valde illi iaceant, intelligere poſſumus. Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia: hinc pudicitia, illinc ſtuprum: hinc fides, illinc fraudatio: hinc pietas, illinc ſcelus: hinc conſtantia, illinc furor: hinc honeſtas, illinc turpitude: hinc continentia, illinc libido: denique aequitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes, certant cum iniquitate, cum luxuria, cum ignavia, cum temeritate, cum vitiis omnibus: poſtremo copiae cum egeſtate, bona ratio cum perdita, mens ſana cum amentia, bona denique ſpes cum omnium rerum deſperatione conſligit. In huiusmodi certamine ac proelio, nonne, etiamſi hominum ſtudia deſiciant, dii ipſi immortales cogent ab his praeclariffimis virtutibus, tot et tanta vitia ſuperari? Quae cum ita ſint, Quiri- ¹² res, vos, quemadmodum iam antea, veſtra teſta ²⁶ cuſtodiis vigiliisque defendite: mihi, ut urbi ſine veſtro motu, ac ſine ullo tumultu, ſatis eſſet praefidii, conſultum ac proviſum eſt. Coloni omnes municipesque veſtri, certiores a me facti de hac nocturna excuſſione Catilinae, facile urbes ſuas finisque defendent: gladiatores, quam ſibi ille maximam manum et certiffimam fore putavit, quamquam meliore animo ſunt, quam pars patriciorum, poteſtate tamen noſtra continebuntur. Q. Metellus,

quem ego prospiciens hoc, in agrum Gallicanum Picenumque praemissi, aut opprimeret hominem, aut omnes eius motus conatusque prohibebit. reliquis autem de rebus constituendis, maturandis, agendis, iam ad senatum referemus, quem vocari videtis.

- 27 Nunc illos, qui in urbe remanserunt, atque adeo qui contra urbis salutem omniumque vestrum, in urbe a Catilina relictis sunt, quamquam sunt hostes, tamen, quia nati sunt cives, monitos etiam atque etiam volo. Mea lenitas adhuc si cui solutior visa est, hoc exspectavit, ut id, quod latebat, erumperet. quod reliquum est, iam non possum oblivisci, meam hanc esse patriam, me horum esse consulem: mihi aut cum his vivendum, aut pro his esse moriendum. nullus est portae custos, nullus insidiator viae: si qui exire volunt, consulere sibi possunt; qui vero in urbe se commoverit, cuius ego non modo factum, sed inceptum ullum conatumve contra patriam deprehendero: sentiet in hac urbe esse consules vigilantes, esse egregios magistratus, esse fortem senatum, esse arma, esse carcerem, quem vindicem nefariorum ac manifestorum scelerum maiores nostri esse voluerunt. Atque haec omnia sic
- 28 agentur, Quirites, ut res maximae minimo motu, pericula summa nullo tumultu, bellum intestinum ac domesticum, post hominum memoriam crudelissimum ac maximum, me uno togato duce et imperatore, sedetur. quod ego sic administrabo, Quirites, ut, si ullo modo fieri poterit, ne improbus quidem quisquam in hac urbe poenam sui sceleris sufferat. sed si vis manifestae audaciae, si impendens,

patriae periculum me necessario de hac animi lenitate deduxerint; illud profecto perficiam, quod in tanto et tam infidioso bello vix optandum videtur, ut ne quis bonus intereat, paucorumque poena vos iam omnes salvi esse possitis. Quae quidem ego neque mea prudentia, neque humanis consiliis fretus polliceor vobis, Quirites; sed multis, et non dubiis deorum immortalium significationibus: quibus ego ducibus in hanc spem sententiamque sum ingressus: qui iam non procul, ut quondam solebant, ab externo hoste atque longinquo; sed hic praesentes suo numine atque auxilio sua templa, atque urbis tecta defendunt: quos vos, Quirites, precari, venerari, atque implorare debetis, ut, quam urbem pulcherrimam, florentissimam, potentissimamque esse voluerunt, hanc omnibus hostium copiis terra marique superatis, a perditissimorum civium nefario scelere defendant.

M. TULLII
CICERONIS
IN
L. CATILINAM
TERTIA
AD QUIRITES.
ORATIO PRIMA ET VICESIMA.

REMPUBLICAM, Quirites, vitamque omnium
¹ vestrum, bona, fortunas, coniuges, liberosque ve-
 stros, atque hoc domicilium clarissimi imperii, for-
 tunatissimam pulcherrimamque urbem, hodierno die,
 deorum immortalium summo erga vos amore, la-
 boribus, consiliis, periculisque meis, ex flamma at-
 que ferro, ac paene ex faucibus fati ereptam, et
² vobis conservatam ac restitutam videtis. Et, si non
 minus nobis iucundi atque illustres sunt ii dies,
 quibus conservamur, quam illi, quibus nascimur;
 quod salutis certa laetitia est, nascendi incerta con-
 ditio; et quod sine sensu nascimur, cum voluptate
 servamur: profecto, quoniam illum, qui hanc ur-
 bem condidit, Romulum, ad deos immortales be-
 nevolentia famaue sustulimus; esse apud vos po-
 sterosque vestros in honore debet is, qui eandem
 hanc urbem conditam amplificatamque servavit. nam
 toti urbi, templis, delubris, tectis ac moenibus sub-
 iectos prope iam ignes circumdatosque restinxi-

mus; iidemque gladios in rempublicam districtos retudimus, mucronesque eorum a iugulis vestris deiecimus. Quae quoniam in senatu illustrata, patefacta, comperta sunt per me; vobis iam exponam breviter, Quirites: ut et quanta, et quam manifesta, et qua ratione investigata et comprehensa sint, vos, qui ignoratis, ex actis scire possitis.

Principio, ut Catilina paucis ante diebus erupit ex urbe, cum sceleris sui socios, huiusce nefarii belli acerrimos duces Romae reliquisset; semper vigilavi et providi, Quirites, quemadmodum in tantis et tam absconditis insidiis salvi esse possemus. Nam tum, cum ex urbe Catilinam eiiciebam, (non enim iam vereor huius verbi invidiam, cum illa magis sit timenda, quod vivus exierit) sed tum, cum illum exterminari volebam; aut reliquam coniuratorum manum simul exituram, aut eos, qui restitissent, infirmos sine illo ac debiles fore putabam. Atque ego, ut vidi, quos maximo furore et scelere esse inflammatos sciebam, eos nobiscum esse, et Romae remansisse; in eo omnes dies noctesque consumsi, ut, quid agerent, quid molirentur, sentirem ac viderem: ut, quoniam auribus vestris, propter incredibilem magnitudinem sceleris, minorem fidem faceret oratio mea, rem ita comprehenderem, ut tum demum animis salutis vestrae provideretis, cum oculis maleficium ipsum videretis. Itaque ut comperi, legatos Allobrogum, belli Transalpini, et tumultus Gallici excitandi causa, a P. Lentulo esse sollicitatos, eosque in Galliam ad suos cives, eodemque itinere, cum literis mandatisque,

ad Catilinam esse missos, comitemque his adiunctum Vulturcium, atque huic datas esse ad Catilinam literas: facultatem mihi oblatam putavi, ut, quod erat difficillimum, quodque ego semper optabam a diis immortalibus, tota res non solum a me, sed etiam a senatu et a vobis manifesto deprehenderetur. Itaque hesterno die L. Flaccum et C. Pomtinum, praetores fortissimos, atque amantissimos reipublicae viros, ad me vocavi: rem omnem exposui: quid fieri placeret, ostendi. Illi autem, qui omnia de republica praeclara atque egregia sentirent, sine recusatione, ac sine ulla mora negotium susceperunt, et, cum advesperasceret, occulte ad pontem Mulvium pervenerunt; atque ibi in proximis villis ita bipartito fuerunt, ut Tiberis inter eos et pons interesset. Eodem autem et ipsi sine cuiusquam suspitione, multos fortes viros eduxerunt, et ego ex praefectura Reatina complures delectos adolescentes, quorum opera in republica assidue utor, praesidio cum gladiis miseram.

6 Interim tertia fere vigilia exacta, cum iam pontem Mulvium magno comitatu legati Allobrogum ingredi inciperent, unaque Vulturcius; fit in eos impetus: educuntur et ab illis gladii, et a nostris. res erat

3 praetoribus nota solis: ignorabatur a ceteris. Tum, interventu Pomtini atque Flacci, pugna, quae erat commissa, sedatur. literae, quaecunque erant in eo comitatu, integris signis, praetoribus traduntur: ipsi comprehensi, ad me, cum iam dilucesceret, deducuntur. Atque horum omnium scelerum improbissimum machinatorem Cimbrum Gabinium,

statim ad me, nihil dum suspicantem, vocavi. Deinde item arcessitur P. Statilius, et post eum C. Cethegus. tardissime autem Lentulus venit, credo quod literis dandis, praeter consuetudinem, proxima nocte vigilarat. Cum vero summis ac clarissimis huius civitatis viris, qui, audita re, frequentes ad me mane convenerant, literas a me prius aperiri, quam ad senatum deferri, placeret; ne, si nihil esset inventum, temere a me tantus tumultus iniectus civitati videretur; negavi me esse facturum, ut de periculo publico non ad consilium publicum rem integram deferrem. Etenim, Quirites, si ea, quae erant ad me delata, reperta non essent; tamen ego non arbitrabar in tantis reipublicae periculis mihi esse nimiam diligentiam pertimescendam. Senatum frequentem celeriter, ut vidistis, coegi. Atque interea statim, admonitu Allobrogum, C. Sulpicium, praetorem, fortem virum, misi, qui ex aedibus Cethegi, si quid telorum esset, efferret. ex quibus ille maximum sicarum numerum, et gladiatorum extulit. Introduxi Vulturcium sine Gallis: fidem ei publicam, iussu senatus, dedi: hortatus sum, ut ea, quae sciret, sine timore indicaret. Tum ille, cum vix se ex magno timore recreasset, dixit: a P. Lentulo se habere ad Catilinam mandata et literas, ut fervorum praesidio uteretur, et ad urbem quamprimum cum exercitu accederet: id autem eo consilio, ut, cum urbem omnibus ex partibus, quemadmodum descriptam distributumque erat, incendissent, caedemque infinitam civium fecissent, praesto esset ille, qui et fugientes exciperet, et se cum

9 his urbanis ducibus coniungeret. Introducti autem
 Galli, iusiurandum sibi et literas a P. Lentulo,
 Cethego, Statilio ad suam gentem datas esse dixe-
 runt : atque ita sibi ab his et a L. Cassio esse prae-
 scriptum, ut equitatum in Italiam quam primum
 mitterent : pedestres sibi copias non defuturas : Len-
 tulum autem sibi confirmasse ex fati Sibyllinis aru-
 spicumque responsis, se esse tertium illum Corne-
 lium, ad quem regnum huius urbis atque impe-
 rium pervenire esset necesse : Cinnam ante se et
 Sullam fuisse : eundemque dixisse, fatalem hunc esse
 annum ad interitum huius urbis atque imperii, qui
 esset decimus annus post virginum absolutionem,
 10 post Capitolii autem incensionem vicefimus. Hanc
 autem Cethego cum ceteris controversiam fuisse
 dixerunt, quod Lentulo et aliis, caedem Saturna-
 libus fieri, atque urbem incendi placeret, Cethego
 5 nimium id longum videretur. Ac, ne longum sit,
 Quirites, tabellas proferri iussimus, quae a quoque
 dicebantur datae. Primum ostendimus Cethego sig-
 num : cognovit. nos linum incidimus : legimus. erat
 scriptum ipsius manu Allobrogum senatui et popu-
 lo, sese, quae eorum legatis confirmasset, esse fac-
 turum : orare, ut item illi facerent, quae sibi lega-
 ti eorum recepissent. Tum Cethegus, qui paulo
 ante aliquid de gladiis ac ficis, quae apud ipsum
 erant deprehensae, respondisset, dixissetque, se sem-
 per bonorum ferramentorum studiosum fuisse : re-
 citatis literis debilitatus atque abiectus, conscientia
 convictus, repente conticuit. Introductus Statilius,
 cognovit signum et manum suam. Recitatae sunt

tabellae in eandem fere sententiam : confessus est. Tum ostendi tabellas Lentulo : et quaesivi, cognosceretne signum. Annuit. Est vero, inquam, signum notum, imago avi tui, clarissimi viri, qui amavit unice patriam et cives suos : quae quidem te a tanto scelere etiam muta revocare debuit. Le- 11
guntur eadem ratione ad senatum Allobrogum populumque literae. si quid de his rebus dicere vellet, feci potestatem. Atque ille primo quidem negavit : post autem aliquanto, toto iam indicio exposito atque edito, surrexit : quaesivit a Gallis, quid sibi esset cum iis : quamobrem domum suam venissent ; itemque a Vulturcio. qui cum illi breviter constanterque respondissent, per quem ad eum, quotiesque venissent ; quaesissentque ab eo, nihilne secum esset de fatis Sibyllinis locutus : tum ille subito, scelere demens, quanta conscientiae vis esset, ostendit. nam, cum id posset infitiri, repente praeter opinionem omnium confessus est. ita eum non modo ingenium illud, et dicendi exercitatio, qua semper valuit, sed etiam, propter vim sceleris manifesti atque deprehensi, impudentia, qua superabat omnes, improbitasque defecit. Vulturcius vero subito proferri literas atque ape- 12
riri iussit, quas sibi a Lentulo ad Catilinam datas esse dicebat. Atque ibi vehementissime perturbatus Lentulus, tamen et signum suum et manum cognovit. erant autem scriptae sine nomine, sed ita : *Qui sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. cura, ut vir sis, et, quem in locum sis progressus, cogita ; et vide, quid iam tibi sit necesse. cura, ut omnium tibi*

auxilia adiungas, etiam infimorum. Gabinius deinde introductus, cum primo impudenter respondere coepisset, ad extremum nihil ex iis, quae Galli
 13 infimulabant, negavit. Ac mihi quidem, Quirites, cum illa certissima sunt visa argumenta atque indicia sceleris, tabellae, signa, manus, denique uniuscuiusque confessio; tum multo illa certiora, color, oculi, vultus, taciturnitas. sic enim obstupuerant, sic terram intuebantur, sic furtim nonnunquam inter se adspiciebant, ut non iam ab aliis indicari, sed indicare se ipsi viderentur.

6 Indiciis expositis atque editis, Quirites, senatum consului, de summa republica quid fieri placeret. Dictae sunt a principibus acerrimae ac fortissimae sententiae, quas senatus sine ulla varietate est consecutus. Et quoniam nondum est perscriptum senatus consultum, ex memoria vobis, Quirites,
 14 quid senatus censuerit, exponam. Primum mihi gratiae verbis amplissimis aguntur, quod virtute, consilio, providentia mea, respublica periculis sit maximis liberata: deinde L. Flaccus et C. Pomtinus, praetores, quod eorum opera forti fidelique usus essem, merito ac iure laudantur: atque etiam viro forti, collegae meo, laus impertitur, quod eos, qui huius coniurationis participes fuissent, a suis et reipublicae consiliis removisset. atque ita censuerunt, ut P. Lentulus, cum se praetura abdicasset, tum in custodiam traderetur: itemque uti C. Cethegus, L. Statilius, P. Gabinius, qui omnes praesentes erant, in custodiam traderentur: atque idem hoc decretum est in L. Cassium, qui sibi procu-

rationem incendendae urbis depoposcerat : in M. Caeparium , cui ad sollicitandos pastores Apuliam esse attributam , erat indicatum : in P. Furium , qui est ex his colonis , quos Fefulas L. Sulla deduxit : in Q. Manlium Chilonem , qui una cum hoc Furio semper erat in hac Allobrogum sollicitatione versatus : in P. Umbrenum , libertinum hominem , a quo primum Gallos ad Gabinium perductos esse constabat. Atque ea lenitate senatus est usus , Quirites ,¹⁵ ut ex tantâ coniuratione , tantaque vi ac multitudine domesticorum hostium , novem hominum perditissimorum poena , republica conservata , reliquorum mentes sanari posse arbitraretur. Atque etiam supplicatio diis immortalibus , pro singulari eorum merito , meo nomine decreta est , Quirites : quod mihi primum post hanc urbem conditam togato contigit : et his decreta verbis est , *Quod urbem incendiis , caede cives , Italiam bello liberasset.* Quae supplicatio si cum ceteris conferatur , Quirites , hoc intersit , quod ceterae , bene gesta , haec una , conservata republica , constituta est. Atque illud , quod faciendum primum fuit , factum atque transactum est. Nam P. Lentulus , quamquam patefactus indicis et confessionibus suis , iudicio senatus , non modo praetoris ius , verum etiam civis amiserat ; tamen magistratu se abdicavit : ut , quae religio C. Mario , clarissimo viro , non fuerat , quo minus C. Glauciam , de quo nihil nominatim erat decretum , praetorem occideret , ea nos religione in privato P. Lentulo puniendo liberaremur.

Nunc , quoniam , Quirites , sceleratissimi pericu- 7

26 Iosiffimique belli nefarios duces captos iam et comprehensos tenetis, existimare debetis, omnes Catilinae copias, omnes spes atque opes, his depulsis urbis periculis, concidisse. Quem quidem ego cum ex urbe pellebam, hoc providebam animo, Quirites, remoto Catilina, nec mihi esse P. Lentuli fomnum, nec L. Cassii adipem, nec Cethegi furiosam temeritatem pertimescendam. Ille erat unus timendus ex his omnibus, sed tamdiu, dum moenibus urbis continebatur. omnia norat, omnium aditus tenebat: appellare, tentare, sollicitare poterat, audebat: erat ei consilium ad facinus aptum: consilio autem neque lingua, neque manus deerat. Iam ad certas res conficiendas certos homines delectos ac descriptos habebat. neque vero, cum aliquid mandaverat, confectum putabat. nihil erat, quod non ipse obiret, occurreret, vigilaret, laboraret: frigus, 17 sitim, famem ferre poterat. Hunc ego hominem tam acrem, tam paratum, tam audacem, tam callidum, tam in scelere vigilantem, tam in perditis rebus diligentem, nisi ex domesticis insidiis in castrense latrocinium compuliffem, (dicam id, quod sentio, Quirites,) non facile hanc tantam molem mali a cervicibus vestris depuliffem. Non ille nobis Saturnalia constituiffet, neque tanto ante exitii et fati diem reipublicae denuntiassset; neque commisiffet, ut signum, ut literae suae, testes denique manifesti sceleris deprehenderentur. quae nunc, illo absente, sic gesta sunt, ut nullum in privata domo furtum unquam sit tam palam inventum, quam haec tanta in republica coniuratio manifesto inventa atque de-

prehensa est. Quodsi Catilina in urbe ad hanc diem remansisset : quamquam, quoad fuit, omnibus eius consiliis occurri atque obstiti, tamen, ut levissime dicam, dimicandum nobis cum illo fuisset, neque nos unquam, dum ille in urbe hostis fuisset, tantis periculis rempublicam, tanta pace, tanto otio, tanto silentio, liberafleamus.

Quamquam haec omnia, Quirites, ita sunt a me ad- &
ministrata, ut deorum immortalium nutu atque con- 18
silio et gesta, et provisa esse videantur. idque cum con-
iectura consequi possumus, quod vix videtur huma-
ni consilii tantarum rerum gubernatio esse potuisse;
tum vero ita praesentes his temporibus opem et auxi-
lium nobis tulerunt, ut eos paene oculis videre pos-
semus. Nam, ut illa omittam, visas nocturno tem-
pore ab occidente faces ardoremque coeli, ut ful-
minum iactus, ut terrae motus, ut cetera, quae tam
multa, nobis consulibus, facta sunt, ut haec, quae
nunc fiunt, canere dii immortales viderentur : hoc
certe, Quirites, quod sum dicturus, neque praeter-
mittendum, neque relinquendum est. Nam pro- 19
fecto memoria tenetis, Cotta et Torquato consuli-
bus, complures in Capitolio res de coelo esse per-
cussas, cum et simulacra deorum immortalium de-
pulsas, et statuae veterum hominum deiectas,
et legum aera liquefacta. tactus est etiam ille, qui
hanc urbem condidit, Romulus : quem inauratum
in Capitolio parvum atque lactentem, uberibus
lupinis inhiantem, fuisse meministis. Quo quidem
tempore, cum aruspices ex tota Etruria convenis-
sent, caedes atque incendia, et legum interitum, et

bellum civile ac domesticum, et totius urbis atque imperii occasum appropinquare dixerunt, nisi dii immortales omni ratione placati, suo numine
20 prope fata ipsa flexissent. Itaque illorum responsis tunc et ludi decem per dies facti sunt, neque res ulla, quae ad placandum deos pertineret, praetermissa est: iidemque iusserunt, simulacrum Iovis facere maius, et in excelsis collocare, et contra, atque ante fuerat, ad orientem convertere: ac se sperare dixerunt, si illud signum, quod videtis, solis ortum, et forum, curiamque conspiceret, fore, ut ea consilia, quae clam essent inita contra salutem urbis atque imperii, illustrarentur, ut a senatu populoque Romano perspicere possent. Atque illud ita collocandum consules illi locaverunt: sed tanta fuit operis tarditas, ut neque a superioribus consulibus, neque a nobis ante hodiernum diem
9 collocaretur. Hic quis potest esse, Quirites, tam
21 aversus a vero, tam praeceps, tam mente captus, qui neget, haec omnia, quae videmus, praecipueque hanc urbem, deorum immortalium nutu atque potestate administrari? Etenim cum esset ita responsum, caedes, incendia, interitumque reipublicae comparari, et ea a perditis civibus, quae tum propter magnitudinem scelerum nonnullis incredibilia videbantur: ea non modo cogitata a nefariis civibus, verum etiam suscepta esse sensitis. Illud vero nonne ita praesens est, ut nutu Iovis Optimi Maximi factum esse videatur, ut, cum hodierno die mane per forum meo iussu et coniurati, et eorum indices in aedem Concordiae ducerentur, eo ipso tempore signum

statueretur? quo collocato, atque ad vos senatumque converso, omnia et senatus, et vos, quae erant contra salutem omnium cogitata, illustrata et patefacta vidistis. Quo etiam maiore sunt isti odio supplicioque digni, qui non solum vestris domiciliis atque tectis, sed etiam deorum templis atque delubris sunt funestos ac nefarios ignes inferre conati: quibus ego si me restitisse dicam, nimium mihi sumam, et non sim ferendus. ille, ille Iupiter restitit: ille Capitolium, ille haec templa, ille hanc urbem, ille vos omnes salvos esse voluit. Diis ego immortalibus ducibus hanc mentem, Quirites, voluntatemque suscepi, atque ad haec tanta indicia perveni. Iam vero illa Allobrogum sollicitatio, sic a Lentulo ceterisque domesticis hostibus, tanta res, tam dementer credita et ignotis et barbaris, commissaeque literae nunquam essent profecto, nisi a diis immortalibus huic tantae audaciae consilium esset ereptum. Quid vero? ut homines Galli ex civitate male pacata, quae gens una restat, quae populo Romano bellum facere et posse, et non nolle videatur, spem imperii et rerum amplissimarum ultro sibi a patriciis hominibus oblatam negligerent, vestramque salutem suis opibus anteponerent; id non divinitus factum esse putatis? praesertim qui nos non pugnando, sed tacendo superarent?

Quamobrem, Quirites, quoniam ad omnia pulvinaria supplicatio decreta est, celebratote illos dies cum coniugibus ac liberis vestris. Nam multi saepe honores diis immortalibus iusti habiti sunt ac debiti, sed profecto iustiores nunquam erepti enim

ex crudelissimo ac miserrimo interitu, et erepti sine caede, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione: togati, me uno togato duce et imperatore vicistis. Etenim recordamini, Quirites, omnes civiles diffensiones, neque solum eas, quas audistis, sed et has, quas vosmetipsi meministis et vidistis: L. Sulla P. Sulpicium oppressit: ex urbe eiecit C. Marium, custodem huius urbis; multosque fortes viros partim eiecit ex civitate, partim interemit. Cn. Octavius, consul, armis ex urbe collegam suum expulit. omnis hic locus acervis corporum et civium sanguine redundavit. Superavit postea Cinna cum Mario. tum vero, clarissimis viris interfectis, lumina civitatis exstincta sunt. Ultus est huius victoriae crudelitatem postea Sulla. nec dici quidem opus est, quanta deminutione civium, et quanta calamitate reipublicae. Dissensit M. Lepidus a clarissimo et fortissimo viro Q. Catulo. attulit non tam ipsius interitus reipublicae luctum, quam ceterorum. Atque illae diffensiones erant huiusmodi, Quirites, quae non ad delendam, sed ad commutandam rempublicam pertinerent. non illi nullam esse rempublicam, sed in ea, quae esset, se esse principes; neque hanc urbem conflagrare, sed se in hac urbe florere voluerunt. Atque illae tamen omnes diffensiones, quarum nulla exitium reipublicae quaesivit, eiusmodi fuerunt, ut non reconciliatione concordiae, sed internectione civium diiudicatae sint. In hoc autem uno post hominum memoriam maximo crudelissimoque bello, quale bellum nulla unquam barbaria cum sua gente gessit, quo in bello lex haec fuit a Lentulo, Catili-

na, Cassio, Cethego constituta, ut omnes, qui salva urbe salvi esse possent, in hostium numero ducerentur; ita me gessi, Quirites, ut omnes salvi conservaremini: et, cum hostes vestri tantum civium superfuturum putassent, quantum infinitae caedi restitisset; tantum autem urbis, quantum flamma obire non potuisset: et urbem, et cives integros incolumes servavi.

Quibus pro tantis rebus, Quirites, nullum ego a¹¹ vobis praemium virtutis, nullum insigne honoris, nul-²⁶ lum monumentum laudis postulo, praeterquam huius diei memoriam sempiternam. in animis ego vestris omnes triumphos meos, omnia ornamenta honoris, monumenta gloriae, laudis insignia, condenda et collocari volo. nihil me mutum potest delectare, nihil tacitum, nihil denique huiusmodi, quod etiam minus digni assequi possint. Memoria vestra, Quirites, nostrae res alentur, sermonibus crescent, literarum monumentis inveterascent et corroborabuntur; eandemque diem intelligo, quam spero aeternam fore, et ad salutem urbis, et ad memoriam consulatus mei, propagatam esse: unoque tempore in hac republica duos cives exstitisse, quorum alter fines vestri imperii, non terrae, sed coeli regionibus terminaret; alter eiusdem imperii domicilium sedemque servaret. Sed,¹² quoniam earum rerum, quas ego gessi, non est²⁷ eadem fortuna atque conditio, quae illorum, qui externa bella gesserunt; quod mihi cum his vivendum sit, quos vici ac subegi; isti hostes aut interfectos aut oppressos reliquerunt: vestrum est, Quirites, si ceteris recte sua facta profunt, mihi mea ne

quando obsint, providere. mentes enim hominum audacissimorum sceleratae ac nefariae ne vobis nocere possent, ego providi: ne mihi noceant, vestrum est providere. Quamquam, Quirites, mihi quidem ipsi nihil iam ab istis noceri potest. magnum enim est in bonis praesidium, quod mihi in perpetuum comparatum est: magna in republica dignitas, quae me semper tacita defendet: magna vis est conscientiae, quam qui negligent, cum me violare volent, se ipsi indicabunt. Est etiam in nobis is animus, Quirites, ut non modo nullius audaciae cedamus, sed etiam omnes improbos ultro semper laceffamus. Quodsi omnis impetus domesticorum hostium depulsus a vobis, se in me unum converterit: vobis erit providendum, Quirites, qua conditione posthac eos esse velitis, qui se pro salute vestra obtulerint invidiae periculisque omnibus. Mihi quidem ipsi quid est, quod iam ad vitae fructum possit acquiri, praesertim cum neque in honore vestro, neque in gloria virtutis, quidquam videam altius, quo quidem mihi libeat adscendere? Illud perficiam profecto, Quirites, ut ea, quae gessi in consulatu, privatus uear atque ornem: ut, si qua est invidia in conservanda republica suscepta, laedat invidos, mihi valeat ad gloriam. denique ita me in republica tractabo, ut meminerim semper quae gesserim, curemque, ut ea virtute, non casu, gesta esse videantur. Vos, Quirites, quoniam iam nox est, veneramini illum Iovem, custodem huius urbis ac vestrum, atque in vestra tecta discedite: et ea, quamquam iam periculum est depulsam,

tamen aequae ac priori nocte, custodiis vigiliisque defendite. id ne vobis diutius faciendum sit, atque ut in perpetua pace esse possitis, providebo, Quirites.

M. TULLII
CICERONIS
IN

L. CATILINAM
QUARTA

HABITA IN SENATU.

ORATIO SECUNDA ET VICESIMA.

VIDEO, patres conscripti, in me omnium vestrum ora atque oculos esse converfos. video, vos non solum de vestro ac reipublicae, verum etiam, si id depulsum sit, de meo periculo esse sollicitos. Est mihi iucunda in malis, et grata in dolore, vestra erga me voluntas: sed eam, per deos immortales! quaeso, deponite, atque obliti salutis meae, de vobis ac de liberis vestris cogitate. Mihi quidem si haec conditio consulatus data est, ut omnes acerbitates, omnes dolores cruciatusque perferrem; feram non solum fortiter, sed etiam libenter, dummodo meis laboribus vobis populoque Romano dignitas salusque pariat. Ego sum ille consul, patres conscripti,

cui non forum, in quo omnis aequitas continetur; non campus, consularibus auspiciis consecratus; non curia, summum auxilium omnium gentium; non domus, commune perfugium; non lectus, ad quietem datus; non denique haec fedes honoris, unquam vacua mortis periculo atque infidiis fuit. Ego multa tacui, multa pertuli, multa concessi, multa meo quodam dolore, in vestro timore, sanavi. Nunc, si hunc exitum consulatus mei dii immortales esse voluerunt, ut vos, patres conscripti, populumque Romanum ex caede misera, coniuges liberosque vestros, virginesque Vestales ex acerbissima vexatione; templa atque delubra, hanc pulcherrimam patriam omnium nostrum ex foedissima flamma; totam Italiam ex bello et vastitate eriperem: quaecunque mihi uni proponetur fortuna, subeat. Etenim, si P. Lentulus suum nomen, inductus a vatibus, fatale ad perniciem reipublicae fore putavit; cur ego non laeter, meum consulatum ad salutem reipublicae prope fatalem exstitisse? Quare, patres conscripti, consulite vobis, prospicite patriae, conservate vos, coniuges, liberos, fortunasque vestras; populi Romani nomen salutemque defendite: mihi parcere, ac de me cogitare desinite. Nam primum debeo sperare, omnes deos, qui huic urbi praesident, pro eo mihi, ac mereor, relatores gratiam esse. deinde, si quid obtigerit, aequo animo paratoque moriar. neque enim turpis mors forti viro potest accidere, neque immatura consulari, nec misera sapienti. Nec tamen ego sum ille ferreus, qui fratris carissimi atque amantissimi praesentis moero-

re non movear, horumque omnium lacrymis, a quibus me circumfessum videtis. neque meam mentem non domum saepe revocat exanimata uxor, abiecta metu filia, et parvulus filius, quem mihi videtur amplecti respublica tanquam obsidem consultatus mei; neque ille, qui exspectans huius exitum diei, adstat in conspectu meo gener. moveor his rebus omnibus, sed in eam partem, ut salvi sint vobiscum omnes, etiamsi vis aliqua me oppresserit, potius, quam et illi, et nos una reipublicae peste pereamus. Quare, patres conscripti, incumbite ad reipublicae salutem: circumspicite omnes procellas, quae impendent, nisi provideatis. Non Ti. Gracchus, qui iterum tribunus plebis fieri voluit; non C. Gracchus, qui agrarios concitare conatus est; non L. Saturninus, qui C. Memmium occidit, in discrimen aliquod, atque in vestrae severitatis iudicium adducitur: tenentur ii, qui ad urbis incendium, ad vestram omnium caedem, ad Catilinam accipiendum, Romae restiterunt. tenentur literae, signa, manus, denique uniuscuiusque confessio: sollicitantur Allobroges: servitia excitantur: Catilina arcessitur: id est initum consilium, ut, interfectis omnibus, nemo ne ad deplorandum quidem reipublicae nomen, atque ad lamentandam tanti imperii calamitatem relinquantur. Haec omnia indices detulerunt, rei confessi sunt, vos multis iam iudiciis iudicastis: primum, quod mihi gratias egistis singularibus verbis; et mea virtute atque diligentia, perditorum hominum patefactam esse coniurationem decrevistis: deinde quod P. Lentulum, ut se abdicaret praetura,

coegistis: tum quod eum, et ceteros, de quibus iudicastis, in custodiam dandos censuistis: maximeque, quod meo nomine supplicationem decrevistis; qui honos togato habitus ante me est nemini: postremo hesterno die præmia legis Allobrogum, Titoque Vulturcio dedistis amplissima. quæ sunt omnia eiusmodi, ut ii, qui in custodiam nominatim dati sunt, sine ulla dubitatione a vobis damnati esse videantur.

- 6 Sed ego institui referre ad vos, patres conscripti, tanquam integrum, et de facto, quid iudicetis; et de poena, quid censeatis. illa prædicam, quæ sunt consulis. Ego magnum in republica versari furorem, et nova quaedam misceri et concitari mala iam pridem videbam: sed hanc tantam, tam exitiosam haberi coniurationem a civibus, nunquam putavi. Nunc, quidquid est, quocunque vestrae mentes inclinant atque sententiae, statuendum vobis ante noctem est. Quantum facinus ad vos delatum sit, videtis. huic si paucos putatis affines esse, vehementer erratis. Latius opinione disseminatum est hoc malum: manavit non solum per Italiam, verum etiam transcendit Alpes, et obscure serpens, multas iam provincias occupavit. id opprimi sustentando ac prolatando nullo pacto potest. quacun-
 4 que ratione placet, celeriter vobis vindicandum
 5 est. Video duas adhuc esse sententias: unam D.
 6 Silani, qui censet, eos, qui hæc delere conati sunt, morte esse multandos: alteram C. Caesaris, qui mortis poenam removet, ceterorum suppliciorum omnes acerbitates amplectitur. Uterque et pro sua dignitate, et pro rerum magnitudine in summa seve-

ritate versatur. Alter eos, qui nos omnes, qui populum Romanum vita privare conati sunt, qui delere imperium, qui populi Romani nomen extinguere, punctum temporis frui vita, et hoc communi spiritu, non putat oportere; atque hoc genus poenae saepe in improbos cives in hac republica esse usurpatum recordatur. alter intelligit, mortem a diis immortalibus non esse supplicii causa constitutam, sed aut necessitatem naturae, aut laborum ac miseriarum quietem esse. Itaque eam sapientes nunquam inviti, fortes etiam saepe libenter oppetiverunt. vincula vero, et ea sempiterna, certe ad singularem poenam nefarii sceleris inventa sunt. municipiis dispertiri iubet. Habere videtur ista res iniquitatem, si imperare velis; difficultatem, si rogare. decernatur tamen, si placet. ego enim suscipiam, et, ut spero, reperiam, qui id, quod salutis omnium causa statueritis, non putent esse suae dignitatis recusare. Adiungit gravem poenam municipibus, si quis eorum vincula ruperit: horribiles custodias circumdat, et digna scelere hominum perditorum sancit; ne quis eorum poenam, quos condemnat, aut per senatum, aut per populum levare possit: eripit etiam spem, quae sola hominem in miseriis consolari solet: bona praeterea publicari iubet: vitam solam relinquit nefariis hominibus; quam si eripuisset, multas uno dolore, animi atque corporis, et omnes scelerum poenas ademisset. Itaque ut aliqua in vita formido improbis esset posita, apud inferos eiusmodi quaedam illi antiqui supplicia impiis constituta esse voluerunt; quod videlicet

intelligebant, his remotis, non esse mortem ipsam pertimescendam.

5 Nunc, patres conscripti, ego mea video quid in-
 9 terfit. si eritis secuti sententiam C. Caesaris; quo-
 niam hanc is in republica viam, quae popularis ha-
 betur, secutus est, fortasse minus erunt, hoc auc-
 tore et cognitore huiusce sententiae, mihi popula-
 res impetus pertimescendi: sin illam alteram; nes-
 cio, an amplius mihi negotii contrahatur. sed ta-
 men meorum periculorum rationes utilitas reipub-
 licae vincat. Habemus enim a C. Caesare, sicut ip-
 sius dignitas et maiorum eius amplitudo postula-
 bat, sententiam, tanquam obsidem perpetuae in rem-
 publicam voluntatis. intellectum est, quid interfit
 10 inter levitatem concionatorum, et animum vere po-
 pularem, saluti populi consulentem. Video de istis,
 qui se populares haberi volunt, abesse non nemi-
 nem, ne de capite videlicet civium Romanorum
 sententiam ferat. is et nudius tertius in custodiam ci-
 ves Romanos dedit, et supplicationem mihi decre-
 vit, et indices hesternis die maximis praemiis affe-
 cit. Iam hoc nemini dubium est, qui reo custo-
 diam, quaesitori gratulationem, indici praemium de-
 crevit, quid de tota re et causa iudicavit. At vero
 C. Caesar intelligit, legem Semproniam esse de ci-
 vibus Romanis constitutam; qui autem reipublicae
 sit hostis, eum civem esse nullo modo posse: de-
 nique ipsum latorem legis Semproniae, iniussu po-
 puli poenas reipublicae dependisse. idem ipsum Len-
 tulum largitorem et prodigum, non putat, cum de
 pernicie populi Romani, exitio huius urbis, tan

acerbe, tamque crudeliter cogitarit, appellari posse popularem. Itaque homo mitissimus atque lenissimus non dubitat P. Lentulum aeternis tenebris vinculisque mandare: et fancit in posterum, ne quis huius supplicio levando se iactare, et in pernicie populi Romani posthac popularis esse possit. adiungit etiam publicationem bonorum, ut omnes animi cruciatus et corporis, etiam egestas ac mendicitas consequatur.

Quamobrem si hoc statueritis; dederitis mihi 6
comitem ad concionem, populo carum atque iucun- 11
dum. si Silani sententiam sequi malueritis; facile
me atque vos a crudelitatis vituperatione defende-
tis; atque obtinebo, eam multo leviolem fuisse.
Quamquam, patres conscripti, quae potest esse in
tanti sceleris immanitate punienda crudelitas? ego
enim de meo sensu iudico. Nam ita mihi salva re-
publica vobiscum perfrui liceat, ut ego, quod in
hac causa vehementior sum, non atrocitate animi
moveor, (quis enim est me mitior?) sed singulari
quadam humanitate et misericordia. Videor enim
mihi hanc urbem videre, lucem orbis terrarum at-
que arcem omnium gentium, subito uno incendio
concidentem: cerno animo sepulta in patria, mi-
feros atque insepultos acervos civium: versatur mi-
hi ante oculos aspectus Cethegi, et furor in vestra
caede bacchantis. Cum vero mihi proposui regnan- 12
tem Lentulum, sicut ipse se ex fati sperasse confes-
sus est; purpuratum esse hunc Gabinium; cum exer-
citu venisse Catilinam: tum lamentationem matrum-
familias, tum fugam virginum atque puerorum, ac

vexationem virginum Vestalium perhorresco: et, quia mihi vehementer haec videntur misera atque miseranda, idcirco in eos, qui ea perficere voluerunt, me severum vehementemque praebeo. Etenim quaero, si quis paterfamilias, liberis suis a servo interfectis, uxore occisa, incensa domo, supplicium de servo non quam acerbissimum sumserit; utrum is clemens ac misericors, an inhumanissimus et crudelissimus esse videatur? mihi vero importunus ac ferreus, qui non dolore ac cruciatu nocentis, suum dolorem cruciatumque lenierit. Sic nos in his hominibus, qui nos, qui coniuges, qui liberos nostros trucidare voluerunt; qui singulas uniuscuiusque nostrum domos, et hoc universum reipublicae domicilium delere conati sunt; qui id egerunt, ut gentem Allobrogum in vestigiis huius urbis, atque in cinere deflagrati imperii collocarent; si vehementissimi fuerimus, misericordes habebimur: sin remissiores esse voluerimus, summae nobis crudelitatis in patriae civiumque pernicie fama subeunda est.

13 Nisi vero cuiquam L. Caesar, vir fortissimus et amantissimus reipublicae, crudelior nudiustertius visus est, cum sororis suae, feminae electissimae, virum praesentem et audientem, vita privandum esse dixit, cum avum iussu confulis interfectum, filiumque eius impuberem, legatum a patre missum, in carcere necatum esse dixit: quorum, quod simile factum? quod initum delendae reipublicae consilium? largitionis voluntas tum in republica versata est, et partium quaedam contentio. Atque illo tempore huius avus Lentuli, clarissimus vir, armatus Gracchum est per-

secutus: ille etiam grave tum vulnus accepit, ne quid de summa republica minueretur: hic ad ever-tenda fundamenta reipublicae Gallos arcessit, servi-tia concitat, Catilinam evocat, attribuit nos truci-dandos Cethego, ceteros cives interficiendos Gabi-nio, urbem inflammandam Cassio, totam Italiam vastandam diripiendamque Catilinae. Vereamini, cen-seo, ne in hoc scelere tam immani ac nefando, ni-mis aliquid severe statuisse videamini; cum multo magis sit verendum, ne remissione poenae crudeles in patriam, quam ne severitate animadversionis nimis vehementes in acerbissimos hostes fuisse videamur.

Sed ea, quae exaudio, patres conscripti, diffi- 7
mulare non possum. iaciuntur enim voces, quae 14
perveniant ad aures meas, eorum, qui vereri vi-
dentur, ut habeam satis praesidii ad ea, quae vos
statueritis hodierno die, transigunda. Omnia et pro-
visa, et parata, et constituta sunt, patres conscrip-
ti, cum mea summa cura atque diligentia, tum
multo etiam maiore populi Romani, ad summum
imperium retinendum, et ad communes fortunas
conservandas, voluntate. Omnes adsunt omnium
ordinum homines, omnium denique aetatum: ple-
num est forum, plena templa circa forum, pleni
omnes aditus huius loci ac templi. Causa enim est
post urbem conditam haec inventa sola, in qua om-
nes sentirent unum atque idem, praeter eos, qui
cum sibi viderent esse pereundum, cum omnibus
potius, quam soli perire voluerunt. Hosce ego ho- 15
mines excipio et secerno libenter. neque enim in
improbiorum civium, sed in acerbissimorum hosti-

um numero habendos puto. Ceteri vero, cū immortales! qua frequentia, quo studio, qua virtute ad communem dignitatem salutemque consentiunt? Quid ego hic equites Romanos commemorem? qui vobis ita summam ordinis consiliique concedunt, ut vobiscum de amore reipublicae certent; quos ex multorum annorum dissensione ad huius ordinis societatem concordiamque revocatos, hodiernus dies vobiscum atque haec causa coniungit: quam coniunctionem si in consulatu confirmatam meo, perpetuam in republica tenuerimus; confirmo vobis, nullum posthac malum civile ac domesticum ad ullam reipublicae partem esse venturum. Pari studio defendendae reipublicae convenisse video tribunos aerarios, fortissimos viros: scribas item universos; quos cum casu hic dies ad aerarium frequentasset, video ab expectatione fortis ad communem salutem esse conversos. Omnis ingenuorum adest multitudo, etiam tenuissimorum. Quis est enim, cui non haec templa, adspectus urbis, possessio libertatis, lux denique haec ipsa, et hoc commune patriae solum, cum sit carum, tum vero dulce atque iucundum? Operae pretium est, patres conscripti, libertinorum hominum studia cognoscere; qui virtute sua fortunam civitatis consecuti, hanc vere suam patriam esse iudicant: quam quidam hinc nati, et summo nati loco, non patriam suam, sed urbem hostium esse iudicaverunt. Sed quid ego huiusce ordinis homines commemorem, quos privatae fortunae, quos communis reipublica, quos denique libertas ea, quae dulcissi-

ma est, ad salutem patriae defendendam excitavit? servus est nemo, qui modo tolerabili conditione sit servitutis, qui non audaciam civium perhorrescat; qui non haec stare cupiat; qui non tantum, quantum audet, et quantum potest, conferat ad communem salutem, voluntatis. Quare si quem ve-¹⁷strum forte commovet hoc, quod auditum est, leonem quendam Lentuli concurrere circum tabernas, pretio sperare sollicitari posse animos egen-
tium atque imperitorum; est id quidem coeptum atque tentatum: sed nulli sunt inventi tam aut fortuna miseri, aut voluntate perditii, qui non ipsum illum fellae, atque operis, et quaestus quotidiani locum; qui non cubile ac lectulum suum; qui denique non cursum hunc otiosum vitae suae, sal-
vum esse vellent. multo vero maxima pars eorum, qui in tabernis sunt; immo vero (id enim potius est dicendum) genus hoc universum, a-
mantissimum est otii. etenim omne eorum instru-
mentum, omnis opera ac quaestus, frequentia ci-
vium sustinetur, alitur otio: quorum si quaestus, occlusis tabernis, minui solet, quid tandem incen-
sis futurum est?

Quae cum ita sint, patres conscripti, vobis po-¹⁸puli Romani praesidia non desunt: vos ne populo Romano deesse videamini, providete. Habetis con-⁹sulem ex plurimis periculis et insidiis, atque ex media morte, non ad vitam suam, sed ad salutem vestram reservatum: omnes ordines ad conservan-
dam rempublicam mente, voluntate, studio, vir-
tute, voce, consentiunt: obsessa facibus et telis im-

pie coniurationis, vobis supplex manus tendit pa-
 tria communis: vobis se, vobis vitam omnium
 civium, vobis arcem et Capitolium, vobis aras
 Penatium, vobis illum ignem Vestae perpetuum ac
 sempiternum, vobis omnia templa deorum atque
 delubra, vobis muros atque urbis recta commen-
 dat. Praeterea de vestra vita, de coniugum vestra-
 rum ac liberorum anima, de fortunis omnium, de
 sedibus, de focis vestris, hodierno die vobis iudi-
 19 candum est. Habetis ducem, memorem vestri, ob-
 litum sui; quae non semper facultas datur: habe-
 tis omnes ordines, omnes homines, universum po-
 pulum Romanum, id quod in civili causa hodi-
 erno die primum videmus, unum atque idem sen-
 tientem. Cogitate, quantis laboribus fundatum im-
 perium, quanta virtute stabilitam libertatem, quan-
 ta deorum benignitate auctas exaggerataeque for-
 tunas una nox paene deleverit. Id ne unquam post-
 hac non modo confici, sed ne cogitari quidem
 possit a civibus, hodierno die providendum est.
 Atque haec, non ut vos, qui mihi studio paene
 praecurritis, excitarem, locutus sum; sed ut mea
 vox, quae debet esse in republica princeps, offi-
 cio functa consulari videretur.

10 Nunc ante quam P. C. ad sententiam redeo, de
 20 me pauca dicam. Ego, quanta manus est coniu-
 ratorum, quam videtis esse permagnam, tantam me
 inimicorum multitudinem suscepisse video; sed eam
 esse iudico turpem et infirmani, contemptam et ab-
 iectam. Quodsi aliquando, alicuius furore et sce-
 lere concitata manus ista plus valuerit, quam ve-

fra ac reipublicae dignitas; me tamen meorum factorum atque consiliorum nunquam, patres conscripti, poenitebit. Etenim mors, quam illi mihi fortasse minitantur, omnibus est parata: vitae tantam laudem, quanta vos me vestris decretis honestastis, nemo est affecutus. Ceteris enim semper bene gestae, mihi uni conservatae reipublicae gratulationem decrevistis. Sit Scipio clarus ille, cuius consilio atque virtute Hannibal in Africam redire, atque ex Italia decedere coactus est: ornetur alter eximia laude Africanus, qui duas urbes huic imperio infestissimas, Carthaginem Numantiamque delevit: habeatur vir egregius, L. Paullus ille, cuius currum rex potentissimus quondam, et nobilissimus, Perses honestavit: sit in aeterna gloria Marius, qui bis Italiam obsidione et metu servitutis liberavit: anteponatur omnibus Pompeius, cuius res gestae atque virtutes, iisdem, quibus solis curfus, regionibus ac terminis continentur. erit profecto inter horum laudes aliquid loci nostrae gloriae: nisi forte maius est patefacere nobis provincias, quo exire possimus, quam curare, ut etiam illi, qui absunt, habeant, quo victores revertantur. Quamquam est uno loco conditio melior externae victoriae, quam domesticae; quod hostes alienigenae aut oppressi serviunt, aut recepti beneficio se obligatos putant: qui autem ex numero civium, dementia aliqua depravati, hostes patriae semel esse coeperunt, eos, cum a pernicie reipublicae repuleris, nec vi coercere, nec beneficio placare possis. Quare mihi cum perditis civibus aeternum bellum susceptum esse

video; quod ego vestro, bonorumque omnium auxilio, memoriaque tantorum periculorum, quae non modo in hoc populo, qui servatus est, sed etiam in omnium gentium sermonibus ac mentibus semper haerebit, a me atque a meis facile propulsari posse confido. neque ulla profecto tanta vis reperietur, quae coniunctionem vestram equitumque Romanorum, et tantam conspirationem bonorum omnium perfringere et labefactare possit.

11 Quae cum ita sint, patres conscripti, pro imperio,
 23 pro exercitu, pro provincia, quam neglexi, pro triumpho, ceterisque laudis insignibus, quae sunt a me, propter urbis vestraeque salutis custodiam, repudiata, pro clientelis hospitiumque provincialibus, quae tamen urbanis opibus non minore labore tueor, quam comparo; pro his igitur omnibus rebus, et pro meis in vos singularibus studiis, proque hac, quam conspiciatis ad conservandam rempublicam diligentia, nihil aliud a vobis, nisi huius temporis, totiusque mei consulatus memoriam postulo: quae dum erit vestris mentibus infixae, firmissimo me muro septum esse arbitrabor. Quodsi meam spem vis improborum fefellerit atque superaverit; commendo vobis parvum meum filium: cui profecto satis erit praesidii, non solum ad salutem, verum etiam ad dignitatem, si eius, qui haec omnia suo solius periculo conservaverit, illum esse filium memineritis. Quapropter
 24 de summa salute vestra, populi que Romani, patres conscripti, de vestris coniugibus ac liberis, de aris ac focus, de fanis ac templis, de totius

urbis tectis ac sedibus, de imperio, de libertate, de salute Italiae, deque universa republica decernite diligenter, ut instituisis, ac fortiter. Habetis enim eum consulem, qui et parere vestris decretis non dubitet; et ea, quae statueritis, quoad vivet, defendere et per se ipsum praestare possit.

